

ISSN 2518-198X (Print)
ISSN 2663-5127 (Online)

BULLETIN

OF THE KARAGANDA UNIVERSITY

PHILOLOGY
Series

№ 3(103)/2021

ISSN 2518-198X (Print)
ISSN 2663-5127 (Online)
Индексі 74623
Индекс 74623

ҚАРАҒАНДЫ УНИВЕРСИТЕТІНІҢ ХАБАРШЫСЫ

ВЕСТНИК
КАРАГАНДИНСКОГО
УНИВЕРСИТЕТА

BULLETIN
OF THE KARAGANDA
UNIVERSITY

ФИЛОЛОГИЯ сериясы

Серия ФИЛОЛОГИЯ

PHILOLOGY Series

№ 3(103)/2021

Шілде–тамыз–қыркүйек
30 қыркүйек 2021 ж.

Июль–август–сентябрь
30 сентября 2021 г.

July–August–September
September, 30th, 2021

1996 жылдан бастап шығады
Издается с 1996 года
Founded in 1996

Жылына 4 рет шығады
Выходит 4 раза в год
Published 4 times a year

Қарағанды, 2021
Караганда, 2021
Karaganda, 2021

Бас редакторы
филол. ғыл. д-ры
Ж.Ж. Жарылғапов

Жауапты хатишы
PhD, ассист. проф
И.В. Григорьева

Редакция алқасы

Ш.М. Мәжітаева,	филол. ғыл. д-ры, акад. Е.А. Бөкетов ат. Қарағанды университеті (Қазақстан);
В.Т. Абишева,	филол. ғыл. д-ры, акад. Е.А. Бөкетов ат. Қарағанды университеті (Қазақстан);
У.М. Бахтикиреева, С.А. Матяш,	филол. ғыл. д-ры, РХДУ ШТИ, Москва (Ресей); филол. ғыл. д-ры, Орынбор мемлекеттік университеті (Ресей);
М. Джусупов,	филол. ғыл. д-ры, Өзбек мемлекеттік әлем тілдері университеті, Ташкент (Өзбекстан);
Н.И. Букетова,	филол. ғыл. д-ры, «Лингва» Орталық Қазақстан академиясы, Қарағанды (Қазақстан);
Н.Ж. Шаймерденова,	филол. ғыл. д-ры, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы (Қазақстан);
К.А. Төлеубаева,	филол. ғыл. канд., акад. Е.А. Бөкетов ат. Қарағанды университеті (Қазақстан);
И.С. Насипов,	филол. ғыл. д-ры, М. Ақмолла атындағы Башқұрт мемлекеттік педагогикалық университеті, Уфа (Ресей);
З.К. Темиргазина, А. Бочковска,	филол. ғыл. д-ры, ППУ, Павлодар (Қазақстан); ғылым докторы, Николай Коперник университеті, Торунь (Польша)

Редакцияның мекенжайы: 100024, Қазақстан, Қарағанды қ., Университет к-сі, 28

Тел.: +7 701 619 36 56, (ішкі 1026); факс: (7212) 35-63-98.

E-mail: vestnikku@gmail.com. Сайт: philology-vestnik.ksu.kz

Редакторлары

Ж.Т. Нурмуханова, С.С. Балкеева, Д.В. Волкова

Компьютерде беттеген

Г.Қ. Жанбосова

Қарағанды университетінің хабаршысы. «Филология» сериясы.

ISSN 2518-198X (Print). ISSN 2663-5127 (Online).

Меншік иесі: «Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті» КЕАҚ.

Қазақстан Республикасы Ақпарат және қоғамдық даму министрлігімен тіркелген. 30.09.2020 ж. № KZ16VPY00027386 қайта есепке қою туралы куәлігі.

Басуға 29.09.2021 ж. қол қойылды. Пішімі 60×84 1/8. Қағазы офсеттік. Көлемі 18,37 б.т. Таралымы 200 дана. Бағасы келісім бойынша. Тапсырыс № 69.

«Акад. Е.А. Бөкетов ат. Қарағанды ун-ті» КЕАҚ баспасының баспаханасында басылып шықты.

100024, Қазақстан, Қарағанды қ., Университет к-сі, 28. Тел. (7212) 35-63-16. E-mail: izd_kargu@mail.ru

© Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті, 2021

Главный редактор
д-р филол. наук
Ж.Ж. Жарылгапов

Ответственный секретарь
PhD, асс.-проф.
И.В. Григорьева

Редакционная коллегия

Ш.М. Мажитаева,	д-р филол. наук, Карагандинский университет им. акад. Е.А. Букетова (Казахстан);
В.Т. Абишева,	д-р филол. наук, Карагандинский университет им. акад. Е.А. Букетова (Казахстан);
У.М. Бахтикиреева,	д-р филол. наук, ИИЯ РУДН, Москва (Россия);
С.А. Матяш,	д-р филол. наук, Оренбургский государственный университет (Россия);
М. Джусупов,	д-р филол. наук, Узбекский государственный университет мировых языков, Ташкент (Узбекистан);
Н.И. Букетова,	д-р филол. наук, ЦКА «Лингва», Караганда (Казахстан);
Н.Ж. Шаймерденова,	д-р филол. наук, КазНУ им. аль-Фараби, Алматы (Казахстан);
К.А. Толеубаева,	канд. филол. наук, Карагандинский университет им. акад. Е.А. Букетова (Казахстан);
И.С. Насипов,	д-р филол. наук, Башкирский государственный педагогический университет им. М. Акмуллы, Уфа (Россия);
З.К. Темиргазина,	д-р филол. наук, ППУ, Павлодар (Казахстан);
А. Бочковска,	хабилитированный доктор, Университет Николая Коперника, Торунь (Польша)

Адрес редакции: 100024, Казахстан, г. Караганда, ул. Университетская, 28
Тел.: +7 701 619 36 56; (внутр. 1026); факс (7212) 35-63-98.
E-mail: vestnikku@gmail.com. *Сайт:* philology-vestnik.ksu.kz

Редакторы
Ж.Т. Нурмуханова, С.С. Балкеева, Д.В. Волкова

Компьютерная верстка
Г.К. Жанбосова

Вестник Карагандинского университета. Серия «Филология».
ISSN 2518-198X (Print). ISSN 2663-5127 (Online).

Собственник: НАО «Карагандинский университет имени академика Е.А. Букетова».

Зарегистрировано Министерством информации и общественного развития Республики Казахстан. Свидетельство о постановке на переучет № KZ16VPY00027386 от 30.09.2020 г.

Подписано в печать 29.09.2021 г. Формат 60×84 1/8. Бумага офсетная. Объем 18,37 п.л. Тираж 200 экз. Цена договорная. Заказ № 69.

Отпечатано в типографии издательства НАО «Карагандинский университет им. акад. Е.А. Букетова». 100024, Казахстан, г. Караганда, ул. Университетская, 28. Тел. (7212) 35-63-16. E-mail: izd_kargu@mail.ru

© Карагандинский университет им. акад. Е.А. Букетова, 2021

Main Editor
Dr. of philol. sciences
Zh.Zh. Zharylgapov

Responsible secretary
PhD, Assistant Professor
I.V. Grigoryeva

Editorial board

Sh.M. Mazhitaeva,	Dr. of philol. sciences Karaganda University of the name of acad. E.A. Buketov (Kazakhstan);
V.T. Abisheva,	Dr. of philol. sciences Karaganda University of the name of acad. E.A. Buketov (Kazakhstan);
U.M. Bahtikireeva,	Dr. of philol. sciences Peoples' Friendship University of Russia, Moscow (Russia);
S.A. Matyash,	Dr. of philol. sciences Orenburg State University (Russia);
M. Dzhusupov,	Dr. of philol. sciences Uzbek State University of world languages, Tashkent (Uzbekistan);
N.I. Buketova,	Dr. of philol. sciences Central Committee "Lingua", Karaganda (Kazakhstan);
N.Zh. Shaimerdenova,	Dr. of philol. sciences Al-Farabi Kazakh National University, Almaty (Kazakhstan);
K.A. Toleubaeva,	PhD. Philol. Karaganda University of the name of acad. E.A. Buketov (Kazakhstan);
I.S. Nasipov,	Dr. of philol. sciences M. Akmulli Bashkir State Pedagogical University, Ufa (Russia);
Z.K. Temirgazina,	Dr. of philol. sciences PPU, Pavlodar (Kazakhstan);
A. Baczowska,	Habilitation doctor Nicolaus Copernicus University, Torun (Poland)

Postal address: 28, University Str., 100024, Karaganda, Kazakhstan
Tel.: +7 701 619 36 56, (add. 1026); fax: (7212) 35-63-98.
E-mail: vestnikku@gmail.com. Web-site: philology-vestnik.ksu.kz

Editors
Zh.T. Nurmukhanova, S.S. Balkeyeva, D.V. Volkova

Computer layout
G.K. Zhanbossova

Bulletin of the Karaganda University. "Philology" series.

ISSN 2518-198X (Print). ISSN 2663-5127 (Online).

Proprietary: NLC "Karaganda University of the name of academician E.A. Buketov".

Registered by the Ministry of Information and Social Development of the Republic of Kazakhstan.
Rediscount certificate No. KZ16VPY00027386 dated 30.09.2020.

Signed in print 29.09.2021. Format 60×84 1/8. Offset paper. Volume 18,37 p.sh. Circulation 200 copies.
Price upon request. Order № 69.

Printed in the Publishing house of NLC "Karagandy University of the name of acad. E.A. Buketov".
28, University Str., Karaganda, 100024, Kazakhstan. Tel. (7212) 35-63-16. E-mail: izd_kargu@mail.ru

© Karaganda University of the name of acad. E.A. Buketov, 2021

МАЗМҰНЫ — СОДЕРЖАНИЕ — CONTENTS

РУХАНИ ЖАҢҒЫРУ

<i>Ибраимова Ж.Ж.</i> Қазақ прозасындағы ашаршылық тақырыбы.....	7
--	---

ТІЛТАНУДЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ЯЗЫКОЗНАНИЯ ACTUAL PROBLEMS OF LINGUISTICS

<i>Rakhmetova A.T., Temirgazina Z.K., Nikolaenko S.V., Ryspai S.A.</i> "Native among foreigners, foreign among natives": on the issue of linguistic identity	16
<i>Ажарбекова Э.Н., Мажитаева Ш., Рапишева Ж.Д.</i> Адами қасиеттерді білдіретін фразеологизмдердің бағалауыш мәні	25
<i>Ергалиева С.Ж., Уайханова М.А., Оленев С.В.</i> Саяси дискурстың лингвоаксиологиялық әлеуеті (қазақстандық интернет-түсіндірме материалдары негізінде).....	32
<i>Куанышева А.Б.</i> Специфика метафорического образа в устойчивых сочетаниях эпохи Московской Руси (на материале «Словаря русского языка XI–XVII вв.»).....	39
<i>Baktiyarova R., Yessenova K.</i> Relationship between the concepts «businesswoman» and «successful woman»	48
<i>Әбиденқызы А.</i> Қытай тіліндегі идиомалық сөздердің ұлттық ерекшелігі және оны қазақ тілді аудиторияда оқыту әдістері.....	55
<i>Мудровская А.М., Темиргазина З.К., Лучик М.</i> Репрезентация эталонов красоты человека в сравнительных оборотах русского языка.....	61
<i>Abasilov A.M.</i> Issues of social differentiation of language and problems of code-switching.....	68
<i>Солодовникова Т.В.</i> К построению социальной семиотики рекламной коммуникации: культурный контекст (на примере Республики Беларусь).....	77
<i>Alshynbayeva M.A., Veselinov D.</i> National and cultural specificity of stable expressions with the zoonymic component «wolf» in English and Kazakh languages	83
<i>Кенжебекова Р.С., Сабитова Л.С., Ибраева Б.М.</i> Об изучении глаголов движения в разносистемных языках.....	93

ОТАНДЫҚ ЖӘНЕ ШЕТЕЛДІК ӘДЕБИЕТТАНУДЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ ОТЕЧЕСТВЕННОГО И ЗАРУБЕЖНОГО ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЯ

ACTUAL ISSUES OF DOMESTIC AND FOREIGN LITERARY CRITICISM

<i>Benčić S., Kharitonova L.</i> Literary tourism and its role in the study of culture (based on the material of the life and work of Dusan Makovitsky).....	102
<i>Bazylova B.K., Dautova S.B.</i> The author's conception on a historical personality in Nurlan Sanzhar's novel «The Unexpected Guest-Jochi».....	111
<i>Абдикадирова А.Ж., Жұмағұл С.Б.</i> Этнопоэтиканың теориялық аспектілері.....	120
<i>Жарылғапов Ж.Ж., Оразова Б.О.</i> Қасым Аманжолов поэзиясындағы көркемдік кеңістік пен уақыт	126

ҚАЗІРГІ ЛИНГВОДИДАКТИКА МӘСЕЛЕЛЕРІ
ПРОБЛЕМЫ СОВРЕМЕННОЙ ЛИНГВОДИДАКТИКИ
PROBLEMS OF MODERN LINGUODIDACTICS

<i>Keller-Deditskaya E.R., Akisheva Zh.S., Kucherenko O.F.</i> Padlet online board as a tool for inter-connected teaching of speech activities in Russian as a foreign language classes	132
<i>Toktanova A.K., Dzhakipbekova M.T., Erkhodzina Sh.L.</i> Philosophical aspects of the development of linguistic reflection of the individual	138
АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МӘЛІМЕТТЕР — СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ — INFORMATION ABOUT AUTHORS	146

Ж.Ж. Ибраимова*

*Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті, Қазақстан
(E-mail: flowervictory85@gmail.com)*

Қазақ прозасындағы ашаршылық тақырыбы

Мақалада ХХ ғасырдың 1920–30-шы жылдарында елімізде болған ашаршылықтың қазақ жазушыларының шығармаларында көрініс табуы туралы баяндалған. Бұл орайда Ж. Аймауытов, Б. Майлин, Н. Ахметбеков, Н. Баймұратов, Ж. Сыздықов сияқты ақын-жазушылар бірден еске түседі. Сол тұста ашаршылық жөнінде ашып айтуға қатаң тыйым салынғандықтан, осы тақырыпты шығармаларына арқау еткен қаламгерлерге «халық жауы» деген айдар тағылып, репрессияға ұшырағаны белгілі. Тек КСРО ыдырауының соңына қарай қазақ жазушыларының еңбектері шыға бастады. Бірте-бірте зұлмат жылдар шындығы қазақ халқына да жетті. Бұл мәселеге Ғ. Мүсірепов, М. Мағауин, С. Жүнісов, Қ. Жұмаділов, Ш. Мұртаза, Қ. Қазыбаев, С. Елубай, З. Жәкенов, Ж. Башар, Х. Сейткемелов, Б. Жандосай, М. Қозыбаев, С. Ләмбекұлы қалам тартқан. Осы мақалада кейбір шығармалар арқылы жазушыларымыздың қоғам өмірін, заман тынысын қалай шынайы суреттеп, сол дәуір адамдарының сан қырлы портретін жасаудағы шеберлік қырлары сипатталған. Қазақ жазушыларының шығармаларындағы ашаршылық мәселесін талдау, олардың жалпы гуманистік мағынасын түсіну — мақаланың жаңашылдығы. Өйткені ашаршылық тақырыбына қалам тербеген жазушылардың еңбектеріне әдеби-лингвистикалық тұрғыда талдау жасаған еңбектер көп емес, яғни тіл білімінде, әдебиеттану ғылымында әлі зерттеуді күтіп тұрған мәселе. Сондықтан бұл келешек ұрпақтың тілге тиек ететін тақырыбы болмақ дей отыра, автор уақыт өте келе бұл мәселе қайта ойлау мен түсіндіру әдісіне айналады деген қорытынды жасайды.

Кілт сөздер: аштық тақырыбы, қазақ прозасы, әйел бейнесі, қазақ даласы, тарихи апат.

Kipicne

Мамыр айының 31-нде Қазақстанда саяси қуғын-сүргін және ашаршылық құрбандарын еске алу күні атап өтіледі. 1997 жылы осы ұмытылмас күнді белгілеу туралы Жарлық шығып және 31 мамыр саяси қуғын-сүргін құрбандарын еске алу күніне айналды. Осы ұмытылмас күннің атауындағы «ашаршылық» деген сөз кейіннен пайда болды, бірақ қазақ даласында осы ашаршылықты сол кездегі саяси акциялардың біріне жатқызуға болатынын бәріміз жақсы түсінеміз. Осы ашаршылық «голощекиндік» деп аталып жүр, қазақ тілінде ол ашаршылық деп айтылады [1]. Бұл күн — тарихты еске түсіру, сталиндік жүйенің қорқынышты кезеңдерінде құрбан болған адамдарға тағзым ету мүмкіндігі. 1930-шы жылдардағы халық трагедиясы: тәркілеу, ұжымдастыру туралы БАҚ құралдары өз алдына, тіпті көркем шығармаларда да ұзақ уақыт көрініс таба алмай жүрді. Бұған, әрине, объективті себептер болды: ұзақ уақыт бойы аштық туралы сөз қозғауға тыйым салынып келді.

Жазушы В. Михайлов материалдар жинау барысында бұл тақырыпқа қатысты, қазақтардың ең қорқынышты қасіреті туралы, халықтың 40 пайызға жуығы ашаршылықтан қаза болғаны туралы ешқандай көлемді, қомақты ақпарат таба алмағанын, тек шағын, шашыраңқы деректер мен естеліктер тапқанын айтады. Смағұл Елубайдың «Ақ боз үй» кітабынан басқа неге басқа шығармалар жоқ? Осы тақырыпта Мұхтар Әуезовтің «Абай жолы» романының деңгейіндегі шығарма неге жоқ деп сұрақ

* Хат-хабарларға арналған автор. E-mail: flowervictory85@gmail.com

қойып, оған өзі былай жауап береді: «Менің ойымша, бұл қазақ жазушыларына айта-айта жауыр болған тақырып болды ма, жазуға рухани күштері қалмады ма? Мүмкін, олардың жеке қайғы-қасіреті соншалықты зор болғандықтан, ол туралы жазу да ауыр тиді ме? Қазақтың басынан өткен бұл трагедия соншалықты ауыр, ол туралы тек үлкен суретші ғана айта алатын шығар», — дейді [2].

В. Михайловтың сұрағына жауапты Мұрат Әуезов бергендей: «Смағұлдың ашаршылық туралы айтуға жаппай тыйым салу дәуірінде бар шындықты жазуға батылы жетті, өйткені бұл тақырып оның ар-ұжданын, жүрегін күйдірді. «Ақ боз үй» әдеби дерек қана емес, бұл азаматтық ерлік актісі» [3].

Негізі әдебиетті құжат деп айтуға әбден болады. Әдебиет нақты немесе ойдан шығарылған оқиғалардың көркемдік сипаттамасын ғана емес, одан да көп нәрсені қамтиды. Тарихи оқиғалар туралы деректер аз болған жағдайда, мәселен, ашаршылық тақырыбына әдебиеттің өзі куә бола алады. Көркем шығармалардың ресми құжаттардан айырмашылығы, олар жеке адамның эмоциясын, өмірлік тәжірибесін нақты жеткізе алады.

Біздің қазақ үшін XX ғасырдағы сұрапыл оқиғалардың арасында 1921 және 1931–1933 жылдар аумағын қамтыған ашаршылықтың алатын орны айрықша зор болды. Өмір бойы қазақтың жанына батып, адамзаттың жаһандық тарихи-әлеуметтік мәселесі болып келетін ашаршылық көркем сөз әдебиет шеберлерінің де назарларын аудармай қоймады, өзекті әдеби мәселелерінің біріне айналды.

Қазір қазақ қоғамы қолдан жасалған ашаршылықтың мақсатын жаппай кісі өлтіру деп ашық, қорықпай айтып жүр, өкінішке орай, 1931–1933 жылдардағы ашаршылықты кейбір мемлекеттер мойындауға асықпайды.

Біздің ата-бабаларымыздың неден өткенін түсіну, Қазақстанның тоқсан жыл бұрын бастан қандай күрделі оқиғаны өткергенін сезіну үшін біз ашаршылық тақырыбын сөз еткен көркем шығармаларға шолу жасап, оқырмандарға қоғам өмірін, заман тынысын шынайы суреттеу арқылы сол дәуір адамдарының сан қырлы портретін жасаудағы шеберлік қырларына көз жүгірткіміз келеді. Қазақ жазушыларының шығармаларындағы ашаршылық мәселесін талдау арқылы, олардың жалпы гуманистік көзқарасын түсінуге талпыныс жасадық. Яғни, елімізде 1921–1922, 1931–1933 жылдары болған ашаршылық көркем шығармаларда әлеуметтік-тарихи проблема ретінде ғана емес, сонымен қатар рухани-адамгершілік, моральдық-этикалық мәселе ретінде қарастырылатынын жеткізгіміз келеді.

Зерттеудің деректері мен әдістері

«... егемендігіміз еңсесін көтергенше, бізде бұл тақырыпта туынды тудырып, оны баспа жүзінен шығара қою аса қиынға түсті. Бұл ретте біздің ойымызға алдымен Бейімбет Майлиннің 1921 жылғы ашаршылық туралы жазылған «Берен», «Қырманда» атты повестері, «Күлпәш», «Ашаршылық құрбаны», «Айт күндері» деген әңгімелері, Нұрхан Ахметбеков пен Нұрлыбек Баймұратовтың поэмалары оралады. Сол сияқты Жүсіпбек Аймауытовтың «Елес» деп аталатын әңгімесі болды. Ал Жақан Сыздықовтың 1927 жылы жазылған «Әлі қарттың әңгімелері» дейтін поэмасы 1940 жылы кітап болып шыққан бойында өртелді. Содан бастап бұл тақырыпта жазуға тыйым салынды. Сондықтан сол бір зобалаң жылдар туралы сөз бола қалғанда, оны «асыра сілтеу кезеңі» деуден арыға бара алмадық. Дегенмен қаламгерлеріміз бұл тақырыпты «жаңбыр-жаңбырдың арасымен» қозғап тұруды да ұмыта қойған жоқ. Ал бұл тақырыпты жазба жүзінде аянбай ашық көрсете алатын нағыз ақжарылқап кезең республика тәуелсіздікке қол жеткізіп, дербес мемлекет атанған мезгілден бастап қана туды», — дейді Е. Сағындықұлы [4]. Ашаршылық тақырыбына жазушыларымыз қалам тербеп, көптеген құнды шығармаларды ұрпаққа аманат етті. Атап айтсақ, Б. Қыдырбекұлы «Алатау», А. Мекебаев «Күпия қойма», Ш. Мұртаза «Қызыл жебе» («Тамұқ», «Қыл көпір» бөлімдері), Қ. Қазыбаев «Сұрапыл», С. Елубай «Ақ боз үй», З. Жәкенов «Зұлмат», С. Жүнісов «Заманай мен Аманай», Қ. Жұмаділов «Аранға түскен аққулар», М. Мағауин «Сары қазақ», «Бір уыс бидай», Н. Ақыш «Рақымсыз көктем», Т. Сәукетаев «Құзғын тойған қыс», Н. Қапалбекұлы «Жерошақтың түтіні», Х. Сейткелов «Шұбырынды қанды босқын», Б. Жандосай «Шошқаның құмы», М. Қозыбаев «Ақтаңдақтар ақиқаты», С. Ләмбекұлы «Арыстар», Ж. Башар «Қабір үстіндегі зұлмат», Қ. Еспенбетов «Күреңбел қасірет», А. Есілбай «Асылдың сынығы». Тіпті осы қарапайым көркем проза тізімі ашаршылық кезіндегі жалпы гуманистік-рухани өзгерістерге құжаттық дәлел бола алады.

Публицистикалық тұрғыда Е. Сағындықұлының «Жұртымыздың жартысын жалмаған» [4], М. Қалдыбай «Голощекин қалай орнынан алынды?» атты мақалары және тағы басқа ізденушілердің мақалалары да баршылық [5; 66–69].

Мақаламызда Б. Майлин, М. Мағауин, С. Елубай, Ж. Башар, Б. Қыдырбекұлы, Б. Жандосай сияқты қазақ жазушыларының ашаршылыққа байланысты жазған шығармалары пайдаланылды. Мақаланы жазу барысында негізінен филология ғылымында басшылыққа алынатын мәтінді іріктеп-бағытталған талдау, әртүрлі жазушылардың шығармаларын жинақтау, салыстыру, қорытындылау әдістері алынды.

Нәтижелер мен олардың талқылануы

Мақалада алдымен көркем шығармада бейнеленген ашаршылық жылдарындағы әйел образына көз жүгіртпекпіз. Көркем әдебиет әрқашан кейіпкерлердің идеялары мен бейнелерінің тереңдігімен ерекшеленеді. Ғасырдан ғасырға ұрпақтың көзқарасы мен тәрбиесіне, сондай-ақ автордың ниетіне, оның идеясына байланысты әйел бейнесін сомдау да өзгеріп отырған. Авторлар әрдайым кейіпкерлер мен оқырмандарға маңызды сұрақтар қойып, оларды шешу жолдарын іздеуге, оларға жауап беруге және қоршаған шындықты нақты сипаттауға тырысты. Жазушылар зұлмат жылдарындағы әйелдің қасиетін, мінезін, дүниетанымын мүмкіндігінше шынайы бейнелеуге тырысқан. Негізінен жиырмасыншы ғасыр әдебиетінде әйел бейнесі үйлесімді және шыншыл кейіпте көрсетілген.

Кеңестік кезеңдегі қазақ әдебиетінің негізін қалаушылардың бірі, реалист жазушы Бейімбет Майлин өзінің «Күлпәш» (1922 ж.) деген әңгімесінде ашаршылық кезінде санасы өзгерген, аштықтан психикалық және дене азабы, мінез-құлқы мен іс-әрекеттері өзгерген әйелдердің қайғылы өмірін суреттейді. *«Үстінде, өрім-өрім болған соң әр жерінен бір түйіп қойған ескі көйлек, оның сыртында тозығы жетіп тулаққа айналған қысқа ескі тон, басында селдіреген көне бөкебайдың жұрнағы. Бет-аузы көнектей ісік; тоңып бүрісіп, үйдің бұрышындағы пешке арқасын сүйеп мұңайып, терең ойға шомған адамша Күлпәш отыр.*

...Аштықтан басқа Күлпәштің мазасын алатын тағы бір ой бар еді... Күлпәштің бірге туған сіңлісі Раушан келіп Күлпәшті азғырған: — Осы жаманмен біраз күн өмір өткіздің ғой. Ендігі қалған өміріңді қорлыққа салма... жыл болса ауыр, осы бастан азбас, тозбас қамыңды ойла... — деген.

...Арадан екі-үш ай өткен соң аштық шеңселін қаттырақ салды. Тұрмыс түрі қиындыққа айналған соң, әсіресе, баласының тамақ сұрап жылағанына жаны төзбеген соң, кейбір кейіптік тартқан уақыттарда Күлпәштің ойына Раушанның сөзі түсетін болды. Бірақ, ол сөздің өзіне пайдалы, я зиянды екенін бұл уақытқа шейін айырып білген емес. Әйткенмен соны ойлайды, неге ойлайтынын өзі де білмейді...

...Жүрегінде таласып тұрған екі ой бар: «Жұмағазыға тисем, тамағым тоқ, көйлегім көк болар еді... Қалижанды да ашықтырмауға болар еді...» деп ойлайды; «Жастан қосылған қосағым еді. Оны жылатып тастағанда не оңам!...» деп те ойлайды. Екі ойдың бірі жеңіп шыға алмай, өзі қатып отырған Күлпәштің басын одан жаман қатырады...

... Жұмағазыға тигеніне жиырма күндей болған. Аштықтың қанды тырнағы Күлпәшті бұған да көндірген. Бірақ аштықтан құтылған екем деп қабағы ашылған Күлпәш жоқ... Дүниедегі ең жақсы көретіні байы мен баласын ренжітіп, өзінің бас сауға қылып кеткенін Күлпәш енді ар көре бастады. «Өлсем солармен бірге өлсем болмайтын ба еді?!» деген ой кірді. Бір жағынан Мақтым жайын ойлайды. Ала дорбаны мойнына іліп алып таңмен тамақ іздеп кетсе, тапсын-таппасын кешке бір оралып соқпай қоймайды. Сондағы азаптанып жүргені қатын-баланың қамы, соларды аштан өлтірмеудің жабдығы, сөйтіп жүрген адамның кәдірін білмей тастап кететін не жөні бар еді?!» [6; 79].

Осы үзіндіден аштықтың қамытын мойнына ілген Күлпәштің ойынан біз қазақ халқына, қазақ әйеліне қандай ауыртпалық түскенін айдан анық көріп тұрмыз. Тіпті кейіпкердің үстіндегі жұпыны киімінен, басындағы баспанасынан кедейліктің лебі есіп, Күлпәш пен оның отбасы жағдайының адам төзгісіз ауыр жағдайы көрініс береді. Автордың осылай суреттеуі шарасыз, қолынан келер дәрмені жоқ Күлпәштің аштықтың қанды тырнағынан құтылып, бауыр еті баласы Қалижанды аштықтан алып қалудың қамын ойлап, Жұмағазы шалға тоқал болуға келісім бергенін түсінікті етеді.

Осы тақырыптағы жазушы Мұхтар Мағауиннің «Бір уыс бидай» әңгімесі — 1931–1933 ашаршылық жылдарындағы бір отбасының трагедиясы арқылы тұтас ұлттың қасіретін көрсетуді мақсат етеді. Мұнда да басты кейіпкер — әйел. *«Бұл өзі қаусаған кәрі кемпір еді. Еріндері қарайып тобарсыған. Бүкіл өмірін азаппен өткізгендігінің куәсіндей айқыш-ұйқыш әжім басқан беті шаң топырақ пен қауыздың үгінділерінен көрінбейді. Бірақ арып еті қашқан шығыңқы бет сүйектері мен шүңірейіп ішіне кіріп кеткен жанарсыз көздері оның өмір бойы көрген бейнетінің бәрін де осы соңғы*

бірнеше күннің азабы басып кеткенін аңғартқандай... Бетін сипады. Қайта сипады. Кепкен тері. Қу сүйек. Үңірейген көз. «Көлденең біреу түрімді көрсе, мені қырықта деп қалай айтар...» [7; 6] деп берілген портреттік сипаттауда Алмажанның отыздан енді асқан жан екендігінен ешқандай белгі де жоқ. Бүгін қазақ халқының басына түскен қалың қасіреттің салдарын автор осы бір өмірден рақат көрмеген шынашақтай әйелдің портретіне сыйғыза білген.

«...Алмажан оқыс қармалап, кимешегінің етегіндегі түйіншекті дірілдеген саусақтарымен шешіп, қолына алып еді, бидайы бір-ақ уыс болды... Алмажан қолындағы бір уыс бидайын кимешегінің етегіне қайтадан түйіп алмақ болып ыңғайлана бергені сол еді, Бақанастың басынан бір топ кісі көрінді. Өңшең сәйгүлік мінген, жүрістері суық... Кепеу нәшәндігі Шупин екен. Қасында белсенді Қағазтай, мілісә Арқатбай және мылтығы шошайған тағы үш-төрт орысы бар. «Мынау халық жауының қатыны қырманнан астық ұрлап жүр!» — деді атынан секіріп түскен Қағазтай. — Қабың қайда? Көрсет!» ... Бірақ бір уыс бидай жұмылған алақан ашылмады. Тарамыс саусақтар тас болып қатып қалыпты. Қалай жұлқыласа да болмады...» [7; 7]. Алмажан өлемін деп қорықпай, ақтық демі қалғанша алақанындағы бір уыс бидайын бермей, өлімді қарсы алады. Новелладағы бірнеше шолақ белсенділерге қайсарлықпен көнбеген әйелдің бейнесі оқырманға ерекше әсер етеді. Алмажанның тағдыры сол зұлмат жылдарында баласын қалай да тірі қалдырамын деп, бір уыс бидай жолында жан ұшырған бүкіл қазақ әйелдерінің басында болса керек.

Кеңестің қолдан жасаған аштық жылдарында қазақ халқына жасаған зұлымдығы соншалық тіпті 1932 жылы 7 тамызда «Социалистік мүлікті ұрлаған, талан-тараж еткендерді қылмыстық жауапкершілікке тарту» туралы заң шығарады. Нұрбек Бекбаудың «Ғаламда болмаған геноцид» деген мақаласында «Осы баппен одақ көлемінде 125 мың адам масақ тергені үшін, жүк көліктерінен кішігірім төгіліп қалған бидайды жинағаны үшін түрмеге қамалып, оның 5400-і атылды. Осы бидай масағын терем деп, түрмеге түсіп, атылып кеткендердің дені — қазақ әйелдері еді... «Қалаға кіргізбендер!» Қорадағы бүкіл малын Совет үкіметі тартып алған соң, ауылдағы ағайын қалаларға ағылды» деп көрсетілген [8].

Тура осы көрініс біз талдап отырған М. Мағауиннің «Бір уыс бидай» әңгімесінде айдан анық берілген: «Түйелерің жайылып жүрген далаларыңа кетіңдер!» Дүние-ай! Кетер еді-ау, сол далаға, тіпті, бұрын құбыжықтай көретін жат халық жайлаған қаланың маңынан жүрмес еді ғой, кешегі күні болса! Қазан-қазан асылған семіз бағлан қайда, сапырулы сары қымыз қайда? Дала! Саған өң аяғы, үсті-басы күл-топырақ, арық қарақайыс түйенің өзі де көрік береді екен ғой! Сол далада бүгін жайылып жүрген түйе түгілі, ін аузында кешкілікте шақылдап отыратын саршұнақты да көрмейсің. Ініне су құйып, тұзақ құрып ұстап алып, оларды да жеп тауысқан» [7; 10]. Қарап отырсақ, қазақ өмірін суреттеген сұмдық шығарма. Бір уыс бидай, бір үзім нанға зар болған сол нәубет жылдар туралы оқығанда, естігенде, бүгінгі күнге, бүгінгі баршылыққа, тоқшылыққа сансыз шүкір дейсің.

Осы жерде айта кететін жайт: Мұхтар Мағауиннің «Бір уыс бидай» әңгімесінің желісімен қысқаметражды фильмі түсіріліп, көрерменге жол тартты. Фильм авторлары Серік Әбікенұлы, Данияр Мұстафаев. Әрине режиссерлер әңгіменің фабуласын негізге алғанымен, өзіндік көркем жаңаша шешіммен, өзгеріспен сомдаған.

Жазушы Жанболат Башардың «Қабір үстіндегі зұлмат» атты повесі де жоғарыда талданған шығармаларды толықтыра түседі. Мұнда аштықтан бұралған қазақ халқы ауылдарынан нәр таба алмаған соң қалаға қарай шұбырғаны, алайда жергілікті кеңес жандайшаптары оларды қалаға кіргізбек, ашықтан ашық өлімге итермелегені былай суреттеледі. «Аштықтан жан сауғалаған ауыл қазақтары «көлге жетсек, балық жесек те өлмеспіз» деп шұбырып, жол-жөнекей ашық аспан астында аштан, кебінсіз, көмусіз қалды. «Көлден балық аулап жейміз» деген қыр қазағы су жағасында жайрап жатты... Болашақ өндіріске іргелес жатқан ауылдардан жан-сақтауға ағылған қисапсыз қазақ үшін Балқаш құрылысы: ақтық үміт, соңғы таяныш еді. Мұқым ел Балқаш құрылысынан пана іздеп, көкше көлді бетке алып, жүздеген шақырымдық шөлді кесіп өте алмай, сүйегі шашылып жолда қалды... Аштыққа ұрынған қазақтарды мұнда күтіп отырған ешкім жоқ... Бұлар Өтайдың қамқорлығы арқасында ажалдан сәл де болса алыстағанымен, әлі де тұрақ таба алмай тентіреп жүрді. Асханаларды төңіректеді, «солар күресінге бірдеме төге ме, төге қалса содан нәпақа табыла ма?» деген құнсыз үміт. Келесі күні Елхан анасы екеуі көл жағалап «толқын шығарып тастайды-ау» деген балықты аңдыды... Ертеңінде Елхан кешегі нан таратқан жерге келді. Күн ілгерідегі құжынаған адам жоқ. Сап тыйылған. Не деген жауыздар?! Аштарға көмектескен болып оларды улап өлтіргендері бала санасына сыяр емес. Жүрегі қан жылады. Әлгі

тірсегі-тірсегіне соғылып, аш-жалаңаш жүрген балалардың бірі де қалмаған, түгел тегін таратқан ақ нанды жеп көз жұмғанын білді. Бұдан өткен зұлымдық болар ма?! Бала Елхан мұның сырын түсіне алмады. Кейін де ол осы жағдайды жиі есіне алып, ойына түскен сайын еңсесін жаншыған ауыр мұңға батып, жүрегі жылап тұратын. Қаршадайынан осындай аяусыз қиянатты көрген ол, қалай да мына зұлматтан тірі қалсам деген жалғыз тілекті ойынан шығарған емес. Әзірге қасында анасы бар» [9; 55–73]. Шығармадағы оқиға нені меңзеп тұр?!

Бала Елхан образы зобалаң жылдардағы бүкіл қазақ балаларының прототипі сияқты.

Қазақтың классик жазушысы 1932 жылы Ғабит Мүсірепов төрт жолдасымен бірге крайкомға ұжымдастырудағы асыра сілтеулер туралы хат жазғаны бәрімізге белгілі. Әрине олардың бәріне ұлтшылдар деп айып таққан екен. «Егер сен өз халқың үшін уайым жеп жүрсең, Торғайға барып, онда аштық жоқ екеніне көзінді жеткіз», — деп оған Голощекин күліпті.

Осы жайында В. Михайловтың «Ғаламат жұт шежіресінде» қазақтың классигі Ғабит Мүсіреповтің өз басынан өткізген оқиғаны баяндайтын естелігі берілген. Ғабит Мүсірепов — қар астында адамдардың өліктерін, қатар-қатар жатқан мәйіт үйінділерін өз көзімен көрген адам. Жан-жағы өлі адамдар, ол осы күнге дейін бұдан асқан қорқынышты көрмеген екен: көз алдында мүлдем бос ауылдар, еш жерде тірі жан жоқ. «Ақ қардың үстіндегі ақ шаңқан киіз үйлердің өлі қаласы ғана». Ғабит бір киіз үйге, екіншісіне кірсе, бәрі орнында, бірақ адамдар жоқ. Өмір бір сәтте тоқтаған сияқты, ал адамдар бір мезетте жоғалып кеткендей. Мүсіреповтің көзіне ерекше бай алты қанатты киіз үй түседі. Қасындағы серіктестерімен үйдің ішін мұқият қарайды... Сол үйде жалғыз аман қалған тіршіліктің түрін былай сипаттайды: «Ұзын шапшаң қанға бітіп мұз қырау сияқты түйдектелген, қап-қара екі аяғы сидиган, қара қарғаның мүйіз аяқтарына ұқсайды. Екі көзі есі жоқ бейнені танытады, екі беті қанға боялған, ернінен жас қанның ағып тұрған ізі көрінеді. Ақсиган тістерін жыртқышқа ұқсатады, аузында көбікті қан. Зәре-құты қалмаған төртеуі де бір сәт мелишип тұрып қалады да, алды артына қарамай қаша жөнеледі. Артына бұрылған кезде жаңағы жәндік ғайып болып кетіпті». Көрген жеті-сегіз жастағы қазақ қызын «Бұл аштықтың көзі болды! Аштықтың қарғысы...» деп Мүсірепов айқайлап жіберген көрінеді [2; 11].

Бұл естелікті оқып отырған адам өзін бір жантүршігерлік, қорқынышты фильм көріп отырғандай сезінетін шығар.

Осы тәріздес ата-анасынан айырылған балалардың өмірі, көрген қиыншылығы аштық жайлаған Украина, Поволжье жерлеріндегі балалар тағдырымен ұқсас екені даусыз. Аштан қайтыс болғандардың соңында көбіне балалар қалып қойған, өйткені аналар қолдарынан келгеннің бәрін беруге тырысқан. Тулақты қазанға қайнатып, баласының көңілін жұбатқан қайран ананы көптеген шығармалардан көруге болады. Бұл нәубет кезінде балаларын көтеріп жүруге әлі қалмаған ана, киіз үйдің ортасына «шөлдесе балам ішер» деген үмітпен су қойып, есігін сырықпен тіреп, көз жасы көл болып, әрең ілбіп, жұрт соңынан ереді, оның көзінен жас емес қан аққандай еді, міне, ашаршылық қасіреті... Әдетте, өмірдің барлық қасіреттері, ең алдымен, ең қорғансыз адамдарға, негізінен балаларға әсер етеді. Көшедегі балалар проблемасы тарихтың әртүрлі кезеңдерінде, ең алдымен аштық, эпидемия, соғыс және басқа да ауыр апаттар кезінде ерекше өткір болды.

Ал жазушы Б. Қыдырбекұлының «Алатау» романында балалардың ауыр жағдайлары былай аянышты берілген:

«Көршісіне де кірдік. Бұл қасқыр етіне таласқан Берікқұлдың үйі. Ол жалғыз басты жігіт еді. Ол да төрі алдында жатыр. Жансыз. Жаңағы иіс осы Берікқұл үйінде де бар. Шамасы менің жобам дұрыс. Осылай тоғыз үйге кірдік. Бір де бірінде тірі адам жоқ... Он екі жасар қыз бұрышта бүрісіп отыр. Зорға сөйлейді. Қазанда бірдеме қайнап жатыр...»

— Нұрқалық аға! Әкем кеше өлді. Қасқырдың етіне жеді. Жеме десем болмады. Одан да мына жоңышқаны жеу керек еді, — дейді. — Көме алмай отырмын. — Не істеу керек? Басқа түссе баспақшыл деген осы. Кәмелетке жетпеген бала өлікпен бір үйде жатқан. Қалай ғана шыдарсың мұндай сұмдыққа! Қара жер қалай қарс айрылмай, осындай пәлені бізге көрсетіп тұр. Бала жыламсырады. Жылай алмады. Кемсеңдеді де қойды. Аузы да икемге келмейді. Бұл кіргеніміз он төртінші үй. Он төрт үйде жалғыз он екі жасар қыз қалыпты.

... Сүйегіне ілініп тұрған баланың көзі аларып кеткен, бірдеме сұрауға да мұршасы жоқтай. Жалбырап, жалдырап бізге телмірді де тұрды. Мойыны ырғайдай. Ол қылдырықтай мойын анау қара бұйра бөрікті басты қалай көтеріп тұр екен. Әйтеуір дене, аяқ-қол киім ішінде болғандықтан жүдеулігі көрінбейді. Суықтан болса да, аштықтан болса да баланың ауызы сөйлеуге келмейді.

— Ағ, — деді бала, аяғындағы «а» ны айта алмады. — На..

Мырзалин орнынан үш тұрып, үш отырды. Шыдамай кетті.

Қолын артына ұстап түк көрінбей тұрған қыраулы терезеден тысқа қараған болады. Тыста не бар оған, мына баланың жағдайын көріп шыдай алмай тұр. Бала бір кезде бар күшін жинап бір сөз айтты: – Аға-тай-лар! Ағ...

Мырзалиннің аяғы тыпырлап, едені жоқ, топырақ табанды тесіп жібере жаздады. Жерді теуіп-теуіп қалды. Немізді береміз. Өзімізде екі-үш күн аш едік. Мұндайда қалтаңа қолыңды салып жіберіп, ең болмаса бір тілім нан алып, «мә, байқұсым, жей қойшы!» десең. Ой, шіркін-ай, ондай күнде болар ма екен. Осыларды ойлап жаным шыдамай, не істерімді білмей, өз маңдайыма өзімнің қойып қалғанымды бір-ақ білдім. Жұдырығым жұмылып столға соғылды. Бала қайта бірдеме демек еді, ауызы келмей кеңсеге құлап-ақ түсті...

Аш көзді, арық қара баланы жерден көтеріп, ұзын отырғышқа шалқасынан салып қойдым. Бала кеңсеге соңғы күшін жинап, ақырғы демін тартып, ақтық сөзін айта, көзін сата келген екен ғой. Қайтеміз, көмектесе алмадық. Арықтың жағасын жарып шығып, жаңа бас көтерген жас шыбық қыршын үзіліп кетті, бырт сынып мерт болды. Ой, шіркін, қатыгез дүние десеңші! [10].

Сонымен бірге ашаршылық қазақ даласында қылмыстың өсуіне алып келді. Аштық адамдарды тек өлімге ғана әкелмейді, ол адамдарды ақыл-есінен айырады. Мұндай аштық көріністерінің бірі — адам жегіштік. Бұл — аштықтың сөзсіз серігі. Қай уақыт болмасын моралдық тұрғыдан әлсіз адамдар үнемі кездесіп отырады, олар бір сәтте адамдық қасиетін жоғалтып, хайуандық санатқа өтеді. Өкінішке орай, каннибализм қазақ даласына да келді. Біз мұндай жайтты жазушы Ж. Башардың жоғарыда аталған повесінде кездестіреміз: «Дәл осы сәтте қайдан тап болғаны белгісіз, қайыстай қатқан тапал қара кісі әлгілерге сайтандай сақ ете қалғаны. Келе сала еңкейіп су ішіп жатқан жастау әйелдің жауырын ортасынан бір тізесімен сылқ еткізіп басып қалды... сайтан-адам әйелдің басын суға батырып, тұншықтырып тастады. Ол болса жанталаса жұлқынып, аяғы тыпырлап, басын судан шығара алмай көпке дейін бұлқынып жатты. Онсыз да аштықтан дымы құрып келе жатқан сорлы әйел ақыры қанды қол қарақшының уысында қала берді. Бұл — ашаршылық жылы аштықтан әлі кетіп, қарыс жерге жете алмай арыған адамдарды тұншықтырып өлтіріп, етін жеп жүрген Құныс қорқау еді. Бұл тажалдың тажал екенін кейінгі жұрт естіп-білсе де оған тік келген жан болмады. «Кісі етін жегеннен кісі қорқады» деген содан қалған» [9; 68].

Жоғарыда талданған Б. Қыдырбекұлының «Алатау» романында мынандай дерек бар:

«Екеуміз қашқынды қуа жөнелдік. Нұрқалық жете беріп көкжелкеден бірді отырғызды. Анау етпетінен кетті де, тұруға қарманды. Нұрқалық үстіне міне түсті. Тағы да әлін кетіру үшін болар, оның басын желкесінен көтеріп, жерге соғып-соғып жіберді. Мен де жүгіріп олардың жанына жеттім.

— Бұл иттің баласын бес-алты күннен бері андып ұстай алмай жүр едім. Дода сіләнінде өлгендердің сан етін кесіп әкетті. Сіздерге айтпап едім, әдейі. — Нұрқалық алқынып отырып айтты, бұларды. Сөйтсек осындай біреудің пайда болғанына бірнеше күн болған екен. Еті көп арымай өлгендердің күнде сан еті кесіліп қалып жүреді. Абұйыр сақтап, өлген адамға жаман атақ келтірмеу үшін жергілікті адамдар мұны тіпті бәрі көріп тұрып, біріне-бірі айта алмай ішінен тынады. Мұның кім екенін де білмейді, алдымен мысық ойып жеп қойды деп жүреді жұрт. Бірақ адам еті пышақпен кесілгендігі белгілі болады. Содан кімнен көрерін білмейді. Сөйтсе осыдан екі күн бұрын Дода сіләнінде өлген Көмекбай үйінен таңға жуық біреудің өзенге қарай жүгіріп бара жатқанын көреді, тұрғындар. Оның да сан еті кесіліп қалады» [10].

Жоғарыда келтірілген үзінділерден байқап отырсақ, аштыққа ұрынған адам ақыл-санасынан ада-сып, адам бейнесінен, кісілік келбетінен кетіп, жан төзгісіз жағдайға жетеді екен. Қан қақсаған халық, ауылда үрерге ит қалмаған, мысыққа шейін сойып жеп қойған. Судан тышқан ұстап қуанған есі ауысқан пенде!!!

Келесі бір жерде Б. Қыдырбекұлы кейіпкерінің аузына мынандай сөз салады: «... Осы ашаршылық жылдары, інім, мен ислам дінінің пайғамбары Мұхамедке қатты ренжідім. Оның діні бізге майы сере қарыс, ұшасы ұшандай жайылып жатқан шошқаны жегізбей қойды. Ал бұл жағынан алғанда Будда діні барлық діннен артық па деп қаламын. Оларда тамақтан өткеннің бәрін жеу керек. Ғажап емес пе! Егер жасынан орыстарға ұксап тасбақа, француздарға ұксап көлбақа, қытайларға ұксап жылан жесе, біздің қазағымыз қырылар ма еді. «Ораза, намаз тоқтықта, иман кетер жоқтықта!» Қандай дұрыс айтылған сөз. Ас адамның арқауы болса онда жоқшылықта бәрін де жеуге болады ғой деп ойлаймын. Өйткені ішінен ас кеткен соң кісі кеңкііп, адам кейпінен шығып қалады екен ғой, інім. Адам «миы өсіп жетілген жоғары сатыдағы хайуан» екеніне ашықтырып көрсең көзің әбден жетеді. Ашықса ол да хайуан болады да қалады. Біздің халқымызда «Бір күн тамақ ішпегеннен қырық

күн ақыл сұрама» деген мақал бар. Мен бұдан артық дүниеде данышпандық сөз бар дегенге сенбеймін, сене алмаймын. Дүниенің арқауы тамақ екенін маған отыз екінші, отыз үшінші жыл айқын дәлелдеп берді. Ашыққанда мұсылмандығың жолбарыс көрген қасқырдай құйрығын бұтына қысып жымып кетеді екен.

Мен тасбақа жеген қазақтарды көрдім. Өліп бара жатқан соң жемегенде қайтеді. Көктемде төбе-төбеге жайылып кеткен қазақтардың ішінен ондайларды кездестірдім. Дұрыс істеді деп ойлаймын, інім. «Оны жегенше аштан адам қалпыммен өлгенім жақсы» деп отырсың, ә, інім. Оның дұрыс емес және ол кебеже қарын, кең құрсақ кездегі сөз.

... Өлмеудің сан жолы бар екен ғой, інім. Қазақтар Голощекиннің қолдан жасаған селебесіне қарсы осының бәрін қолдануы керек еді. Пысықтау қазақтардың шілге тұзақ құрып жүргенін көрдім. Бірақ ол елдің бәрінің қолынан келе ме. Қолына өзі келіп түсіп тұрған тасбақаны жемеген қазаққа кейде өлмесең өме қап дегің де келеді. Қап, шіркін-ай, десеңші!» [10]. Бұл жерде кейіпкердің ойынан сол кездегі аш адамның діни-нанымы деген өзгерген көзқарасын да көреміз.

Аштық кезінде өмір сүру үшін кейбір адамдар аса қатыгездікке баруға мәжбүр болатындығы, аш адамның пейілінің өзгергендігі жазушы М. Мағауиннің жоғарыда талданған шығармалардағы мына сөйлемдерінен-ақ байқауға болады: «Бұл ауылда отырғандардың бірсыпырасы-ақ өлмелі кедей, бәрі де «шықпа, жаным, шықпа» деп отырған секілді. Бұрынғыдай ауысып тамақ беру абысын-ажын арасынан кеміп кетті. Шағын тамақтың үстіне біреу келсе, кірпік шешендей жиырылатынды шығарды» [6]. Өшейіндегі қазақ бойындағы қонақжайлықтың иісі де білінбейді емес пе!

Жазушылардың ашаршылыққа байланысты жазғанын оқып отырсақ, бір жоқтау жанрындағы шығарманы оқып отырғандай сезім қалады. Мәселен, Ж. Башардың повесінде «жылау» деген сөз 68 рет кездеседі екен. Осы «жылау» сөзі жазушы Б. Жандосайдың «Шошқаның құмы» деген шежіре-романында да көрініс тапқан: «Шыңғырып жылағанда, сай жаңғырық атып, күңіреніп кетті. (Біреуінің әкесі мен ағалары, біреуінің сүйген жары опат болып тұр ғой). Мен таудың басына шығып кеттім. Сай жаңғырып, тұтас бір ру ел жыласып жатқан сияқты тау басынан естілетін» [11]. Иә, бұл көрініс, бұл жылау, бұл зарлау — зұлмат, зобалаң жылдардың айқын символы екені даусыз.

Қорытынды

Сонымен, мақаланың өзегі болған жоғарыда талдаған шығармалардан байқағанымыз, қазақ жерінде орын алған нәубет кезеңі қазақ халқының басынан өткен ең ауыр зардаптарының бірі болды. Қазақ жеріндегі XX ғасырдың 1920–30-шы жылдарындағы аштық проблемасы отандық жазушылар мен ғалымдарымыздың еңбектерінде нақты көрініс табуы әрі қарай жалғасын табуда. Яғни, әлі де зерттеуді қажет ететін өзекті мәселелердің бірі ретінде күн тәртібінде тұр.

Әдебиет — дәуірдің, оқиғаның дәлелі. Бірақ уақыт өте келе ол қайта ойлау мен түсіндіру әдісіне айналады. Қазақ ақын-жазушылары бұл қайғы-қасіретке ешқашан бей-жай қарамаған, ашаршылық көптеген көркем шығармаларының тақырыбына айналып жатыр.

Әдебиет алдында әрдайым қойылатын басты шарт — ол өз уақытына лайықты сипатқа ие болуы керек. Көркем шығарма оқырманға рухани әсер етеді, оның білімін, көркемдік мұраттарын көрсететін айна әсерін жасайды. Бәрінен бұрын есте сақталатын жалпы қағида — өткеннің тәжірибесін білмей, жаңасын жасау мүмкін емес. Сондықтан өткен тарихымыздағы осы нәубетті біз үнемі есте сақтап, келесі ұрпақтарымыздың мұндай зұлматты басынан кешпеу үшін ашаршылық туралы бар шындықты ашуымыз — қазіргі біздің міндетіміз деп ойлаймыз.

Әдебиеттер тізімі

1 Дулатбеков Н.О. Саяси қуғын-сүргін және ашаршылық құрбандарын еске алу күні туралы депутаттық сауал [Электрондық ресурс] / Н.О. Дулатбеков. — Қол жеткізу режимі: <https://www.parlam.kz/kk/blogs/dulatbekov/Details/0/70410> (Анықтама күні: 03.03.2021).

2 Михайлов В. Ғаламат жұт шежіресі: деректі хикаят / В. Михайлов. — Алматы: Мектеп, 2013. — 296 б.

3 Судьба писателя — судьба эпохи. Смагулу Елубаеву — 70 лет [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://qazaquni.kz/adebiet/67296-sudba-pisatelya-sudba-uepokhi-smagu> (Дата обращения: 10.04.2021).

4 Сағындықұлы Е. Жұртымыздың жартысын жалмаған [Электрондық ресурс] / Е. Сағындықұлы. — Қол жеткізу режимі: <https://old.elorda.info/kk/analytics/view/1921-1933-ghyldardagy-asharshylyk-kazaktyn-osimin-bir-gasyrga-teghedi> (Анықтама күні: 14.05.2021).

- 5 Бауыржан Момышұлы. Қазақ халқының қаһарман перзенті, жазушы Бауыржан Момышұлына арналады. «Ұлы тұлғалар» ғылыми-ғұмырнамалық сериясы / Құраст. Н.Қ. Қосаева. — Алматы: Орталық ғылыми кітапхана, 2011. — 382 б.
- 6 Майлин Б. Таңдамалы / Б. Майлин. — Алматы: Жазушы, 1977. — 543 б.
- 7 Мағауин М. Шығармалар жинағы: 1960–2002 ж. [13 томдық] 1-том. Әуелгі әңгімелер / М. Мағауин. — Алматы: Қағанат — ГМО баспасы, 2002. 1960–1973. — 549 б.
- 8 Бекбау Н. Ғаламда болмаған геноцид [Электрондық ресурс] / Н. Бекбау. — Қол жеткізу режимі: <http://www.madenportal.kz/article/3531> (Анықтама күні: 15.05.2021).
- 9 Башар Ж. Қабір үстіндегі зұлмат: Повесть, әңгімелер жинағы / Ж. Башар. — Астана: Профи Медиа, 2016. — 256 б.
- 10 Қыдырбекұлы Б. Алатау [Электрондық ресурс] / Б. Қыдырбекұлы. — Қол жеткізу режимі: <https://kitap.kz/book/alatau-guma> (Анықтама күні: 20.05.2021).
- 11 Жандосай Б. Шошқаның құмы [Электрондық ресурс] / Б. Жандосай. — Қол жеткізу режимі: <https://almaty-akshamy.kz/shosh-any-my-shezhire-romannan-zindi/> (Анықтама күні: 20.05.2021).

Ж.Ж. Ибраимова

Тема голода в казахской прозе

В статье изучена проблема голода в 1920–30-е гг. XX века в Казахстане, которая нашла отражение в произведениях казахских писателей. Исследование проводилось на материале творчества Ж. Аймауытова, Б. Майлина, Н. Ахметбекова, Н. Баймуратова, Ж. Сыздыкова. Как известно, говорить о голоде было категорически запрещено, потому писатели, обращавшиеся к этой теме, были признаны «врагами народа» и подвергнуты репрессиям. Только к концу распада СССР стали освещаться труды казахских писателей. Постепенно правда о трагедии дошла и до казахского народа. О голоде писали Г. Мусрепов, М. Мағауин, С. Жунусов, К. Жумадилов, Ш. Муртаза, К. Казыбаев, С. Елубай, З. Жакенов, Ж. Башар, Х. Сейткемелов, Б. Жандосай, М. Козыбаев, С. Лямбекулы. Авторами рассмотрены тонкости мастерства писателей в создании многогранного портрета людей той эпохи, особенности изображения жизни общества, атмосфера того времени. Проанализирована проблема голода в произведениях казахских писателей, осмыслена необходимость изучения этой исторической катастрофы. Обозначены перспективы исследования данной проблемы в литературоведении. Сделан вывод, что эти труды со временем станут методом переосмысления и интерпретации для будущего поколения.

Ключевые слова: тема голода, казахская проза, женский образ, казахская степь, историческая катастрофа.

Zh.Zh. Ibraimova

The theme of famine in Kazakh prose

The article describes how the problem of hunger, which arose in the country in the 1920s–30s of the twentieth century, was reflected in the works of Kazakh writers. In this connection, such poets and writers as Zh. Aimaulytov, B. Maylin, N. Akhmetbekov, N. Baymuratov, Zh. Syzdykov are immediately recalled. As it is known, it was strictly forbidden to talk about the famine, the writers who covered this topic were declared «enemies of the people» and subjected to repression. Only by the end of the collapse of the USSR the works of Kazakh writers began to be covered. Gradually, the truth about the tragedy reached the Kazakh people. G. Musrepov, M. Magauin, S. Zhunusov, K. Zhumadilov, Sh. Murtaza, K. Kazybayev, S. Elubay, Z. Zhakenov, Zh. Bashar, H. Seitkemelov, B. Zhandosay, M. Kozybayev, S. Lyambekuly wrote about the famine. In this article we will look at the subtleties of our writers' skill in creating a multi-faceted portrait of the people of that era, as they realistically describe the life of society, the atmosphere of that time. Novelty of the work includes the analysis of the problem of hunger in the works of Kazakh writers and the understanding of their general humanistic meaning. The works of writers who have touched on the topic of famine, in linguistics, and literary studies have yet to be studied. The author concludes that these works will eventually become a method of reinterpretation and interpretation for the future generation.

Keywords: the theme of famine, Kazakh prose, female image, Kazakh steppe, historical catastrophe.

References

- 1 Dulatbekov, N.O. Saiasi qugyn-surgin zhane asharshylyq qurbandaryn eske alu kuni turaly deputattyq saual [Deputy inquiry on the Day of Remembrance of the Victims of Political Repression and Famine]. *parlam.kz*. Retrieved from <http://www.parlam.kz/kk/blogs/dulatbekov/Details/0/70410> [in Kazakh].
- 2 Mikhailov, V. (2013). *Galamat zhut shezhiresi: derekti khikaiat [The Chronicle of the Great Jute: a documentary story]*. Almaty: Mektep [in Kazakh].
- 3 Sudba pisatelia — sudba epokhi. Smagulu Elubaevu — 70 let [The fate of a writer is the fate of an era. Smagul Elubaev is 70 years old]. *qazaquni.kz*. Retrieved from <http://qazaquni.kz/adebiet/67296-sudba-pisatelya-sudba-yepokhi-smagu> [in Russian].
- 4 Sagyndykuly, E. (2021). Zhurtymyzdyn zhartysyn zhalmagan [He devoured half of us]. *old.elorda.info*. Retrieved from <http://old.elorda.info/kk/analytics/view/1921-1933-ghyldardagy-asharshylyk-kazaktyn-osimin-bir-gasyrga-teghedi> [in Kazakh].
- 5 Qosaeva, N.K. (Eds.). (2011). *Bauyrzhan Momyshuly: Qazaq khalqynyn qaharman perzenti, zhazushy Bauyrzhan Momyshulyna arnaldy [Bauyrzhan Momyshuly: Dedicated to the heroic son of the Kazakh people, writer Baurzhan Momyshuly]*. Almaty: Ortalyq gylmi kitaphana [in Kazakh].
- 6 Mailin, B. (1977). *Tandamaly [Selected works]*. Almaty: Zhazushy [in Kazakh].
- 7 Magauin, M. (2002). Shygarmalar zhinagy 1960–2002 zh. [Collection of works: 1960–2002]. (Vols: 1-13; Vol. 1) Early stories. Almaty: Qaganat — GMO baspasy [in Kazakh].
- 8 Bekbau, N. Galamda bolmagan genotsid [Genocide that did not exist in the universe]. *madenportal.kz*. Retrieved from <http://www.madenportal.kz/article/3531> [in Kazakh].
- 9 Bashar, Zh. (2016). *Qabir ustindegi zulmat: Povest, angimeler zhinagy [Darkness over the grave: A story, a collection of stories]*. Astana: Profi Media [in Kazakh].
- 10 Kydyrbekuly, B. (2021). *Alatau [Alatau]*. Retrieved from <https://kitap.kz/book/alatau-guma> [in Kazakh].
- 11 Zhandosai, B. (2021). *Shoshqanyn qumy [Pig sand]*. Retrieved from <https://almaty-akshamy.kz/shosh-any-my-shezhire-romannan-zindi/> [in Kazakh].

ТІЛТАНУДЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ЯЗЫКОЗНАНИЯ ACTUAL PROBLEMS OF LINGUISTICS

DOI 10.31489/2021Ph3/16-24

UDC 81.119

A.T. Rakhmetova^{1*}, Z.K. Temirgazina², S.V. Nikolaenko³, S.A. Ryspai⁴

¹Karaganda University of the name of academician E.A. Buketov, Kazakhstan;

²Pavlodar Pedagogical University, Kazakhstan;

³Vitebsk State University named after P.M. Masherov, Belarus;

⁴Karaganda № 101 Secondary School, Kazakhstan

(E-mail: solnyshko2006@mail.ru, zifakakbaevna@mail.ru, ns-lk@mail.ru, sch101@kargoo.kz)

«Native among foreigners, foreign among natives»: on the issue of linguistic identity

The article regards the problem of the linguistic identity of Kazakh youth from interethnic Kazakh-Russian families. A survey of respondents aged 18–21 shows the difficulties in linguistic self-determination of the individual. Nevertheless, a significant part of respondents identifies themselves with the linguistic correlation of the father due to the traditional dominant role of the father in the Kazakh family, a slightly smaller number of respondents chooses the nationality of the mother. Anthropological characteristics and language are important factors in choosing ethnic identity. Most students from multi-ethnic families are bilingual, they are equally fluent in two languages. The study highlights the types of relationship between linguistic and ethnic identity of bilingual personality. The correlation between linguistic and ethnic identity is identical in 56/62.9 % of respondents, not coinciding in 33/37 % of respondents.

Keywords: identity, identification, linguistic identity, ethnic identity, ethno-differentiating factor, bilingual personality, Kazakh-Russian family, ethnos.

Introduction

Until recently, the concept of identity was hardly used, it was not the subject of close study, either theoretical or empirical. Moreover, this concept was found neither in monographic studies nor in journal articles, it could be learned only by studying late editions of psychological dictionaries. However, despite the interest in this concept and the appearance of a number of works on identity, it is impossible to talk about the presence of a certain categorical apparatus in the presented term.

Speaking of identity, we can talk about the feeling that arises at a certain period of development, in the activity of a person realizing his place and role in a holistic structure. The search for identity helps a person in the process of self-knowledge, the realization of his basic needs, social role in society, overcoming their disadvantages and complexes.

Thus, it can be said that the identification process is a system of social attitudes that determines the willingness of the individual to respond to a specific ethnic situation with certain stereotypical behavior. Hence, there is a link between identity and social stereotypes.

Unlike identity, which is gradually recognized in the process of individualization, ethnic identification is initially conscious and then becomes an automated unconscious stereotype of social behavior.

Taking into account the main specific characteristic of ethnos, it is possible to examine language from a dualistic point of view: if we consider it in the direction «towards inside», then it acts as one of the factors of

* Corresponding author's e-mail: solnyshko2006@mail.ru

ethnic integration; if in the direction «towards outside», then, in this case, it is the main ethno-differentiating feature of the ethnos. «Combining these two opposite functions dialectically, the language turns out to be a tool for the self-preservation of the ethnic group, and the separation of «native» and «foreign» [1; 7].

Understanding of ethnicity can be built on different characteristics. Ethno-differentiating features, that are the hallmarks of this ethnos, are such characteristics as anthropological features, language, values and norms, historical memory, religion, ideas about the native land, the myth of common ancestors, national characters, folk and professional art. The importance and role of markers in the perception of ethnic members varies depending on the peculiarities of the historical situation, the stage of ethnic consolidation, and the peculiarities of the ethnic environment.

Ethno-differentiating features almost always reflect some objective reality, mainly the elements of spiritual culture. Stable types of ethno-differentiating features include anthropological ones that comprise of living color, incision and eye color, hair color, etc.

In addition, ethnicity has dynamic visual characteristics: language, culture, historical territory of the emergence of ethnic community, ethnic identity, including ideas about the community of origin (ethnic history), etc.

The problem of identity today quite naturally falls into the focus of research by modern domestic and foreign linguists, since it meets the priorities of the anthropocentric approach to the language. The study of language units allows us to make conclusions not only about the mental processes, but also about the personal characteristics inherent in the linguistic personality. Identity can be studied both in the language system as a whole and in individual texts, discourses.

The concept of identity is one of the key concepts for understanding and studying a person. Now, it is actively appealed in various areas of humanitarian knowledge, since it correlates with the socio-political and cultural changes taking place in the world (globalization, postcolonialism, postmodernism).

In this regard, identity is defined as «awareness of the object (subject) belonging to another object (subject) as part and whole, special and universal», and its main feature, and basis is called «identity to oneself» [2; 6].

The concept of identity always defines the relationship of two or more related entities, proclaiming equality or convergence. This allows us to talk about identity as a term expressing a system of relations and necessarily assuming the presence of «native» and «foreign».

The relationship between ethnic identity and language is one of the problems of studying social consciousness. Due to the special situation of the language among the main components forming the ethnos, the language was considered as one of the most important factors of ethnic identity. Language is not only an instrument and a special form of national culture, but also a way of expressing this culture in a word, the historical memory of the people. It is a valuable source of information in the study of the culture, history and social relations of a certain ethnic group. At the same time, it is one of the ways to objectify the worldview and mentality of the ethnic group, since history, traditions, material and spiritual culture constitute a certain cognitive, conceptual system of an individual and the entire ethnic group.

In addition, as some researchers note, «Language is a powerful incentive and, at the same time, one of the main indicators of acquiring and maintaining individual, group and territorial identity», linguistic identity directly depends on everyday communication and «images of dominant cultural landscapes» [3; 41].

In turn, language identities have the ability to determine the content and structure of ordinary cultural landscapes. This means that language identity can affect the linguistic design of the entire language personality surrounding reality.

Many researchers believe that linguistic identity is the basis not only for ethnic identity, but also for the awareness of cultural identity, in its turn, the language of the individual and collective illustrates the social dynamics [4; 149].

Ethnos is a «constructed community» [5; 33]. The language as a landmark memory of ethnic groups captures and systematizes the socio-cultural experience of generations accumulated during history, and contributes to the process of its reproduction in the construction of ethno-cultural identity. The language is more conservative than culture, due to which it for a long time retains the historical and cultural heritage of ethnic groups, which has gone away from the practice of everyday life, but is enshrined in historical memory, ethnic stereotypes, traditions, rites, customs, and features of ethnos mentality. As a mechanism of communication between the past and the present, general and special, language plays the role of a systemically forming factor in the order and preservation of the communicative space of the ethnic group, the institutional stability of society and its ethno-cultural identity.

Speaking about identity formation processes, it is necessary to note the role of language as a leading component of identity that is a dynamic structure, open to reformations over time [6].

In general, language is a cognitive-affective mental construct of either social or individual consciousness, presenting the basic content of identity in such forms, for example, as discourse. Discourses of a certain subject (political, religious, etc.) form and consolidate linguistic identity. Since language is the main indicator of collective (or individuality), its solidarity and cohesion, discourses about «native» and «foreign» language naturally arise, which reflect basic ideas. These perceptions of community languages are models of reflection and categorization of the world within the framework of the «we-they» model.

Linguistic identity is thus manifested in the fact that linguistic culture associates itself with its language, forming ideas about it as «native language».

The relations of language and identity as socially conditioned have always been the subject of close interest in linguistics. The idea that language is a feature of its speakers belonging to a certain society, an indicator of changes in social life is found in the works of sociolinguist A.D. Schweitzer and prominent American scientists R. Bell, D. Heimz, W. Labov, C. Ferguson, D. Fishman, W. Bright and others; during Soviet times in the studies of E.D. Polivanov, L.P. Yakubinsky, V.M. Zhirmunsky, P.O. Shore, B.M. Solntsev, B.A. Larin, V.V. Vinogradov, G.O. Vinokur and others [7; 23].

Modern researches apply linguo-culturological approach to the analysis of language through ethnic group: I. Belikov, M.B. Eshich, E.F. Tarasov, N.V. Ufimtseva, N.V. Dmitryuk, V.G. Kostomarov, A.T. Khrolenko, S.I. Ter-Minasova, Yu.N. Karaulov, A.I. Kravchenko, K.F. Sedov, E.D. Suleymenova, N.Zh. Shaymerdenova, F.Z. Yakhin, etc. [7; 24].

The question of the relationship between linguistic and ethnic identity has become relevant and significant in connection with the changing cultural and historical situation after the emergence of new independent states, the revival of languages and cultures. It was the formation of new state entities with independence, with a change in the language situation and language policy that was the main factor in making the range of issues related to language identity as one of the most relevant issues in modern linguistic science. The emergence of new independent states, the change in language policy, and the language situation along with it, naturally required their study and reflection, the prioritization of language policy and language planning, the awareness of their ethnic identity, and other issues related to the interaction of language and society, and changes in the ethno-linguistic landscape.

U.M. Bakhtikireeva says that language forms and supports a sense of national solidarity, that it is «one of the main dimensions of national, or ethnic, identity» and considers it «even as the main and only component that determines its uniqueness» [8; 265].

In addition to language, the criteria characterizing ethnic identity can be the historical community of people, symbols and codes of culture, customs and traditions, religious beliefs and the community of geographical territory. Based on this, it can be concluded that although linguistic identity and ethnic identity are identical concepts for some researchers, we still adhere to a different point of view and believe that linguistic and ethnic identity are not equivalent concepts.

Researchers include representations and assessments that relate to the native language and the «foreign» language of (the language of the metropolis), as well as language identification, which is based not only on knowledge of the language, but also on communication skills in various speech situations.

Ethnic identity is associated with «a sense of belonging to an ethnic group, identification as a member of that group».

Based on the «Dictionary of Sociolinguistic Terms», the concept of identification in sociolinguistic science is interpreted as «identification of the individual with a certain ethnicity, nationality, language» [9; 72]. For the full-fledged existence of an individual in society, it is necessary to equate, identify with other individuals, collective on the basis of common characteristics, such as ethnicity, nationality and language. In the most general sense, identification (identity, to identify, identical) indicates identification, use, similarity, analogy, compliance or authenticity of two, several or sets of things, objects, states and phenomena of reality. As A.O. Orusbaev notes, in human society identification is associated with the process of emotional and social self-identification of the individual with another person, group, model or ideal, as a result of which the identity of the person is formed». In the encyclopedic dictionary on cultural studies, identification is interpreted (in the aspect of ethnic psychology) as a way of realizing a person's belonging to a certain community, through which moral norms, mentality, cultural values, roles and ideals of the ethnic environment where they relate themselves are acquired and learned.

Ignorance of the language can be a sign of alienation from the ethnic group. Nevertheless, there are many people who do not speak the ethnic language, but identify themselves with it. According to conducted studies among students of the Republic of Kazakhstan, the identification of a student with a certain ethnicity is often not a criterion when choosing the language of learning at school, especially since this choice is carried out by his parents.

As claimed by scientists (Z. Bauman, M.N. Guboglo, A.B. Likhachev, E.D. Suleimenov, M. Rustin, A.O. Orusbaev, O.B. Altynbekov, T.P. Mlechko, etc.), linguistic identity, like any other identity, is not attributed and innate, but intangible feature that can be chosen, expressed in social-cultural behavior, or changed depending on social, political or ideological context.

The language emphasizing «I am native, I am the same as you», helps a person to socialize in society, learn cultural and social norms, establish and maintain relations within ethnic, age, gender, social-role and other groups, while carrying out internal and external emotional assessment activities. Therefore, language is the most important tool for identifying a person in society, and linguistic identity is defined as a combination of the linguistic characteristics of an individual and a group (knowledge of language/languages, or language competence, language use, or speech behavior, attitude to languages, or language setting).

Hence, language identification can be defined as a constant process of inculturation and integration of a person into society. If society is multilingual, then linguistic identification is complicated by the choice of one of co-functioning languages and the need of continuous determination of their own attitude to these languages and a mobile self-assessment of language behavior.

Narrowing the spheres of use of the native language, its ignorance often leads to a conflict between linguistic and ethnic identities among young people (the effect of the «nasty duck», according to E.D. Suleimenova) [10; 18]

The following conditions contribute to this:

- conflict between ethnic and linguistic identities;
- the transition from one language identity to another, more relevant at a given time and place;
- inability to really assess the fundamental changes taking place in society and to determine their identity, for example, when an ethnic group loses its language;
- maintaining stereotypes, despite changing priorities in society, etc.

Based on this, E.N. Kremer defined the types of the relationship between the linguistic and ethnic identity of the bilingual personality:

1) conflict-free bilingual personality:

- linguistic and ethnic identities are completely identical;
- linguistic and ethnic identities do not coincide, but do not give rise to linguistic conflicts, the person does not have to choose which of the languages is «native»;

2) bilingual personality with problem identification (language and ethnic identity do not coincide):

- a person who has changed linguistic identity under the influence of any external reasons (the need for socialization in society) while maintaining ethnic identity.
- a person who has difficulties with language identification (who is approximately equally proficient in both languages, e.g., parents' languages);
- a person who misjudges his/her linguistic identity (e.g., representatives of small peoples with endangered languages; children of emigrants with aggravated national identity, who do not want to recognize the language of the metropolis with poor knowledge of the autochthonous language).

A language is a kind of the reflection, or rather, an indispensable ideologist of ethnic discourse, which is passionate about modern structuring societies. Linguistic factors have become almost the most noticeable manifestations of the global cultural civilization crisis of the turn of two millennia, which led to the «identity crisis».

One of the main contradictions of the world at the end of the XX century were declared: contradictions between global and local problems; contradictions between universal and individual; contradictions between traditions and modern trends. This problem became especially relevant at the end of the 20th century for a single community that used Russian as a language of interethnic communication.

At present, in most former republics of the USSR, the situation when the vast majority of the population speaks Russian takes place, which in some new states has an official status of a language of interethnic (intercultural) communication. However, in the fair opinion of A.L. Arefiev, U.M. Bakhtikireeva,

V.P. Sinyachkin, «the equal mastering of two languages and successful speech communication in them in different areas of their use is impossible in modern realities».

In a multi-ethnic society the link between language and ethnicity is far from unambiguous. Ethnic language is, above all, the language of the ethnic group, which is its characteristic. In cases where some members of the ethnic group depart from their ethnic language, it still retains the role of an ethnic symbol and determines the internal attitude of a person to fulfill the ethno-cultural norms laid down in it since childhood. The self-identification of the individual as a representative of a certain ethnic group does not at all imply a clearly positive connection with the language, which is symbolically associated with this ethnic community.

Methods and material

The main method of data collection in our study is a survey of respondents — students, whose parents belong to different nationalities: the Kazakh or the Russian. The survey was conducted among students of 1st, 2nd and 3rd courses of Karaganda University of the name of academician E.A. Buketov (Kazakhstan). The age of respondents ranges from 18 to 21 years. The number of respondents was 127 people. It should be noted that the study took place in groups with both the state and Russian language of instruction. Since this is the initial stage of our study, the questionnaire took place in student groups studying at the Faculty of Philology.

The choice of this age group — 18–21 years — is due to the fact that the process of ethnic identification in cognitive and emotional terms is completed by this age. The process of forming an ethnic identity of a child develops from diffuse to realized and takes place in several stages. In adolescence, emotional and evaluation motives of belonging to ethnic community are formed. At this age, the individual reaches a realized ethnic identity. Thus, young people 18–21 years old have completed the process of ethnic identification as they have certain ideas about themselves as a part of some ethnic group. The students who were born in a city (17 %), rural district, village, settlement (83 %) took part in questioning. Among them there are Karaganda region (13 %), South Kazakhstan (67 %), other regions of Kazakhstan (16 %), Mongolia (2.5 %), the Republic of Uzbekistan (1.5 %).

The questionnaire prepared for the survey contained 5 questions, which offered options for answers from two to five. The obtained questionnaires were statistically processed. Then, quantitative data was analyzed and summarized in order to identify patterns and trends showing the role of language as an ethno-differentiating parameter in the ethnic identification of a young person who was born in an interethnic family.

Results and discussion

As mentioned above, ethnic and linguistic identities are not equivalent phenomena. One of the social spheres in which the individual does not have a complete correlation between them and difficulties arise with the choice of linguistic identity, is interethnic marriage. Children who grew up in such family are forced to choose the language of the mother or father, or both.

Based on the results of our questionnaire, when choosing ethnic identity, language knowledge is the most significant factor.

The choice of language identity of modern students is shown in Table 1.

Table 1

Linguistic identity of Kazakh students from a multilingual family

Language Identity	Number	Percentage
The language of the father	23	18 %
The language of the mother	28	22 %
Two languages (father and mother)	76	60 %

An almost equal number of participants in our survey determined their language identity depending on their language affiliation to their father — 23/18 % and that of their mother — 28/22 %. On the basis of the language, recognized as native, primary speech interaction skills are formed. This is usually the language of the mother or father, i.e., the family, through which the primary socialization and culture of the person, familiarization with the norms, values, traditions of the ethnic group is carried out. In mono-ethnic families, the native language is the same as the ethnic language, i.e., there is no conflict between ethnic and linguistic identities. In the case of a multi-ethnic family, language identity tends towards the language of one of the

parents. Note that 60/76 % of respondents are bilinguals and have identified both the mother language and the father language as their native languages.

Such a relationship of linguistic identity, of course, most closely corresponds to the integral nature of the interethnic family, that is, in this case the language performs as an unifying function. Language communication in multi-ethnic families is carried out using one or two languages. It is a complex system consisting of a number of communication networks that unite the family into a single whole.

There are two opposing views on the relationship between language and ethnicity in science. From the point of view of some scientists, this connection is mandatory, undeniable, fixed by continuity between generations. The preservation of a true ethnic identity, in their opinion, is impossible without the traditional language associated with it. From the point of view of constructivists, the loss of communication with language does not always lead to the loss of the corresponding identity. According to E.Yu.Makarova, when some members of the ethnic group depart from their ethnic language, they still retain the role of an ethnic symbol and determine the internal intention of a person to fulfill the ethno-cultural norms laid down since childhood.

The researcher E.N. Kremer identified the types of relationship between linguistic and ethnic identity of the bilingual personality. Based on the results of our questionnaire, we divided respondents into these types, the data presented in Table 2.

Table 2

The type of correlation of linguistic and ethnic identity

Type of relationship between linguistic and ethnic identity of bilingual personality	Number of respondents	Percentage
<i>Conflict-free bilingual person:</i>	89	70 %
1) Linguistic and ethnic identities coincide completely;	56	62,9 %
2) Linguistic and ethnic identities are different, but there is no linguistic conflict, the person does not have to choose which of the languages is «native»	33	37 %
<i>Bilingual person with problem identification:</i>	38	30 %
1) language identification has changed, but ethnic one remained;	5	13,2 %
2) a person has difficulties with language identity, since he/she is equally proficient in two languages;	29	76,3 %
3) a person who misjudges his/her language identity.	4	10,5 %

The total number of respondents, as we indicated earlier, was 127 students. It should be noted that the study took place in groups with both the state and the Russian language of instruction. Most of the surveyed respondents were classified by us as conflict-free bilinguals 89/70 % of the total number of survey participants, 38/30 % of respondents were classified as bilingual personality with problem identification. From the number of the respondents classified as a conflict-free bilingual personality, the vast majority (56/62.9 %) were classified as those with full linguistic and ethnic identities, and 33/37 % of respondents do not face the choice of «their own», «native» language. The linguistic and ethnic identities of these respondents do not coincide, they are different, but there is no linguistic conflict, since one of the languages is spoken in a greater extent, considered to be «native».

30 % of respondents from the total number of students are classified as bilingual personality with problem identification. From this number, the majority of the 29/76.3 % students surveyed are those who are equally proficient in two languages, so they have difficulties with language identity. It should be noted that the vast majority of this number of students are students born and living in the city. In 5/13.2 % of respondents, the linguistic identification changed, but ethnic one remained. These are those students who are classified as Oralmans, that is, they became citizens of the Republic of Kazakhstan, began to communicate in the state (Kazakh) language, but at the same time remained Mongols in their essence. About the same number (4/10.5 %) of students were assigned by us to the group that assesses the linguistic identity incorrectly. These students were born in the families of emigrants (from Mongolia, Uzbekistan), their national identity is extremely «aggravated» [7; 35], they do not recognize that the Kazakh language has become their native language, it is still «foreign» to them, but, at the same time, these students do not speak their native language at all.

We can say that most of the respondents of the questionnaire are bi- and polylinguals, speak two or three languages equally well, but they consider one or two of them to be the mother language and the father language in a situation of multi-ethnic composition of the family.

T.G. Stefanenko cites the results of a representative sociological study in sovereign Kazakhstan, and says that «74.5 % Kazakhs are fluent in Russian and only 71 % in Kazakh». These data reflected the fact that the level of identity is determined primarily by the preference of the language rather than its actual use. In other words, language identity is not directly related to the language practice of an individual, but depends on his/her preference for a particular language, on the cultural and symbolic role of the language. The researcher suggests that the Kazakh mastery of the Russian language reflected «a strategy of individual mobility, a desire to integrate into the dominant group and thus acquire a certain status, a positive social identity».

Today in Kazakhstan, there is a policy of multilingual education from primary school to university level is implemented, it is necessary to know the Kazakh language as a state language and the Russian language as a language of interethnic communication. Mastering English also provides a significant advantage in higher education and professional implementation. At the state level, knowledge of Kazakh, Russian and English is supported by the trilingualism program. In our opinion, the respondents' choice of rational motivations for linguistic identity is connected with these circumstances. This can be illustrated by this example: from the total number of our respondents, only 7/5.5 % do not speak Russian fully, but at the same time, they study it and understand their classmates. It should also be noted that in an oral conversation, students talked about the fact that sometimes in communication with classmates they do not notice how they switch from one language to another, synthesizing, for example, phraseologisms and idioms of the Kazakh language with jargonisms of the Russian language. Also, if communication takes place in an electronic format, for example, in the messenger «WhatsApp», then to save time and language means, respondents use emoji, emoticons, photos and videos. This applies mainly to communication on the subject of the educational process and the exchange of useful information. Many groups have created group chats where there is an exchange of files, works, communication, discussion of a range of issues. It should be noted that in his behavior, including speech, a student, like any other person, as a specific linguistic personality, is forced to adapt to different group requirements, so their speech culture reflects various characteristics of their language identity. The student of 1–2 courses with the Kazakh language of learning, on the one hand, is the carrier of his/her individual form of speech, reflecting his/her social, regional and national origin, the level of his/her education and culture, etc. On the other hand, he/she is a native speaker of the Russian literary language (more or less corresponding to the norms).

Conclusion

The analysis of the survey of Kazakhstan youth (18–21 years old) born in Kazakh-Russian inter-ethnic families showed that a significant part of them (60 %) have a multilingual identity. They choose the father language because of traditional views on the father's dominant role in the family (28/22 %). 23% (18 %) of respondents choose the mother language in their linguistic identity, which is according to L.N. Gumilev, a kind of psychological connection between the mother and the child, the so-called «ethnic field».

We also compared the data of our survey with the typology of the relationship between the linguistic and ethnic identity of the bilingual personality. The linguistic identity of the vast majority of Kazakhstan youth in 89/70 % of the total number of respondents correlates with ethnic identity and does not contradict with it, and in 38/30 % of respondents classified as bilingual personality with problematic identification, the majority (29/76.3 %) experience difficulties with linguistic identity, since they speak two languages equally well.

All these facts confirm the idea that the ethnic and linguistic identities are not equivalent phenomena.

Based on the results of our questionnaire, we can also say that linguistic identification in the multilingual space of modern Kazakhstan is a dynamic, constant process of inculturation and integration of a modern young person into society.

The linguistic identification of a modern Kazakh student is complicated by the choice of one of the co-functioning languages and the need of continuous determination of their own attitude to these languages and mobile self-esteem of language behavior.

The speech portrait of a modern Kazakh student is multi-faced, it is not referable just to some features or types.

Ethnolinguocultural dialogue in the multi-ethnic Karaganda region develops under the influence of both extralinguistic and intralinguistic factors, forming a specific linguistic identity, in which intercultural dia-

logue taking place within such a linguistic personality proceeds in the form of cooperation, mutual enrichment, ambivalence (situationality), cultural expansionism, assimilation, acculturation, tolerance, etc.

The formation and development of the language personality of the Kazakh student in various conditions, particularly, mono- and polynational environment in the Republic of Kazakhstan, is influenced by a complex of linguistic and extralinguistic factors. In a multi-ethnic environment, there is a simultaneous assimilation of both the native and Russian languages, introduction to ethnic and Russian culture, in a mono-ethnic environment — assimilation to a large extent of the native language and ethnic culture.

The results, we have obtained, can form the basis for the development of effective ethnic and linguistic policies in the young student environment aimed at tolerating ethnic and linguistic problems and conflicts.

In the future of our research there will be a study of the linguistic identity of a modern Kazakhstan student within the framework of network communication.

References

- 1 Борисов Р.В. Языковая компетентность как средство выражения этнической идентичности и формирования межэтнической толерантности учащейся молодежи: автореф. ... канд. психол. наук / Р.В. Борисов. — М., 2007. — 188 с.
- 2 Смирнова А.Г. Идентичность в меняющемся мире: учеб. пос. / А.Г. Смирнова, И.Ю. Киселев. — Ярославль: Ярослав. гос. ун-т, 2002. — 300 с.
- 3 Замятин Д.Н. Географический образ России и проблемы языковой идентичности в бывших республиках СССР [Электронный ресурс] / Д.Н. Замятин // Вестн. Евразии. — 2008. — № 4. — Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/geograficheskiy-obraz-rossii-i-problemy-yazykovoy-identichnosti-v-byvshih-respublikah-sssr>
- 4 Бушев А.Б. Язык как основание и индикатор идентичности / А.Б. Бушев // Человек. Культура. Образование: науч.-образ. и метод. журн. — № 2 (4). — 2012. — С. 147–165.
- 5 Барт Ф. Введение. Этнические группы и социальные границы. Социальная организация культурных различий / Ф. Барт. — М.: Новое изд-во, 2006. — С. 5–17.
- 6 Hall S. Introduction: Who Needs Identity? / S. Hall and P. du Gay (eds). Questions of Cultural Identity. — London: SAGE, 1996. — 19 p.
- 7 Кремер Е.Н. Проблемы русско-инонационального билингвизма (языковая и этническая идентичность билингвальной личности): дис. ... канд. филол. наук / Е.Н. Кремер. — М., 2010. — 203 с.
- 8 Бахтикиреева У.М. Творческая билингвальная личность (особенности русского текста автора тюркского происхождения) / У.М. Бахтикиреева. — Астана: ЦБО и МИ, 2009. — 259 с.
- 9 Словарь социолингвистических терминов / под ред. В.Ю. Михальченко. — М., 2006. — 312 с.
- 10 Сулейменова Э.Д. Архетип «гадкого утенка» и языковая идентичность // Язык и этническая идентичность: материалы Междунар. конф. «Ахановские чтения» под эгидой МАПРЯЛ. — Алматы: Қазақ ун-ті, 2006. — С. 15–26.

А.Т. Рахметова, З.К. Темиргазина, С.В. Николаенко, С.А. Рыспай

«Бөтен ортада өзі, өз ортасында бөтен»: тілдік бірегейлік мәселесіне

Мақалада этносаралық қазақ-орыс отбасыларынан шыққан қазақстандық жастардың тілдік сәйкестігі мәселесі қарастырылды. 18–21 жас аралығындағы респонденттерге жүргізілген сауалнамада адамның тілдік өзін-өзі анықтауындағы қиындықтарды көрсеткен. Дегенмен, едәуір бөлігі қазақстандық отбасындағы әкенің дәстүрлі басым рөліне байланысты әкесінің тілдік арақатынасымен өзін сәйкестендіреді, респонденттердің аз ғана бөлігі анасының ұлтын таңдайды. Этникалық сәйкестікті таңдаудың маңызды факторлары — антропологиялық сипаттамалар мен тіл. Көп ұлтты отбасылардан шыққан студенттердің көпшілігі екі тілді, екі тілді бірдей меңгерген. Зерттеу барысында екі тілді тұлғаның тілдік және этникалық сәйкестілігінің арақатынасының түрлері анықталды. Корреляция респонденттердің 56/62, 9 %-ында тілдік және этникалық сәйкестілік арасында бірдей, респонденттердің 33/37 %-ында сәйкес келмейді.

Кілт сөздер: бірегейлік, бірдейлендіру, тілдік бірегейлік, этностық бірегейлік, этнодифференциялаушы фактор, билингвалдық тұлға, қазақ-орыс отбасы, этнос.

А.Т. Рахметова, З.К. Темиргазина, С.В. Николаенко, С.А. Рыспай

«Свой среди чужих, чужой среди своих»: к вопросу о языковой идентичности

В статье рассмотрена проблема языковой идентичности казахстанской молодежи из межэтнических казахско-русских семей. Проведенный опрос респондентов в возрасте 18–21 года показывает сложности в языковом самоопределении индивида. Тем не менее значительная часть идентифицирует себя с языковой соотнесенностью отца в силу традиционной главенствующей роли главы в казахстанской семье, чуть меньшее число респондентов выбирает национальность матери. Важными факторами выбора этнической идентичности являются антропологические характеристики и язык. Большинство студентов из полиэтнических семей являются билингвами, они в одинаковой мере владеют двумя языками. В ходе исследования выделены типы соотношения языковой и этнической идентичности билингвальной личности. Корреляция между языковой и этнической идентичностью является тождественной у 56–62,9 % респондентов, не совпадающей — у 33–37 % респондентов.

Ключевые слова: идентичность, идентификация, языковая идентичность, этническая идентичность, этнодифференцирующий фактор, билингвальная личность, казахско-русская семья, этнос.

References

- 1 Borisov, R.V. (2007). *Yazykovaia kompetentnost kak sredstvo vyrazheniia etnicheskoi identichnosti i formirovaniia mezhetnicheskoi tolerantnosti uchashcheisia molodezhi* [Expressing ethnic identity and the formation of inter-ethnic tolerance of student youth]. *Candidate's thesis*. Moscow [in Russian].
- 2 Smirnova, A.G., & Kiselev, I.Yu. (2002). *Identichnost v meniaiushchemsia mire* [Identity in a changing world]. Yaroslavl [in Russian].
- 3 Zamyatin, D.N. (2008). *Geograficheskii obraz Rossii i problemy yazykovoi identichnosti v byvshikh respublikakh SSSR* [Geographical image of Russia and problems of linguistic identity in the former republics of the USSR]. *cyberleninka.ru*. Retrieved from <https://cyberleninka.ru/article/n/geograficheskii-obraz-rossii-i-problemy-yazykovoy-identichnosti-v-byvshih-respublikah-sssr> [in Russian].
- 4 Bushev, A.B. (2012). *Yazyk kak osnovanie i indikator identichnosti* [Language as the basis and indicator of identity]. *Chelovek. Kultura. Obrazovanie*, 2, 147–165. Syktyvkar [in Russian].
- 5 Bart, F. (2006). *Vvedenie. Etnicheskie gruppy i sotsialnye granitsy. Sotsialnaia organizatsiia kulturnykh razlichii* [Introduction]. *Ethnic groups and social boundaries. Social organization of cultural differences*, 5–17. Moscow: Novoe izdatelstvo [in Russian].
- 6 Hall, S. (1996). *Introduction: Who Needs Identity? Questions of Cultural Identity*. — London: SAGE.
- 7 Kremer, E.N. (2010). *Problemy russko-inonatsionalnogo bilingvizma (yazykovaia i etnicheskaiia identichnost bilingvalnoi lichnosti)* [Problems of Russian-foreign bilingualism (linguistic and ethnic identity of the bilingual personality)]. *Candidate's thesis*. [in Russian].
- 8 Bakhtikireeva, U.M. (2009). *Tvorcheskaia bilingvalnaia lichnost (osobennosti russkogo teksta avtora russkogo proiskhozhdeniia)* [Creative bilingual personality (features of the Russian text of the author of Turkic origin)]. Astana: CBO and MI [in Russian].
- 9 Mikhachenko, V.Yu. (Ed.). (2006). *Slovar sotsiolingvisticheskikh terminov* [Dictionary of sociolinguistic terms]. Moscow [in Russian].
- 10 Suleimenova, E.D. (2006). *Arkhetip «gadkogo utenka» i yazykovaia identichnost* [Archetype of «nasty duck» and linguistic identity]. *Yazyk i etnicheskaiia identichnost — Language and ethnic identity*, 15–26 Almaty [in Russian].

Э.Н. Ажарбекова*, Ш. Мажитаева, Ж.Д. Рапишева

Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті, Қазақстан
(e-mail: elvira-2210@mail.ru, s_mazhit@mail.ru)

Адами қасиеттерді білдіретін фразеологизмдердің бағалауыш мәні

Қазақ фразеологизмдері — ұлттық менталитетті, адамгершілік қасиеттерді, сана-сезімді, эмоцияны, мінез-құлықты сипаттауда актив қолданылатын тілдік бірлік. Қазіргі тіл білімінде фразеологизмдерді антропоцентристік бағытта зерттеу өзекті болып табылады. Мақалада фразеологиялық бірліктердің экспрессивтік және прагматикалық қызметі мен бағалауыш мәні, семантикалық өрісі, тематикалық топтары жөніндегі ғылыми пікірлер сараланып, адами қасиеттерді білдіретін фразеологизмдердің бағалауыш мәніне талдау жасалған. Авторлар адамның жеке қасиеттерін, мінез бітістерін, іс-әрекеттерін, бет-келбетін, дене бітімін бейнелеп, сипаттап, экспрессивті-эмоционалды тұрғыда бағалайтын сапалық-бағалауыш семантикасы бар фразеологизмдер екендігіне назар аудара отырып, тілдегі адам бойындағы жағымды-жағымсыз қасиеттерді білдіретін фразеологизмдерді оң, теріс және бейтарап бағалауыш мәніне қарай үш топқа топтастырған және оларды іштей семантикалық кіші топтарға жіктеген. Зерттеу нәтижесі бойынша қазақ тілінде адами қасиеттерді сипаттауда теріс бағалауыш мәнге қарағанда, оң бағалауыш мәнде жұмсалатын фразеологизмдердің санының артық, ал бейтарап бағалауыш мәндегі фразеологизмдердің аз екендігін анықтаған. Бейтарап бағалауыш мәнді фразеологизмдердің нақты оң не теріс бағалауыш мәні мәтін арқылы анықталатындығын дәлелдеген.

Кілт сөздер: фразеологизм, фразеосемантикалық өріс, семантикалық топ, тематикалық топ, оң, теріс және бейтарап бағалауыш мән, адами қасиет.

Kipicne

XX ғасырдың соңы мен XXI ғасырдың басында тіл білімі антропоцентристік бағыттағы ғылыми ізденістермен толыға бастады. Тіл мен адам арасындағы байланысты анықтау тілші ғалымдардың зерттеу нысанына айналды. Тілді адамның санасы, болмысы және рухани өмірлік әрекетімен тығыз байланыста зерттеу — қазақ тіл біліміндегі ең басты мәселелердің бірі. «Тіл білімінде қазақ ұлтының таным парасатын, ой-қиялмен жаңа ғасыр табалдырығында тұрған жас буын, келер ұрпақ алдында ұлттық мәдени ерекшеліктерін өзі жасаған тілі арқылы зерделеу — ең маңызды мәселе», — деген ғалым Г. Смағұлова [1; 5].

Тіл адамның рухани өмірімен, ойлау қабілетімен, санасымен тығыз байланысты. Тіл — ұлттың жаны. Ұлттың рухани болмысы, жан дүниесі, сана-сезімі, әдет-ғұрыпы, салт-дәстүрі, құндылықтары, менталитеті, танымы тілінде көрініс табады. Адамдар қарым-қатынас жасау барысында бір-бірінің рухани әлемін, ішкі жан дүниесі мен сезімін, бойындағы қасиеттерін, мінез-құлқын танып, біледі.

Адам баласына әртүрлі адами, тұлғалық, психикалық қасиеттер тән. Ол қасиеттер өмір жолында жас ерекшеліктеріне қарай қалыптасып, дамиды. Түрлі қасиеттердің қалыптасуына отбасындағы тәрбие мен сыртқы ортаның әсері зор. Психологияда нәрестелік шақтан бастап мінез қалыптаса бастайды деген түсінік бар. «Мінез — көп қасиеттің бірлігі, түрлі өзгешеліктердің қосындысы, сонымен қатар жеке адамды әр қырынан көрсететін қасиет» [2; 384] деген анықтамаға сүйенсек, адамның мінезінен бойындағы қасиеттері көрінеді. Ал ол қасиеттердің ішінде ген арқылы берілетін де, туа қалыптасатын да, жүре қалыптасатын да түрлері бар. Адами қасиеттер әлеуметтік ортада адамның өзін-өзі ұстауынан, қимыл-әрекетінен, сөйлеген сөзінен көрінеді. Адам сол жеке басына тән қасиеттерімен өзгелерден дараланып тұрады. Әрекеттеріне қарап, біз адамға іштей баға береміз. Белгілі бір істе біреудің тиянақтылығын жоғары бағаласақ, біреудің алғырлығын бағалаймыз. Тілде айтушының, тыңдаушының мұндай қасиеттерді бағалап, сипаттап жеткізуі лексикалық қордағы оң және теріс бағалауыш мәнде жұмсалатын, көбінесе экспрессивті сипат алатын сөздер мен тұрақты тіркестердің үлесіне тең.

Әлемде адамға, оның рухани өміріне, адамгершілік құндылықтар жүйесіне деген қызығушылықтың артуы адамның моральдық-этикалық әлеуетін, мәдениеттегі және тілдегі адам

* Хат-хабарларға арналған автор. E-mail: elvira-2210@mail.ru

феноменін терең зерттеуді басты міндет ретінде алға тартты. Сонымен қатар, жеке тұлғаның адами қасиеттерін сипаттайтын фразеологиялық бірліктер қазақ тіл білімінде сипаттама түрде де, салыстырмалы түрде де түбегейлі зерттелмеді. Сондықтан әлемінің тілдік бейнесі туралы зерттеулер жанданды.

Зерттеудің деректері мен әдістері

Фразеологияны зерттеу әлемнің тілдік бейнесі идеясымен тығыз байланысты. Фразеосемантикалық өріс әлемнің тілдік бейнесінің бөлігі ретінде соңғы жылдары көптеген зерттеушілердің назарын аударды. Фразеологиялық өрісті құрылымдау негізінде фразеологияны зерттеуді көптеген ғалымдар (З.Д. Попова, И.А. Стернин, Н.Ф. Алефиренко, Е.И. Зиновьев және т.б.) ең танымал әдістердің бірі ретінде ұсынады. Фразеологияны мұндай зерттеудің лингвистика үшін маңызы зор, өйткені ол фразеологиялық бірліктердің тілдік табиғатын тереңірек білуге, өрістегі парадигматикалық қатынастарды анықтауға, әлемнің фразеологиялық бейнесін құруға ықпал етеді. Себебі, тіл — ұлт мәдениетінің қазынасы, ал фразеологизмдер — семантикасынан ұлттың мәдени болмысы мен ойлау жүйесін, қоршаған дүниені қабылдаудағы ұлттың менталдық ерекшелігін, халықтың салт-дәстүрін айқын аңғаруға болатын тілдік бірлік.

Қазақ тілінің фразеология саласының жан-жақты зерттелуіне қарамастан, фразеологизмдердің мән-мағыналары, фразеологиялық бірліктердің тілдік мәні, жіктелуі және белгілері мен қызметтері туралы сұрақтар бүгінде даулы болып қала береді. Фразеология мәселелерінің ішінде фразеологизмдердің семантикалық өрісі мен бағалауыш мәнін анықтау шешімін таппаған мәселе. Дәл осы себептен аталған тіл саласын зерттеу өзекті болып табылады.

Тұрақты тіркестермен, фразеологизмдермен, идиомалармен, мақал-мәтелдермен, яғни халық даналығы тікелей шоғырланған тіл қабатымен ұлтқа тән қасиеттер бағаланады. Зерттеудің негізгі мақсаты — адами қасиеттерді білдіретін фразеологизмдердің бағалауыш мәнін талдау және семантикалық топтарға жіктеу.

Зерттеу барысында фразеологизмдердің мағыналарын анықтау үшін фразеологиялық сөздік басшылыққа алынып, сипаттама әдісі, семантикалық, контекстік талдау әдістері қолданылды. Талдау жұмысында 192 фразеологизм мен олардың синонимдері, варианттары қолданылды.

Фразеологизмдер — адамның ойлау жүйесінің тілдегі ең көрнекті көрінісі, тілдің ең жарқын, мәдени маңызды құрамдас бөлігі, тілдің ерекшеліктерін ғана емес, сонымен бірге оны қолданушы халықтың дүниетанымын, ақыл-ойы мен менталитетін де тұжырымдай алады.

Ғалым Ғ. Әнестің: «Мәдени-тілдік ұжымның (халықтың, ұлттың, этностың) байырғы дүниетанымы, дүниетүйсігі, салт-дәстүрі жеке сөздерге қарағанда фразеологизмдерде молырақ қордаланған. Сондықтан фразеологизмдердің этномәдениеттің қоймасы, этномәдениетті сақтаушы және бүгінгі заманға жеткізуші (трансляциялаушы) қызметтері көрер көзге ұрып тұрады. Халықтың байырғы күнтізбе жүйесі, уақыт пен кеңістік өлшемдері, халық астрономиясы, халықтық юриспруденциясы, дәстүрлі мәдениет институттары т.б. қатысты ұғымдар, тірлікте болмағанмен тілде сақталған мифологиялық, этнографиялық көнеліктер көбіне фразеологиялық тіркестер құрамында кездеседі» [3; 10] деген пікірінен фразеологизмдердің басқа тілдік бірліктерден ерекшелігін аңғауға болады.

Фразеологизмдер қазақ лексикасының ең өнімді бай қабатын құрайды. Олар басқа тілдік бірліктерден «мағына тұтастығы», «тіркес тиянақтылығы», образдылығы мен экспрессивтілігі жағынан ерекшеленетін, көркем әдебиет тілінің қажеттілігін өтеуде халықтың эстетикалық талғамын танытатын ең күшті тілдік құралдардың бірі болып есептеледі. Тілдің әдебиеттік сипаттарының бірін, әдеби тілдің даму кезеңдерінің көркемдік ерекшеліктерінің бірін фразеологизмдер танытады. Фразеологизмдер көркем шығармада образ жасауда, кейіпкерге мінездеме беруде, белгілі бір оқиғаны қорытындылауда, т.б. жұмсалады. Олар — тілдің сөздік қорының айшықты да, мәнерлі де бай саласының бірі. Бұлар өзінің бейнелілік, әсерлілік, экспрессивті-эмоциялық, суреттеме қасиетімен көзге түседі. Тілімізде фразеологизмдер мәтіндегі астарлы ойды түйіндеп жеткізетін және стильдік қызметі мен экспрессивті-эмоционалды мәні де ерекше көрініп тұратын тіркестер болып табылады.

Қазақ тілі фразеологиясының өрістеп дамуына өзіндік үлес қосқан ғалымдар қатарында І. Кеңесбаев, Ә. Болғанбаев, Т. Сайрамбаев, А. Ысқақов, Ғ. Қалиев, Ә. Қайдаров, Н. Уәлиев, Г. Смағұлова, Р.А. Авакова, Б. Қасым, Г. Қосымова, А. Байтелиев сынды есімдерді атауға болады. Олар фразеологизмдердің табиғатын зерттеп, олардың тілдік бірліктерден айырмашылығын

айқындап, қолданылу ерекшеліктерін талдап, стильдік, эмоционалдық-экспрессивтік мәні турасында ғылыми тұжырымдар жасаған.

Тұрақты сөз тіркестерінің эмоционалды мән беруі туралы ғалым Ө. Айтбаев: «Қандай тілде болмасын фразеологиялық единицалар астарлы, образды мағынада қолданылады. Олардың қай-қайсысында да мәнерлеп, бейнелеп айту қызметі күшті. Кейбір жеке сөздердегі тәрізді, тұрақты сөз тіркестерінде де эмоционалдық-экспрессивтік бояу мол. Көбіне осы өзгешелік басым. Яғни фразеологизмдердің көпшілігі айрықша образды, экспрессивті қызмет атқарады. Экспрессивтік-эмоционалдық бояуы бұрыннан бойында бар фразеологиялық единицалар көркем қолданылып, сөйлеушінің адамзат, құбылыс турасындағы өз көзқарасын мәлім етеді. Экспрессивті тұрақты тіркестер сезімге айрықша әсер етеді» [4; 23], — деп жазады.

Фразеологизмдер көркем әдебиетте эмоционалды-экспрессивті әрі прагматикалық қызмет атқарады. Профессор Г.С. Қосымова: «Поэтикалық тіркестерде адамның түр-тұрпатын, ішкі дүниесін, затты, құбылысты ерекше түрлендіріп, жұтындырып, құлпыртып бейнелейтін бөлекше қуат-нәр болады», — дей отырып, поэтикалық фразеологизмдер эпитеттерден, метафоралық тіркестерден, теңеулерден жасалатынын айтады және мұндай фразеологизмдер көріктеуші бейнелі тәсіл, көркемдік нәр беру, эмоциялық уыттылық таныту үшін алынатыны, олардың әрқайсысының астарында жасырын қосымша мағына және прагматикалық бағдар жататынын тұжырымдайды [5; 30].

Қазіргі тіл білімінде фразеологизмдерді антропоцентристік бағытта зерттеу өзекті болып отыр. Ол турасында Н.Ф. Алефиренко: «Фразеологизмдерде «этнотілдік сананы білдірудің» өзекті құралы ретінде анық көрінетін антропоцентристік бағыт байқалады, себебі фразеологизмдер арқылы тіл адамдар арасындағы қарым-қатынасты және адамның әртүрлі шындыққа қатынасын сипаттайды, бағалайды, экспрессивті түрде көрсетеді» [6; 148] деген пікір білдіреді.

Адамның жеке қасиеттерін, мінез бітістерін, іс-әрекеттерін, бет-келбетін, дене бітімін бейнелеп, сипаттап, экспрессивті-эмоционалдық тұрғыда бағалайтын фразеологизмдердің бірі — сапалық-бағалауыш семантикасы бар фразеологизмдер. Орыс және түркі тіл білімінде «адамның сапалық және бағалауыш сипаттамасы» фразеосемантикалық өрісіне арналған бірнеше зерттеу еңбектері бар. Н.Л. Гоголицына, Ю.П. Солодуб, Е.Ф. Арсентьева, А.Э. Чумакаев, Д.Б. Байсултанов, Э.В. Эрдниева, Л.К. Байрамова, Ф.С. Сафиуллина, П.С. Эстебесовалардың еңбектерін атауға болады.

Д.Б. Байсултанов қазіргі шешен тіліндегі адамның интеллектуалдық қасиеттерін білдіретін фразеологизмдердің семантикалық микроөрісін қарастыра келе, оларды бірнеше фразеосемантикалық топтарға топтастырған [7; 149].

П.С. Эстебесова қырғыз және түрік тілдеріндегі адамның сыртқы келбетін сипаттайтын фразеологизмдерді салыстырмалы түрде қарастыра келе, оларды бірнеше семантикалық топтарға жіктейді. Ғалым адамның сыртқы келбетін сипаттайтын фразеологизмдерден адамның ішкі күйін, мінезін, қасиетін түсінуге болады деген қорытындыға келеді [8; 66].

Э.В. Эрдниева орыс, ағылшын, қалмақ тілдеріндегі адамның моральдық қасиеттерін білдіретін фразеологизмдерді салғастырмалы түрде қарастыра келе: «Проведенный анализ показал, что большая часть фразеологизмов, выражающих моральные качества человека, имеет сравнение с животными, птицами, их повадками. Образы животных во многих языках широко используются для полной и выразительной характеристики человека. Наиболее частотные образы животных и птиц приобретают ярко выраженное значение и становятся символами (в русском языке: заяц трусливый, лиса хитрая, баран глупый, сова мудрая). Носители разных языков могут по-разному воспринимать образ того или иного животного. Обычно это связано с поверьями, представлениями народа, суевериями», деп, адам қасиеттерін білдіретін фразеологизмдерде ұлттық-мәдени ерекшеліктің бар екендігін, олар арқылы халықтың менталитеті мен рухани мәдениеті көрінеді деген қорытынды жасайды [9; 80].

И.А. Волошкина француз тілі материалдары негізінде «адамның мінез-құлқы» фразеосемантикалық өрісін қарастыра келе, зерттеу нәтижесінде «адамның мінез-құлқы» фразеологиялық өрісін модельдеуге негіз болған характерологиялық фразеологияның үлкен қабатын анықтап, «Фразеосемантикалық өріс — француз тілінің лексика және фразеология саласымен тығыз байланысты динамикалық, дамушы жүйе. Өріс мазмұнын комплексті талдау француз ФБ-нің ұлттық-мәдени ерекшеліктерінің көріну механизмін байқауға, олардың пайда болу көздерін ашуға, олардың негізін құрайтын ассоциациялары мен образдарды анықтауға, фразеологизмдердің дискурсивтік-когнитивтік сипаттамаларын анықтауға, ФБ-нің семантикалық, стилистикалық және грамматикалық қасиеттерінің өзара әрекеттесуін сипаттауға, құрылымдық өріс шеңберіндегі олардың семантикалық

катынастарын және олардың әлемнің тілдік бейнесіне әсерін анықтауға мүмкіндік берді» [10; 6] деген қорытынды жасайды.

Ә. Қайдар қазақ тілінің сөз байлығын құрайтын фразеологизмдердің басым бөлігін адамға және оның ерекшеліктеріне қатысты фразеологизмдер алатындығын айтады. Ғалым: «Человек, находящийся в центре всех явлений и жизни на земле, немало усилий прилагает и к познанию собственной персоны, оценке своих поступков, индивидуальных особенностей и т.д. Результаты этой познавательной и характерологической деятельности человека и общества получили отражение в большом количестве ФЕ. Этот класс в научной литературе рассматривается в нескольких подгруппах, составляющих своего рода микросистему внутри данного класса» дей келе, адамды сипаттайтын фразеологизмдерді: 1) мінез сапалары мен сипатын білдіретін; 2) сыртқы бейнесін сипаттайтын фразеологизмдер деп топтастырады. Бірінші топқа адалдық, шыншылдық, сенімділік, тәуекелшілдік, қырсықтық, жауапкершілік, қарапайымдылық, жалқаулық, сөзшендік, мылжындық сынды қасиеттерді білдіретін фразеологизмдерді топтастырса, екінші топқа адамның бет әлпеті мен сырт бейнесіне қатысты фразеологизмдерді жатқызады [11; 380].

Нәтижелер мен олардың талқылануы

«Тілде адамға қатысты фразеологизмдерді бірнеше тақырыптық топтарға бөлуге болады. Адамның мінез-құлқын, сырт бейнесі мен ішкі дүниесін, қадір-қасиетін, қимыл-қозғалысын сипаттауда фразеологизмдердің маңызы зор. Адами қасиеттерді, мәселен адалдық-арамдық, қарапайымдылық-тәкаппарлық, сабырлылық-сабырсыздық, кішіпейілдік, ақылдылық-ақымақтық, сыпайылық-дөрекілік, намысқойлық-намыссыздық, жомарттық-сараңдық, қызғаншақтық, мақтаншықтық т.б. жағымды-жағымсыз қасиеттерді сипаттауда тілде алуан түрлі фразеологизмдер қолданылады» [12; 21].

Адамның қасиеттерін сипаттауда фразеологизмдер сапалық-бағалауыш мәнге ие. Тілдегі адами қасиеттерді білдіретін фразеологизмдерді тақырыптық топтарға жіктеу барысында, олардың бағалауыш мәніне қарай үш топқа жіктедік:

1. Адамның жағымсыз қасиеттерін білдіретін фразеологизмдер. Бұл топқа теріс бағалауыш мәнге ие фразеологизмдер кіреді. Фразеологизмдерді кіші фразеосемантикалық топтарға жіктеу, олардың фразеологиялық сөздікте берілген мән-мағыналары негізінде жүзеге асырылды: 1) мақтаншақтық (*бос кеуде, мақтанның құлы, тонына сыймайды*); 2) қанағатсыздық (*дүниеге көзі тоймаған / дүниеге тоймаған*); 3) сабырсыздық (*тақат таба алмау*); 4) қорқақтық (*қоян жүрек/су жүрек*); 5) кулық, айлакерлік, зымияндық (*алпыс екі [алпыс алты] айлалы, әккі [кәнігі] жсау, басқан ізіне шөп шықпайды, бит ішіне қан құяды, жылан жүрісті, қырқылжың тұлкідей, тақыр жерден шөп шығарған*); 6) топастық, ақымақтық, ессіздік (*көк ми [көк миль], қасаң ми, қас [қаса] надан, қу бас*); 7) надандық (*көр [көн] кеуде / көкірегі бітеу [саңырау] / көр көкірек, ойсыз құлақ*); 8) сыр сақтай алмайтын адам, сөзшендік (*аузы ашық, аузың желдей еседі, көк малта, қу таңдай*); 9) мылжындық (*қызыл [көбік] ауыз [езу]*); 10) сараңдық (*бейілі арам [тар, қара], деген сараң бай, қатты кісі, қу бастан қуырдақ ет алды, сүйек бермес, сынық ине, сыдырым таспа бермейді, шық бермес Шығайбай / шық татырмас, тас болу*); 11) жалқаулық (*бұрау [бұта, шөп] басын да сындырмайды, көк [кер] жалқау, құр нан соғар*); 12) өтірікші, тиянақсыз (*екі сөзді кісі, су жұқпас / қара судан қаймақ алады, су құйды өтірікші*); 12) мейірімсіздік, қатыгездік (*жүрегі қара, көн көңілді, Қара байдай қаныпезер [сараң], қара жүрек, тас бауыр [бүйрек], тас жүрек, тас көңіл [мейір]*); 13) зорлықшылдық, озбырлық (*қанды балақ*); 14) зұлымдық *тұзақ үзген / тұзақ үзген ала аяқ*); 15) тәкаппарлық, менмендік (*зор кеуде [көкірек], кеудесі жоғары, көңілі көкте, басы жерде, менмен кеуде, паң кісі, үзеңгі бауы алты қабат екен, хан көкірек адам*); 16) салақтық, олақтық (*кең балақ, жалпы етек, қазанына қаспақ қатқан / қазанының қаспағы бес елі, майлы қолтық, салпы етек*); 17) қырсықтық (*кер табан, сиыр тектес, теріс азу, тоңмойын, іштен қара [қыңыр] туган*); 18) ашушандық (*кірпігінен қырау тамған, қаңтардағы бұрадай, тауаны тар, терісі тар*); 19) тентектік, бұзықтық (*қазанбұзар қырыс / қазанбұзар, үй тентек*); 20) арамдық (*қан-жыны араласқан, қаны бұзық [қара], қара көңіл, қу бастан қуырдақ ет алды, пейілі [бейілі] бұзық [жаман], іші арам*); 21) ұрысқақтық, бетпақтық (*қас жүзі қара, мінезі шайпау [шалкес]*); 22) ашкөздік (*қызыл көрген құзғындай [қарғадай, бүркіттей]*); 23) пәлекорлық, даукестік (*пәлекор [жанжал] көз [-ді]*); 24) қызғаншақтық (*пейілі [бейілі] тар [тарылды], тұз арам, ішіне қыл [шынашақ] айналмайды, іші жарыла жаздады, іші тар*); 25) сылбырлық (*су мұрын*);

2. Адамның жағымды қасиеттерін білдіретін фразеологизмдер. Бұл топқа оң бағалауыш мәнге ие фразеологизмдер кіреді: 1) сыпайылық, кішіпейілдік (*бетегеден биік, жусаннан аласа / бетегеден аласа, қойдан жуас, екі қолын қусырды, жүзі [өңі] сынық, сынық жан [кісі]*); 2) өжеттік (*бет жүзіне қарамай / бет-жүзі бар демеді / бет жүзің демеді, бетің бар, жүзің бар демеді/бет-жүзің бар демеді, бөрі бет батылды, арыстан жүректі, жүрегінде [көкірегінде] оты бар, от жүрек*); 3) алғырлық (*жібек баулы қырандай, көзінен оты жанған / көзінің оты бар, көңіл (-і) жүйрік, қауға тиген өрттей*); 4) әділдік (*Наушаруандай әділ, қара қылды қақ жарған / қара қылды қырыққа бөлген*); 5) шыншылдық (*тура тілді*); 6) инабаттылық, ұяңдық, ибалылық (*бетінен иманы (ұяты) тамған, иманы бетінде үзіліп тұр, иман жүзді, иман (-ы) бар [жоқ], иманды адам [кісі], пердесі жыртылмаған*); 7) шеберлік (*бит қабығынан биялай тоқыған*); 8) әдептілік (*адал сүт емген, мінезі майдай [сынық, текті], тойған қозыдай*); 9) тазалық (*көкірегі таза*); 10) шыдамдылық (*ақпан соқса өлмейтін, тоқпан соқса өлмейтін; дәті берік*); 11) мықтылық, күштілік (*аланаты асқардай, алты басты айдаһар, қайраты қара тастай, нар атандай / нар еді / нарға жүгін салғысыз, тепсе темір үзеді [сындырады]*); 12) батырлық, батылдык (*жүрегіннің түгі бар [шыққан], жүрек жұтқан, көз жоқ [көзсіз] батыр, көкжал бөрі, қас [қаса] батыр, қасқыр жүректі, мыңға жалғыз болмайтын, өр жігіт, сайып қыран, бөрі бет батылды*); 13) өткірлік, шешендік (*алмас тілді, аузы епті, аузымен құс [құс құйрығын] тістеген / аузымен құс ілген, аузының желі бар, ауыздыға сөз, аттыға [аяқтыға] жол бермейді / аттыға сөз, жаяуға жол бермейді (көкбет, долы, ешкімнің айтқанына көнбейтін адам жайында да айтылады), буынсыз [сүйексіз] тіл, қаламы өткір, орақ ауыз [ауызды] / от ауыз [ауызды] / от тісті [тілді], орақ ауызды [тісті], өткір тіл [-ді], су [судай] жорға / су төгілмес [суырдан су төгілмес] жорға, су жұқпас шешен, топ жарған шешен / топтан озған ділмар; топтан торай шалдырмас [бермейтін], тілге жүйрік, тілге ұста, тілі мірдің оғындай / тілі өткір [зәрдей, удай]*); 14) ақылдылық (*алтын басты еркек [әйел], өресі биік [жоғары, төмен], іші — алтын, сырты — күміс*); 15) айбарлылық, қуаттылық (*атан жілік, арқар мүйіз*); 16) сырға берік, сөзшен емес (*аузы ауыр / аузына берік [ие], сырға берік*); 17) жомарттық (*қолы ашық [жазық], пейілі кең, дүниеге кең*); 19) тиянақтылық (*ісіне мығым*); 20) тұрақтылық, уәдеге беріктік (*екі сөз жоқ*); 21) төзімділік (*жаны сірі / жаны сіріден жаралған екен / жаны сіріден берік екен / жаны сірідей / жаны темірден жаралған; жылқы мінезді, көк желке, қайыспас қайсар, табаны алты қарыс*); 22) қайраттылық (*жараған бурадай / жараған бурадай қылышдайды, қылыштай [қылыштың жүзіндей] қылышдаған*); 21) мейірімділік (*жүзі [өңі] жылы, жылы жүрек*); 22) бауырмалдық, кеңкейілділік (*кең қолтық, кең есік*); 23) байқампаздық, аңғарғыштық (*қабақ танығыш*); 24) ептілік (*қолы жүйрік*); 25) адалдық (*ешкімнің ала жібін аттамау, судан тұнық, сүттен ақ*); 26) талаптылық, пысықтық (*талағының [талағында] биті бар, талабы таудай*); 27) тапқырлық (*тоғыз қырлы, тоқсан [бір] сырлы*); 28) турашылдық (*тік сөзді*); 29) сабырлылық (*етінен ет кесіп алып жатса да мыңқ етпеу / етінен ет кесіп алып жатса да былқ етпеу*).

3. Адам бойындағы екіжақты қасиеттерді сипаттайтын фразеологизмдер. Бұл топқа бейтарап мәнді фразеологизмдер кіреді, яғни мұндай фразеологизмдердің нақты оң не теріс бағалауыш мәні жоқ. 1) аңқаулық (*бала мінез, мәми [мәби] ауыз*); 2) жуастық, момындық (*қой аузынан шөп алмайды / қойдай жуас / қойдан қоңыр / қойдан қоңыр, жылқыдан торы / қой мінез; салпаң құлақ; тойған қозыдай*);

Бейтарап мәнді фразеологизмдердің тілде нақты оң не теріс мәнде жұмсалуды контексте анықталады. Мысалы, *Жазаң сенің — қойдан қоңыр мінезің, Әлдекімге артық болдың бір өзің. Өмірге сен өгей болып туғансың, Туған күні-ақ жаспен бетті жуғансың* (С. Бегалин) деген өлең жолдарында *қойдан қоңыр мінез* теріс мәнде, адамға берілген жаза ретінде жұмсалған.

Қорытынды

Адами қасиеттерді білдіретін фразеологизмдерді топтау барысында байқағанымыз, қазақ тілінде теріс бағалауыш мәнді фразеологизмдерге қарағанда оң бағалауыш мәндегі фразеологизмдер көп. Сонымен қатар адам бойындағы қасиеттердің фразеологизмдер арқылы берілуі де әрқилы. Мәселен, фразеологизмдерде өжеттік, батырлық, батылдык, шешендік, төзімділік, мықтылық, күштілік, инабаттылық, кішіпейілділік қасиеттер молынан көрініс тапса, тиянақтылық, тұрақтылық, бауырмалдық, байқампаздық, тапқырлық, турашылдық қасиеттер бірлі-екілі ғана фразеологизмдермен беріледі. Сондай-ақ, қанағатсыздық, сабырсыздық, қорқақтық, мылжындық, ашкөздік қасиеттерге қарағанда, тәкаппарлық, менмендік, қырсықтық, арамдық, кулық, сараңдық, мейірімсіздік, қызғаншақтық қасиеттерді бейнелейтін теріс бағалауыш мәндегі фразеологизмдер мол.

Әлемнің тілдік бейнесін қалыптастыруда фразеология саласының үлесі зор. Фразеологизмдердің семантикасынан ұлттың мәдени болмысы мен ойлау жүйесін, қоршаған дүниені қабылдаудағы ұлттың менталдық ерекшелігін, қазақ халқының салт-дәстүрін айқын аңғаруға болады. Тілдік деректерден түйгеніміз, адами қасиеттерді беруде тіліміздің сөздік қабатын құрайтын фразеологизмдердің алар орны орасан. Олар адам бойындағы жағымды-жағымсыз қасиеттерді көркем, бейнелі түрде жеткізеді, әрі олардың экспрессивті-эмоционалдық мәні жоғары. Тілде адами қасиеттерді беруде фразеологизмдердің қолданысының өзіндік орны, маңызы бар. Талдау барысында байқағанымыздай, фразеологизмдер адам бойындағы қасиеттерді бейнелеуде оң, теріс және бейтарап бағалаушы мәнге ие. Оң бағалаушы мәнде жұмсалатын өжеттік, батырлық, батылдық, шешендік, төзімділік, мықтылық, күштілік, инабаттылық, кішіпейілділік сынды қасиеттерді білдіретін фразеологизмдер мен теріс бағалаушы мәнде жұмсалатын тәкаппарлық, менмендік, қырсықтық, арамдық, қулық, сарандық, мейірімсіздік, қызғаншақтық қасиеттерді бейнелейтін фразеологизмдердің үлесі зор. Ал тиянақтылық, тұрақтылық, бауырмалдық, байқампаздық, тапқырлық, турашылдық сияқты жағымды қасиеттер мен қанағатсыздық, сабырсыздық, қорқақтық, мылжындық, ашкөздік сынды қасиеттерді білдіретін оң және теріс бағалаушы мәнді фразеологизмдердің саны аз. Бейтарап бағалаушы мәнді фразеологизмдер тілде тіпті аз мөлшерде кездеседі, ал олардың нақты оң не теріс бағалаушы мәнде жұмсалуды контекстке қатысты.

Әдебиеттер тізімі

- 1 Смағұлова Г. Мағыналас фразеологизмдердің ұлттық-мәдени аспектілері / Г. Смағұлова. — Алматы: Ғылым, 1998. — 193 б.
- 2 Психология: Энциклопедиялық сөздік / Бас. ред. Б.Ө. Жақып. — Алматы: Қазақ энциклопедиясы, 2011. — 624 б.
- 3 Фразеологиялық сөздік / І. Кеңесбаев. — Алматы: Арыс, 2007. — 800 б.
- 4 Айтбаев Ө. Қазақ тіл білімінің мәселелері / Ө. Айтбаев. — Алматы: Арыс, 2007. — 23 б.
- 5 Қосымова Г. Қазақ эпосындағы тұрақты сөз тіркестері / Г. Қосымова. — Алматы: Рауан, 1997. — 80 б.
- 6 Алефиренко Н.Ф. Фразеология в свете современных лингвистических парадигм / Н.Ф. Алефиренко. — М.: Элпис, 2008. — 271 с.
- 7 Байсултанов Д.Б. Экспрессивно-стилистическая характеристика фразеологизмов в чеченском языке: дис.... д-ра филол. наук: 10.02.09 – «Кавказские языки» / Дауд Бобаевич Байсултанов. — Лейден, 2006. — 495 с.
- 8 Эстебесова П.С. Анималистические фразеологизмы, выражающие внешнее качество человека, кыргызского и турецкого языков / П.С. Эстебесова // Науч. журн. «Апробация». — 2016. — № 3 (42). — С. 63–66.
- 9 Эрдниева Э.В. Функционирование фразеологизмов-сравнений, выражающих качества человека, в разных языках / Э.В. Эрдниева // Вестн. Калмыц. ун-та. — 2016. — № 3 (31). — С. 77–80.
- 10 Волошкина И.А. Фразеосемантическое поле «характер человека»: на материале французского языка: автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.05 – «Романские языки» / Инесса Анатольевна Волошкина. — Белгород, 2009. — 22 с.
- 11 Қайдар Ә. Ғылымдағы ғұмыр. Мақалалар, баяндамалар жинағы. — 1-т. / жауапты ред. Ә.Ә. Өтебаева. — Алматы: «Сардар» баспа үйі, 2014. — 520 б.
- 12 Ажарбекова Э.Н., Мажитаева Ш. Адами қасиеттердің фразеологизмдер арқылы берілуі / Образование и наука XXI века: материалы XIV Междунар. науч.-теор. конф. (15–22 октября 2018 года). — Т. V. — София: БялГРАД-БГ ОДД. — 2018. — С. 19–23.

Э.Н. Ажарбекова, Ш. Мажитаева, Ж.Д. Рапишева

Оценочный компонент фразеологизмов, обозначающих человеческие качества

Фразеологизмы в казахском языке — активная языковая единица, используемая для описания национального менталитета, нравственных качеств, чувств, эмоций, поведения человека. В современном языкознании исследование фразеологизмов с позиций антропоцентрической парадигмы является актуальным. В статье приведены различные научные мнения об экспрессивной и прагматической функциях, семантическом поле и тематических группах фразеологических единиц, а также оценочном компоненте фразеологизмов, обозначающих человеческие качества. Авторами представлено три группы фразеологизмов, характеризующих личностные качества человека, черты характера, черты лица, тело, имеющих экспрессивно-эмоциональную оценку. Материал классифицирован на внутренние семантические подгруппы фразеологизмов с отрицательной и нейтральной оценкой, выражающие положительные и отрицательные черты человека. Авторами сделан вывод относительно того, что количество фразеологизмов, обозначающих человека с

положительным оценочным компонентом, больше, чем с отрицательным оценочным компонентом, а фразеологизмов с нейтральным оценочным компонентом — наименьшее количество. Доказано, что фразеологизмы с нейтральной оценкой зависят от контекста, в котором они употребляются.

Ключевые слова: фразеологизм, фразеосемантическое поле, семантическая группа, тематическая группа, положительный, отрицательный и нейтральный оценочный компоненты, человеческие качества.

E.N. Azharbekova, Sh. Mazhitaeva, Zh.D. Rapisheva

Evaluation component of phraseologisms denoting human qualities

Phraseologisms in the Kazakh language are an active linguistic unit that is used to describe the national mentality, moral qualities, feelings, emotions, human behavior. In modern linguistics, the study of phraseological units in the anthropocentric direction is relevant. The article analyzes scientific opinions about expressive and pragmatic functions, semantic field and thematic groupological units, as well as the evaluative component of phraseological units denoting human qualities. Taking into account the peculiarities of phraseologisms characterizing a person's personal qualities, character traits, facial traits, body having expressive-emotional assessment, the author grouped them into three groups according to the value of positive, negative and neutral assessment, expressing positive and negative human traits, and classified them into internal semantic subgroups. The results of the study showed that the number of phraseological units denoting a person with a positive evaluative component is greater than with a negative evaluative component, and phraseological units with a neutral evaluative component are even smaller. It has been proved that phraseological units of neutral assessment depend on the context, and based on its meaning, they can acquire positive or negative assessments.

Keywords: phraseological unit, phraseological semantic field, semantic group, thematic group, positive, negative and neutral evaluative component, human qualities.

References

- 1 Smagulova, G. (2013). Magynalas frazeologizmderdin ulttyq-madeni aspektleri [National and cultural aspects of semantic phraseology]. Almaty: Gylym [in Kazakh].
- 2 Zhaqyp, B.O. (Eds.). (2011). Psikhologiya: Entsiklopedialyq sozdik [Psychology: encyclopedic dictionary]. Almaty: Qazaq entsiklopediasy [in Kazakh].
- 3 Kenesbaev, I. (Eds.). (2007). Frazeologialyq sozdik [Phraseological dictionary]. Almaty: Arys [in Kazakh].
- 4 Aitbaev, Ó. (2007). Qazaq til biliminin maseleleri [Problems of Kazakh linguistics]. Almaty: Arys [in Kazakh].
- 5 Qosymova, G. (1997). Qazaq eposyndagy turaqty soz tirkesteri [Stable phrases in the Kazakh epic]. Almaty: Rauan [in Kazakh].
- 6 Alefirenko, N.F. (2008). Frazeologiya v svete sovremennykh lingvisticheskikh paradigmat [Phraseology in the light of modern linguistic paradigms]. Moscow: Elpis [in Russian].
- 7 Baisultanov, D.B. (2006). Ekspressivno-stilisticheskaya kharakteristika frazeologizmov v chechenskom yazyke [Expressive and stylistic characteristics of phraseological units in the Chechen language]. Candidate's thesis. Leiden [in Russian].
- 8 Estebeşova, P.S. (2016). Animalisticheskie frazeologizmy, vyrazhaiushchie vneshnee kachestvo cheloveka, kyrgyzskogo i turetskogo yazykov [Animalistic phraseological units that express the external quality of a person, Kyrgyz and Turkish languages]. Nauchnyi zhurnal «Aprobatsiya» — Scientific journal «Approbation», 3 (42), 63–66 [in Russian].
- 9 Erdnieva, E.V. (2016). Funktsionirovaniye frazeologizmov-sravneniye, vyrazhaiushchikh kachestva cheloveka, v raznykh yazykakh [Functioning of phraseological units-comparisons that express human qualities in different languages]. Vestnik Kalmytskogo universiteta — Bulletin of the Kalmyk University, 3(31), 77–80 [in Russian].
- 10 Voloshkina, I.A. (2009). Frazeosemanticheskoe pole «kharakter cheloveka»: na materiale frantsuzskogo yazyka [Phraseosemantic field «human character»: on the material of the French language]. Candidate's thesis. Belgorod [in Russian].
- 11 Qaidar, A. (2014). Gylymdagy gumar. Maqalalar, baıandamalar zhınygy [Life in science. Collection of articles and reports]. (Vol. 1). E.A. Utebaeva (Eds.). Almaty: «Sardar» baspa uıy [in Kazakh].
- 12 Azharbekova, E.N., Mazhitaeva Sh. (2018). Adami qasiyterdin frazeologizmder arqyly berilui [Transfer of human qualities through phraseological units]. Education and science of the XXI century Obrazovanie i nauka XXI veka 2018: XIV Mezhdunarodnaya nauchno-teoreticheskaya konferentsiya (15–22 oktyabrya 2008 goda) — XIV International scientific and theoretical conference. (pp. 19–23). Sofia: Bial GRAD-BG ODD [in Kazakh].

С.Ж. Ерғалиева^{1*}, М.А. Уайханова¹, С.В. Оленев²^{1,2}Торайғыров университеті, Павлодар, Қазақстан²Кемерово мемлекеттік университеті, Ресей

(e-mail: samal17.12@mail.ru, mira.p2011@mail.ru, stanislav.olenov@gmail.com)

Саяси дискурстың лингвоаксиологиялық әлеуеті (қазақстандық интернет-түсіндірме материалдары негізінде)

Зерттеу нысанына қазақстандық саяси интернет-түсіндірмелер алынды. Оны таңдау әртүрлі жанрлардың пайда болуына ықпал еткен ақпараттық технологиялардың дамуымен негізделді және тіл мен адамның өзара байланысы лингвистикалық бағытта зерттелді. Зерттеудің мақсаты – лингвоаксиологиялық мәтін сөзжасамы аспектілерінде қазақстандық саяси интернет-түсіндірмелердің мәтін құрудағы құндылық факторын анықтау. Зерттеу пәні – интернет-түсіндірмелерде жүзеге асырылатын бастапқы мәтіннің құндылық әлеуеті мен виртуалды тілдік тұлғаның құндылық параметрлерінің арақатынасы. Бұл объектіні зерттеу үшін теориялық материалды жинау және контекстік талдау әдістері, салыстырмалы, жалпылау, сипаттау әдістері және деректерді сандық өңдеу әдісі қолданылды. Объектіні зерттеу формальды, мазмұндық және функционалдық жоспарларда қарастырылатын туынды мәтіндердің мәтін сөзжасамы және лингвоаксиологиялық талдау моделіне негізделді. Зерттеу нәтижелері қазақстандық интернет-түсіндірмелердің мәтіндері құндылық әлеуетімен басым екенін көрсетті. Қарапайым саяси дискурстың құндылық әлеуетінің деңгейі туынды мәтінді жасауда бастапқы мәтіннің қолданылатын кілтті сөздерінің санымен анықталды. Зерттеудің ғылыми жаңалығы қазақстандық виртуалды кеңістікте интернет-түсіндірмелерді құрастыру мәтіндік қызметтің доминантын лингвоперсонологиялық және лингвоаксиологиялық ұғынудан көрінеді.

Кілт сөздер: құндылық, саяси, дискурс, түсініктеме, кілт сөз.

Kipicne

Саяси дискурс әлеуметтік өнім болып табылады және осыған орай ол қарама-қарсы саяси, әлеуметтік, мәдени және лингвистикалық нысандарды өзара біріктіреді. Қазіргі жағдайда әлемдік саяси және лингвомәдени кеңістікке интеграцияланатын саяси дискурс, бір жағынан, өзінің этномәдени ерекшелігін сақтаса, екінші жағынан, жеке авторлық маркерлерді бойына жинақтайды.

Әдеби сипаттама

А.Н. Баранов, О.В. Михайлова, Г.А. Сатаров, Е.А. Шипованың еңбектерінде тіл бұқаралық қарым-қатынас құралдарының белсенді қызметі арқылы әлеуметтік биліктің көзі болып табылатын ықпал ету құралына айналады деп есептеледі [1; 5]. Тіл арқылы оның тұтынушысына ықпал етуге, оны категориялау құралы ретінде қолдануға, сонымен қатар саяси құбылыстарды түсініп, оны қажетті және тиімді түрде жұмсай алуға болады.

Б.А. Ахатованың түсінігінше, «саясат сөз арқылы қабылданады және түсіндіріледі, оның көмегімен саясаткерлер шынайы мақсаттарды хабардар етеді, жасырады, сендіреді, ұсынады, түсіндіреді, қажетінше қолданады және басқарады. Сондықтан кез келген сөз қандай да бір саяси жүк артады» [2]. Сондай-ақ саяси дискурсты зерделеу кезінде тілдің, сананың және қарым-қатынастың өзара байланысы; қатысушылардың ниеті, олардың мәртебелік-рөлдік қатынастары; құндылық бағдарлары; эмоционалдық жағдайы; мәдени ерекшеліктері және әлеуметтік-ситуациялық және коммуникативтік бағыттың көптеген басқа да сипаттамалары ескеріледі.

А.П. Чудиновтің айтуынша, «анда-санда болса да газет оқитын, радио немесе теледидарды көретін адам саяси қатысымның адресатына айналады» [3; 6]. Ғалым саяси қарым-қатынас тек ақпараттандырып қана қоймай, сонымен бірге оның адресатына эмоционалды түрде әсер ететінін, осылайша әлемнің саяси бейнесін адам санасында өзгертуге ықпал ететінін атап өтті. Сондай-ақ А.П.Чудинов тілшілерді қызықтыратын негізгі зерттеу нысандарын – тіл, ойлау, саяси қызмет субъектілері арасындағы байланысты, қоғамның саяси жағдайын, саяси сөйлеу жанрларының

* Хат-хабарларға арналған автор. E-mail: samal17.12@mail.ru

мәселелерін (ұран, паракша, бағдарлама, газет мақаласы, митингідегі сөйлеу және т.б.) және саяси мәтіндердің жұмыс істеу ерекшеліктерін анықтайды.

Интернеттің пайда болуымен қарым-қатынастың жаңа тәсілдері де жүзеге аса бастады. Бұл әртүрлі саладағы жаһандық өзгерістерге әкелді. Ол ақпарат алу жолын ашып қана қоймай, тез және тиімді қатынас орнатуға ықпал етті. Интернет виртуалды кеңістікте уақыт пен пайдаланушылардың қалауына орай қатынас ортасын құрды. Виртуалды кеңістікте бүкіл қоғам өздерінің қажеттіліктерін ауызша және жазбаша байланыс формалары арқылы жүзеге асырады. Сонымен қатар ол ғалымдардың, соның ішінде тілшілердің зерттеу нысанына басқа бір қырдан қарауға мүмкіндік берді, жаңа ғылыми жаңалықтарды шешуде тың сұрақтардың пайда болуына әкелді.

Зерттеу нысаны: қазақстандық саяси интернет-түсіндірмелердің мәтіндері.

Осы интернет мәтіндерін көптеген отандық және шетелдік тілшілер белсенді түрде зерделеуде (Е.Н. Галичкина, Е.И. Горошко, О.В. Лутовинова, Л.Ю.Шипицина, И.Г. Сидорова, J.D. Bolter, S.C. Herring, D. Crystal, A. Derakhshan, S. Hasanabbasi, H. Pölda және т.б.).

И.Г. Опарина қазіргі қоғамдағы интернет-байланыстың танымал болуының бірқатар дәлелдерін ұсынады: 1) интернеттің пайдалы техникалық жабдықталуы; 2) ерекше психологиялық қатпары бар пайдаланушылар; 3) қазіргі қоғамдағы тұлғааралық өзара алмасу ерекшелігі [4; 8].

С.И. Агаюлова өзіндік көзқарастары бар пайдаланушылардың метатілдік санасындағы «интернет» концептісі жайлы түрлі түсініктерін келтіреді: «Интернет – байланыс құралы»; «Интернет – ақпарат көзі»; «Интернет – бұл орын»; «Интернет – бұл қауымдастық», «Интернет – бұл ойын-сауық»; «интернет» ұғымын күнделікті түсінумен қатар, оны кәсіби тұрғыдан да таниды: «Интернет – бұл технология»; «Интернет – өмір салты»; «Интернет – бұл жұмыс орны»; «Интернет – шексіз мүмкіндіктер көзі»; «Интернет – бұл есірткі» [5; 12-13].

Жұмыста интернеттің коммуникативтік саласы қарым-қатынас кеңістігі ретінде сипатталады және зерделенеді, онда адамзат технологиялық мүмкіндіктер арқылы белсенді қарым-қатынасқа түседі, сөйлеу әрекеттерін жүзеге асыруға жағдай туғызады, коммуниканттардың эмоционалдық халін көрсететін және виртуалды шындықты жандандыратын жаңа форматтағы түрлі мәтіндерді жасайды.

Интернет байланысының жанрлары екі түрге бөлінеді: канондық және канондық емес. Бірінші түрге бұрын бар және интернет ортасына тәуелсіз жанрлар жатады, екінші түрге басқа жерде емес, интернет кеңістігінде пайда болған жанрлар енеді. Соңғысына чат, электрондық пошта, форум, блог, ойын порталы, әлеуметтік желі, ICQ кіреді [6; 214].

Е.И. Горошко мен Е.А. Жигалина гипержанрлар барын айтады. Оларға блог, сайт, электрондық кітапхана, әлеуметтік желіні жатқызады. Гипержанрдан басқа интернеттің өзіндік жанрларын да көрсетеді. Олар: форум, электрондық хат, хабарландыру тақталары, чат, жарнама баннерлері, виртуалды конференция, автордың посты немесе жазбасы, хабар және түсіндірмелермен жедел алмасу бағдарламалары арқылы байланыс [7; 110-124].

Жұмыста зерттеуге қызығушылық тудырған жаңа мәтін форматы ретіндегі интернет-түсіндірмелердің мәтіндері алынды.

Интернет-түсіндірмелер Н.Б. Лебедева тұжырымына негізделген табиғи жазбаша сөйлеу жанрында қарастырылады. Ғалым бұл құбылыстың басты белгілерін көрсеткен және оны «ауызша / жазбаша сөйлеу» және «табиғи / жасанды сөйлеу» парадигмасы тұрғысында зерттеген [8; 15].

Тестілер интернет-түсіндірме мәтіндері секілді табиғи жазудың нәтижесі болып табылады. Олар әртүрлі субстраттарда ұсынылады және интернет-түсіндірмелерде кәсіби, қолма-қол түрде емес, жазбаша форманың, табиғилықтың белгісі түрінде басым келеді [8].

Е.В. Холодковскаяның пікірінше, интернет-түсіндірме – мотивациялық объектіні бағалауға бағытталған мәлімдеме. Ол динамизммен, нақтылықпен, экспрессивтілікпен ерекшеленеді [9; 7]. Е.Ч. Дахалаеваның ойынша, интернет-түсіндірмелер микро-хабарламалар болып табылады [9].

Саяси мақалалардың берілген интернет-түсіндірме мәтіндерін талдау кезінде олардың қолма-қол шығарылғандығын аңғаруға болады. Себебі интернет-ресурстарды пайдаланатын кез келген адам интернет кеңістігінде қалаған пікірін қалдыра алады. Саяси мәселелер кәсіпқойлыққа қарамайды: ол жас не кәрі, ер не әйел адам, кәсібі және ұлты да әртүрлі болуы мүмкін.

Зерттеу пәні: интернет-түсіндірмелерде іске асырылатын бастапқы мәтіннің құндылық әлеуеті мен виртуалды тілдік тұлғаның құндылық параметрлерінің арақатынасы.

Зерттеу мақсаты – лингвоперсонологиялық және лингвоаксиологиялық аспектілерде қазақстандық саяси интернет-түсіндірмелердің мәтін сөзжасамы пайда болуының құндылық факторын анықтау.

Зерттеу міндеттері:

- бастапқы мәтінді туынды мәтінмен (интернет-түсіндірмемен) формальды, мазмұнды және функционалды тұрғыда салыстыру;
- интернет-түсіндірме мәтіндерінің пайда болуына ықпал еткен кілтті сөздер санын анықтау.

Зерттеу әдістері мен нәтижелері

Зерттеу барысында теориялық материалды жинау және контекстік талдау әдістері, салыстырмалы, жалпылау, сипаттау әдістері мен деректерді сандық өңдеу әдісі пайдаланылды.

Лингвистикалық талдау материалы ретінде Nur.kz. жаңалықтар порталындағы «Қазақстандықтардың санасы қалай өзгереді» [10] деген саяси мақала алынды. Мақала төрт бағыттан тұратын азаматтық қоғамды дамытудың 2025 жылға дейінгі тұжырымдамасының жобасын әзірлеу мәселесіне арналады.

Материалды таңдау кезінде ең көп түсіндірме берілген саяси мақалаға назар аударылды, саяси мәселелерді қарастыратын мақала мәтіндерін интернет-түсіндірме мәтіндерімен салыстыра талдау жүргізілді. Алдымен, туынды мәтінде (интернет-түсіндірмеде) сақталған кілт сөздер мен формаға, одан кейін оның мазмұндық жағына көңіл бөлінді.

Саяси мәселенің оқырманы ретінде қатыса отырып, әлемнің тілдік бейнесінің бір бөлігі болып табылатын реципиенттің күнделікті санасы бастапқы мәтінге енгізілген белгілі бір құндылықтарға база назар аударады. Осылайша түсіндірме қалдыра отырып, оқырман тілдесімге қатысушы адамға айналады. Ол мәтінді қабылдау нәтижесінде назарын өзіне маңызды болып табылатын құндылық компоненттеріне бұрады. Бұл туынды мәтінді құруға түрткі болары анық. Құндылықтарды жүзеге асыру белгілі бір тілдік құралдар арқылы жүргізіледі. Олар кілтті сөздер ретінде көрінеді. М.В. Бецтің пайымынша, «тілдік тұлғаның мәтін сөзжасамы қызметін зерттеу оның әлемнің құндылық бейнесін қалпына келтіруге, бастапқы мәтін мен тілдік тұлғаның өзара байланысын анықтауға көмектеседі» [11; 60].

Материалды талдау, ең алдымен, мақаланың өзінде көрсетілгеннен бөлек интернет-түсіндірме мәтіндерінде де кілтті сөздерді анықтауға негізделді. «Мәтіннің кілт сөздері жеке адамның жұмыс жадына оның ұзақ мерзімді жадынан алынатын ассоциативті мәндердің құрылымдарымен байланысын жандандырады, содан кейін білімнің тұтас минималды бірлігі ретінде қызмет атқаратын интегративті кешендерді қалыптастыру процесінде қолданылады» [12; 125].

Қорытынды және талқылау

Сандық деректерді есептеу нәтижелері келесі кестеде келтірілген:

К е с т е 1

№	Кілт сөздер	Түсіндірілген кілт сөздер саны
1	баға	18
2	шенеунік, билік	15
3	бензин	9
4	егіс және егін жинау	6
5	Ресей	5
6	мұнай	4
7	өнім	2
	Жалпы	59

№1 кестеде бастапқы мәтіннің (саяси мақаланың) мазмұнынан туынды мәтінді (интернет-түсіндірмені) шығару үшін түсіндірмешілер таңдаған кілтті сөздердің тізімі берілді. Көпшілігі кілт сөз ретінде «баға», «Ресей», «шенеунік, билік», «егіс және егін жинау», «бензин», «мұнай», «өнім» сынды бірліктерді алған. Бұл көрсеткіш түсіндірмелердің бастапқы мәтінде айтылған тақырып саласында жасалғанын, өз пікірлерін объективті түрде білдіргендігін көрсетеді.

Осы кілт сөздер бойынша бірнеше мысал келтірейік:

Алмаз 789. Бағаны көтеруге кім рұқсат берді? Энергетика министрлігі қандай дағдарысты күтуде? Баға көтерілді, яғни бірдеңе болған шығар! Қазірдің өзінде балалар бензин бағасының өсуі азық-түлік, тауарлар, қызметтер бағасының өсуі екенін түсінеді! Мырзалар, қандай шара қабылдап жатырсыңыздар? Оған кім жауап береді? Тағы да облыс әкімдері кінәлі ме? (**Алмаз789** Кто разрешил

поднять цену? Какой кризис ждёт Минэнерго? Цена поднялась, значит, уже что-то идет не так! Уже дети все понимают, что рост цен на бензин – это рост цен на продукты, товары, услуги! Ваши какие меры предприняты, господа? Кто за это отвечает? Опять акимы области виноваты?) [10]. **Алмаз 789** атты түсіндірмеші риторикалық сұрақ түрінде кілт сөздерді қолдана отырып саяси мәселені түсіндіреді. Ол өзінің құндылықтар жүйесіне маңызды болып табылатын барлық қажетті сұрақтарды қозғайды. Оның мәтіні, негізінен, саяси мәселеге объективті көзқарасын білдіретін «баға», «бензин бағасының өсуі» сынды кілт сөздер негізінде жасалады. Интернет-түсіндірмешінің мәтінін бұлай беру оқитын материалдың негізгі идеясына ішінара сәйкес келеді. Бұл жағдайда «баға» кілтті сөзі **Алмаз789** атты тілдік тұлғаның құндылық параметрін жеткізуге ықпал етеді. Түсіндірмеші бұл сөйлемде: «Қазірдің өзінде балалар бензин бағасының өсуін азық-түлік, тауарлар, қызметтер бағасының өсуі екенін түсінеді!» («Уже дети все понимают, что рост цен на бензин – это рост цен на продукты, товары, услуги!»), – деп, өзінің көзқарасын нақты білдіреді. Ол, ең алдымен, азық-түлік, тауарлар мен қызметтер бағасының өсуіне алаңдайды.

Азамат555. Енді азық-түлік бағасы, содан кейін жолаушылар тасымалы, кейін қызметтер көтеріледі, бұл билік мүлдем пайдасыз, 30 жыл бойы ұйықтап жатыр, ештеңеге жауап бергісі келмейді. Германия соғыс кезінде өзінің техникасына жанармай жетіспегендіктен жеңіліп қалды, КСРО мұнай бағасының төмендеуіне байланысты құлады (**Азамат555.** Теперь цены на продукты поднимутся, потом на пассажирские перевозки, потом на услуги, эта власть абсолютно бесполезная, спят вот уже 30 лет, ни за что не хотят отвечать. Германия когда-то проиграла войну из-за отсутствия топлива для своей техники, СССР развалился из-за снижения цен на нефть) [10]. Түсіндірмеде «баға» кілт ретінде сөзі қолданылған. Бұнда **Азамат555** атты комментатор оны азық-түлік, тасымалдау және қызмет бағасының өсуімен байланыстырады және жағдайды тарихи мысалдармен пайымдап, ойын жалғастырады. Көріп отырғанымыздай, түсіндірмешінің құндылық параметрлері басты семантикалық жүк арқалаған кілт сөздер арқылы көрінеді. Осылайша интернет-комментатор әлемінің қарапайым бейнесі суреттеледі. Нақтыласақ, оның әлемдік қарапайым бейнесінде бензин бағасының өсуі салдарынан күтілетін нәтиже сипатталады. Сондай-ақ комментатордың әлемге деген көзқарасы бойынша мәселені шеше алмаған билікке деген теріс көзқарас қалыптасады. Ол барлық тарихи маңызы бар оқиғаларды көтерілген проблемаға тіреп, оны жаһандық деңгейге қарастырады.

Хотабыч. 1948 жылғы 10 сәуірде КСРО Одағының Министрлер Кеңесі орта есеппен келесі тауарларға бірыңғай мемлекеттік бөлшек сауда бағаларын төмендетуге шешім қабылдады: «Москвич» жеңіл автокөлігіне 10%, мотоциклдерге 20%, велосипедтерге 20%, аңшылық мылтықтарға 15%, тігін машиналарына 10%, «Рекорд» және «Родина» радиоқабылдағыштарға 10%, динамикалық репродукторларға 20%, патефондарға 20%, баяндарға 10%, аккордеондарға 12%, «Москва» фотоаппараттарына 10%, театрлық бинокльдерге 10%, металдан жасалған қалта және қол сағаттарына 12%, зергерлік күміс және металл галантереяларына 20%, пластмассадан жасалған көптеген тұтынатын тауарларға 20%, папиростар, сигаралар мен сигареттерге 10%, парфюмерлік-косметикалық тауарларға 10%, примустар, керогаздар мен электрплиталарға 10%, арак, ликер-арак бұйымдары, шараптар мен алкогольсіз сусындарға 20%, кара уылдырыққа 10%, кета уылдырығына 20%, дәрумендерге 20% (**Хотабыч.** 10 апреля 1948 года Совет Министров Союза ССР постановил снизить единые государственные розничные цены на следующие товары в среднем: автомобили легковые «Москвич» на 10%, мотоциклы на 20%, велосипеды на 20%, охотничьи ружья на 15%, швейные машины на 10%, радиоприемники «Рекорд» и «Родина» на 10%, репродукторы динамические на 20%, патефоны на 20%, баяны на 10%, аккордеоны на 12%, фотоаппараты «Москва» на 10%, бинокли театральные на 10%, часы металлические карманные и наручные на 12%, ювелирная серебряная и металлическая галантерея на 20%, ряд товаров широкого потребления из пластмасс на 20%, папиросы, сигары и сигареты на 10%, парфюмерно-косметические товары на 10%, примусы, керогазы и электроплитки на 10%, водка, ликероводочные изделия, вина, и безалкогольные напитки на 20%, икра черная на 10%, икра кетовая на 20%, витамины на 20%) [10]. Алдыңғы интернет-түсіндірмелердегідей, **Хотабыч** атты комментатордың мәтіні де «баға» кілтті сөзі арқылы жасалады. Айырмашылығы: алдыңғы **Алмаз789** және **Азамат555** атты түсіндірмешілердің мәтіндері объективті түрде құрылған және мәтіндері мазмұндық (семантикалық) жағынан бастапқы материалдың негізгі идеясына сәйкес келеді. Ал **Хотабыч** атты түсіндірмешінің мәтіні «баға» кілт сөзі арқылы жасалғанымен, семантикалық тұрғыдан жоғарыдағылармен сай келмейді. Онда саяси мақалада айтылғандай, бензиннің өсуі емес, пайыздық көрсеткішпен басқа тауарлар мен қызметтерде бұрын

болған баға төмендеуі сипатталады. Осылайша бастапқы мәтін идеясынан алшақтап, әлемді өз көзқарасы бойынша пайымдайды.

Енді «шенеунік» кілтті сөзі қолданылған интернет-түсіндірме мәтіндерін қарастырайық.

Bova. Елдегі шенеуніктердің бүкіл армиясын жұмыстан босату керек, өйткені елде бәрі күн сайын қымбаттап, қаржы жетіспеген кезде мемлекетке шенеуніктердің үлкен әскерін ұстаудың керегі шамалы! (**Bova.** Целую армию чиновников в стране надо уволить с работы, потому что многочисленную армию чиновников государству бесполезно содержать в такое время, когда все дорожает с каждым днем и не хватает финансов в стране!). Интернет-түсіндірме мәтіндерін талдағанда бензин бағасының өсуіне себепші болған «шенеунік» кілт сөзі қолданылуы бойынша екінші орында тұр. Өйткені комментаторлар қарапайым халықтың өкілдері болғандықтан, халық атынан сөйлеп, олардың тілектерін білдіреді. Аталған жағдайда билік пен шенеуніктер болып жатқан барлық оқиғаларға кінәлі саналады. **Bova** деген лақап есімді комментатор өзінің мәтінін осы бағытта құрастырады. Ол барлық шенеуніктерді жұмыстан босатуды, осылайша бензинге ғана емес, басқа заттарға да бағаның өсу мәселесін тоқтатуды ұсынады. Көріп отырғанымыздай, түсіндірмеші әлемге деген өзінің қарапайым көзқарасын «шенеунік» кілт сөзі арқылы білдіреді, оны пайдасыз армия ретінде таниды.

Атинец99. Біздің елде кем дегенде бір құрылым тиімді жұмыс істей ме? Шенеуніктерді тыңдай қалсаң, барлығы шығынға бата жұмыс жасайды. Наурызда Энергетика министрлігі өкілінің сөйлеген сөзінде энергия өндірушілер өзіндік құннан төмен энергия босатқандықтан, өздеріне шығынға жұмыс істейді. Электр энергиясының бағасын көтеру керек деді. 1 сәуірден бастап көтерді. Енді мұнай және бензинмен байланысты барлық адамдар шығынмен жұмыс істейді, өйткені олар да өзіндік құннан төмен бағамен босатылады деп айтуда. Сұрақ. Егер энергетика, мұнай, автожанармай құю станцияларының иелері шығынға жұмыс істесе, онда топ менеджерлерге жоғары еңбекақы қайдан келеді? Егер бизнес тиімсіз болса, жыл соңында пайда қайдан келеді? Шындап келгенде, шығынға жұмыс істейтін кем дегенде бір кәсіпкерді көрсетіңізші. Егер пайда болмаса, салықты, қызметкерлерге еңбекақыны қалай төлейді? Сонда Қазақстанда кәсіпкерлер жоқ, тек еріктілер ғана ма. Біздің шенеуніктердің айтуынша, барлық ірі бизнестер үнемі шығынға ұшырайды. Елде тек шағын және орта бизнесте ғана кіріс бар ма сонда? Адамдарды күлдірмеңіздерші! Үкімет шенеуніктері бағаны көтеруді ғана емес, жұмыс істеуді қашан үйренеді? (**Атинец99.** У нас в стране хоть одна структура работает прибыльно? Как слушаешь наших чиновников, ну, прямо, все работают себе в убыток. В марте выступал представитель Минэнерго, который сказал, что производители энергии работают себе в убыток, т.к. отпускают энергию ниже себестоимости. Надо поднять цены на электроэнергию. С 1 апреля подняли. Теперь выступают и говорят, что все, кто связан с нефтью и бензином, также работают в убыток, т.к. отпускают ниже себестоимости. Вопрос: Откуда тогда такие бешенные з/п у топменеджеров, если, что энергетика, что нефтяники, что владельцы АЗС, работают в убыток? Если бизнес убыточен, откуда прибыль в конце года? Ну и, если честно, покажите хоть одного бизнесмена, который работает в убыток. Если нет прибыли, с чего будет платить налоги, з/п сотрудникам? Получается, что в Казахстане и бизнесменов тогда нет, одни волонтеры. Весь крупный бизнес, по словам наших чиновников, все время в убытке. Один малый и средний бизнес шикует в стране что ли? Не смешите уже людей! Когда уже чиновники из правительства научатся работать, а не просто цены поднимать?) **Атинец99** атты лақап есімді комментатор «шенеунік» кілт сөзін қолдану арқылы өз ойын жеткізеді. Бұл интернет-түсіндірме мәтінін бейнелейтін жаңа ойдың қалыптасуына түрткі болған. Ол бензин бағасының өсуі туралы саяси мәселені электр энергиясының, мұнай және т.б. бағаның өсуімен байланыстырады. Бағаның өсуіне, оның түсінігінше, жұмыс істей алмайтын шенеуніктер кінәлі. Комментатор өзінің дәлелдерін белгілі бір дәрежеде оған өзекті болып табылатын және әлемнің жеке құндылық бейнесін қалыптастыратын өмірден түрлі мысалдар келтіру арқылы түсіндіреді. Бұл құндылықтарды өзектендіру тілдік құралдарды қолдану негізінде байланыс процесінде жүреді.

Қорытынды

Осылайша, лингвистикалық талдау кілт сөздердің қарапайым тілдік санасы пайда болатын комментаторлардың құндылық әлеуетін көрсететінін байқатты. Зерттеу нәтижелері туынды мәтіндерде қолданылатын кілт сөздердің сандық деректерін салыстыру арқылы интернет-түсіндірмелердің мәтін сөзжасамының құндылық факторы деңгейін анықтауға ықпал етті. Тізімдегі

жетекші кілт сөздер (баға, Ресей, шенеунік, билік, егіс және егін жинау, бензин, мұнай, өнім) тілдік тұлға мәтінін өндірудің объективтілігімен қатар, субъективті жағын да көрсетеді.

Кілт сөздер арқылы түсіндірмешілер тек саяси көзқарасты ғана емес, сонымен бірге осы мәселені өзінің дүниетанымы бойынша ұсынуды, ел үшін және оның болашағы үшін тілек, ішкі тебіреністі де білдіреді.

Мақала ҚР БҒМ негізіндегі АР08053314 «Қоғам мен мемлекеттің жандандыру жағдайында ұлттық әлем бейнесі құндылықтарын қалыптастыру мәселесі (қазақстандық қарапайым саяси дискурсы материалдары негізінде)» жобасы шеңберінде орындалды.

Әдебиеттер тізімі

- 1 Баранов А.Н. Политический дискурс: методы анализа тематической структуры и метафоричности / А.Н. Баранов, О.В. Михайлова, Г.А. Сатаров, Е.А. Шипова. — М.: Фонд «ИНДЕМ», 2004. — 94 с.
- 2 Ахатова Б.А. Политический дискурс и языковое сознание: моногр. / Б.А. Ахатова. — Алматы: Экономика, 2006. — 302 с.
- 3 Чудинов А.П. Политическая лингвистика: учеб. пос. / А.П. Чудинов. — М.: Флинта; Наука, 2006. — 256 с.
- 4 Опарина И.Г. Интернет в современном обществе (социально-философский анализ): автореф. дис. ... канд. филос. наук: спец. 09.00.11 — «Социальная философия» / И.Г. Опарина. — Красноярск, 2005. — 24 с.
- 5 Агагюлова С.И. Концепт «Интернет» в обиходном и профессиональном языковом сознании: автореф. дис. ... канд. филол. наук: спец. 10.02.19 — «Теория языка» / С.И. Агагюлова. — Волгоград, 2010. — 22 с.
- 6 Северина Е.А. Жанры коммуникации в интернет-среде / Е.А. Северина // Вестн. МГЛУ. — 2013. — № 15 (675). — С. 206–215.
- 7 Горощко Е.И. Новые тенденции в развитии интернет-лингвистики: общение от клавиатуры (звука) к экрану (звуку) / Е.И. Горощко // Верхневолж. филол. вестн. — Ярославль, 2016. — № 4. — С. 148–153.
- 8 Лебедева Н.Б. Жанры естественной письменной русской речи: студенческое граффити, маргинальные страницы тетрадей, частная записка / Н.Б. Лебедева. — М.: Красанд, 2011. — 256 с.
- 9 Холодковская Е.В. Особенности синтаксиса англоязычного интернет-комментария социальной сети Facebook / Е.В. Холодковская // Вестн. ВолГУ, 2014. — № 1. — С. 79–83.
- 10 Сайт Nur.kz [Электронный ресурс]. — Режим доступа <https://www.nur.kz/politics/kazakhstan-economy/1907061-200-tenge-za-litr-benzin-rezko-podorozhal-v-kazahstane/>
- 11 Бец М.В. Аксиологическая соотнесенность текста информационно-аналитической статьи и комментария в виртуальном пространстве Рунета: дис. ... канд. филол. наук / М.В. Бец. — Кемерово, 2012. — 189 с.
- 12 Залевская А.А. Психолингвистический подход к проблеме концепта / А.А. Залевская // Методологические проблемы когнитивной лингвистики: науч. изд.; под ред. И.А. Стернина. — Воронеж: ВГУ, 2001. — С. 36–44.

С.Ж. Ергалиева, М.А. Уайханова, С.В. Оленев

Лингвоаксиологический потенциал политического дискурса (на материале казахстанских интернет-комментариев)

Объектом исследования являются казахстанские политические интернет-комментарии. Выбор объекта обосновывается развитием информационных технологий, которые способствовали появлению разного вида жанров, где взаимосвязь языка и человека изучается в ином лингвистическом направлении. Цель исследования — определить ценностный фактор текстопорождения казахстанских политических интернет-комментариев в лингвоаксиологическом аспекте. Предмет исследования — соотнесенность ценностного потенциала исходного текста и ценностных установок виртуальной языковой личности, реализуемых в интернет-комментариях. Для изучения данного объекта использовались методы сбора и контекстуального анализа теоретического материала, сравнительные, обобщающие, описательные методы и метод количественной обработки данных. Исследование изучаемого объекта базируется на модели текстодериватологического и лингвоаксиологического анализа производных текстов, которые рассматриваются в формальном, содержательном и функциональном планах. Результаты исследования показали, что тексты казахстанских интернет-комментариев преобладают над ценностным потенциалом. Уровень ценностного потенциала обыденного политического дискурса был выявлен количеством употребляемых ключевых слов исходного текста в продуцировании вторичных текстов. Научная новизна исследования заключается в лингвоперсонологическом и лингвоаксиологическом осмыслении доминанты текстовой деятельности при порождении интернет-комментариев в казахстанском виртуальном пространстве.

Ключевые слова: ценностный, политический, дискурс, комментарий, ключевое слово, процесс связи, интернет-лингвистика.

S.Zh. Yergaliyeva, M.A. Uaikhanova, S.V. Olenev

Linguoaxiological Potential of Political Discourse (based on Kazakhstan's Internet comments)

The object of the research is Kazakhstan's political Internet commentaries. The choice of the object is justified with the development of information technologies, which contributed to the emergence of various types of genres, where the relationship between language and a person is studied in a different linguistic direction. Determining the valuable factor of the text generation of Kazakhstan's political Internet commentaries in the linguoaxiological aspect is the aim of the study. The subject of the research is the correlation of the valuable potential of the source text and the valuable attitudes of the virtual linguistic personality, realized in the Internet comments. To study this object, methods of collection and contextual analysis of theoretical material, comparative, generalizing, descriptive methods and a method of quantitative data processing were used. The examined object is based on the model of text-derivatological and linguoaxiological analysis of derived texts, which are considered in formal, content and functional terms. The results of the study showed that the texts of Kazakhstan Internet comments prevail with value potential. The level of the valuable potential of everyday political discourse was revealed by the number of used keywords of the original text in the production of secondary texts. The scientific novelty of the research lies in the linguo-personalological and linguoaxiological comprehension of the dominant textual activity when generating Internet comments in the Kazakh virtual space.

Keywords: valuable, political, discourse, commentary, key word.

References

- 1 Baranov, A.N., Mikhailova, O.V., Satarov, G.A., & Shipova, E.A. (2004). *Politicheskii diskurs: metody analiza tematicheskoi struktury i metaforiki* [Political discourse: methods of analyzing thematic structure and metaphor]. Moscow: «INDEM» Foundation [in Russian].
- 2 Akhatova, B.A. (2006). *Politicheskii diskurs i yazykovoe soznanie* [Political discourse and linguistic consciousness]. Almaty: Ekonomika [in Russian].
- 3 Chudinov, A.P. (2006). *Politicheskaya lingvistika* [Political linguistics]. Moscow: Flinta; Nauka [in Russian].
- 4 Oparina, I.G. (2005). Internet v sovremennoy obshchestve (sotsialno-filosofskiy analiz) [Internet in modern society (socio-philosophical analysis)]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Krasnoyarsk [in Russian].
- 5 Agagyulova, S.I. (2010). Kontsept «Internet» v obikhnovom i professionalnom yazykovom soznanii [Concept «Internet» in everyday and professional linguistic consciousness]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Volgograd [in Russian].
- 6 Severina, E. A. (2013). Zhanry kommunikatsii v internet-srede [Genres of communication in the Internet environment]. *Vestnik MGLU — Bulletin MGLU*, 15 (675), 206–215 [in Russian].
- 7 Goroshko, E.I. (2016). Novye tendentsii v razvitiy internet-lingvistiki: obshchenie ot klaviaturny (zvuka) k ekranu (zvuku) [New trends in the development of Internet linguistics: communication from the keyboard (sound) to the screen (sound)]. *Verkhnevolzhskiy filologicheskii vestnik — Verkhnevolzhsky philological bulletin*, 4, 148–153. Yaroslavl [in Russian].
- 8 Lebedeva, N.B. (2011). *Zhanry estestvennoy pismennoy russkoy rechi: studencheskoye graffiti, marginalnye stranitsy tetradei, chastnaya zapiska* [Genres of natural written Russian speech: student graffiti, marginal pages of notebooks, private note]. Moscow: Krasand [in Russian].
- 9 Kholodkovskaya, E.V. (2014). Osobennosti sintaksisa angloiazychnogo internet-kommentariya sotsialnoy seti Facebook [Features of the syntax of the English-language Internet commentary of the social network Facebook]. *Vestnik VolGU — Bulletin of VolSU*, 1, 79–83 [in Russian].
- 10 Sait *Nur.kz* [Site *Nur.kz*]. Retrieved from <https://www.nur.kz/politics/kazakhstan-economy/1907061-200-tenge-za-litr-benzin-rezko-podorozhal-v-kazahstane/> [in Russian].
- 11 Bets, M.V. (2012). Aksiologicheskaya sootnesennost teksta informatsionno-analiticheskoy stati i kommentariya v virtualnom prostranstve Runeta [Axiological correlation of the text of an information-analytical article and a commentary in the virtual space of the Runet]. *Candidate's thesis*. Kemerovo [in Russian].
- 12 Zalevskaya, A.A. (2001). Psikholingvisticheskii podkhod k probleme kontsepta [Psycholinguistic approach to the problem of the concept]. *Metodologicheskiye problemy kognitivnoy lingvistiki — Methodological problems of cognitive linguistics*. I.A. Sternin (Ed.). Voronezh: Izdatelstvo Voronezhskogo gosudarstvennogo universiteta [in Russian].

А.Б. Куанышева*

*Медицинский университет Караганды, Казахстан
(E-mail: sab_85@mail.ru)*

Специфика метафорического образа в устойчивых сочетаниях эпохи Московской Руси (на материале «Словаря русского языка XI–XVII вв.»)

В статье рассмотрена проблема семантической организации устойчивых сочетаний, функционирующих в эпоху Московской Руси XV–XVII вв. Анализ семантической структуры фразеологизмов эпохи позднего Средневековья позволяет уточнить и определить пути становления, развития и дальнейшего формирования фразеологического фонда эпохи великорусской народности и русского фразеологического фонда в целом. Изучение образно-мотивационной основы языковых единиц, разрабатываемой в современном русском и зарубежном языкознании, в основном, на материале синхронии, позволил вычленировать и определить количественный состав устойчивых единиц, построенных на метафорическом образе. На основе классификации данных фразеологических единиц выделено несколько типов метафорических переносов, участвующих в образовании средневекового фразеологического фонда. Каждый тип переноса проиллюстрирован многочисленными примерами языковых единиц различных сфер функционирования. При анализе языкового материала учитывалась специфика средневековой книжной культуры, в частности, сфера функционирования устойчивых оборотов (религиозная, военная, юридическая и др.). При разборе великорусских устойчивых сочетаний был использован комплекс методов и приемов научного исследования, а именно: описательный метод с элементами компонентного анализа; прием сплошной выборки фактического материала; статистический прием; прием классификации. На основе проведенного исследования автором выявлены продуктивные типы метафорического образа, которые послужили основой для формирования устойчивых сочетаний рассматриваемого периода; уточнены пути образования средневекового фразеологического фонда великорусского языка; определена роль великорусского периода в развитии русского фразеологического фонда как одного из важных этапов, который оказал огромное влияние на дальнейшее развитие фразеологической системы русского языка.

Ключевые слова: великорусский период, историческая фразеология, фразеологическая единица, метонимический перенос, внутренняя форма фразеологизма.

Введение

В течение полутора столетий учеными проводятся активные исследования над процессами становления словарного и фразеологического состава русского языка. Однако именно историческая фразеология наименее изучена в ретроспекции. Внимательный анализ исторических исследований по русскому языку за последние минимум два столетия позволяет отметить, что основное внимание историков русского языка, как правило, было обращено на изучение грамматического и лексического субуровней. Причем активизация интереса к словарному составу русского языка в ретроспекции наблюдается с первой половины-середины 50-х годов XX в. (В.В. Виноградов, Г.О. Винокур, В.Д. Левин, Ф.П. Сороколетов, Ф.П. Филин, П.Я. Черных и другие). Фразеологические же материалы исторического характера на фоне современного фонда единиц в виде устойчивых сочетаний лишь фрагментарно вводились в подобный системно-уровневый анализ (В.М. Мокиенко [1–8], А.И. Федоров, А.И. Молотков, А.М. Бабкин, М.М. Копыленко, З.Д. Попова и другие). На наш взгляд, это было связано, во-первых, с недостаточной разработанностью теории фразеологии, особенно применительно к диахронии; во-вторых, со сложностями накопления фактического материала, содержащегося в многочисленных письменных источниках прошлого. Поэтому развитие такого направления, как историческая лексикография, позволяет в наши дни более глубоко поставить и решить вопросы, связанные с проблемой диахронической фразеологии, ибо исторические словари, в том числе и Словарь русского языка XI–XVII вв. [9], как основной объект нашего исследования, являются сокровищами письменной культуры прошлого. Сказанное определяет актуальность обращения к изучению процессов формирования фразеологического состава русского языка наименее изученного периода его истории — позднего Средневековья.

* Автор-корреспондент. E-mail: sab_85@mail.ru

Второе, что делает исследование и решаемые в нем вопросы актуальными, связано с изменением аспектов (направлений) в современном языкознании, одним из которых является семантический аспект. Именно в этом, диахроническом по материалу и семантическом по предмету изучения аспекте выполнено исследование.

Цель работы — уточнить пути становления, развития и дальнейшего формирования фразеолофонда эпохи зрелого Средневековья и русского фразеологического фонда в целом.

Для достижения данной цели были поставлены следующие задачи:

1) определить фонд устойчивых сочетаний, которые получили широкое функционирование в эпоху великорусской народности (XV–XVII вв.) (используя прием сплошной выборки из Словаря русского языка XI–XVII вв. (далее СлРЯ XI–XVII вв.);

2) выявить и описать образно-мотивационные основы средневековой русской фразеологии, в частности, метафорический перенос;

3) установить место и роль метафорического образа в образовании фразеологических единиц эпохи зрелого Средневековья, что позволит уточнить, а в некоторых случаях раскрыть способы и пути возникновения устойчивых единиц в диахронии.

Материалом исследования выступают фразеологические единицы в количестве 2347, отобранные путем сплошной выборки из СлРЯ XI–XVII вв. Издание, доведенное до буквы С включительно, охватывает большую часть русского лексикона XI–XVII вв., в целом, и фразеолофонда, в частности, что делает этот фактический материал значимым и авторитетным для получения достоверных результатов и выводов.

Объектом исследования выступают фразеологические единицы, относящиеся к эпохе великорусской народности (XV–XVII вв.), число которых составило 1967 единиц.

Предметом исследования является внутренняя форма фразеологических единиц XV–XVII вв.

Анализ языковых единиц выполнен в семантическом аспекте, с позиций которого изучение фразеологического состава русского языка позднего Средневековья (XV–XVII вв.) не проводилось либо рассматривалось фрагментарно; кроме того, описание устойчивых единиц эпохи Московской Руси, которым уделялось недостаточное внимание в исторической русистике, впервые стало предметом специального изучения как важного этапа, определившего последующее развитие фразеологической системы русского языка в современном его состоянии.

Результаты исследования

Представим рабочее определение ключевого термина нашего исследования — внутренней формы фразеологизма (ВФ). Внутренняя форма рассматривается нами как компонент семантической структуры фразеологизма, а именно мотивационно-образный его компонент. Фразеологический же образ — это доминирующая часть коннотативного компонента фразеологического значения. По мнению известного историка языка В.В. Колесова, для великорусского периода категория образа имела первостепенное значение в связи с «перенесением исследовательского внимания с «вещи» на «слово»: «Если для эпохи раннего Средневековья в центре познающего субъекта находилась вещь, то для эпохи зрелого Средневековья в восприятии и использовании слова характерно образное его представление» [10; 325].

Помимо понятия образа, ВФ имеет отношение и к понятию мотивированности. Такое ее понимание связано с именем В.В. Виноградова [11]. Исследователями фразеологических единиц (ФЕ) (Т.З. Черданцева, Д.О. Добровольский, В.Н. Телия) выделяются несколько видов мотивированности ФЕ: одним из видов мотивированности являются тропы, «ВФ в своей основе может быть образно метафорической, метонимической или символической (метафорическая или символическая составляющая)» [12; 45]. Одним из тропов, принимающих активное участие в процессе фразеологизации, является метафора.

В связи со сказанным, а также с задачами, поставленными в работе, мы попытались определить место и роль метафорического переноса в образовании устойчивых сочетаний эпохи зрелого Средневековья.

В анализируемом языковом материале обнаружено 468 ФЕ, в основе образования которых лежит метафорический образ. Кроме того, внутренняя форма многих ФЕ содержит символическую составляющую (около 120 ФЕ); широко представлены перифрастические наименования (90 ФЕ), а также устойчивые словосочетания, образованные в результате олицетворения (67 ФЕ), сравнения (10 ФЕ). Помимо этого, многие единицы образованы в результате взаимодействия различных тропов, как правило, мето-

ними и метафоры (314 ФЕ). Следует отметить, что во фразеолонде XV–XVII вв., наряду с образными ФЕ, довольно широкое распространение получили и безобразные, или денотативные ФЕ (548 ФЕ).

Далее рассмотрим ФЕ, образная структура которых построена на метафорическом переносе. Обращение к ним представляется для нас особенно важным, поскольку именно эпоха зрелого Средневековья явилась решающим этапом в дальнейшем развитии литературного языка, которое вызвало последовательное устранение первоначального синкретизма языковых форм. Метафора в этот период предстает следующей возможностью разрушения словесной синкреты (в раннесредневековой культуре в этой функции выступал метонимический перенос). Метафора в период зрелого Средневековья имеет особое значение, так как, по мнению В.В. Колесова, она возникла как реакция на развитие многозначности (начало которой было положено метонимией) и выступила продолжением этой многозначности [13; 271]. Можно сказать, что метонимия подготовила развитие метафоры, а метафорическое мышление явилось основой для языка литературы. В результате с XV века понятия «язык литературы» и «литературный язык» разошлись в своем значении. Кроме того, «метафора развивается там, где есть уподобление, а не отождествление. Этого, как известно, не было ни в языческом мифе, ни в ранней средневековой культуре, противопоставление абстрактного конкретному, одушевленного неодушевленному, родового видовому еще не обрело языковых форм до XV века. И только после этого времени в языке возникли возможности для развития новых литературных форм» [13; 273].

Термин «метафора» понимается нами в традиционном языковедческом аспекте как перенос наименования, основанный на сходстве.

Говоря о переосмыслении компонентов исходных словосочетаний, необходимо отметить, что возможны случаи полного и частичного их переосмысления. Как показывает анализируемый нами языковой материал, в средневековом фразеологическом фонде имеет место и тот, и другой. Однако все же доминирующее положение занимают ФЕ, в которых переносное (метафорическое) значение получает лишь один из компонентов, в качестве которого в большинстве случаев выступает глагол, реже — имя. Имя имеет либо прямое значение, либо символическое прочтение. Поэтому не только имя, выступающее в роли ключевого слова синтагмы и несущее символическое значение, играет большую роль в формировании средневековых ФЕ, но и глагол. Например: *лжу и клевету скончевати* ‘воздвигать, возводить ложь и клевету’, *превратити гнѣвъ на милость* ‘сменить гнев на милость’, *обнищати очми* ‘утратить хорошее зрение’ и др. Глагольные ФЕ в связи с этим составили значительную часть Великолрусского фразеологического фонда.

Нами обнаружено 468 ФЕ, в основе образования которых лежит метафорический образ, среди них лишь 50 именных. При этом количественный состав ФЕ, вышедших из религиозной сферы (170 ФЕ), преобладает над всеми остальными (из юридического и государственного — 96 ФЕ, из военного — 24 ФЕ, из других сфер — 177 ФЕ). И это не случайно: ведь текст самой Библии, к которой восходят такие устойчивые сочетания, полностью построен на метафорических образах, оказавшихся широко применяемыми в рассматриваемых ФЕ.

Среди ФЕ различных сфер нами выделены: 1) ФЕ, в которых метафорический перенос получает лишь один из компонентов (глагол (260 ФЕ) или имя (50 ФЕ)); 2) ФЕ, внутренняя форма которых построена одновременно на метонимии и на метафоре ((в большинстве примеров синекдохе и метафоре) (314 ФЕ); 3) ФЕ, внутренняя форма которых построена целиком на метафоре, а также метафорической перифразе (158 ФЕ).

По нашим наблюдениям, в указанных ФЕ в большинстве случаев в качестве компонента, выступающего в переносном метафорическом значении, предстает глагол, поэтому преобладающими здесь оказываются глагольные фразеологизмы. Именно метафорически переосмысленный глагол занимает значительное место в средневековом фразеологическом фонде и регулярно участвует во фразеобразовании.

1. Самую большую группу средневековых метафорических ФЕ образовали те, в которых метафорический перенос получает лишь *один из компонентов* (глагол (260 ФЕ) и его многочисленные производные, конкретизирующие семантику глагола или имя (50 ФЕ)). Следует отметить, что в каждой сфере по количеству преобладают глагольные ФЕ. Как показывают наши наблюдения, эти глаголы имеют такую валентную особенность как сочетание в большинстве случаев с абстрактными существительными. Обилие сочетаний глаголов с такими существительными, по наблюдениям Б.А. Успенского, является следствием греческого влияния, благодаря которому в значительной степени уже достаточно рано (в XI–XII вв.) в языке образовывались стереотипные фразеологические обороты [14].

По замечанию В.В. Колесова, отличие древних заимствований из культовых текстов от современных состоит в том, что «древнейшие не были свободными от контекстов, в составе которых они перешли к славянам, и эти контексты попадали в письменной форме переведенных текстов. Заимствовалось словосочетание целиком, почему заимствованные слова и оказались фразеологически связаны. Современные же заимствования приходят к нам в общем контексте культуры» [10; 201]. Переводы с греческого языка сыграли принципиально важную роль в формировании литературного языка, в целом, и в формировании фразеолофонда, в частности.

По нашим наблюдениям, переносное значение глагол обнаруживает:

– в религиозной сфере: *обнищати тѣломъ* ‘исхудать, зд. изнурить свою плоть постом и воздержанием’, *сердце облежити* ‘сменить гнев на милость, перестать сердиться’, *влѣзти на сердце* ‘прийти на ум’, *голова въ кругъ (кругомъ) идетъ* ‘голова кружится’, *метати очима сѣмо и овамо* ‘бросать взгляды по сторонам, вращать глазами’, *въ клочки (изорвати)* ‘уничтожить’, *кипѣти въ богатствѣ (богатствомъ, имѣниемъ)* ‘быть богатым’, *кипѣти въ червяхъ* ‘заживо разлагаться’, *кидати имена, прозвища* (кому-л.) ‘называть кого-л. оскорбительными именами, прозвищами’, *вкушати сна* ‘спать’ и др. В данной сфере метафорический глагол часто сочетается с такими абстрактными существительными, как *молодость, душа, смерть, надежда, бог, грѣхъ, обѣтъ, гордость, житие, горе, молчание, нарѣчие, вѣра, любовь, уныние* и др.: *молодость мыкати* ‘проводить молодость в скитаниях, невзгодах’ (*мыкати* — тащить за собой, волочить, бросая из стороны в сторону), *на души не устоитъ* ‘об отыгании или рвоте’, *загнати въ смерть* ‘погубить’, *затворити въ смерти* ‘подвергнуть убиению, убить’, *грѣтися надеждами* ‘тешить себя надеждами’, *присяци на бога* ‘заклинать именем Бога’ (*присяци(ч)и* — 1. прикоснуться, 2. трогать, обижать), *вязати грѣхи* ‘не давать отпущения грехов’, *прѣступити обѣтъ* ‘нарушить данное кому-л. слово, обещание, обязательство, монашеский обет’, *поднятися гордостью* ‘возгордиться’, *пометати милование* ‘испросить милость’, *препоясоватися ревностію* ‘усердствовать, проявлять рвение’, *вкусити учения* ‘постичь, научиться’, *коснутися въ умѣ* ‘потерять рассудок; повредиться в уме’, *умъ рушится* ‘о помешательстве’ и др.;

– в государственно-юридической сфере: *заидеть грамота за грамоту* ‘о грамотах, содержание которых противоречит друг другу’, *возводити судью (судей)* ‘возбуждать судебное преследование’, *наступити на наслѣдие* ‘стать наследником, получить наследство’, *обнищати очми* ‘утратить хорошее зрение, лишиться зоркости’ и др. В данной сфере метафорический глагол часто сочетается с такими абстрактными существительными, как *вина, дело, срокъ, суд, воля, мир* и др.: *пригнати вину* ‘обвинить’, *дела связати и розвязати* ‘решить все дела и спорные вопросы’, *накинути срокъ* на кого-л. ‘назначить срок для вызова в суд’, *связжется судъ* ‘возникнет суд, тяжба’, *внити въ (чью-л.) волю* ‘подчиниться чей-л. власти’ (*внити* — 1. войти внутрь, вступить в пределы чего-л., 2. перен. проникнуть), *заходити въ пріянь* ‘завязывать дружеские отношения’ и др.;

– в военной сфере: *пролити мечъ* ‘обнажить меч’, *восходити на конь (кони)* ‘садиться на коня’, *распустити коня* ‘разогнать лошадь, пустить галопом’, *огонь бѣгучий* ‘полоска пороха, насыпанная в дощатой трубе или желобе для сообщения огня заряду’ и др. А также глагол в сочетании с такими абстрактными существительными, как *война, плен, путь, слово* и др.: *распустити войну* ‘начать военные действия (набег, грабежи) сразу в нескольких направлениях, направить войско по частям в разные места’, *въ плѣнение и въ бѣгъ влѣзти* ‘начать сдаваться в плен и отступать’, *касатися пути (путного шествія)* ‘отправляться в путь’, *смертною игрою играти* ‘сражаться насмерть’, *прикоснутися словомъ* ‘сказать неодобрительное слово’ и др.;

– в бытовой сфере: *въ возрастъ доспѣвати* ‘становиться взрослым, достигать зрелости’, *власы (волоски) легчити* ‘подстригать волосы’, *куды (камо) очи несуть* ‘куда глаза глядят’, *копати носъ* ‘ковырять в носу’, *вступати въ бремя* ‘беременеть’, *трубное саженье* ‘вставка рассолоподъемной трубы в устроенный для этого колодец’ (*сажение* — 1. посадка (растений); 2. выращивание, разведение), *свѣзтъ ковати съ кем-л.* ‘тайно сговариваться (замышлять не доброе)’ и др.;

– в экономической сфере: *метати что-л. за бесцѣнокъ* ‘продавать что-л. по низкой цене’, *полягутъ деньги по сроцѣ* ‘останутся деньги у должника сверх отведенного срока’, *водити денги въ ростѣхъ* ‘давать деньги в рост’ и др.

– в медицинской сфере: *заходити въ разумъ* ‘о психических странностях, временном помешательстве’, *метати руду* ‘пускать кровь’, *кинути руду* ‘отворить кровь, сделать кровопускание в лечебных целях’ и др.; *повѣсити (с)мысль* ‘напрячь ум, задуматься’ и др.

Обращает на себя внимание также пласт фразеологизмов, в которых метафорическое значение получает только один компонент — *имя* (50 ФЕ). Как показывает анализ языкового материала, в составе фразеологизмов используются метафорически переосмысленные качественные прилагательные (относительные и притяжательные прилагательные зафиксированы в большинстве своем в метонимических ФЕ): оценочные прилагательные: *дорога чиста* кому-л. 'разрешен проезд', *слабое время* 'время колебаний и сомнений' (?), *дурное мясо* 'дикое мясо', *дружная вода* 'полая вода, быстро набравшая силу', *капуста ленивая* 'какое-то блюдо из капусты', *государь подсолнечный* (*подсолнычный*) 'могущественный государь, обладающий значительной частью вселенной', *мокрое житие* (или *мокротное житие*) 'об образе жизни изнеженного распущенного человека'; прилагательные, обозначающие признаки, воспринимаемые разными органами чувств: *деревянное масло* 'низший сорт оливкового масла', *сухое золото* 'чистое золото', *сахарный цветъ* 'кремовый, палевый цвет', *лысый ножъ* 'нож без черенка', *легкий умомъ*, *легкий разумомъ* 'легкомысленный, безрассудный';

– в религиозной сфере: *Мертвое море* 'бессточное озеро в Палестине', *растворенная неделя* 'неделя, на которой, по церковному уставу, в среду и пятницу не бывает поста', *лукавое око* 'дурной глаз', *краткий умъ* 'слабый, недалекий ум';

– в юридической сфере: *мертвая грамота* 'а) документ лишения прав, имущества; смертный приговор; б) документ, содержащий какое-л. постановление, потерявшее впоследствии свою силу', *открытое письмо* 'документ, с которым правительство широко знакомит общественность', *крѣпостная* (*ларная*) *грамота* 'документ, содержащий в себе постановление или устав о чем-л.' (*крѣпостной* — 1. дающий физическую силу, укрепляющий; 2. стойкий, непоколебимый, 3. строгий, суровый).

2. Выделяются также ФЕ, внутренняя форма которых построена на *метонимическом и метафорическом образах одновременно* (метафорическое значение получает, как правило, глагол, а метонимическое — имя). Таких ФЕ в нашем материале наблюдается довольно большое количество (314 ФЕ). К ним мы отнесли следующие:

– в религиозной сфере: *просвѣтити лице свое на* кого-л. 'обратить на кого-л. милостивый, благосклонный взор (о Боге)', *приклонити сердце свое* 'обратить внимание, проявить склонность', *излити сердце* 'высказать самое сокровенное', *душу, животъ извреци* 'умереть' (*извреци* — 1. выбросить, выкинуть; 2. вынести, выволочь; 3. изгнать, выгнать и др.), *изронити душу* 'умереть', *затворити ложе* (*ложесна*), *утробу* 'сделать бесплодной', *ветхий Адамъ, ветхий человекъ* 'образно о грешном человечестве', *преклонити (свои) ушеса* 'внимательно прислушаться', *свяжется* (*связается*) *языкъ кому-л., чей-л.* 'об утрате дара речи', *обмывати (обмыти) слезами* 'о горе, печали (образно)', *воставити племя, плодъ* 'создать потомство' и др.;

– в государственно-юридической сфере: *наступати на государство* 'вступать на престол', *взойти слову, пословице на* кого-л. 'кому-л. быть обвиненным', *сердце облежити* 'сменить гнев на милость, перестать сердиться', *истязатися о словеси* 'сводить счеты, учинять расчет, рассчитывать' (*истязатися* — 1. спорить; 2. соперничать, состязаться в чем-л.; 3. подниматься), *восхитити слово* 'взять слово' (*восхитити* — 1. подхватить, 2. выхватить, вынуть, вытащить; 3. похитить, унести; 4. взять, приобрести), *препокоити слово* 'прекратить, прервать речь', *пестрые власти* 'об архиереях', *пестрая риза* 'о патриархе', *на краи языка имѣти* 'иметь наготове, чтобы тут же сказать' др.;

– в бытовой сфере: *водити хлѣбъ соль* 'поддерживать дружеские отношения', *вскинути слово* 'пустить слух', *мѣдное чело* 'название бессовестного, бесстыдного человека' и др.;

– в военной сфере: *излияти словеса* 'высказаться (многословно)' и др.

3. Немалую группу составляют ФЕ, образованные на основе *метафорического переосмысления* не одного из компонентов, а *словосочетания в целом*, а также ФЕ, построенные на *метафорической перифразе* (всего 158 ед.). В этих оборотах словосочетание переосмысливается целиком и преобладают все же именные ФЕ. В различных сферах они получили неодинаковое распространение. Анализ указанных единиц позволил выделить наиболее продуктивные типы метафорической номинации в составе фразеобразований, а также наиболее устойчивые метафорические образы — природный мир, тело человека, семейно-бытовая сфера человека, трудовая деятельность и абстрактные образы. Такие ФЕ получили активное распространение особенно:

– в религиозной сфере: *слазити съ пути* 'впадать в заблуждение; нарушать принятые нормы чести', *сбивать съ доброго пути* 'склонять к предосудительным действиям, толкать на дурное', *квасть фарисейский* 'лицемерное учение фарисеев', *творити сотный плодъ* 'приносить плод сторицею'; 'перен. — о чрезвычайно высоком результате подвижничества', *тѣсныи врата* 'жизнь в лишениях

(для обретения согласно христианскому учению царства небесного) и др.; *корень сердца* (сердечное) ‘о жизненно важной основе’;

– в различных других сферах: *ни мака* ‘нисколько’, *гроза обоиде* ‘ужас, страх объял’, *крапивное сзмя* ‘а) одно из средств народной медицины; б) презрительный эпитет, применяемый к людям не родовитым’ (во втором значении — метафора), *расширити хвостъ* ‘встопорщить хвост, перен. принять воинственную позу’, *въ лэсъ глядети* ‘помышлять о бегстве’, *пэти соловьемъ* ‘говорить о чем-л. с жаром, увлечением; льстить’, *глаголати къ воздуху* ‘говорить впустую, напрасно’, *морской осель* ‘о треске’; в медицинской терминологии: *потайные вэтры* ‘кишечные газы’, *плиту измыти* ‘заниматься бессмысленным делом’, *выдаввити сокъ* ‘мучая, лишить жизни, довести до изнеможения’, *вэтръ гонити*, *пасти* ‘предаваться пустым затеям’ и др.; *ни чернымъ волосомъ* ‘нисколько’, *до черного волоса* ‘целиком, полностью’, *ударити лицомъ въ грязь* ‘показать себя не с лучшей стороны, допустить оплошность’, *въ носъ загнуть* ‘смирить, привести в повиновение’, *валитися въ ротъ* ‘доставаться без труда, без усилий’, *пити* (из кого-л.) *кровь* ‘мучить, притеснять’, *играетъ злая кровь* ‘о проявлении каких-л. дурных свойств’ и др.; *сняти сметану* ‘взять самое лучшее, выгодное, обычно опережая других’, *ни крошки* ‘нисколько, ничуть’, *крада огненная* ‘молния’ (*крада* — 1. костер; устройство для разведения и поддержания огня; 2. жертвенник, алтарь), *поставити (возставити) на свэщникъ сердца (сердцеъ)* ‘сохранить в памяти (свэщникъ — 1. приспособление для светильника или лампы, под-свечник, 2. светильник)’ и др.;

– в юридической и военной сферах их очень мало: *съ прохладомъ* ‘медленно, не торопясь’, *быти въ одномъ котлэ* ‘быть вместе, сообща в каком-л. деле’ и др.; *железная метла* ‘то, что все сметает, уничтожает на своем пути, разящий меч’, *варовое окно* ‘отверстие в крепостной стене, из которого льют вар — кипяток или кипящую смолу’, *черная полата* ‘тюрьма’ и др.

Особую группу среди религиозных ФЕ составили *метафорические перифразы*: *на лонэ Авраамовэ* ‘в месте загробного блаженства праведных’, *кровы вэчныя (небесные, святыя)* ‘небесные обители праведников’ (одно из значений лексемы *кровь* в СлРЯ XI–XVII вв. — защита, покровительство, наряду с такими, как 1. крыша, кровля; 2. жилище, дом; 3. скрытое, потаенное место), *вышний градъ*, *вышний Иерусалимъ* ‘небо, как место пребывания Бога’. Рай метафорически репрезентируется через библейские образы: *нэдро Авраамле*, *нэдра Авраамле* ‘образное выражение, обозначающее место загробного успокоения праведников’, *пренебесное*, *божие селение*, *небесная селения* ‘рай, райская обитель’, *царствие красоты* ‘царство небесное’. Ад, грех, смерть представлены противоположными образами: *земля мглена* ‘потусторонний мир; ад, преисподняя’ (признак тьмы), *земля забвенна* ‘кончина, смерть’; *матица огненная* или *матка огненная* ‘преисподняя, геенна’, *родъ огненный* ‘геенна, ад’, *родство огненное (родство огня, огни)* ‘геенна огненная, ад’, *рождество огненное (огня, огню)* ‘геенна’, *гребцы нечестия* ‘нечестивцы, богоотступники, еретики’, *къ богу (конечное) отхождение* ‘кончина, смерть’, *отхождение ко господу*, *отхождение отъ жизни сея* ‘кончина, смерть’, *отходити (отъ) жития*, *(отъ) мира*, *(отъ) сего свэта*; *отходити къ владыцэ (господу)*, *къ оному вэку*, *въ путь* ‘умирать’.

Кроме того, анализируемый материал показал, что внутренняя форма ФЕ может быть полимотивирована не только взаимодействием метонимии и метафоры, как было показано выше, но и «совместной работой» метонимии и олицетворения: *стужа кидается въ плечи, руки* ‘внезапно сильно остывают, замерзают плечи, руки и т.п.’; *сердце смущается* ‘о тошноте’; метафоры и символа: *возложити руку* ‘поразить бедами, карами’; метонимии и символа: *персть божий* ‘указание воли божьей’; метонимии, метафоры, символа: *высокая мышца, рука* ‘всемогущество, власть; покровительство (бога, царя)’.

Заключение

На основе проведенного исследования фразеологической семантики, в частности, метафорических в своей основе устойчивых сочетаний эпохи Московской Руси, мы пришли к следующим выводам:

1. В Словаре русского языка XI–XVII вв. преобладающим в количественном отношении (1972 ФЕ из общего числа 2347 ФЕ), выступает фразефонд эпохи великорусской народности (XV–XVII вв.), явившийся объектом нашего исследования. Это вполне согласуется с основным принципом построения данного исторического словаря, а именно его ориентацией на описание лексико-фразеологического фонда позднего Средневековья [15].

2. Метафорические образы явились одним из наиболее продуктивных средств образования вторичных наименований, участвующих в формировании фразеолофонда эпохи зрелого Средневековья (468 ФЕ):

а) доминирующее положение занимают те фразеологизмы, в которых метафорическое значение получает лишь один из компонентов, в качестве которого преимущественно выступает глагол. По нашему мнению, этот вывод значим во многих отношениях. Во-первых, указанные единицы составляют ту группу, которую В.В. Виноградов назвал фразеологическими сочетаниями, т.е. с точки зрения традиционной фразеологии это единицы, стоящие на грани фразеологизмов и свободных словосочетаний. Ядро фразеологической системы, по В.В. Виноградову, составляют фразеологические единства. Становится очевидным, что фразеологические единства, образованные на основе метафорического переноса, в эпоху великорусской народности только начинали складываться, а метонимические фразеологические единства были достаточно широко распространены. Во-вторых, широкая представленность глагольно-именных фразеологических сочетаний, образованных на основе метафоризации глагольного компонента, заставляет внести существенные коррективы в утверждение фразеологов об активизации таких сочетаний в русском языке под влиянием французского языка, значительной роли калькирования в этом процессе;

б) средневековые ФЕ, основанные на метафорических образах, получили неодинаковое распространение в различных сферах. Особенным богатством метафорических переносов отличаются ФЕ религиозного происхождения (170 ФЕ), тесно связанные с библейским дискурсом.

3. В образном основании средневековых устойчивых единиц могут переплетаться разные тропы, и большая часть ФЕ рассматриваемой эпохи образована именно в результате взаимодействия различных видов тропов, как правило, метонимии (имя) и метафоры (глагол), поскольку, как считает В.Н. Телия, «полимотивированность образной гештальт-структуры — скорее норма, чем исключение» [12; 198]. Для исторической фразеологии эта черта особенно показательна. Наш языковой материал ярко демонстрирует ситуацию (которая нередко представлена и в древнерусском тексте), когда метафорическое значение имеет не сама фразеологическая единица, а один из ее компонентов (глагольный), и этот метафорический компонент входит в состав метонимического по природе фразеологического единства. Этот вывод дает основания для серьезных размышлений над природой средневековой метафоры.

4. С диахронической точки зрения средневековая фразеология представляет собой переходный этап формирования номинативных средств русского языка, когда древнерусские формулы, в пределах которых синкретичная семантика слова получала свою определенность при экспликации в тексте, еще до конца не разрушены, а фразеологизм, как структурно более сложная, чем слово, но семантически единая языковая единица еще не сформировался. Превращение его в устойчивое воспроизводимое номинативное средство — фразеологизм — результат длительного исторического развития.

Список литературы

- 1 Мокиенко В.М. Славянская фразеология / В.М. Мокиенко. — М.: Высш. шк., 1989. — 287 с.
- 2 Бирих А.К. Словарь русской фразеологии. Историко-этимологический справочник / А.К. Бирих, В.М. Мокиенко, Л.И. Степанова. — СПб.: Фолио-Пресс, 2001. — 704 с.
- 3 Мокиенко В.М. Образы русской речи: историко-этимологические и этнолингвистические очерки фразеологии / В.М. Мокиенко. — Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1986. — 280 с.
- 4 Федоров А.И. Развитие русской фразеологии в конце XVIII – начале XIX веков / А.И. Федоров. — Новосибирск: Наука, 1973. — 173 с.
- 5 Молотков А.И. Основы фразеологии русского языка / А.И. Молотков. — Л.: Наука, 1977. — 282 с.
- 6 Бабкин А.М. Русская фразеология, ее развитие и источники / А.М. Бабкин. — Л.: Наука, 1970. — 260 с.
- 7 Копыленко М.М. Избранные труды по языкознанию: [В 2-х т.] / М.М. Копыленко. — Алматы: Евразия, 2010. — 444 с.
- 8 Копыленко М.М. Очерки по общей фразеологии. Фразеосочетания в системе языка / М.М. Копыленко, З.Д. Попова. — Алматы: Евразия, 2010.
- 9 Словарь русского языка XI–XVII вв. (Вып. 1–26). — М.: Наука, 1975–2002.
- 10 Колесов В.В. Философия русского слова / В.В. Колесов. — СПб.: ЮНА, 2002. — 448 с.
- 11 Виноградов В.В. Лексикология и лексикография. Избранные труды / В.В. Виноградов. — М.: Наука, 1987. — 312 с.

- 12 Телия В.Н. Русская фразеология: семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты / В.Н. Телия. — М.: Школа «Языки русской культуры», 1996. — 286 с.
- 13 Колесов В.В. Древнерусский литературный язык / В.В. Колесов. — Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1989. — 296 с.
- 14 Успенский Б.А. История русского литературного языка (XI–XVII вв.) / Б.А. Успенский. — М.: Аспект Пресс, 2002. — 558 с.
- 15 Чернышева М.И. Из истории изменения концепции Словаря русского языка XI–XVII вв. / М.И. Чернышева // Acta Linguistica Petropolitana. Тр. Ин-та лингв. исслед. РАН. — 2013. — № 2. — Т. 9. — С. 192–206.

Ә.Б. Куанышева

Мәскеу Русі дәуірінің тұрақты комбинацияларындағы метафоралық бейненің ерекшелігі («XI–XVII ғғ. орыс тілінің сөздігі» материалы негізінде)

Мақалада XV–XVII ғасырлардағы Мәскеу Русі дәуірінде қолданылған тұрақты комбинацияларының семантикалық ұйымдастыру мәселесі қарастырылған. Кейінгі Орта ғасырлардағы фразеологиялық бірліктердің семантикалық құрылымын талдау ұлы орыс ұлтының және тұтастай алғанда орыс фразеологиялық қорының қалыптасу, даму және одан әрі қалыптасу жолдарын нақтылауға және анықтауға мүмкіндік береді. Қазіргі орыс және шетел тіл білімінде негізінен синхрония материалында әзірленген тілдік бірліктердің бейнелі-мотивациялық негізін талдау метафоралық бейнеге құрылған тұрақты бірліктердің сандық құрамын оқшаулауға және анықтауға мүмкіндік берді. Осы фразеологиялық бірліктердің жіктелуі негізінде ортағасырлық фразеологиялық қорды қалыптастыруға қатысатын метафоралық берілістердің бірнеше түрі анықталды. Тасымалдаудың әр түрі әртүрлі қызмет салаларының тілдік бірліктерінің көптеген мысалдарымен суреттелген. Тілдік материалды талдау кезінде ортағасырлық кітап мәдениетінің ерекшелігі, атап айтқанда тұрақты айналымдардың (діни, әскери, заң және т.б.) жұмыс істеу саласы ескерілді. Ұлы орыс дәуіріндегі тұрақты комбинацияларын талдау кезінде ғылыми зерттеудің әдістері мен әдістерінің жиынтығы қолданылды, атап айтқанда: компоненттік талдау элементтері бар сипаттамалық әдіс; нақты материалды үздіксіз іріктеуді қабылдау; статистикалық қабылдау; жіктеу әдісі. Зерттеу негізінде автор қарастырылып отырған кезеңнің тұрақты комбинацияларын қалыптастыруға негіз болған метафоралық бейненің өнімді түрлерін анықтады; ұлы орыс тілінің ортағасырлық фразеологиялық қорын қалыптастыру жолдары нақтыланды; ұлы орыс кезеңіндегі орыс фразеологиялық жүйесінің одан әрі дамуына үлкен әсер еткен маңызды кезеңдердің бірі ретінде орыс фразеологиялық қорының дамуындағы рөлі анықталды.

Кілт сөздер: тарихи фразеология, ұлы орыс дәуірі, фразеологиялық бірлік, фразеологияның ішкі формасы, метонимиялық атауды алмастыру.

A.B. Kuanysheva

The specificity of the metaphorical image in stable combinations of the period of Muscovite Russia (on the basis of the «Dictionary of the Russian language of the 11th–17th centuries»)

The article is dedicated to the problem of the study of the specifics of the semantic structure of phraseological units of the Muscovite Russia period (IX–XVII). The aim of this work is through the analysis of phraseology fund of the Middle Ages to clarify the ways of establishing, developing and further formation of the Russian phraseology fund as a whole. On the basis of the analysis of the idiom's internal form, the units constructed on metaphorical transfer are selected for the study by idiom. The classification of the language material made it possible to identify several types of metaphorical transfer, which are actively involved in the formation of the medieval Russian phraseology. For each type of metonymic transfer examples of language units from different spheres of operation are given. The analysis of the language material took into account the specifics of the medieval book culture, in particular the sphere of the use of phraseological units (religious, legal and military spheres). In this article the following methods and techniques of studying and descriptions of idioms had been used: descriptive method with some elements of component analysis; the technique of complete sampling of the facts; classification; the technique of statistics. As a result, the study highlighted the most productive types of metaphorical image underlying the formation of idioms. The study makes possible to clarify the ways in which the phraseological fund of the Middle Ages was formed, and evaluates this period as one of the important stages, which determined the subsequent development of the phraseology system of the Russian language in its present state.

Key words: historic phraseology, great russian period, phraseology unit, idiom's internal form, methonymic transfer.

References

- 1 Mokienko, V.M. (1989). *Slavianskaia frazeologiya* [Slavic phraseology]. Moscow: Vysshaya shkola [in Russian].
- 2 Birikh, A.K., Mokienko, V.M., & Stepanova, L.I. (2001). *Slovar russkoi frazeologii. Istoriko-etimologicheskii spravochnik* [Russian phraseology dictionary. Historical-etymological directory]. Saint Petersburg: Folio-Press [in Russian].
- 3 Mokienko, V.M. (1986). *Obrazy russkoi rechi: istoriko-etimologicheskie i etnolingvisticheskie ocherki frazeologii* [Images of Russian speech: historical-etymological and ethno-linguistic essays of phraseology]. Leningrad: Izdatelstvo Leningradskogo universiteta [in Russian].
- 4 Fedorov, A.I. (1973). *Razvitie russkoi frazeologii v kontse XVIII – nachale XIX vekov* [Development of Russian phraseology at the end of the 18th early 19th century]. Novosibirsk: Nauka [in Russian].
- 5 Molotov, A.I. (1977). *Osnovy frazeologii russkogo yazyka* [Basics of Russian language phraseology]. Leningrad: Nauka [in Russian].
- 6 Babkin, A.M. (1970). *Russkaia frazeologiya, ee razvitie i istochniki* [Russian phraseology: its development and sources]. Leningrad: Nauka [in Russian].
- 7 Kopylenko, M.M. (2010). *Izbrannye trudy po yazykoznaniiu* [Selected Works on linguistics]. (Vols 1–2). Almaty: Evraziia [in Russian].
- 8 Kopylenko, M.M., & Popova, Z.D. (2010). *Ocherki po obshchei frazeologii. Frazeosochetaniia v sisteme yazyka* [Essays on general phraseology. Phraseology combinations in the language system]. Almaty: Evraziia [in Russian].
- 9 Slovar russkogo yazyka XI–XVII vv. (1975–2002). [Dictionary of the Russian language of the 11th -17th centuries]. Issue 1–26. Moscow: Nauka [in Russian].
- 10 Kolesov, V.V. (2002). *Filosofiia russkogo slova* [Philosophy of Russian word]. Saint Petersburg: IuNA [in Russian].
- 11 Vinogradov, V.V. (1987). *Leksikologiya i leksikografiia. Izbrannye trudy* [Lexicology and lexicography. Selected works]. Moscow: Nauka [in Russian].
- 12 Teliia, V.N. (1996). *Russkaia frazeologiya: semanticheskii, pragmaticheskii i lingvokulturologicheskii aspekty* [Russian phraseology: semantic, pragmatic and linguistic aspects]. Moscow: Shkola "Yazyki russkoi kultury" [in Russian].
- 13 Kolesov, V.V. (1989). *Drevnerusskii literaturnyi yazyk* [Ancient Russian literary language]. Leningrad: Izdatelstvo Leningradskogo universiteta [in Russian].
- 14 Uspenskii, B.A. (2002). *Istoriia russkogo literaturnogo yazyka (XI–XVII vv.)* [The history of Russian literary language 11th-17th centuries]. Moscow: Aspekt Press [in Russian].
- 15 Chernysheva, M.I. (2013). Iz istorii izmeneniia kontseptsii Slovaria russkogo yazyka XI–XVII vv. [From the history of changing the concept of the «Dictionary of the Russian language of the 11th-17th centuries»]. *Acta Linguistica Petropolitana. Trudy Instituta lingvisticheskikh issledovaniy RAN — Writings of the Institute of Linguistic Studies RAS*, 9, 2, 192–206 [in Russian].

R. Baktiyarova*, K. Yessenova

Kazakh National Pedagogical University named after Abai, Almaty, Kazakhstan
(E-mail: rai_bah@mail.ru, kalbike_65@mail.ru)**Relationship between the concepts «businesswoman» and «successful woman»**

The article discusses the relationship, similarities and main differences between *businesswoman* and *tabysty ayel* which are formed through media texts. Many variants of translation of the concept *successful* were analyzed. The lexeme *tabysty* in the Kazakh language is used in the work. In the article, as supporting features of the main concept, such meanings of the concept were considered as *kolyan is keletin adam*, *tabysty ayel*. *Tabysty ayel* was determined according to such main criteria as *zhenisti*, *zhetistikti*, *tanyamal*. The authors conclude that the overwhelming majority of media texts with the meaning of the concept *isker ayel* published on the pages of newspapers, and media texts with the meaning of the concept *tabysty ayel* are published in glossy magazines for women. They have high competition due to imagery, aesthetics, content and thematic versatility, etc. and belong to one of the most popular and attractive types of media texts.

Keywords: businesswoman, media text, concept, media discourse, successful woman, media.

Introduction

Currently, the intensive and global transformations taking place in the mass information and communication space have led to the need to consider the relevance of scientific and socio-cultural studies of language and media styles in close contact with extralinguistic factors of the creation and perception of general cultural texts [1; 6]. Due to its accessibility and mass nature, media texts are «considered one of the most common forms of modern language consumption» [2; 5]. Therefore, it can serve as a culturally relevant source for the study of concepts.

Methodology

It is known that the concept of «woman» itself has become the main object of some linguistic and philosophical research, but the expression of the specifics of the concept of a businesswoman in the media context is not specifically considered. Lexicographic analysis of the business representative-lexeme of the concept «businesswoman» revealed the following supporting semas: 1. Business capable, skilled, knows the source of the case; resourceful. 2. econ: a significant symbol of organizational culture, rationally organized activity, clearly focused on the interests of the business; the ability of an employee to use his/her work effectively, organize and mobilize the activities of his/her subordinates [3; 732].

In this definition, the main features of the studied concept are clearly expressed, such as a person who is able to work, has a high organizational ability, and is businesslike. The versatility and multiplicity of this concept indicates that it intersects with other concepts: *Қазақстан іскер әйелдер қауымдастығы өз қанатының астына еліміздегі ең мықты, ең үздік, ең әдемі қыздарды жинап отыр. Жұдырықтай жұмылсақ, қашанда оңай, қауіпсіз әрі сенімді. Біз ерекше кезеңде, еркін елде өмір сүріп жатырмыз. Біз — жоғары білімді қазақстандық қоғамның бір бөлігіміз.* (The Association of businesswomen of Kazakhstan brings under its wing the strongest, the best, the most beautiful women in the country. When we unite, it is always easy, safe and reliable. We live in a special period, in a free country. We are part of the Kazakh society with higher education) [4]: *Әйелдер — отбасының тірегі, яғни мемлекет тірегі. Қыз, әйел — әрдайым біздің қоғамның тең құқылы мүшесі, ал анасы оның ең құрметті адамы. Көптеген әйел кәсіпкерлер жетістігінің рецепті қарапайым: жұмыс істеу және өз жұмысын жақсы көру. Мәселен, өзінің жеке косметикалық империясын құрған Эсте Лаудер: “Ешкім мені тоқтата алмады, мен сатқан нәрсеге сендім» деген екен. Қазіргі таңда республика бойынша кәсіпкер нәзік жандылардың үлесі 50 процент. Бұл көрсеткіш әйелдер кәсіпкерлігінің даму әлеуетінің жоғары екенін білдіреді.* (Women are the backbone of the family, that is, the backbone of the state. A girl, a woman is always an equal member of our society, and the mother is the most respected person in it. The recipe for the success of many female entrepreneurs is simple: to work and love your work. For example, Este Lauder,

* Corresponding author's e-mail: rai_bah@mail.ru

who founded her own cosmetics empire, said: "No one could stop me, I believed what I was selling". Currently, the share of women entrepreneurs in the Republic is 50 %. This indicator shows a high potential for the development of women's entrepreneurship) [5]: *Түркістан облысының бизнес ханымдары Түркістан қаласында бас қосып, әйелдер бизнесін дамыту жайында сөз қозғады. Өңіріміздің бірқатар іскер қыз-келіншектері "Бизнес мақтанышы", "Үздік кәсіпкер", "Әйел кәсіпкерлігіне қолдау көрсеткені үшін" номинациялары бойынша марапатталды.* (Businesswomen of Turkestan region gathered in Turkestan to talk about the development of women's business. A number of businesswomen of the region were awarded with the nominations "Pride of Business", "Best Entrepreneur", "For Supporting Women's Entrepreneurship") [6], etc.

In French: *En 15ans, Julie Gnuva a su faire évoluer son entreprise. Elle l'a modernisée et l'a fait rentrer dans l'air du numérique. Pouvoir livrer dans les délais avec des process extrêmement complexes nécessite un grand savoir-faire, qui est inscrit dans l'ADN de cette région. Son leitmotiv? Le partage avec ses équipes. C'est cette relation avec ses collaborateurs qui lui permet de faire progresser son entreprise. Rencontre avec une entrepreneuse amoureuse de sa région, de son métier et de son entreprise...* (For 15 years, Julie Gnuva managed to develop her own company. She modernized it and brought it to the digital age. In order to carry out very complex processes on time, a lot of know-how is included in the DNA in this area. Her leitmotif? She shares it with her teams. It is these relationships with employees that allow her to promote the company. Meet an entrepreneur who loves her region, her work and her company...) [7]: *Si je n'atteins pas deux étoiles, je serai déçue. Mais je ne rêve pas d'arracher la troisième. Je ne pense même pas en être capable»* Hélène Darroze. *C'est pourtant le choix qu'a fait Hélène Darroze quand elle a rouvert après onze mois de travaux son emblématique restaurant de la rue d'Assas à Paris. «Je ne sais pas si je suis à contretemps», soupire-t-elle quand on la questionne à ce sujet. («If I don't have two stars, I'll be disappointed. But I don't dream of getting a third. I don't even think I can».* Said Helen Darroze. However, Helen Darroze made the same choice when, after eleven months of work, she reopened her emblematic restaurant on the Assassin's highway in Paris. When she was asked about it, she replied, «I don't know, I don't have time». [8]. *Le débit est si rapide que les phrases s'accrochent les unes aux autres presque sans ponctuation. Anne-Laure Kiechel, conseillère économique d'une dizaine de chefs d'État ou de gouvernement, dont le premier ministre grec, Alexis Tsipras, n'a pas de temps à perdre. Sa vie ressemble à un tourbillon permanent de réunions, visioconférences, déplacements et nuits blanches, deux portables toujours à portée de main, dont les écrans clignotent sans cesse, signalant l'afflux de messages. Ses employeurs se l'arrachent pour cela: en sus d'un cerveau de compétition, la jeune femme de 44 ans, silhouette gracile et regard clair perçant, sait se rendre toujours disponible, prête à faire exploser son emploi du temps pour sauter dans un avion et traverser les continents. Elle ne dort que trois ou quatre heures par nuit et jure que ça lui suffit. Elle trouve son équilibre en nageant dès qu'elle le peut, en lisant, en écoutant de l'opéra et en partageant son peu de temps libre avec ses amis. Son moteur, l'«adrénaline»: «C'est très fort de se retrouver au cœur de décisions historiques». Derrière cette effervescence se cache «une forme d'angoisse: je ne peux pas ne rien faire», reconnaît-elle volontiers.* (The flow is so fast that there are no punctuation marks in their sentences. Ann-Lor Kishel, economic adviser to dozens of heads of state and government, including Greek Prime Minister Alexis Tsipras, does not waste time. Her life is like a constant storm of meetings, video conferences, travel and sleepless nights, always with two mobile phones in hand, their screens constantly flashing, reflecting a stream of messages. That's why her employers need her: in addition to a competitive mind, a 44-year-old woman with a slender figure and sharp eyes knows how to make herself available at any time, planning her schedule, ready to travel continents on a plane. She only sleeps three or four hours a day, and she says that's enough. She tries to keep her balance as much as possible by swimming, reading, listening to the opera, and meeting friends for a short time in her spare time. Her driving force is "adrenaline": "being in the middle of historical decisions gives strength. "Behind this", there is a concern that I can't do anything", she says.) [9].

Results and their discussion

As we have seen in the study, there are several levels of basic semantic-cognitive prediction of the concept we have studied in the field of media text: a) levels common to both languages: higher education; the strongest, the best, the most beautiful; delicate souls; loves her job; supports her family; combines work and housework; cleaning the house, cooking, washing dishes, etc. working person; economically independent woman; who consider themselves superior to other women and think that if they are successful, any other woman can be successful, etc.; b) found only in French magazines: to be popular in society through maga-

zines and etc.; a woman whose success is due to chance, birth environment, comfort of life, or financial means, etc.

The analysis of Kazakh and French media texts shows that in general, the language features are somewhat similar in terms of usability: pragmatic, content and stylistic speech. For example, the language of French media texts is also quite emotional, expressive, in which many artistic and evaluative means are observed. It is also characterized by openness to various other means of speech (jargon, spoken vocabulary, phraseology, professional words, etc.). French journalism, as well as Kazakh journalism, is characterized by the following characteristics: polemic, emotionality and pronounced evaluativeness. In addition, the course of structural and content analysis of Kazakh and French newspapers allowed us to identify many other common features: similar headings, genres, themes, one character of a businesswoman, stylistically close language, etc. [10].

From this point of view, one of the most important points is to differentiate our concept of research with the image of another woman, which is formed through media texts. In itself, she is also a concept — a successful woman (victory, success — a successful woman). Of the many translation options in the article, we decided to use the success chart. After all, in the big «Russian-Kazakh dictionary» the translation of this word is as follows: “SUCCESS 1. (lucky) income; full fortune, significant income; to achieve success; 2. Success, achievement of lessons; the student made a great success; 3. (public approval) to please, praise; the book was a success, the book was popular; with success, fun; with the same success” [11; 1063]; “SUCCESSFUL, fruitful; fruitful work” [11; 1063].

The main difference is in the place where media texts are published when it comes to concepts (businesswoman and successful woman). If the vast majority of media texts about the concept of a businesswoman appear on the pages of newspapers, it is known that glossy magazines are published aimed at the concept of a successful woman, mainly at the women's community as a whole. They are visual, aesthetic, have content and thematic versatility, etc.; owing to this, they are highly competitive and are considered one of the most popular and attractive types of media texts, and as a result of the image they create the concept of a successful woman is formed in the minds of modern people.

For example: *Успешная, красивая и всегда на позитиве — телеведущая Динара Сатжан входит в комнату в кэжуал-образе, освещая ее ослепительной улыбкой. Пару минут она отвечает на сообщения, а потом убирает свой телефон, чтобы не отвлекаться во время беседы — (Successful, beautiful and always positive TV presenter Dinara Satzhan came into the room with a bright smile and casual clothes. After answering the messages for a minute or two, she turned off the phone so as not to interrupt the conversation) [12]; «Я адекватно отношусь к критике. Жизнь медийной личности всегда предполагает негатив. Не нравятся людям успешные, красивые, умные, стильные и уверенные в себе женщины. У меня выработался стойкий иммунитет к негативу, он не делает меня сильнее, но я отношусь к нему, как к части жизни. Несколько месяцев я не читаю комментарии в свой адрес, они мне не интересны. Мне комфортно без обратной связи. В моей жизни сейчас наступила гармония, и мне гораздо интереснее мнение моего любимого человека. Соучредитель глянцевого журнала «Мир влюбленных» Баян Есентаева рассказала о своем секрете красоты. Кремом от морщин она начала пользоваться в 20 лет» (“I can accept criticism. The life of a media person always contains negativity. People do not like successful, beautiful, smart, fashionable and confident women. I have a stable immunity to negativity. Of course, it does not make me stronger, but I do. I see it only as a part of my life. It's been a few months, I don't read comments about myself, I'm not interested in them. Without feedback, I feel good. There is harmony in my current life. Therefore, the opinion of my loved one is more important to me now”. Bayan Yessentayeva, co-owner of the glossy magazine «World of Lovers», told about the secret of her beauty. She started using anti-wrinkle ointment at the age of 20) [13].*

The main features of the linguistic and content features of media texts aimed at creating a generalized image of a successful woman: beautiful, popular, often in public, wealthy, etc., and it does not matter to the reader how, in what way, or by what means she achieved such success. Although the language of such media texts is closely related to the norms of speech as a manifestation of the traditions of linguistic culture of the nation, it often achieves the goal of creating a certain expression by violating the standards of speech.

One of the results of the interaction between culture and the media is the popularization of culture. As a result, experts have recently expressed the opinion that the language of mass communication is too simple, inconsistent and rude. However, we see that this language is gradually becoming a mass language, displacing the communicative ethnic style, which is a benchmark from the media space, due to the widespread popularity of media texts. Russian journalists are alarmed by the phenomenon, noting that the language of

media texts has moved away from the national character and has become a global pop style as a means of global communication [14–15].

It is known that similar stylistic unification processes take place in the Kazakh media discourse. However, they are not yet as active as in Russian. Despite the censorship, the language of the Kazakh media does not take into account national differences and shows signs of orientation to the international style: *Дресс-код — іскер әйел затының ең басты атрибуты. Бірыңғай тегіс, қымбат, тығыз матадан тігілген классикалық үлгідегі костюмнің (жакет-белдемше, жакет-шалбар-жилет, жакет-көйлек) кемінде төрт-бесеуі болғаны абзал. Әрі олар пішім, түс және фактурасымен өзара үйлесім табуы қажет. Зергерлік бұйымдар. Зергерлік бұйымдар бикеінің әлеуметтік жағдайынан хабар береді. Құдайға шүкір, біздің қыздарымыз, ана, аналарымыз қымбат әшекейден кенде емес. Алайда күнделікті жұмысты былай қойғанда іскерлік кездесулер мен шараларға іскерлік этикет бойынша зергерлік бұйымдарды тағудың өз қағидалары бар. Жарқ-жұрқ еткізіп, үйіндегі барды тағып келу «міне, менің осындай әшекейлерім көп» деп мақтанатын балабақша бүлдіршіндерін елестетуі мүмкін. Мысалы, екінші бірінің қолы жете бермейтін өте қымбат тұратын гауһар сақина не сырғаның ең кішкенеңін тағу — талғамы өте жоғары, нағыз іскер әйелдің ғана қолынан келеді. Коко Шанель үйден шығарда айнаға қарап, әшекей бұйымдарының біреуін шешіп, қалдырып кеткенді жөн санаған екен. Талғамға талас жоқ. Дегенмен орта жастағы әйелдерге көбіне алтын сағат, ал жас іскер ханымдарға күміс сағат таққан жарасымды* (Dress code is the main attribute of a business woman. It is better to have at least four or five classic suits (jackets-skirts, jackets-pants-vests, jackets-shirts) made of a single smooth, expensive, dense fabric, and jewelry. Jewelry reflects the social status of the woman. Thank God, our daughters, sisters and mothers are not without expensive jewelry. However, there are rules for wearing business etiquette at business meetings and events, let alone everyday work. Wearing a shiny bar can be likened to a kindergartener who brags, «Here I have a lot of jewelry like this». For example, wearing a very expensive diamond ring or earrings that neither of them can afford is a very elegant, real business woman. When Coco Chanel leaves the house, she should look in the mirror, take off one of her jewelry and leave it. That's it. There is no dispute about taste. However, it is more appropriate for middle-aged women to wear gold watches, and for young businesswomen to wear silver watches) [16].

However, in our opinion, topics focused on fashion, cosmetics, jewelry, fitness, health and men are especially devoted to successful women in society. After all, we believe that glamour ideology is more typical of successful women than businesswomen. For example, the ideology of glamour is hedonism, because the concept of glamour is based on the principle of pleasure, enjoyment and avoidance of suffering and hardship, avoidance of difficulties. In this regard, the main goal of glamour is to paint the face of reality, depict the successful lives of celebrities, show a bright, romantic lifestyle and promote it as an accessible illusion. That is why the main aesthetics of glamour is beauty, beauty and light, problem-free life.

Undoubtedly, this standard in modern media discourse has an emotional and aesthetic impact on the vast majority of modern women, influencing their behavior, thinking stereotypes, life principles. It is known that even in language culture new views on life are formed. For example: *Même si son père, vétérinaire, l'imaginait docteur, Aïssata Diakité est restée fidèle à ses amours enfantines. Et à son désir de valoriser la flore du centre Mali. Une envie devenue encore plus pressante depuis que l'insécurité s'est installée sur ces terres, obligeant sa famille à les quitter pour se replier à Bamako, et à abandonner tout ce qui a fait l'enfance d'Aïssata. «Mon bac en poche, je suis venue en France dans un lycée agricole pour étudier l'agrobusiness sans trop savoir ce que je ferai après», rapporte la jeune femme d'affaires. Une fois ce diplôme obtenu, Aïssata file en Grande-Bretagne compléter ses compétences par du marketing. On est en 2012, elle a 22 ans, et dans le fog londonien son horizon s'éclaircit soudain. Il lui devient évident qu'elle va lancer une marque de jus aux saveurs du Sahel. Un business qu'elle imagine d'emblée inscrit dans un écosystème de développement permettant aux petits paysans de Mopti de mieux vivre. Aujourd'hui, ils sont quelque 5000 à être partenaires de sa start-up, Zabbaan. Elle les a intégrés dans l'association baptisée Zabbaan Equity & Development, afin d'accompagner les femmes de la zone rurale vers plus d'autonomie et d'indépendance et de favoriser l'éducation des enfant.* (Although her father was a vet, Dr. Aisata Diakite remained true to her desire to improve the flora in central Mali as a child. As the danger in these places increased, it forced her family to return to Bamako and give up Aisata's childhood. «When I graduated from high school, I came to France to study agribusiness, and I did not know what to do next», says the young entrepreneur. After graduation, Aisata went to the UK to improve her marketing skills. In 2012, a ray of hope shone on the London horizon from a 22-year-old girl. It was clear to her that the Sahel was going to release a brand of flavored juice. She registered the business as part of the development ecosystem, which allows

small farmers of Mopti to live well. Today, about 5,000 of them are partners of her startup Zabbaan. She founded the Zabbaan Equity & Development Association to help women in rural areas become more confident and independent and promote children's education.); *A l'origine, il y a un petit scandale. En 2015, Kylie Jenner est une adolescente de 17 ans qui vit dans le comté de Los Angeles, en Californie. Depuis 2007, son quotidien est scruté par les caméras de télé-réalité «L'Incroyable Famille Kardashian». Autour d'elle gravitent les très médiatisés Kim Kardashian, sa demi-sœur, Kris Jenner, sa mère et son père, l'athlète olympique Bruce Jenner, qui, l'année suivante, affirmera son identité trans et prend le nom de Caitly... La jeune fille ne fait pas grand-chose de ses journées, si ce n'est pas partager ses rituels beauté avec ses quelque vingt millions d'abonnés sur Instagram. Quatre ans plus tard, Kylie Jenner à 132 millions d'abonnés sur Instagram. Sa marque, Kylie Cosmetics, s'est bien développée. Elle propose en ligne toute une gamme de produits, pour les lèvres, le teint ou les yeux. En juillet 2018, elle faisait même, à 21 ans, la couverture du magazine économique Forbes, qui la sacrifie, en se fondant sur la valeur estimée de son entreprise, «plus jeune self-made-milliardaire de tous les temps», dépassant le record établi à son époque par Mark Zuckerberg à l'âge de 23 ans avec Facebook.* (Initially, a small quarrel broke out. In 2015, Kylie Jenner is a 17-year-old teenager who lives in Los Angeles County, California. Since 2007, her daily life has been under the control of the cameras of the incredible Kardashian family. She is surrounded by the famous Kim Kardashian, her sister Chris Jenner, her mother and father, Olympic athlete Bruce Jenner, who will announce her transgender status next year and take the name of Caitlin Jenner. The young girl did nothing special except share her beauty routine with her twenty million followers on Instagram. Four years later, Kylie Jenner has 132 million followers on Instagram. Her brand Kylie Cosmetics works well. It offers a range of products online, for lips, face or eyes. In July 2018, at the age of 21, based on the estimated value of the company, broke the record of 23-year-old Mark Zuckerberg «a young billionaire who did everything himself», hitting herself on the cover of the Forbes Business magazine, wearing a crown) is quoted [17]. That is, it is easy, without any difficulties, to promote a model of life that is rolling in wealth.

As you can see, success is also reflected in the Kazakh and French universe images. The common meaning of this concept in the Kazakh and French concepts is that it means success in a particular activity. As common semas, we can cite the following: female person, capable of bearing children, and important for Kazakh cognition, on the contrary, not important sema in French: in the relationship of marriage, that is, the presence of a family.

Conclusion

Thus, the concepts of businesswoman and successful woman are not registered in Kazakh and French dictionaries. However, in the minds of ordinary native speakers of both languages, certain views on these concepts have developed. It can be concluded that these concepts and views were formed primarily under the influence of newspapers, various magazines (especially those that promote the values of glamour in relation to a successful woman).

References

- 1 Орлова О.В. Дискурсивно-стилистическая эволюция медиаконцепта: жизненный цикл и миромоделирующий потенциал: автореф. дис. ... д-ра филол. наук: 10.02.01 – «Русский язык» / О.В. Орлова. — Томск, 2012. — 43 с.
- 2 Добросклонская Т.Г. Медиалингвистика: системный подход к изучению языка СМИ: современная английская медиаречь / Т.Г. Добросклонская. — М.: Флинта; Наука, 2008. — 264 с.
- 3 Қазақ әдеби тілінің сөздігі [Он бес томдық]. 15-том. / Құраст.: А. Жаңабекова, Т. Жанұзақ, Б. Әбілқасымов және т.б. — Алматы, 2011. — 828 б.
- 4 Іскер әйелдер үлесі артып келеді [Электрондық ресурс]. — Қол жеткізу режимі: <https://egemen.kz/article/157699-isker-ayelder-ulesi-artyp-keledi>.
- 5 Адайбаева С. Игілік бастауындағы іскер әйелдер [Электрондық ресурс] / С.Адайбаева // Қазалы аудандық қоғамдық-саяси газеті. — 2018. — 2 маусым. — Қол жеткізу режимі: <https://qazaly.kz/ekonomika/3535-iglk-bastauynday-skер-yelder.html>.
- 6 «kz.otyryar.kz» сайты [Электрондық ресурс]. — Қол жеткізу режимі: <https://kz.otyryar.kz/2019/11/t%D2%AFrkistanda-iskер-%D3%99jelder-forumy-%D3%A9tti/>.
- 7 le journal «Le Monde» сайты [Электрондық ресурс]. — Қол жеткізу режимі: https://www.lemonde.fr/paroles-d-entrepreneurs-au-coeur-des-territoires/article/2019/02/28/entreprendre-en-region-auvergne-rhone-alpes_5429617_5428808.html.
- 8 Hélène Darroze remet le couvert au Marsan [Электрондық ресурс]. — Қол жеткізу режимі: https://www.lemonde.fr/m-styles/article/2019/06/06/helene-darroze-remet-le-couvert_5472040_4497319.html.

- 9 Anne-Laure Kiechel, la Française qui murmure à l'oreille des puissants [Электрондық ресурс]. — Қол жеткізу режимі: https://www.lemonde.fr/m-le-mag/article/2019/07/05/anne-laure-kiechel-la-francaise-qui-murmure-a-l-oreille-des-puissants_5485806_4500055.html.
- 10 Сауранбаева Н.Т. Русско-казахский словарь: 70 000 слов / под ред. Н.Т. Сауранбаева, Г.Г. Мусабаева, Ш.Ш. Сарыбаева. — 3-е изд., перераб. и доп. — Алматы: Дайк-Пресс, 2005. — 1152 с.
- 11 Я не радикальная феминистка, но за гендерное равенство — разговор с Динарой Сатжан [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://ru.sputnik.kz/persona/20190308/9532746/dinara-satzhan-intervyu.html>.
- 12 Да, я изменила, я живая, я полюбила! — Баян Есентаева [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://diapazon.kz/news/76643-da-ya-izmenila-ya-zhivaya-ya-polyubila-bayan-esentaeva>.
- 13 Вепрева И.Т. Концепт «здоровье» сквозь призму зооморфной метафоры / И.Т. Вепрева, А.Ю. Текау // Уральский филол. вестн. Сер. Психолингвистика в образовании. — 2014. — С. 29–36.
- 14 Нурекешова Г.Р. Дүниенің тілдік бейнесін қалыптастырушы стереотиптер / Г.Р. Нурекешова, М.Ш. Джумагулова, Ж.А. Ташенова // Молодой ученый. — 2015. — № 19 (99). — Б. 36–41.
- 15 Іскер бикештің сырт көрінісі [Электрондық ресурс]. — Қол жеткізу режимі: <https://massaget.kz/kyizdarga/sn/24597/>.
- 16 Selfies, gloire et beauté: les stars millionnaires de la cosmétique [Электрондық ресурс]. — Қол жеткізу режимі: https://www.lemonde.fr/m-le-mag/article/2019/04/19/selfies-gloire-et-beaute-les-stars-millionnaires-de-la-cosmetique_5452557_4500055.html

Р. Бактиярова, Қ. Есенова

«Іскер (деловая) әйел» мен «Табысты (успешная) әйел» концептілерінің арақатынасы

Мақалада медиамәтіндер арқылы қалыптастырылатын *іскер әйел* және *табысты әйел* концептілерінің арақатынасы, ұқсас тұстары мен басты айырмашылықтары қарастырылған. Авторлар мақалада *успешная* ұғымының көптеген қазақ тіліндегі аударма нұсқаларының ішінен беделді аударма сөздіктеріне сүйене отырып, *табысты* лексемасын пайдаланған. Сонымен қатар мақалада алғашқы концептінің тірек белгілері ретінде *қолынан іс келетін адам, ұйымдастыру қабілеті жоғары, іскерлік* секілді өлшем шарттары талдауға алынса, ал *табысты әйел* — *жеңісті, жетістікті, танымал* сияқты басты критерийлер бойынша айқындалды. Егер *іскер әйел* концептісіне қатысты медиамәтіндердің басым көпшілігі газет беттерінде орын алатын болса, *табысты әйел* концептісіне, негізінен жалпы әйел қауымына арналған *жылтыр журналдар* шығарылатыны белгілі. Олар бейнелілік, эстетикалық, мазмұндық көпқырлылық пен тақырыптық және жан-жақтылық т.б. белгілерімен жоғары бәсекелестікке ие болып, медиамәтіндердің ең бір танымал әрі тартымды түріне жатқызылады. Сондай-ақ, мақалада олар жасап көрсеткен бейне нәтижесінде қазіргі заманауи адамдардың санасында *табысты әйел* концептісі қалай қалыптасатыны қарастырылды.

Кілт сөздер: іскер әйел, медиамәтін, концепт, медиадискурс, табысты әйел, бұқаралық ақпарат құралдары.

Р. Бактиярова, К. Есенова

Соотношение концептов «іскер (деловая) әйел» и «табысты (успешная) әйел»

В статье рассмотрены взаимосвязь, сходство и основные различия между понятиями *деловая женщина* и *табысты әйел*, которые формируются посредством медиатекстов. Было проанализировано множество вариантов перевода понятия *удачная*. В работе использована лексема *табысты* на казахском языке. Авторами в качестве опорных признаков основного концепта были рассмотрены такие смыслы концепта, как *қолынан іс келетін адам, табысты әйел*. *Табысты әйел* определяется по таким главным критериям, как *жеңісті, жетістікті, танымал*. Сделан вывод о том, что подавляющее большинство медиатекстов со смыслом концепта *іскер әйел* публикуются на страницах газет, а медиатексты со смыслом концепта *табысты әйел* — в глянцево-журналах для женщин. Они имеют высокую конкуренцию за счет образности, эстетичности, содержательной и тематической многогранности и т.д. и относятся к одному из самых популярных и привлекательных видов медиатекстов.

Ключевые слова: деловая женщина, медиатекст, концепт, медиадискурс, средства массовой информации.

References

- 1 Orlova, O.V. (2012). Diskursivno-stilisticheskaya evoliutsiya mediakontsepta: zhiznennyi tsikl i miromodeliruiushchii potentsial [The discursive and stylistic evolution of the media concept: life cycle and world-modelling potential]. *Extended abstract of Doctor's thesis*. Tomsk [in Russian].
- 2 Dobrosklonskaya, T.G. (2008). *Medialingvistika: sistemnyi podkhod k izucheniiu yazyka SMI: sovremennaya angliiskaya mediarech* [Media Linguistics: A Systemic Approach to the Study of Media Language: Modern English Media Speech]. Moscow: Flinta; Nauka [in Russian].
- 3 Zhanabekova, A., Zhanuzak, T., & Abilkassymov, B. et al. (2011). *Qazaq adebi tilinin sozdigi* [Dictionary of the Kazakh literary language]. (Vols. 1–15). Almaty [in Kazakh].
- 4 Isker aielder ulesi artyp keledi [The proportion of businesswomen is growing]. Retrieved from <https://egemen.kz/article/157699-isker-ayelder-ulesi-artyp-keledi> [in Kazakh].
- 5 Adajbaeva, S. (2018). Igilik bastauyndagy isker aielder [Businesswomen at the origin of goodness]. *Qazaly audandyq qogamydyq-saiasi gazeti — Kazaly district socio-political newspaper*. Retrieved from <https://qazaly.kz/ekonomika/3535-iglk-bastauyndagysker-yelder.html> [in Kazakh].
- 6 «kz.otyrary.kz» saity [«kz.otyrary.kz» site]. *kz.otyrary.kz*. Retrieved from <https://kz.otyrary.kz/2019/11/t%D2%AFrkistanda-isker-%D3%99jelder-forumy-%D3%A9tti/> [in Kazakh].
- 7 le journal «Le Monde» saity [le journal «Le Monde» site]. *lemonde.fr*. Retrieved from https://www.lemonde.fr/paroles-d-entrepreneurs-au-coeur-des-territoires/article/2019/02/28/entreprendre-en-region-auvergne-rhone-alpes_5429617_5428808.html [in French].
- 8 Hélène Darroze remet le couvert au Marsan [Hélène Darroze gives the table back to Marsan]. *lemonde.fr*. Retrieved from https://www.lemonde.fr/m-styles/article/2019/06/06/helene-darroze-remet-le-couvert_5472040_4497319.html [in French].
- 9 Anne-Laure Kiechel, la Française qui murmure à l'oreille des puissants [Anne-Laure Kiechel, the Frenchwoman who whispers in the ears of the powerful]. *lemonde.fr*. Retrieved from https://www.lemonde.fr/m-le-mag/article/2019/07/05/anne-laure-kiechel-la-francaise-qui-murmure-a-l-oreille-des-puissants_5485806_4500055.html [in French].
- 10 Sauranbaev, N.T., Musabayev, G.G., & Sarybaev, Sh.Sh. (Eds.). (2005). *Russko-kazakhskii slovar: 70 000 slov* [Russian-Kazakh Dictionary: 70000 words]. Almaty: Daik-Press [in Russian].
- 11 Ya ne radikalnaia feministka, no za gendernoe ravenstvo — razgovor s Dinaroi Satzhan [I am not a radical feminist, but i am for gender equality — a conversation with Dinara Satjan]. *ru.sputniknews.kz*. Retrieved from <https://ru.sputniknews.kz/persona/20190308/9532746/dinara-satzhan-intervyu.html> [in Russian].
- 12 Da, ya izmenila, ya zhivaia, ya poliubila! — Baian Esentaeva. [Yes, I cheated, I am alive, I fell in love! — Bayan Esentaeva]. *diapazon.kz*. Retrieved from <https://diapazon.kz/news/76643-da-ya-izmenila-ya-zhivaya-ya-polyubila-bayan-esentaeva> [in Russian].
- 13 Vepreva, I.T., & Tekau, A.Yu. (2014). Kontsept «zdorove» skvoz prizmu zoomorfnoi metafory [The concept of health through a zoomorphic metaphor]. *Uralskii filologicheskii vestnik. Seriya Psikholingvistika v obrazovanii — Ural Philological Bulletin. Series: Psycholinguistics in Education*, 29–36 [in Russian].
- 14 Nurekeshova, G.R., Dzhumagulova, M.Sh., & Tashenova, Zh.A. (2015). Dunienin tildik beinesin qalyptastyrushy stereotipter [Stereotypes that shape the linguistic picture of the world]. *Molodoi uchenyi — Young scientist*, 19 (99), 36–41 [in Kazakh].
- 15 Isker bikeshtin syrt korinisi [The appearance of a business woman]. *massaget.kz*. Retrieved from <https://massaget.kz/kyizdarga/sn/24597/> [in Kazakh].
- 16 Selfies, gloire et beauté: les stars millionnaires de la cosmétique [Selfies, fame and beauty: the millionaire cosmetics stars]. *lemonde.fr*. Retrieved from https://www.lemonde.fr/m-le-mag/article/2019/04/19/selfies-gloire-et-beaute-les-stars-millionnaires-de-la-cosmetique_5452557_4500055.html [in French].

А. Әбиденқызы *

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан
(e-mail: ainurbai-67@mail.ru)

Қытай тіліндегі идиомалық сөздердің ұлттық ерекшелігі және оны қазақ тілді аудиторияда оқыту әдістері

Идиома дегеніміз адамдар ұзақ уақыт бойы қолданып келген, мағынасы толық, құрылымы тұрақты, қысқаша формасымен қолданылатын тұрақты тіркестер. Әр ұлттың өзіндік ұлттық ерекшелігін, әдет-ғұрпын, өмір салты мен наным сенімінің көрінісін идиомалардан табуға болады. Соған орай белгілі бір тілдің идиомаларын оқыту арқылы сол ұлттың болмысымен де тереңірек танысуға болады. Яғни, идиомалар негізінен тарихтың өнімі болып табылады, олардың көпшілігі тарихи дәуірден бері қолданылып келеді. Қазіргі Қытай жазбаша және ауызекі тілдерінде кеңінен қолданылатын идиомалар — қытай тілінің алтын тірегі, сонымен қатар қытай мәдениетінің ерекшелігі. Бұл қытай тілінің лексикологиясында қысқа, қарапайым, экспрессивті және ерекше белгілері бар ерекше орын алатын тіл категориясы және де идиомалардың этимологиясы ежелгі Қытаймен тығыз байланысты. Идиомалардың тарихи сипатына байланысты ежелгі қытай тілдерінің грамматикалық ерекшеліктері сақталады. Идиоманы оқыту қытай тілін шет тілі ретінде үйренудегі маңызды қадам болып табылады. Мақалада идиомалардың қайнар көздері арқылы шығу тарихы мен ерекшелігін саралап, үздіксіз өзгерістен кейінгі бүгінгі таңдағы идиомалардың сипатына тоқталған. Автор мақалада қытай тілін шет тілі ретінде оқитын студенттерге идиомаларды оқыту барысындағы ерекшеліктері мен оқыту әдістемесін қарастырған. Қытай тілін шет тілі ретінде оқыту бойынша сарапшылар арасында қытай мәдениеті мен қытай тілін оқыту арасындағы байланыс туралы көптеген пікірлер бар. Алайда, идиомалар — бұл аталған екі аспектімен тікелей байланысты ерекше мәселе.

Кілт сөздер: қытай тілі, шет тілі, лексика, идиомалар, иероглиф, оқытудың ерекшелігі, әдістеме, мәдениет.

Kipicne

Шет тілі ретіндегі қытай тілі — ана тілі басқа тілдер болып табылатын өзге елдердің, өзге халықтардың өкілдеріне бағытталған қытай тілін оқытуды меңзейді әрі бұл қытай тілін шет тілі ретінде үйренуді немесе екінші шет тілі ретінде үйренуді көрсетеді. Сондай-ақ жоғары оқу орындарындағы «қытайтанушы» және «қытай тілі» мамандықтарына қытай тілі мен әдебиеті, тарихы мен мәдениеті бойынша білім беретін, күнделікті жұмыс тілі — қытай тілі болып табылатын оқытушылардың, және олар дайындайтын аудармашы, туризм және халықаралық қатынастар мамандықтарының студенттеріне арналған пән. Міне осы мамандық студенттеріне қытай тілін шет тілі ретінде үйрету кезінде идиомаларды дұрыс оқытудың маңызы ерекше.

(1) Қытай тіліндегі идиомалардың анықтамасы

«Идиома дегеніміз мазмұны бүтін, құрылымы берік, тарихи қалыптасқан тұрақты сөз тіркестері. Бұл жеке сөзден үлкен, бірақ грамматикалық қызметі тұрғысынан жеке сөзбен бірдей тілдік бірлік. Ол лексиканың ішіндегі ең шымыр, ең өткір және ең жанды бөлігі. Оның құрамындағы компоненттерді қалай болса солай орнын ауыстырып немесе өзгертіп қолдануға болмайды» [1; 5]. Қытайдың ұзына тарихы бойындағы сан алуан оқиғалар, діни трактаттар мен іс-шаралар, мәдени құбылыстар қытай тіліндегі идиомаларды сан жағынан байыта түскені белгілі.

(2) Қытай тіліндегі идиомалардың қайнар көзі

Қытай тіліндегі идиомалардың көпшілігі мынадай алты қайнардан бастау алған деуге болады:

1. *Мифтік аңыздар.* Осы арада негізінен ежелгі Цин дәуірінің кейбір мифологиялық аңыздары меңзеледі. Бұл аңыздардың көпшілігі мифтер негізінде қайта жаңғыртылған, әрі олардың бәрі философиялық мағынаға бай болып келеді. Мысалы: 掩耳盗铃 (құлақты басып тұрып қоңырау ұрлау — өзімнен басқа ешкім білмейді деп жамандық жасау), 画蛇添足 (жыланның суретін салғанда оған аяқ сызу — артық қылам деп тыртық қылу) т.б. толып жатқан идиомалар осы топқа жатады.

* Хат-хабарларға арналған автор. E-mail: ainurbai-67@mail.ru

2. *Тарихи оқиғалар.* Кейінгі адамдар тарихтағы нақты тұлғалар мен оқиғаларды өзек ете отырып, солар туралы сан алуан нақышты аңыздар тудырды. Осы аңыздардың тақырыбы мен өзегі немесе ондағы поэтикалық тармақтар мен ұтқыр сөйлемдер кейін келе идиомаларды тудыратын маңызды қайнар көздер болып қалды. Мысалы: 完璧归赵 (Бүлінбеген ақық білезікті Чжао еліне қайтару — алған затты бүлдірмей егесіне қайтару), 投笔从戎 (қаламды тастап, қолға қару алу — елге пайдалы іспен айналысу) т.б.

3. *Халық арасындағы дағдылы сөздер* бастапқыда идиома ретінде ауызша туындаған шығар, кейін келе олар жаппай қолданылып және хатқа түскен болуы мүмкін. Мысалы: 威武不屈 (құдіреттің алдында бас иеу — қайсар, күшті, батыл), 满城风雨 (қала тола жел мен жаңбыр — ауыл арасын өсек-аяң кернеп кеткен) т.б.

4. *Шет тілдерінен алынады.* Бұл түрдегі идиомалар салыстырмалы түрде сирек кездеседі және негізінен буддистік жазбалардың аудармасымен байланысты болып келеді. Мысалы: — 尘不染 (шаң тозаң жұқпаған — пәк, кіршіксіз), 现身说法 (өзі көндіру — өз ісімен үлгі болу) т.б.

5. *Қазіргі заманғы жаңалықтарға байланысты туындайды.* Бірақ бұлардың түрлері тым аз, өйткені идиомалар тарихи сипатқа ие болғандықтан, жаңа шыққандары орнығып үлгермейді. Мысалы: — 日三秋 (бір күн үш күз — көріспегенге бірер күн болғанмен үш жылдай болды, кездескеніне көп болмаса да қатты сағыну), — 字千金 (бір әрібі мың алтын — құнды мақала, құнды шығарма) т.б.

6. *Кейінгі адамдардың күнделікті өмірден қорытқан ойларынан іріктеліп, ұшқырланып, ұтқырланып қалыптасады.* Мысалы: 指桑骂槐 (тұт ағашын нұсқап тұрып, ясен ағашын янаттау — көріністе біреуді янаттаған болып, іс жүзінде басқа біреуді балағаттау), 另起炉灶 (басқа ошақ жасау — өз алдына түтін түтету) т.б.

Қорытып айтқанда, идиомалар ұзына тарих бойына адамдардың үздіксіз қолдану, жандандыру, бекіту, тұрақтандыру барысынан өтіп барып қалыптасады.

(3) Қытай тіліндегі идиомалардың сипаты

Идиоманың қалыптасу қайнары оның құрылымының тұрақты, бітімінің бүтін, архаикалық және қолданбалы сипаттамаларын белгілеп берді. Бұны қытай халқы ерекше мақтан тұтатын мәдени ландшафт деуге де болар еді. Сондықтан қытай тілін шет тілі ретінде үйрететін ұстаздар идиоманың құрылымы мен мазмұнын мұқият зерттеп, оны шынайы бағалай білулері керек, сондай-ақ шәкірттерге оны дұрыс қолданып, оның ойды бейнелеудегі ерекше рөлінен дұрыс пайдалану жолын үйрету керек.

Қытай тіліндегі идиомалар, әдетте, төрт иероглифті форматта болып келеді де, қысқа да тұжырымды, бай мағыналы, ұйқасты да ырғақты леппен айтылып, тыңдаушыға дәл де әсерлі сезім туғызады. Бұл әрине, қытай тілінің құрылымымен және ежелгі қытай тіліндегі бір буынды жеке сөздермен тығыз байланысты. Төрт таңбалы (иероглиф) емес идиомалар саны өте аз. «2000 жылы ҚХР Сычуан өлкесінің Чэнду қаласындағы «Сычуан сөздік» баспасынан жарық көрген «қытай идиомаларының түсіндірме сөздігінде» барлығы 14243 идиома енгізілген, олардың 97 пайызынан астамы төрт таңбадан тұратын идиомалар болса, қалған 3 пайызға таяуы бес және алты таңбадан тұратын идиомалар» [2; 3]. Демек қытай тіліндегі идиомалар негізінен төрт таңбалы болып келеді деп айтуға болады.

Қытай тіліндегі идиомалардың ерекшелігі:

(1) Құрылымы

Идиома дегеніміз адамдар ұзақ уақыт бойы қолданып келген, мағынасы толық, құрылымы тұрақты, формасы қысқа және бөліп-жармай қолданылатын тұрақты тіркестер. Оның басты-басты бес түрлі ерекшелігі бар, бірінші: тарихилығы. Яғни идиомалар — бұл негізінен тарихтың өнімі, олардың көпшілігі тарихтан бері қолданылып, жалғасып келеді. Сондықтан «олардың көпшілігі ежелгі оқиғалар, тарихи тұлғалар, аңыздар мен ертегілер бейнеленеді және ежелгі қытай тілінің фонетикалық, лексикалық, грамматикалық құбылыстарын сақтайды» [3; 51]; екінші: мағынасының тұтастығы, көптеген идиомалардың шығу тегі мен келу қайнары бар, олар оқиғалар мен оқиғаларды толық баяндайды, сондықтан идиомаларды қолданудан бұрын немесе біреуге үйретуден бұрын оның жалпы мазмұны мен тереңде жатқан мағынасын түсініп алу керек; үшінші, құрылымы тұрақты болады. Идиомалардың құрамындағы сөздер реті жағынан, морфемалық сипаты мен иероглифтер саны жағынан тұрақты болады, олардың орнын немесе санын келсе-келмес өзгертуге болмайды; төртінші: өзіндік ырғақтық, үндестікке ие. Қытай тілі — тональды тіл. Ондағы идиомаларда тілдің

осы мүмкіндігі баса көрсетіледі; бесінші: формасының тұтастығы, идиомалардың көпшілігі төрт иероглифті немесе қос төрт ($2 \times 4 = 8$) таңбалы болып келеді, бұның өзі олардың қолдану барысындағы реттілік, жинақылық қасиетін көрсетіп береді.

(2) Ойды бейнелеуі

Идиомалардың ойды бейнелеудегі мына үш түрлі рөлін оның басты ерекшелігі ретінде сипаттауға болады: қысқа әрі нұсқа. Идиомалық тіркестердің мазмұны өте бай. Тек төрт таңбадан құралғанымен, олар күрделі ой-пікірлерді жанды да образды түрде жеткізе алады. Олар қарым-қатынас барысында ойды шымыр, жинақы жеткізумен бірге, тарихи және мәдени ақпараттарды да жеткізе алады; ойды ретті де жинақы жеткізеді. Ол төрт иероглифтен құрам тапқан тұрақты тіркес ретінде қытай тілінің әріне әр, нәріне нәр қосып отырған құбылыс. Демек қытай тіліндегі идиомалар сөз-сөйлемдерді жымдастырып, шығарманың жан бітіріп, өлеңдей өрнектеп жібереді. Жанды да образды. Көптеген идиомалар стилистикалық тәсілдерді қолдану арқылы қалыптасады, сондықтан олар қолдану барысында өте өнімді стилистикалық эффекттер тудырады. Идиомаларды орнымен шебер қолданушының сөзін естігенде немесе шығармасын оқығанда, оның адамға берер әсері ұшан-теңіз деуге болады.

Әдістер мен материалдар

Жоғарыда сипатталған ерекшеліктерімен, құнды қасиеттерімен идиомалар қытайдың тілінің ғана емес, тұтас дәстүрлі мәдениеттің жауһары болып есептеледі. Сондықтан қытай идиомаларын дұрыс қолдану және дұрыс түсініп, дұрыс аудару, бұл — қытай тілін шет тілі ретінде меңгергісі келетін адамның алдынан атойлап шығатын басты қиындық болып табылады. Өйткені идиомаларды қолданбай сөйлейтін қарапайым қытайлықты табуға болар, бірақ идиомаларды қолданбайтын қытай зиялысын, әсіресе қытай қаламгерін табу мүмкін емес. Ендеше, қытай тілін оқытуда да оқытушының алдынан шығатын қиындықтың бірі осы идиомалар десек, еш қателеспейміз. Сондықтан мен өзімнің ұзақ жылдық оқыту тәжірибеме сүйене отырып, идиомалық сөздерді оқытудың төмендегідей әдістемелерін ұсынбақпын:

(1) Қызығушылық туғызу

Қытай халқында «қызығушылық — ең жақсы ұстаз» деген мәтел бар. Осы тұрғыдан келгенде, оқытушы ең әуелі қандай пәнге болса да оқушының қызығушылығын оятып алу керек. Бұған қытай тіліндегі идиомалардың өз ерекшелігі толық мүмкіндік береді. Атап айтқанда, қытай тіліндегі басым көп санды идиомалардың шығу тарихы, қызықты аңыздары бар. Мәселен, «守株待兔», «自相矛盾», «掩耳盗铃», «请君入瓮» т.б. сияқты идиомалардың бәрінің әсерлі аңыздары, қызықты әңгімелері кездеседі. Сондықтан қытай тілін үйрене бастағанына көп уақыт болмаған шетелдік студенттерге қытай тілін оқыту кезінде біз алдымен идиомалардың шығу тарихына қатысты аңыз-әңгімелерді басшылыққа алуымыз керек [4; 122]. Яғни аңыз-әңгімелерді тыңдату, қайталап өздеріне айтқызу арқылы шәкірттердің идиомаларды оқуға деген қызығушылығын оятуға қол жеткізе аламыз. Ал қытай тілін тереңірек меңгерген студенттерге аңыз-әңгімелерді оқыту, айтқызу, тіпті сахналату арқылы олардың идиомалардың қыр-сырын, құдіретін сезінуіне жол ашуға болады. Бұл өз кезегінде студенттердің ауызекі сөйлеу деңгейін көтеріп, қытай тарихы мен мәдениетіне қатысты білімдерін кеңейтіп қана қоймайды, сонымен қатар саналы-санасыз түрде аңыз-әңгімелердің өзегі болған идиомаларды меңгеріп алады.

(2) Грамматикалық тұрғыдан түсіндіру

Қазіргі қытай тіліндегі идиомалардың этимологиясы ежелгі қытай тілімен тығыз байланысты. Идиомалардың тарихи сипатына байланысты көне қытай тілінің грамматикалық ерекшеліктері идиомаларда сақталған [5; 32]. Сондықтан шетелдіктерге қытай тіліндегі идиомаларды оқытуда салыстырмалы түрде икемді әдіс қолданған жөн. Атап айтқанда, ырықсыз етістердің қолданылуы (敬而远之), зат есімдердің есімше ретінде қолданылуы (莫名其妙), зат есімдердің пысықтауыш болып келуі (半途而废), етістіктердің зат есім ретінде қолданылуы (得不偿失), сын есімдердің зат есім ретінде қолданылуы (无微不至) деген секілді грамматикалық құбылыстарды дұрыстап түсіндіре білудің маңызы зор.

(3) Семантикалық тұрғыдан түсіндіру

Идиомалардың семантикасы мен олардың қолдануы бір-бірімен тығыз байланысты. Сондықтан олар симметриялы байланыста болады. Идиомалардың қолданылуы туралы шәкірттерге дұрыс түсінік берілуі керек, әйтпесе студенттер олардың мағынасын дәл және толық түсінбей қалуы әбден

мүмкін. Сондай-ақ олар өздерінің ана тілдерінің әсерімен идиомаларды қате қолдануы да ғажап емес. Семантикалық тұрғыдан түсіндіру қытай тілін дұрыстап үйретудің басты тәсілі. Сондықтан аудиториялық сабақ кезінде біз идиомалардың күрделілік деңгейін мұқият анықтап алып, талғамалы түрде түсіндіруіміз керек. Оқыту кезінде алдымен идиомалардағы әрбір қытай иероглифінің мағынасын нақты түсіндіруге көңіл бөлген жөн. Кейбір идиомалардың мағынасы қарапайым болып келеді. Ал күрделі идиомалардың құрамдас бөліктерінің (компонент) мағынасын жеке-жеке түсіндіргеннен кейін, идиоманың толық мағынасы бірден анық болады.

(4) Артқы көрінісі бойынша түсіндіру

Қытай тілін екінші тілі ретінде оқытын студенттер үшін, тіл үйрену өзге де әлеуметтік-мәдени білімдерді игерумен теңдей деңгейде жүзеге аспайды. Қытай тілін шет тілі ретінде оқытатын мамандар арасында қытай мәдениеті мен қытай тілін оқытудың байланысы туралы көптеген ұқсамайтын пікірлер бар. Бұл арада біз олардың арасындағы қатынасты талқылауға кіріскелі отырған жоқпыз. Дегенмен, идиомаларды оқыту — аталған екі аспектіге тікелей қатысты ерекше мәселе. Идиомалардың нақты мағынасы ондағы иероглифтердің тура мағынасына сәйкес келмесе де, ол метафоралар мен сөз мағыналарына негізделген кеңейтулер арқылы жаңа мағына тудырады. Қытай тілінің идиомаларында қытай халқының бай мәдениеті, қытай халқының ұлттық психологиясы, дәстүрлі таным-түсініктері, ойлау жүйесі мен эстетикалық талғамдарын қамтылып жатады [6; 383]. Шетелдік студенттердің өз елдеріндегі әлеуметтік және мәдени ортасы, өмір сүру дағдысы, олардың ұлттық, тарихи ерекшеліктері, саяси жүйесі мен діни нанымдары, ой-саналары ұқсамайтын болғандықтан, олар идиомалар құрамындағы иероглифтердің тура мағынасы мен беретін нақты мағынасын оңай шатастырып алады. Сондықтан оқытушылар сөздік қорды молайту, идиомадағы тірек сөздерді түсіндіру, оларға қатысты аңыздар мен оқиғаларды әңгімелеу, қытайдың діні мен мәдениетін таныстыру, өз елі мен қытайдың ой-пікіріне салыстырма жасау арқылы студенттердің дұрыс түсінігін қалыптастыру бәрінен де маңызды. Жер жүзіндегі қандай ел, қандай халық болмасын, бәрінің тілінде белгілі шамада идиома сөздер бар, бірақ барлық тілдегі идиомалар мағыналық және мәдени түсінік тұрғысынан бір-біріне сәйкес келе бермейді. Сондықтан оқытушы өз елінің тіліндегі идиомалар мен қытай идиомаларындағы мазмұндық сәйкестіктерді өзара салыстырып, тәржімалап түсіндіріп отыру қажет. Қытай тіліндегі идиомалардың қазақ, орыс және басқа тілдердегі идиомалармен мазмұндық жақтан сәйкес келетіндері аз емес. Осындай идиомалардың көмегімен студенттер өздерінің тілдеріндегі идиомалардың мазмұнын байланыстырып, ішкі түйсіктерін іске қоса алады.

(5) Контексте қарай түсіндіру

Кез келген тілдің қолданылуы оқшау жағдайда өмір сүрмейді, есесіне ол белгілі бір контексте жүзеге асырылады. Сондықтан оқытушы идиомаларды прагматикалық түрде үйрету әдісін қолданады. Ең әуелі, адамдар қалыптасқан тілдік функциялар мен мағыналық «ұяшыққа» әбден дағдыланып алады. Содан кейін барып оларды талдайды және қорытындылайды, тұрақты немесе жартылай тұрақты тілдік дайын материалдардан грамматикалық түсінікке ие болады. Бұл «ұяшық» тілді меңгеруде және тілді қолдануда өте маңызды рөл атқарады, әрі ол «тілдік орта мен әлеуметтік әдеттердің шектеуіне ұшырайтындықтан оның белгілі бір өлшем-нормалары да болады» [7; 152]. Сонымен бірге, «мәтінде бірнеше прагматикалық функциялар бар, олар мағыналар мен функциялардың жиынтығы» [8; 55]. Біз сабақ барысында көптеген контекстерді әзірлеп, сол контекстерді мысал ретінде алып, сол мысалдар арқылы сөздің мәнін ашып, мағынасын түсіндіреміз, ең соңында идиомалық тіркестердің грамматикалық функцияларын көрсетіп бере аламыз. Мысалы: «她正聚精会神的学习汉语» (ол бар зейінімен қытай тілін үйреніп отыр) деген сөйлемдегі «聚精会神» деген «зейінді шоғырландыру» дегенді білдіреді. Шәкірттерге осы бір «зейінді шоғырландыру» деген қарекетті жасатып көру керек. Міне осы қарекеттен кейін барып, студенттің миына «聚精会神» деген тіркес өшпестей болып орнығып қалады. Сондай-ақ ол идиоманы студент әсте қате қолданбайтын болады.

Нәтижелер және оларды талқылау

Тәжірибе барысында басты проблемалардың, идиомалардың анықтамасына, оқулықтарға және осы тараптағы сөздіктерге қатысты екендігі анықталды. Оқулықтарға қатысты, шетелдіктердің қытай тілін екінші шет тілі ретінде үйренуіне арналған он шақты оқулықтағы идиомаларға сараптама жасалды. Осы сараптамалық мәліметтердің арқасында біз шетелдіктерге арналған қытай тілі оқулықтарындағы идиомаларды оқытудың проблемаларын анық байқай аламыз: Бір типтегі

оқулықтарда кездесетін идиомалар саны жағынан әртүрлі; кейбір оқулықтарда салыстырмалы түрде идиомалар қалай болса солай беріле салған, әрі қайталау жиілігі өте төмен. Кейбір оқулықтарда марғау (пассив) әрі өте сирек қолданылатын идиомалар енгізілген; шетелдіктердің қытай тілін үйренуіне арналған оқулықтардың бәз біреуіне енгізілген идиомалар үйренушінің деңгейіне сәйкес келмейді; ал тағы біраз оқулықтар бұқаралық ақпарат құралдарынан, тіпті өмірден алшақ жатыр.

Қытай тілін және ондағы идиомаларды шет тілі ретінде оқытып жүрген өз тәжірибем негізінде, сондай-ақ қытай тіліндегі осы құбылысты зерттеп жүрген маман ретінде айтарым, тілді енді бастап үйренушілерге идиомалар оқытылмауы керек. Есесіне оларға қытай тіліндегі идиомалар туралы танымдық дәріс оқылуы керек. Өйткені шетелдік студенттерде қытай тіліндегі идиомалардың мазмұнын семантикалық тұрғыда түсінуде үлкен айырмашылықтар болғандықтан, идиомаларды бірден игеріп кету қиынға соғады. Қытай тілін шет тілі ретінде оқыту кезінде идиомаларды үйрету міндеттерін әртүрлі курстарда және қытай тілінің деңгейлеріне қарай орналастыруға болады.

Алайда көптеген жылдардан бері, ҚХР-дың өзінде идиомаларды зерттеу негізінен қытай тілін зерттеумен, қытай тілін шет тілі ретінде оқытумен немесе қытай мен шетелдік идиомаларды салыстыра қарастырумен, мәдениеттің идиомаларға тигізетін әсерін зерттеумен байланыстырылып келді. Есесіне оқытушылар нені, қалай үйретуі керек, қайткенде оқыту өнімділігін арттыруға болады деген мәселелер теориялық тұрғыдан қарастырылмады. Сондықтан, қытай тілін шет тілі ретінде оқыту тұрғысынан идиомаларды үйретудің әдістемесін қайта қарастырған жөн деп есептейміз. Шетелдік студенттердің қытай идиомаларын қолданудағы семантикалық және грамматикалық қателіктеріне ғылыми талдау жасап, соның негізінде, ілгеріде жіберілген қателіктердің себебін анықтауға болады. Біздің өлі түрде «төпештеп» үйретуіміз студенттердің тілді дұрыс меңгеріп шығуына керісінше кесірін тигізеді. Сондықтан, қытай тілін оқытуда идиомаға қатысты проблемалар аз емес.

Қорытынды

Қорытындылай келе айтарымыз, идиомалардың ойды бейнелеу қуаты өте күшті, мазмұны бай, құрылымы көркем, ырғақты да нақышты болғандықтан, сөйлеуші мен жазушы өз ойын жанды да жинақы, әсерлі жеткізу үшін оны жиі қолданады. Ал қытай тілін шет тілі ретінде үйренуші шетелдік тұлға, егер осы қытай тіліндегі идиомалық сөздердің мәні мен мағынасына, оның өз тіліне аударылуына жеткілікті мән бермейтін болса, ол ертеңгі күні бұл кемшіліктің зардабын ұзақ уақыт тартатын болады. Сондықтан, біздің еліміздегі жоғары оқу орындарының басты мақсаты, қай сала болмасын, бәсекеге қабілетті мамандар дайындау болғандықтан, біздің білім беру үдерісінде «ұсақ-түйек» мәселе болмауға тиіс. Құдды сол сияқты қытай тілін шет тілі ретінде оқыту үдерісінде, қытай тіліндегі идиомаларды үйрету мәселесіне де жеткілікті мән берілуге тиіс.

Өйткені идиомаларды дұрыстап оқыту қытай тілін шет тілі ретінде үйретудегі маңызды өткел болып есептеледі. Бір қызығы қытай тілін оқытын студенттердің қызығушылық танытатыны да осы идиомалар, әрі олардың алдынан шығатын да үлкен қиыншылық та осы идиомалар екенін жасырмаймыз. Егерде қай елде болмасын, қытай тілі мен қытайтанушы мамандарды дайындау бөлімдерінде, идиомаларды оқыту жұмысы дұрыс жолға қойылатын болса, бұл өз кезегінде шәкірттердің оқуға деген құштарлығын оятып, білуге деген талабын қанағаттандырып қана қоймай, сонымен бірге олардың қытай тілі деңгейін айтарлықтай жақсартады деп толық сеніммен айта аламыз.

Әдебиеттер тізімі

- 1 Li Xinwu. Idiom story (李新武. 成语故事). — Beijing: People 's Literature Press, 2010. — 140 p.
- 2 Song Yong-Pei editor-in-chief. Dictionary of Chinese idioms (宋永培主编. 汉语成语词典). — Chengdu: Sichuan dictionary Press, 2000. — 1128 p.
- 3 Su Xinchun. Cultural linguistics tutorial (苏新春. 文化语言学教程). — Beijing: Foreign Language Teaching and research press, 2011. — 264 p.
- 4 Yang Defeng. Chinese and cultural communication (杨德峰. 汉语与文化交际). — Beijing: Peking University Press, 1999. — 214 p.
- 5 Abidenkyzy A.A. Comparative Study of Chinese and Kazakh Idioms: masters dissertation, 2012. — Xinjiang University, Urumqi, 2012. — 32 p.
- 6 Shen Xiaolong. Chinese and Chinese culture (申小龙. 汉语与中国文化). — Shanghai: Fudan University Press, 2008. — 484 p.

- 7 Zhao Huixia. Language and cultural interpretation (赵惠霞.语言与文化阐释). — Xi'an: Xi'an publishing house, 2008. — 224 p.
- 8 Shen Xiaolong. Cultural interpretation of language (申小龙. 语言的文化阐释). — Shanghai: knowledge Press, 1992. — 364 p.

А. Әбиденқызы

Национальная специфика идиоматических слов в китайском языке и методы обучения в казахоязычной аудитории

Идиома — это устойчивые выражения, используемые людьми в течение длительного времени, полные по смыслу, устойчивые по структуре, короткие по форме. В статье рассмотрены идиомы, в которых можно найти выражение национальной самобытности, обычаев, образа жизни и убеждений каждого народа. Автором акцентировано внимание на том, что, обучая идиомам определенного языка, можно глубже ознакомиться с бытием той или иной нации. Автором отмечено, что идиомы являются звеном истории, многие из которых используются с исторических времен. Идиомы, широко применяемые в современном китайском письменном и разговорном языках, являются золотой опорой китайского языка, а также особенностью китайской культуры. Показано, что данная категория языка, которая занимает особое место в лексикологии китайского языка с его простыми, выразительными и отличительными чертами, тесно связана с Древним Китаем. Обучение идиомам является важным шагом в изучении китайского языка в качестве иностранного. Проанализированы история происхождения и специфика идиом на материале источников, и сделан обзор характера идиом. Кроме того, изучены особенности и методика преподавания идиом студентам, изучающим китайский язык в качестве иностранного.

Ключевые слова: китайский язык, иностранный язык, лексика, идиомы, иероглиф, специфика обучения, методика, культура.

A. Abidenkyzy

National specifics of idiomatic words in the Chinese language and methods of teaching the Kazakh-speaking audience

Idioms are stable expressions used by people for a long time, complete in meaning, stable in structure, short in form. It should be noted that idioms are a link to history, and many are used in historical times. Idioms in modern Chinese, written and spoken languages are the mainstay of the Chinese language, a feature of the culture. It is a category of language that occupies a place in the lexicology of the Chinese language with its simple features, and the etymology of the idioms is closely related to Ancient China. Learning to use an idiom is a step in learning Chinese as a foreign language. The article analyzes the history of the origin and specificity of idioms and reviews the nature of idioms after continuous change. This article discusses the features and methods of teaching idioms to students studying Chinese as a foreign language. Among experts in the study of Chinese as a foreign language, there are opinions about the relationship between Chinese culture and the teaching of Chinese. At the same time, we do not intend to discuss the relationship between them. However, idioms are a special problem that is directly related to the two aspects mentioned.

Keywords: Chinese, foreign language, vocabulary, idioms, hieroglyphics, specifics of learning, methodology, culture.

References

- 1 Li, X. (2010). *Idiom story*. (p.140). Beijing: People's Literature Press.
- 2 Song, Y. (2000). *Dictionary of Chinese idioms*. (p.1128). Chengdu: Sichuan dictionary Press.
- 3 Su, X. (2011). *Dictionary of Chinese idioms*. (p. 264). Beijing: Foreign Language Teaching and research press.
- 4 Yang, D. (1999). *Chinese and cultural communication*. (p.214). Beijing: Peking University Press.
- 5 Abidenkyzy, A. (2012). *A Comparative Study of Chinese and Kazakh Idioms*. Urumqi: Xinjiang University.
- 6 Shen, X. (2008). *Chinese and Chinese culture*. (p.484). Shanghai: Fudan University Press.
- 7 Zhao, H. (2008). *Language and cultural interpretation*. (p. 224). Xian: Xian publishing house.
- 8 Shen, X. (1992). *Cultural interpretation of language*. (p.364). Shanghai: knowledge Press.

А.М. Мудровская^{1*}, З.К. Темиргазина², М. Лучик³

¹Карагандинский университет имени академика Е.А. Букетова, Казахстан;

²Павлодарский педагогический университет, Казахстан;

³Зеленогурский университет, Зелена Гура, Польша

(E-mail: miss_nastena@list.ru, zifakakbaevna@mail.ru)

Репрезентация эталонов красоты человека в сравнительных оборотах русского языка

В статье рассмотрены проблемы репрезентации эталонов красоты человека в сравнительных оборотах русского языка [*красивый (-ая), как ...*]. При выборе эталонов красоты человек руководствуется культурными нормами и стереотипами, существующими в социокультурном пространстве. В качестве эталонов носители языка и культуры выбирают чаще всего религиозных и мифологических персонажей (*бог, ангел, мадонна, ведьма, чертовка, черт*). Они принадлежат не только к славянской мифологии, но и к античной, восточной, скандинавской (*нимфа, Аполлон, Афродита, перси, гурия, валькирия*). Эталоны красоты выступают и прецедентные имена собственных литературных героев, актеров, певцов, исторических личностей (*Агамемнон, Евгений Онегин, Брэд Питт, Любовь Орлова, Людмила Зыкина, Чапаев, Клеопатра*). Эталоны красоты гендерно ориентированы: отдельно существуют эталоны мужской красоты и эталоны женской красоты. При выборе эталонов соблюдается принцип гендерного соответствия эталона и объекта сравнения.

Ключевые слова: сравнительная конструкция, красота, концепт, мифоним, прецедентное имя, аллюзивное значение.

Введение

В концептологии на сегодняшний день сложилось несколько трактовок структуры концепта, которые базируются на аксиоматическом положении о многослойности и многомерности концепта — структурной единицы концептуальной системы. Мы в настоящей работе опираемся на трактовку структуры культурного концепта Г.Г. Слышкина, согласно которой концепт является трехсоставным образованием, включающим понятийный, ценностный и образный элементы [1, 2]. Нас интересует специфика образного компонента в общей структуре концепта. Согласно Г.Г. Слышкину: «Образная составляющая включает две группы элементов: 1) внутренние формы языковых единиц (медведь — ‘едящий мед’, застолье — ‘происходящее за столом’); 2) образы, закрепленные в авторских или фольклорных прецедентных текстах (кошка, гуляющая сама по себе → кошка как олицетворение независимости)» [1;31].

Концепт не существует автономно, он является элементом концептуальной системы, в которой происходит постоянное взаимодействие между концептами и ассоциативный обмен концептуальными смыслами. «Возможность этого обмена обусловлена феноменом вторичных (переносных) и фразеологических значений» [1;31].

В статье предлагается к рассмотрению область образного компонента концепта «красота», которая включает эталоны красоты как эстетической категории. Наиболее эксплицитным средством выражения эталонов являются сравнительные конструкции, поскольку в них эталон, объект сравнения и основание сравнения эксплицированы. В системе сравнений отражается эталонно-оценочная измерительно-когнитивная деятельность носителей языка, в которой отражаются знания о материальной и духовной культуре народа. Сравнения служат средством освоения действительности и одновременно — ее оценивания в образах, эталонах, «... имеющих прямое отношение к условиям жизни носителей данного языка, к их культуре, обычаям и традициям», так как «... язык несет в себе отпечаток духовной и материальной культуры народа» [3;120]. Эталоны красоты «beauty», выраженные в английском языке прецедентными собственными именами, представлены в статье Т.М. Наумовой [4]. Тематической классификации эталонов красоты лица в сравнениях русского и китайского языков посвящена статья Фэнин Юй [5].

* Автор-корреспондент. E-mail: miss_nastena@list.ru

Основание сравнения — это признак, который определяется у обоих сравниваемых предметов и по которому производится их сопоставление. Основание сравнения относится к наиболее субъективным элементам сравнительной конструкции [6], его вербальным репрезентантом чаще всего выступают прилагательные, реже — наречия, глаголы. В нашем исследовании основанием сравнения выступает такое качество, как красота, его основным лексическим репрезентантом в русском языке является прилагательное *красивый* и его синонимы *прекрасный*, *хорош* (-а). Таким образом, материалом нашего исследования являются сравнительные конструкции русского языка [*красивый*(-ая), *как* ...].

Методы и материалы исследования

В основу нашего исследования положена методика анализа образного компонента культурного концепта. Он характеризуется ярко выраженной национально-культурной специфичностью, передающей особенности национального мироизмерения и концептуализации. Важным методом исследования образного компонента концепта «красота» является корпусный анализ. При корпусном анализе рассматривается частотность единиц и их сочетаемость. Статистические данные о частотности употребления того или иного эталона приводятся на основе подсчета количества вхождений в Национальном корпусе русского языка. Эталоны объединяются в тематические группы, например, славянские и античные мифонимы, имена исторических лиц, имена известных актеров.

Эмпирический материал представляет собой, как говорилось выше, сравнительные обороты русского языка [*красивый* (-ая), *как* ...], характеризующие человека по признаку «красота». Прилагательное *красивый* (-ая) может заменяться в конструкции синонимами *прекрасный* (-ая) либо *хорош* (-а), последний синоним в краткой форме имеет значение «красивый». Сравнительный союз *как* также может быть заменен другими сравнительными союзами *точно*, *будто*, *словно*, *как будто*, *подобно*. Сравнительные обороты извлечены из Национального корпуса русского языка (НКРЯ), подкорпус «основной»* [7].

Результаты и их обсуждение

В Толковых словарях русского языка слово *красивый* определяется следующим образом: «1. Приятный на вид, отличающийся правильностью очертаний, гармонией красок, тонов, линий и т.п. *Красивый* цветок. *Красивые* ткани. □ *Черты ее лица были красивы и правильны*. Тургенев, Рудин. || Имеющий привлекательные черты лица. *Чувствовалось, что он хорошо сложен и крепок, и красив старинной русской красотой*. Фадеев. «Молодая гвардия». || Отличающийся стройностью и изяществом движений. *Красивый* танец. □ *Изредка мелькала она вдали, быстро переходя через улицу своей красивой, легкой походкой*. Тургенев. «Часы». || Приятный для слуха, благозвучный. *Красивая музыка*. □ *Этот красивый и добрый голос его гипнотизировал*. Крон. «Дом и корабль».

2. Отличающийся полнотой и глубиной внутреннего содержания. — *Отцы ваши многое сделали для того, чтобы она [жизнь] была красивой и полной*. Полторацкий. «В родных краях». || Благородный, достойный в нравственном отношении. *Красивый поступок*.

3. Рассчитанный на эффект, на внешнее впечатление. *Красивый жест*. *Красивая фраза*. □ [*Морозка*] привык к тому, что люди, подобные Мечуку, подлинными свои чувства — такие же простые и маленькие, как у Морозки, — прикрывают большими и красивыми словами. Фадеев. «Разгром» [8].

Поскольку мы исследуем эталоны красоты человека, касающиеся его внешности, то мы используем прилагательное *красивый* в 1-м значении: «приятный на вид, отличающийся правильностью очертаний, гармонией красок, тонов, линий и т.п.; имеющий привлекательные черты лица; отличающийся стройностью и изяществом движений».

Эталонами красоты человека выступают различные явления, обычно относящиеся по важности к первому кругу жизнедеятельности человека: объекты животного и растительного мира, предметы быта, явления религии, мифологии, литературы, искусства. Перечисленные объекты являются значимыми фрагментами языковой картины мира, эксплицируют соответствующие понятия, представления, образы, приоритеты, стереотипы и оценки, отражают специфику национального менталитета и мировосприятия. Сравнения, объективирующие концепт «красота» в русском языке, построены на метафорическом переосмыслении указанных реалий.

* Примечание. Все приведенные далее в статье примеры контекстуального употребления сравнительных оборотов взяты из НКРЯ.

1. Религиозные персонажи как эталон красоты.

Наиболее распространенную тематическую группу эталонов красоты, выраженных в сравнительной конструкции [*красивый (-ая), как ...*], представляют наименования религиозных одушевленных объектов: *бог* (11 вхождений в НКРЯ), *ангел* (9 вхождений), *богиня* (1 вхождение), *мадонна* (1 вхождение), *пророк* (1 вхождение). Например:

Его зовут Саид. Красивый — как бог! У себя дома он был врачом, здесь — на стройке работает. [Светлана Алексиевич. «Время second-hand» // «Дружба народов». 2013]; *Еще в институте она перебирала поклонников, но не устояла перед высоким, красивым как бог Пашкой.* [Маша Трауб. «Замочная скважина» (2012)]; *В тот час мимо темницы проходила дочь царицы, красивая, как ангел* [А.П. Ладинский. «Последний путь Владимира Мономаха» (1960)]; *Невинная, неопытная, но прекрасная, как ангел, Анна Петровна скоро сделалась его жертвой, попала, как птичка в расставленные ей сети.* [Н.Э. Гейнце. «Коронованный рыцарь» (1898)]; *...Мне отвели квартиру в доме одного купца, а у него была дочь, молодая девица, прекрасная, как ангел.* [Архимандрит Спиридон (Кисляков). «Из виденного и пережитого» (1919)]; *Русскоговорящая гидесса Наташа, клонированная овца, блин, длинноногая, красивая, как мадонна, стояла в широком переходе — в легкой белой юбке, в невестомой, почти прозрачной блузке* [Геннадий Прашкевич, Александр Богдан. «Человек «Ч»» (2001)]; *Тот часами сидел на стуле — красивый, как библейский пророк, с ермолкой на белых космах, — дремал или смотрел на происходившее во дворе пустынным заоблачным взором...* [Дина Рубина. «Уроки музыки» (1982)]; *А на крыльце уже стоит прекрасная, как богиня, мать Веры* [Булат Окуджава. «Новенький как с иголки» (1962)].

Перечисленные объекты, несомненно, входят в наиболее важную духовную сферу жизнедеятельности русского человека. С оценочной точки зрения они все относятся к позитивно воспринимаемым объектам, вызывающим сильные эмоционально-экспрессивные реакции у носителей языка [9]. Русской религиозно-духовной культуре свойственно живописное изображение бога, ангелов, пророков и т.п.; иконы транслируют эстетические идеалы, глубоко укорененные в сознании русского человека, поэтому выбор в качестве эталона красоты бога, ангела вполне закономерен.

В ряде случаев подчеркивается молодость бога как дополнительный стереотипный признак концепта красоты «молодой, значит, красивый»:

Большой, красивый, как молодой бог, и силен — метатель молота. [Павел Сиркес. «Труба исхода» (1990–1999)]. *И в первый раз увидела такого беленького мальчика с голубыми глазами, чистенького, аккуратного, красивого, как молодой бог* [Анатолий Рыбаков. «Тяжелый песок» (1975–1977)]; *Ангела, красивого, как молодой бог, нарядного, как принц крови, окруженного учениками, поклонниками и толпой, под ярким солнцем, от которого мрамор моста и его статуи казались еще более белоснежными* [А.К. Дживелегов. «Очерки итальянского Возрождения» (1929)].

2. Славянские и античные мифонимы в функции эталона красоты.

Интересно отметить, что в функции эталонов мужской и женской красоты в русской языковой картине мира могут использоваться объекты демонической мифологии: *ведьма* (2 вхождения в НКРЯ), *черт* (1 вхождение), *чертовка* (8 вхождений). Негативное отношение носителей языка к демоническим персонажам проявляется в эмоционально-оценочной коннотации опасности, настороженности по отношению к подобной красоте:

Николке она показалась страшно красивой, как ведьма, и липкой. [М.А. Булгаков. «Белая гвардия» (1923–1924)]. *Еще чуть-чуть — и возникнет «надежды маленький оркестрик» с его кларнетистом, красивым, как черт, с флейтистом, который, «как юный князь, изящен» ...* [С.Б. Рассадин. «Книга прощаний. Воспоминания о друзьях и не только о них» (2004–2008)]; *Казак учтиво помогает казачке; и евреи здесь, еврейка совсем девочка, красива, чертовка.* [Ксения Букша. «Эрнст и Анна» (2002)]. *Но хороша была, чертовка, хороша, эта бывшая модель с испорченной карьерой, которой пришлось наниматься в секретарши.* [Влада Валеева. «Скорая помощь» (2002)].

Существительное *чертовка* употребляется обычно в конструкции с прилагательным в краткой форме *хороша* (в значении «красива») и прилагательными *красивый / красива* без сравнительных союзов.

Античные мифонимы (*лесная нимфа* — 1 вхождение в НКРЯ, *греческая богиня* — 1 вхождение, *нарцисс* — 1 вхождение, *Адонис* — 1 вхождение, *нарцисс* — 1 вхождение, *Амур* — 2 вхождения, *Аполлон* — 11 вхождений, *Афродита* — 4 вхождения, *Венера* — 6 вхождений) и литературные персонажи (*Агамемнон* — 1 вхождение) также выступают как эталоны красоты:

Его жена Лаура, еврейка из поселка Кулаши, ... — юная и прекрасная, как лесная нимфа, от которой невозможно отвести глаза. [Анна Полянская. «Кафкианский процесс в новой России» (2003) // «Вестник США». 2003.06.25]; *На Диане — потому, что по статусу нужно было иметь жену, юную и красивую, как греческая богиня.* [Татьяна Устинова. «Персональный ангел» (2002)]. *Еще десяти лет, но голая она была прекрасна, как Афродита.* [Б.Б. Вахтин. «Письма самому себе» (1967) // «Звезда». 2005]. — *О, я прекрасен! Красив, как Аполлон! Умен, как греки!* [Татьяна Окуневская. «Татьянин день» (1998)]. *Маленький граф стоит прекрасный, как Аполлон, на своем постаменте, такой похожий на Абакасова в своем окаменелом мужестве...* [Б.Б. Вахтин. «Три повести с тремя эпилогами / Абакасов — удивленные глаза» (1959–1964)]. *Он и сам хорош, как Аполлон, только все что-то не в духе: Аполлон, страдающий зубною болью* [Д.С. Мережковский. «Александр Первый» (1922)]. *Князь Островский был в другой комнате, вероятно, для поправления дорожного туалета, потому что он вошел через пять минут хорошеньким, как Адонис* [М.В. Авдеев. «Тамарин» (1851)]. *Оконная рама, на которую он смотрел, показалась ему неожиданно прекрасной, как Венера Милосская, — белая, финская, блестящая, с идеально ровной, выделенной тонким бликом, гранью* [Сергей Болмат. «Сами по себе» (1999)]. *Она была прекрасна, как Венера, и, как Венера же, безграмотна.* [Ф.И. Шаляпин. «Моим детям» (1932)]. *Саша, красивый как амур, щегольски танцевал всевозможные танцы, говорил на трех языках, ездил мастерски верхом и дрался на рапирах.* [А.Ф. Писемский. «Тюфяк» (1850)]. ...*Жена его, эта некогда робкая, четырнадцатилетняя девочка, прекрасная, как Амур, ... сделалась теперь дамою полною, белою, с роскошными формами...* [Н.А. Дурова. «Игра судьбы, или Противозаконная любовь. Истинное происшествие, случившееся на родине автора» (1841)]. — *А то, что он красив и молод, — как нарцисс саронский, как лилия долин?* [Л.Н. Андреев. Иуда Искарот (1907)]; *Видом гордый сатрап, повадкой утонченный, во вкусе старинных французских нравов, придворный, величественный, головой выше всех и красивый, как древний Агамемнон, Потемкин свободное от службы время проводил читая, молясь либо компанствуя за пириествами и волокитствуя* [Г.П. Данилевский. «Потемкин на Дунае» (1876)].

По распространенности на первом месте находятся идеалы мужской и женской красоты, персонажи античной мифологии — златокудрый сребролукий бог света Аполлон и богини любви пенно-рожденные Афродита и Венера, что вполне закономерно.

При функционировании религиозных, мифологических, литературных, исторических персонажей как эталонов красоты действует принцип соблюдения гендерного соответствия объекта и эталона, т.е. *ведьма, богиня, мадонна* как женские персонажи выступают для характеристики женской красоты, *черт* или *бог* — для описания мужской красоты. Но мы также отмечаем случаи нарушения этого соответствия, например, с именем собственным Амур. Амур — это античный бог любви, которому приписывается мужской пол, но, как видно из приведенных выше примеров, этот мифоним используется как эталон мужской и женской красоты.

Отмечаются также случаи употребления в роли эталона красоты наименований персонажей восточной или скандинавской мифологии — *пери* (1 вхождение), *гурия* (1 вхождение), *восточный витязь* (1 вхождение), *валькирия* (1 вхождение):

— *Ой, лжешь ты, Лара, лжешь, чтобы тебя не брали! Ты хороша, как пери.* — *Полно, пожалуйста.* [Н.С. Лесков. «На ножах» (1870)]; *Я отвечал, что не знаю, к чему может клониться такой вопрос, но должен признаться, что она хороша, как гурия...* [С.П. Жихарев. «Записки современника» (1806–1809)]. *И на следующий вечер в ресторане «Альказар», где нам приготовили трапезу ливанские писатели, произошло незабываемое: молодой и красивый, как восточный витязь, Мумин Каноат, уступив настойчивым просьбам, поднялся за столом и начал читать на фарси свои стихи...* [А.Е. Рекемчук. «Мамонты» (2006)]; *А ты — ты была хороша, как валькирия рая* [В.В. Вересаев. «Воспоминания» (1925–1935)].

Наименования *царица* (1 вхождение), *царевна* (2 вхождения), *княжна* (1 вхождение), обозначающие высокий социальный статус женщины, также используются в качестве эталона женской красоты:

Она была красивая, как та царевна. [В.Ф. Панова. «Сережа» (1955)]; *Елена тоже присутствовала на совещании, красивая, как царица, рядом со своим сопящим супругом и тщедушным нотарием* [А.П. Ладинский. «Последний путь Владимира Мономаха» (1960)]; *Жена, Валерия Васильевна, красивая и бледная, как княжна, тоже работала врачом* [Эд. Поляновский. «Старые Русские» (2001) // «Известия». — 2001.11.30].

Традиция употребления этих женских названий как эталона красоты восходит к русским фольклорным жанрам и народным сказкам, в которых эти персонажи обычно характеризовались как необыкновенные красавицы. Их красота в русском языковом сознании поддерживается высоким социальным статусом.

3. *Имена собственные исторических лиц, известных актеров, героев произведений — эталоны красоты.*

В образном компоненте концепта «красота», кроме прецедентных имен — мифонимов, актуализируются в функции эталона и имена собственные известных людей: актеров, певцов, исторических личностей [10]. Прецедентные имена употребляются как вторичная номинация. Отметим использование имен знаменитых русских и зарубежных актеров и певцов (*Людмила Зыкина, Любовь Орлова, Софи Лорен, Антонио Бандерас* — все по 1 вхождению в НКРЯ; *Брэд Питт* — 2 вхождение; *Ален Делон* — 3 вхождения), а также известных исторических лиц (*Чапаев, Ева Браун, Клеопатра Египетская* — по 1 вхождению в НКРЯ):

И девушка с пышными волосами, прекрасная, как юная Людмила Зыкина, выйдет в бикини к нам из Волги — зализовать наш кипрский провал. [Игорь Мартынов. «Большие русские на маленькой земле» // «Октябрь». — 2002]; — *Дина, — негодовала Аня Котляр, — вы такое про меня говорите, можно подумать, я первая красавица, как Любовь Орлова!* [Аркадий Львов. «Двор» (1981)]; *Душа моя была открыта пустыне, цыганскому крошке-младенцу, его матери, красивой, как Софи Лорен в молодости...* [Людмила Петрушевская. «Слабые кости» (1992)]; *Ни в коем случае нельзя ставить крест на красивых девушках, если у вас нет виллы в Испании, ваш рост меньше 190 см или вы не так красивы, как Брэд Питт* [Денис Шальнов. «10 ошибок соблазнения» // «Психология на каждый день». — 2010]. *Когда сидели в ресторане при свече и с букетом роз, опять-таки все бабы пялились не на него (красивый как Бандерас и на шесть лет моложе), а именно на нее, на Ольгу!* [Людмила Петрушевская. Западня» (1998–1999)]. *Странно, конечно, что, имея довольно большой выбор, Катя остановилась на парне не своего круга, но, с другой стороны, может, он хорош собой, как молодой Ален Делон?* [Дарья Донцова. «Доллары царя Гороха» (2004)]. *И когда ты с вязанкой на плечах и блестящей садовой пилой на боку шел в сумерках к дому, мы думали, что ты красивый, как Чапаев* [Юрий Черниченко. «Небесная глина» (1968) // «Юность». 1969]; — *Хотя я не такая красивая, как Ева Браун, я хочу и буду шагать по головам к своей цели.* [Вадим Кожевников. «Щит и меч. Книга первая» (1968)]. *Очень бы хотел полюбить женщину, которая была бы хороша, как Клеопатра Египетская ...* [К.М. Станюкович. «Жрецы» (1897)].

Популярность и распространенность актеров, певцов как эталонов красоты (9 имен) можно объяснить доступностью для широкой аудитории визуального восприятия их облика: в фильмах, телепередачах, в спектаклях, на фото, на картинах, в Интернете. Поэтому иногда в сравнительных оборотах функционируют словоформы существительных, обозначающие визуальные источники их изображений: *картинка, кино, старинная гравюра, экран*:

Красивый, как с картинки, офицер стоял посреди горницы и слушал доклад председателя Ежова. [Артем Веселый. «Россия, кровью умытая» (1924–1932)]; *Клавка сидела против меня, красивая, как в кино, обмахивалась платочком и щурилась.* [Георгий Владимов. «Три минуты молчания» (1969)]; *Полонская была необыкновенно хороша, как со старинной гравюры.* [Софья Пилевская. «Грустная книга» (2000)]; *Приветливая Марина Ладынина. Такая же красивая, как на экране. Такая же смелая* [Родион Нахапетов. «Влюбленный» (1998)].

Люди часто выбирают в качестве эталона красоты не конкретных актеров, а актеров вообще, поскольку в их сознании они являются прототипами красоты, т.е. обладают всеми релевантными для красивого мужчины или женщины признаками. См., например:

Помню, что я говорила больше Наташи, огромной смуглой киевлянки, красивой, как оперная дива, с соболиными бровями и неподвижным взглядом. [Ирина Муравьева. «Документальные съемки» (1997–1998)]; *Этот учитель, по фамилии Лебедь, красивый, как киноактер, еще молодой мужчина, показал нам с отцом, как надо перекликаться с изюбрами* [Анатолий Ким. «Мое прошлое» (1990–1998) // «Октябрь». — 1998].

В НКРЯ отмечены также сравнительные конструкции с эталонами — прецедентными именами, называющими оперных и литературных персонажей: *В Кисловодске в то лето было еще двое тяжелобольных — чахотка в последней стадии — молодых художника: сын покойного В.Г. Перова — Владимир, малодаровитый, малоприятный красивый молодой человек и Сергей Анфимович Щербиновский, тоже красивый, как оперный Ромео, очень мягкий, деликатный, не даровитый человек.*

[М.В. Нестеров. «О пережитом». 1862–1917 гг. «Воспоминания» (1926–1928)]; *Эlegantный молодой человек в светлом костюме и модной шляпе с узкими полями остановился в гостинице, и официантки в один голос решили, что он «красивый, как Евгений Онегин»* [В.А. Каверин. «Верлиока» (1981)].

Как интересный факт, в котором наблюдается коллизия между мужским и женским эталонами красоты, в НКРЯ выделяется описание красивого мужчины или юноши с помощью эталона *девушка*: *Так появился в секции бокса Дворца культуры юноша, тонкий, хрупкий и красивый, как девушка*. [Г.Е. Николаева. «Битва в пути» (1959)]. *Таким и представлялся Гурей мужиковскому воображению: красивый, как девка, весь обмотанный пулеметными лентами, по колено в снегу* [Л.М. Леонов. «Барсуки» (1924)]. Можно сказать, что девичья красота «эталонистее» и круче мужской.

Заключение

Таким образом, в русской языковой картине мира в качестве эталонов красивого человека выбираются антропонимы — славянские, античные и восточные мифонимы, имена собственные исторических личностей, актеров и актрис, литературных и оперных героев. Гендерная ориентированность красоты (мужской и женской) определяется полом мифологических, религиозных, литературных персонажей, реальных людей: исторических лиц, актеров и актрис.

Эталоны красоты имеют как универсальный характер, например, античные божества (*Аполлон, Афродита, Венера*), всемирно известные актеры (*Брэд Питт, Софи Лорен*), исторически личности (*Клеопатра*), и культурную специфику, например, персонажи славянской мифологии (*ведьма, чертовка, черт*), русские актеры и певцы (*Любовь Орлова, Людмила Зыкина*), российские и советские исторические деятели (*Чапаяев*).

Список литературы

- 1 Слышкин Г.Г. Лингвокультурный концепт как системное образование / Г.Г. Слышкин // Вестн. Воронеж. гос. ун-та. Сер. Лингвистика и межкультурная коммуникация. — 2004. — № 1. — С. 29–34.
- 2 Слышкин Г.Г. Лингвокультурные концепты и метаконцепты / Г.Г. Слышкин. — Волгоград: Перемена, 2004. — 340 с.
- 3 Маслова В.А. Лингвокультурология / В.А. Маслова. — М.: Академия, 2001. — 183 с.
- 4 Наумова Т.М. Аллюзивные и прецедентные антропонимы в составе британского лингвокультурного концепта *beauty*: [В 3-х ч.]. — Ч. 1 / Т.М. Наумова // Филологические науки. Вопросы теории и практики. — Тамбов: Грамота, 2017. — № 10 (76). — С. 151–154.
- 5 Фэнин Юй. Тематическая классификация эталонов устойчивых сравнений при характеристике лица человека в русском и китайском языках [Электронный ресурс] / Фэнин Юй // Электрон. журн. «Язык. Культура. Коммуникации». — № 2. — 2018. — Режим доступа: <https://journals.susu.ru/lcc/article/view/626/838>
- 6 Темиргазина З.К. Представления о вкусах как когнитивная область / З.К. Темиргазина // Вопросы когнитивной лингвистики. — 2013. — № 2 (035). — С. 115–121.
- 7 НКРЯ — Национальный корпус русского языка [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://ruscorpora.ru>
- 8 Евгеньева А.П. (ред.). Словарь русского языка: [В 4-х т.] [Электронный ресурс] / А.П. Евгеньева. — М.: Русский язык; Полиграфресурсы, 1999. — Режим доступа: <http://feb-web.ru/feb/mas>
- 9 Темиргазина З.К. Речевые акты похвалы и одобрения в педагогическом дискурсе / З.К. Темиргазина, М.С. Бачурка // Вестн. РУДН. Теория языка. Семиотика. Семантика. — Вып. 8. — № 1. — 2017. — С. 97–105. DOI: 10.22363/2313-2299-2017-8-2
- 10 Nikiforova E.Sh., Simanchuk Ye.A. Precedent Phenomena as a Way of Transmitting the Author's Intention / E.Sh. Nikiforova // Bulletin of the Karaganda University. Philology series. — 2021. — № 1(101). — С. 32–37. DOI 10.31489/2021Ph1/32-37

А.М. Мудровская, З.К. Темиргазина, М. Лучик

Орыс тілінің салыстырмалы айналымындағы адам сұлулығының стандарттарын бейнелеу

Мақалада орыс тілінің салыстырмалы айналымындағы адам сұлулығы эталонның мәселелері қарастырылды [әдемі, сияқты...]. Сұлулық эталондарын таңдағанда, адам әлеуметтік-мәдени кеңістіктегі мәдени нормалар мен стереотиптерді басшылыққа алады. Эталон ретінде ана тілі мен

мәдениетін таратушылар көбінесе діни және мифологиялық кейіпкерлерді таңдайды (*құдай, періште, мадонна, сиқыршы, шайтан, сайтан*). Олар славян мифологиясына ғана емес, сонымен қатар ежелгі, шығыс, скандинавияға да (*нимфа, Аполлон, Афродита, пери, гурия, валькирияға*) тиесілі. Сұлулық эталондарында онымен қоса, әдеби кейіпкерлердің, актерлердің, әншілердің, тарихи тұлғалардың (*Агамемнон, Евгений Онегин, Брэд Питт, Любовь Орлова, Людмила Зыкина, Чапаев, Клеопатра*) прецеденттік есімдері көрсетіледі. Сұлулық эталондары гендерлікке бағдарланған: ерлер сұлулығының эталондары мен әйелдер сұлулығының эталондары бөлек болады. Эталондарды таңдау кезінде эталон мен салыстыру объектісінің гендерлік сәйкестігі қағидасы сақталады.

Кілт сөздер: салыстырмалы айналым, сұлулық, тұжырымдама, мифоним, прецеденттік есім, ерекше мағына.

A.M. Mudrovskaya, Z.K. Temirgazina, M. Luchyuk

Representation of the standards of human beauty in the comparative turns of the Russian language

The article deals with the problems of representation of the standards of human beauty in the comparative turns of the Russian language [beautiful, as...]. When choosing beauty standards, a person is guided by cultural norms and stereotypes that exist in the socio-cultural space. Native speakers of the language and culture most often choose religious and mythological characters (god, angel, madonna, witch, devil) as standards. They belong not only to Slavic mythology, but also to ancient, Eastern, and Scandinavian (nymph, Apollo, Aphrodite, peri, guria, valkyrie). The standards of beauty also include the precedent proper names of literary heroes, actors, singers, historical figures (Agamemnon, Eugene Onegin, Brad Pitt, Lyubov Orlova, Liudmila Zykina, Chapaev, Cleopatra). Beauty standards are gender-oriented: there are separate standards of male beauty and standards of female beauty. When choosing standards, the principle of gender correspondence of the standard and the object of comparison is observed.

Keywords: comparative construction, beauty, concept, mythonym, precedent name, allusive meaning.

References

- 1 Slyshkin, G.G. (2004). Lingvokulturnyi kontsept kak sistemnoe obrazovanie [Linguistic and cultural concept as a system education]. *Vestnik Voronezhskogo gosudarstvennogo universiteta. Seriya Lingvistika i mezhkulturnaia kommunikatsiia — Bulletin of the Voronezh State University. Series: Linguistics and intercultural communication*, 1, 29–34 [in Russian].
- 2 Slyshkin, G.G. (2004). *Lingvokulturnye kontsepty i metakontsepty — Linguistic and cultural concepts and metaconcepts*. Volgograd: Peremena [in Russian].
- 3 Maslova, V.A. (2001). *Lingvokulturologiia — Linguoculturology*. Moscow: Akademiia [in Russian].
- 4 Naumova, T.M. (2017). Alliuzivnye i pretsedentnye antroponimy v sostave britanskogo lingvokulturnogo kontsepta *beauty* [Allusive and precedent anthroponyms as part of the British linguocultural concept of beauty]. *Filologicheskie nauki. Voprosy teorii i praktiki — Philological sciences. Questions of theory and practice*, 1, 151–154 [in Russian].
- 5 Fjenin, Juj (2018). *Tematicheskaiia klassifikatsiia etalonov ustoichivyykh sravnenii pri kharakteristike litsa cheloveka v russkom i kitaiskom yazykakh [Thematic classification of standards of stable comparisons in the characterization of a person's face in Russian and Chinese]. Electronic magazine «Language. Culture. Communications», 2. Retrieved from <https://journals.susu.ru/lcc/article/view/626/838> [in Russian].*
- 6 Temirgazina, Z.K. (2013). Predstavleniia o vkusakh kak kognitivnaia oblast [Ideas about tastes as a cognitive field]. *Voprosy kognitivnoi lingvistiki — Questions of cognitive linguistics*, 2, 115–121 [in Russian].
- 7 *Natsionalnyi korpus russkogo yazyka [The National corpus of the Russian language]. ruscorpora.ru. Retrieved from <https://ruscorpora.ru>. [in Russian].*
- 8 Evgeneva, A.P. (1999). *Slovar russkogo yazyka [Dictionary of the Russian language]. Moscow: Russkii yazyk; Poligrafresursy. feb-web.ru. Retrieved from <http://feb-web.ru/feb/mas/> [in Russian].*
- 9 Temirgazina, Z.K., & Bachurka, M.S. (2017). Rechevye akty pokhvaly i odobreniia v pedagogicheskom diskurse [Speech acts of praise and approval in pedagogical discourse]. *Vestnik RUDN. Teoriia yazyka. Semiotika. Semantika — Bulletin of the RUDN. The theory of language. Semiotics. Semantics*, 1, 97–105 [in Russian].
- 10 Nikiforova, E.Sh., & Simanchuk, E.A. (2021). Precedent Phenomena as a Way of Transmitting the Author's Intention. *Bulletin of the Karaganda University. The series «Philology», 1, 32–37.*

A.M. Abasilov^{*}*Korkyt Ata Kyzylorda University, Kazakhstan
(E-mail: aman_abasilov@mail.ru)*

Issues of social differentiation of language and problems of code-switching

The article deals with the problem of social differentiation of language, which arises from the connection of social linguistics with «language and society», the cause and essence of differentiation, its study, and its problems. Further, the existence of the Kazakh language as a national code, the peculiarities of differentiation, serving in different classes and groups of its speakers, its current differences from previous stages of development are analyzed and considered through the works of the founders of Kazakh linguists A. Baitursynov and K. Zhubanov, the researcher of the modern socio-linguistic situation of the Kazakh language B. Khasanuly. With the help of social institutions formed in Kazakh society in the past centuries, relations between people are brought to a certain order and standards, their behaviour and actions are regulated, cultural and political changes in the society of Tsarist Russia and the Soviet era have separated the people who speak the same language. The natural state of the Kazakh language is disrupted, unity and uniformity, and the weakening of the unifying function of society is described. The author concludes that one of the most urgent tasks of Kazakhstan's social linguistics is to study the factors influencing language differentiation and code-switching, consider the nature of their influence on language processes and relationships, and identify the social conditionality of the functioning of the Kazakh language as a modern language.

Keywords: social linguistics, Kazakh language, social differentiation of the language, language code, subcode, code-switching.

Introduction

Sociolinguistics, which is one of the new directions of Kazakh linguistics, now focuses on the specifics of the language (languages) in the national community, the study of topical issues in Kazakhstan, where the language situation is multiethnic and multilingual. One of these social linguistic problems is the problem of social differentiation of language and its close relation to code-switching.

Social classification and differentiation of language in society are processes that can occur both naturally (unconsciously) and in a regulated (consciously) way. Naturally, if we look at the developed national languages of today, we can see that several forms are clearly distinguished from each other. Their most popular types are the literary language of the national language, spoken language, dialect, coinage, etc. They are further subdivided into subsystems. It can be said, for example, that literary language is divided into several styles.

The individual languages and its forms that make up the social and communicative system of a society serve different purposes in human relations. By mastering a set of these means of communication common to the contingent of speakers in a particular language environment community members use them as needed, depending on the context. For example, if we consider the styles that make up the subsystems of the literary language, the style of fiction words and sentences are used in a variable meaning, image, and in the scientific style the spoken word consists of words and sentences in the literal sense, containing concepts, definitions, terms inherent in the scientific thinking system of a person. If one uses the features of the official business style in office work, court proceedings, and administrative correspondence, a mass nature as a type of foreword is used in broadcasting, appeals, propaganda, press, TV and radio, and others. Thus, modern person, depending on the channel of communication, moves from one language medium to another, from another to the third one.

In the same way, people have to speak the same national languages in different ways, depending on the different situations they face in everyday life and the different social roles they have to perform. The vast majority of such interactions occur naturally. The choice of the national language in the above-mentioned forms sometimes depends on the upbringing, education, profession, gender, and other factors. of the language user, which may also be negligible. For example, if a language user sometimes speaks on an equal

^{*} Corresponding author's e-mail: aman_abasilov@mail.ru

footing with the interlocutor, they may sometimes feel superior, sometimes dependent. In general, people have different social roles in society while interacting with each other: at home, a parent with a child, husband and wife, boss and employee worker, salesman with a buyer in the store, a doctor with patient in the clinic, teacher with schoolchildren, university teacher with student, etc., they speak differently.

These types of social roles are characterized by speech and spelling skills. For example, a child does not talk to their parent like their peers. Also, the words of a student and a teacher, a doctor and a patient, a boss and a subordinate are not the same as the conversations of acquaintances or strangers on public transport [1; 10–11].

Besides, in the conditions of such language communication, the national mentality and traditions of folk speech are preserved. For example, the Kazakh people, the Turkic people in general, use the polite form of «you» (you-siz *kaz.*) for an older person, and in Sweden, as well as in many European countries, it is customary to say «you» (you-sen *kaz.*) for an older person. In Kazakh, speaking «you» (you-siz *kaz.*) is an established language norm of respect for an older person in accordance with national upbringing and discipline, while in Swedish, on the contrary, speaking «you» (you-sen *kaz.*) to an older person seems to diminish their strength and validity after their age.

Research material

S.G. Ter-Minasova notes that the formation of a representative of a language as an individual is influenced not only by the lexical system of the language, but also by all means of language, and gives information about the use of this pronoun in different languages as a grammatical effect. For example, usage of Russian version of pronoun “you” (siz *kaz.*) in speech means both politeness and plural, in English version the word can not be changed because there is no choice. They use only one version of «you» instead of «siz» and «sen». In this language, this token is widely used when the teacher speaks to the student, the student to the teacher, the general to the soldier, the soldier to the general, everyone speaks to each other. They see it as a democracy that can be seen through speech [2; 188–189]. The peculiarity of such use of language is called by the scientists of sociolinguistics «social classification of language» and «social differentiation of language».

The concept of «social classification of language» originates from the theory of «social stratification» in sociology. «Strata» is a geological term used to describe the layers of the earth's structure, while in sociology it is used to describe the structure and social strata of society. In sociolinguistics, it refers to the linguistic features of the use of groups and strata in society [3].

The manifestation of the social structure of society in the language is called the social differentiation of language. For example, in society every speaker is classified as a person according to age, place of birth, upbringing, education, social and professional characteristics, gender, etc. The language is selected, used and differentiated accordingly. The social differentiation of language is the process of the emergence of linguistic diversity as a result of different social or territorial conditions. As mentioned above, it is observed, first, in the vocabulary and then, in the whole structure of the language.

Differentiated existence of language is reflected in the development of special functional-communicative systems that serve different social groups in society. This leads to the emergence and development of territorial and social dialects, the emergence of many forms of language, such as literary language and colloquial language, Coine, Pidgin, Creole, slang and argot. All these forms vary depending on the stages of the historical development of human society and the socio-historical conditions of existence of a particular language. They differ in the scope of their activities in society, internal structural development, universality.

The study of the problem of social differentiation of language has a long tradition in linguistics world. It is often said to have begun with I.A. Baudouin de Courtenay's thesis on the division of language into purely social differentiation «horizontally» and «socially». In the third quarter of the twentieth century a well-known representative of the French school of sociology A. Maye, the famous Swiss linguist F. de Saussure's students such as A. Sesche and S. Ball and J. Vandries (Belgium), V. Matzius and B. Gavranek (Czechoslovakia), E. Sapir (USA), J. Fers (England) and others paid attention to this issue. Such Russian linguists as E.D. Polivanova, A.M. Selishcheva, R.O. Shor, L.P. Yakubinsky, B.A. Larina, V.M. Zhirmunsky, M.N. Peterson, V.V. Vinogradov, G.O. Vinokur, M.M. Bakhtin and others made a significant contribution. As a result, many works were written on materials of different languages (English, French, German, Russian, etc.) [4; 92].

What is the level of consideration of this issue in Kazakh linguistics? Can the social differentiation of the modern Kazakh language be considered sufficiently studied? What studies are available on the literary language of the Kazakh language, spoken language, dialect features, urban language, jargon and argos, slang, the language of men and women, the functioning of the Kazakh language as a modern internet language, the language of social networks, types of professional language, the commonality of different interests of the Kazakh language in modern conditions, the language features of groups of people united by hobbies?

Main part

Until recently, it seems that this range of questions was studied mainly in the aspect of using language tools. And has the use of the Kazakh language in everyday life been studied depending on the age of speakers, their level of education, area of residence, profession and other characteristics? Such studies provide only a general understanding of the social state of the use of literary language tools. The Kazakh language is not only a literary language, but it is also found in specific groups of native speakers: in the family, in the school class, friends, peers. It does not answer the question of how it is used in companies. Since each such collective is a kind of social group of society, the patterns of language use and language communication in them are diverse and unique in their way. As we have already said, the way a person speaks as a family member is different from the way he speaks as a partner.

Theoretically, when studying verbal communication in small groups, the concept of a social role is very important, since changing roles determine changes in word formation. At the same time, it is important to study the problems of functional style in connection with the theory of social role.

It should be noted that the activity of the Kazakh language in its territory of existence, different strata and groups of its natural consumers is connected not only with internal linguistic patterns, but also with external factors of various nature. One of the most urgent tasks of Kazakhstan's social linguistics is to study these factors, consider the nature of their impact on language processes and relationships, and identify the social conditionality of the functioning of the Kazakh language as a modern language and its current differences from previous stages of development.

Of course, it is wrong to say that nothing is being done in this direction. The first opinions on these social linguistic features in Kazakh linguistics can be found in the works of the "Alash intelligentsia" headed by the founder of Kazakh linguistics of the XX century A. Baitursynuly. Then these issues were discussed in the Soviet era, from K. Zhubanuly to B. Khasanuly, M.M. Kopylenko, A.E. Karlinsky, M.K. Isaev, E.D. Suleimenova, Z.K. Akhmetzhanova, S.T. Saina, N.Zh. Shaimerdenova, S. Bayandina and others. Along with the senior scientists there are A.M. Kumarova, A.M. Abasilov, G.S. Suyunova, K.M. Baibosynova, S.A. Asanbaeva, D.Zh. Kasymova, G.D. Aldabergenova, G.M. Alimzhanova, and others. These problems were considered in the works of scientists, thus, the development of sociolinguistics in Kazakhstan began to gain momentum. However, in this article we would like to focus on the unresolved issues, rather than the results of the sociolinguistic study of the Kazakh language. We will consider it by analyzing the works of linguists A. Baitursynuly and K. Zhubanov, the founders of Kazakh linguistics of the last century and B. Khasanuly, a researcher of the current socio-linguistic situation of the Kazakh language. In our opinion, they are representatives and researchers of three stages that reflect the socio-linguistic situation of the development of the Kazakh language.

The issue of language differentiation, as mentioned above, has been considered in Kazakh linguistics since the beginning of the last century, as well as in world linguistics, its specific causes and internal and external factors have been identified and studied. From the point of view of the issue based on the material of the Kazakh language, it can be seen that in the works of A. Baitursynuly it was considered earlier than the above-mentioned scientists. More precisely, it is described in the article of A. Baitursynuly «To Kazakh writers» published in Issue 4 of Shora journal in 1913. In the same work, the founder of Kazakh linguistics A. Baitursynuly called the «differentiation of language» in use today as «the change of language». «These days, the root of people's tongues disappears like a towering meadow. No matter how hard we try, we can't see it. No one knows for sure where a language came from or how it came to be. Language has a long life. Its journey is thousands of years, not years or hundreds. During such a long life, a language has changed due to various reasons: either degraded or changed, as the country grows, the language becomes more branched», the differentiation of language is connected with the development of society and the country [5, 395]. Further, the linguist explains the example of language management from the history of the development of Turkic languages: «Our Turkic language was one language, and then when the country branched out and grew, the language was also branched out. Although the roots are the same, the Turkic language is divided

into different parts. Therefore, the more chapters there are today, the more different the language of the chapter is. The reason for changing the language was the corrupt interaction with various strangers. Turkish children grew up, they were interacting with different people, foreign words and sounds were introduced into the Turkish language, and the gap between the languages gradually increased...» [5; 395]. Further, the teacher of the nation A. Baitursynuly points out the following as the main reasons for the differentiation of language: 1) the interaction of people; 2) mixing of languages, i.e., penetration of words and foreign sounds of another language into one language; 3) the effect of another language's writing.

Because of the above factors, which allowed the differentiation of the language, did not exist in the Kazakh language at that time, the Kazakh language has preserved its nature, its purity and remained a noble language. «The reason is that the Kazakhs are still working. The Kazakhs who live alone in isolation, without interfering with other people. Kazakh person is a Turkish child who does not want to break the language of others due to the tendency to write in a foreign language. If a few foreign words come from outside, the Kazakhs process them and restore in their language. There is no way to say that the language has changed if the language of foreigners has not influenced it, if the profession and customs have not changed. If it is impossible to say that the Kazakh language is changed, it is impossible to say that the spelling is crooked; there is no spelling in Kazakh that contradicts the nature of the language from the Volga to the Irtysh, from the Ural to Afghanistan, the Kazakhs have the same language and the same spelling. The spelling of a shepherd, a camel, a dancer does not exist in Kazakh. The spelling of the ninety years old man and the nine years child is the same...» [5; 395].

This is the state of the Kazakh language at the beginning of the last century. The conclusion follows from this: economic institutions that manage and organize the economy, political institutions that carry out the functions of governing and managing society, institutions of the spiritual sphere that contribute to the development of science and education, art and support of moral values in society, and the family institute, which is the main and most important branch of the social system, have formed stable forms of coexistence of Kazakh society.

With the help of these social institutions, human relations are brought to a certain level and order, and their behaviour and actions are regulated. As a result, the life of the whole society is properly organized and its stability is ensured. The Kazakh language, like other languages, did not divide but served to unite the Kazakh people, the society, and build a homogeneous culture.

Professor K. Zhubanuly, the founder of Kazakh professional linguistics, speaks about the unity and uniformity of the Kazakh language, the importance of the unifying function of society: «... If we take the language, which is the main mirror of the internal relations of the joint society, the Kazakh language is different from other languages. It can be exposed very rarely. There is almost no dialect in the Kazakh language. Only on this day, we feel that there is a slight glow. However, there is no such language unit in any of the surrounding languages. It is not surprising that 4–5 million people were able to create such a linguistic unity, occupying the vast steppes of the Kazakh land. The internal differences of languages, which are 5–6 times smaller and 20 times smaller, are so strong that the inclusion of some dialects in that language remains controversial. Such integrity in the language, a single language, indicates that there was a long-lasting close relationship in everyday life. If it was not for such close relations, the language of one people, consisting of many different countries, would not be so united. It is clear that this close relationship existed before we joined to Russia. After the joining Russia, we see that relations again weaken, the unity of the Kazakh people disintegrates, the organisms of society are crushed, and accordingly, the seams of the former whole Kazakh culture are broken, crushed and scattered» [6; 439]. As we can see from this, the professor calls «language differentiation» in our modern language as «language fragmentation».

He took a different position in creating a writing system that allows us to differentiate the language and mass media, and in establishing the principles of obtaining words from another language. They were always with the masses of the people and directed the publishing work to be accessible to all literate Kazakhs and through them to illiterate people. To rise the interest in knowledge and correctly understand the reality of being, he developed a plan to take everything to energize it with consciousness. In this regard, it was decided to transfer concepts and ideas that were not previously available to the people in their native language by dressing them in Kazakh words and phrases.

In this regard, they have established clear principles for creating a unified terminology for our academic language. It was approved and adopted at the first congress of Kazakh scientists in Orenburg, June, 1924. Once this applies to the topic we are considering, let's give an example so that our speech to be proved: «For terms, it is preferable to take Kazakh words with a completely appropriate meaning before the other. This is

to avoid stratification of language, i.e. in order not to get language upper and lower classes, or rather, language literacy and language the illiterate. For us, Kazakhs, this is very important: the percentage of literate people is insignificant, we do not yet have organized public readings and lectures for the population, both listeners and readers are completely random. To read newspapers, magazines, brochures, and other works of the press, wherever and by whom they are produced, can be useful, the language should be understandable to the general public. Only, in this situation, a small percentage of literate people serve a significant number of illiterate people» [7; 422–423]. This is a manifestation of a conscious effort to prevent the differentiation of language, that is, to prevent the emergence of the language of the upper and lower, or the language of the literate and illiterate.

This tradition dates back to the time of A. Baitursynuly, or rather to the second half of the 30s, as evidenced by his words: «Until the 20th century, the Turkic language was brought to the Kazakh people in a noble way, honour and gratitude in terms of language. If we take away the property that our ancestors gave us, it would not be a good deed» [5; 399].

In the conscious planning and development of the Kazakh language, which at that time was still in its infancy, Alash dignitaries addressed the main socio-linguistic issues. At first, they conducted a phonetic and grammatical study of the nature of the Kazakh language, reformed the alphabet following phonetic requirements, and compiled a grammar. Owing to this, in a short period, the Kazakh language began to adopt a certain form of processing, which allowed it to be self-consciously controlled.

Cultural and political changes in society are closely related to the transition of this language to another form of life or the influence of another language among people who speak the same language. The influence of culture on this is especially significant.

«Modern culture», says A. Baitursynuly, “is not the formation of one nation or race, but the sum of the aspirations and skills of all mankind. In culture, in addition to their creations of each nation, there are intrusions, and the mixing of their cultures is influenced by friendly and hostile attitudes. Access occurs both in the conquest of one nation by another and in the peaceful communication with one another. In this case, religion, customs, morals, social organization, inclinations, instincts, psychology, etc., similar forms facilitate the process of entry and mixing of cultures” [7; 419–420].

It is noted here that we understand culture only in a positive sense, only paying attention to its positive impact and not to its consequences. Professor K. Zhubanuly continued this opinion: «We do not have a person who has studied how much damage was caused by the rule of the Kazakh Tsarist government. The person who is talking about it is just looking at what has benefited or not», he said. This is a topical issue that still needs special consideration.

K. Zhubanuly's article «Revolution and Kazakh nation language», published on November 20, 1935, in Issue No. 31 (61) of the newspaper «Kazakh literature», states that as a result of the conditions that united the Kazakh people and kept them intact for almost 500 years, the unification and self-prosperity of the Kazakh culture, including the Kazakh language, arose. In short, it was:

1. The combination of the main interests of each individual and the interests of society in the joint protection of livestock from the enemy on the sidelines, engaged in single animal husbandry, hence the strong civic consciousness and political activism that can reflect the general sorrow of society.

2. The commonality of nomadic animal husbandry and land allows people to communicate with each other without being tied to one place.

3. The conflict between one and the other tribes in the settlement, the continuous enmity, the continuous re-interjection as a result of each enmity, the strengthening of relations based on this [6; 440]. All the above-mentioned economic, political institutes, institutions of the spiritual sphere and the institute of the family in the Kazakh society were performing their functions. It served as a powerful tool in the activities of institutions, that is, in persuading the majority to lead, to war, to peace, to settlement.

In the same article, K. Zhubanovich said: «Since joining Russia, this situation has disappeared, both the task of protecting the foreign enemy and the task of persuading the internal majority have passed into the hands of the government. The Kazakhs, who had previously been a society for grazing livestock, protecting livestock and heads, were now only herdsmen. They had nothing left to think about but their cattle and heads. Thus, civic consciousness has decreased. From the social body, they had an only small part as a village ruler or a sergeant major (volost). Therefore, for the last 40–50 years, the occupation and interests of the Kazakhs ruling class have been both rural ruler or a sergeant major (volost). The new type of land use created a serfdom-like attitude in the village, which demoralized the people even worse» [6; 441].

As a result, the Kazakh lands and roads were cut off, each tribe, each village settled down, lost contacts, made a living in different conditions, and began to lose the unity of culture and language. K. Zhubanuly says: «Some of the so-called dialects of the Kazakh language were born in this era as a result of this disintegration». This was a manifestation of the territorial differentiation of the Kazakh language.

By the end of the 1930s, interest in social linguistic problems in Soviet linguistics (in fact, Russian linguistics) was slowing down. And the renewed interest that emerged in the late 50s and early 60s was characterized by a different channel, social linguistic research of a different orientation. The main emphasis was placed on the processes of bilingualism and multilingualism, which are characteristic of such a multinational state as the USSR. In this regard, the study of macrosociolinguistic problems, i.e. large social communities, in which one or more languages function, were a priority, and the study of language and communication processes in «micro-communities» (families, economic and production groups, etc.) was not carried out.

Within the framework of large-scale research (macrosociolinguistic problems), the Russian language as the language of the Soviet people, as a mean of interethnic communication, was most widely promoted and intensively studied. While the languages of the remaining union republics, including the Kazakh language, are considered structurally, many issues of social activity and existence in the social environment, particularly, related to the natural changes in language tools. Due to a whole set of linguistic, psychological, social, national factors the language remains relevant and insufficiently studied.

The founder of Kazakh social linguistics, professor B. Khasanuly writes: «the language of the peoples of the former Soviet Union developed based on the principles of Leninist language policy, until the second half of 1930s thirties, these principles were largely preserved, and the national language process was on the way to development. The last fifty years have not been fruitless but social needs have not been compensated in their degree. To be clear, from the second half of the 1950s to March 1987, the sphere of public activity of national languages in the Republic began to narrow, their authority began to decline, and raising the question of the development of languages other than Russian threatened to wear the veil of nationalism» [8, 17]. In this work, the scientist calls the main conditions that caused the suppression of the social activity of the Kazakh language:

1. The situation of artificially organized multinationals.
2. Kazakhs remain in the minority on their land.
3. Lack of state care of the Kazakh language.
4. Popularization of the theory of unification, integration of nations.

Thus, such a variety of distortions and stagnation in the language life began to bear fruit in the decline of social activity of the Kazakh language, the second language, the abandoned language of its speakers. Therefore, Kazakh society was divided into Kazakh-speaking and Russian-speaking.

This situation is often observed in a bilingual society, where two or more languages are used. Bilinguals are people who speak two or more languages, usually regulate the choice of language(s) consciously in the vast majority, depending on the types and circumstances of language communication. For example, today's an ordinary Kazakh speaks in Kazakh language everyday life, in the family, among close people, neighbours, friends with some local specificity, partly an oral literary form, sometimes mixed language units derived from the Kazakh-Russian bilingualism. In official situations, at work, in educational institutions, at meetings with colleagues, representatives of the authorities, mainly the Kazakh language, sometimes with a mixture of Russian is used. It is important to note that this situation is caused by the fact that one language has its subsystems, including the process of using language units of another individual language or replacing the language as a whole is also visible. The latter, that is, the conscious regulation, of the transition from one individual language to another is often added, a phenomenon characteristic of the multi-ethnic and immigrant language environment. This phenomenon is called «code-switching» in social linguistics.

What is the code? In linguistics, a code is the name of all the tools that perform a communicative function. It includes everything from natural sound languages to artificial languages: Esperanto, Ido, Volyapyuk, as well as modern machine languages, the Morse code, and more. Then Kazakh, Russian, English are called separate language codes, their subsystems are literary language, territorial dialect, sociolect, spoken language, etc. called a subcode.

Code-switching is the process, by which a speaker changes from one code to another or several subcodes in a conversation process. How the code is changed in the speech process depends on several social and linguistic factors.

When two or more people communicate with each other, the communication system they use we can call code. This is why, people usually choose a specific code in verbal communication, and at the same time they move from one code to another, or use codes interchangeably. According to Holmes, the language forms chosen by the speaker will depend on the social situation in which they are speaking. It is important that he talks about what (the subject), to whom, where, and with what thoughts he communicates verbally (the function of interaction). As a result, one message can reach different people in different ways [9; 23].

G.A. Omarbekova in the textbook «Language and Globalization» says that mutual understanding occurs through the use of bilingual or multilingual parties in the communication act by switching from one language to another and using elements of another language (words, phrases, units). In such a bilingual relationship, one of the two languages dominates. The language from which the word is derived (sub-language-embedded, language), and the main language is called a matrix language. She gives the following examples related to code-switching:

- If you have an exam next week, дайындықтың әлсіз. (English + Kazakh)
- Әріптестер, round table talk 2-ші қабатта болады. (Kazakh + English)
- Я еще не сделал homework, brother? (Russian + English)
- Ребята, үй жұмысын когда закончите? (Russian + Kazakh)

The author says that there are several reasons for the speaker to change the code. For example, a change in the addressee (i.e., the listener), the fact that the addressee or a third interlocutor can speak only one language may cause the code to change. A change in the role of the speaker is also a factor in the exchange of code. For example, a student can use their native dialect while talking to family or meeting with classmates, and they will have to switch the forms of speech formed at the university. If such an exchange does not take place, the addressee may be misunderstood by others, so he can not achieve his goal, in other words, suffers from communicative failure [9, 22–23].

In a multilingual society there can be several reasons to change the code. It often forces people to switch to a second code whilst choosing words and phrases that are understandable to a particular topic, especially when filling in a lexical gap. For example, today's Kazakh-speaking Kazakhs are forced to switch to Russian in naming nouns in the same room (workplace). After all, except for the door and window in the attic — the floor (rarely called the floor), curtains, cornices, chandeliers, blinds, batteries, window sills, sockets, switches, etc. Passwords in the pronunciation and spelling of the Russian language. This is a phenomenon of hybridization, which is reflected in the language of modern integration. The Kazakh language has been influenced by this phenomenon since Soviet times. There are several reasons for this:

1. Discovery of science and technology in other countries. In our case, most of them enter through the Russian language.

2. The existence of socio-political changes in countries whose languages have reached the level of donors, and the inclusion of socio-political news in the model of those countries. In our case, it is also related to the Russian language. This is evidenced by the fact that even during the 30 years of Kazakhstan's independence, all laws were drafted in Russian and translated into Kazakh, except for a few in the Kazakh language, and the main legal force is the Russian version.

3. Existence of economic advantages of those countries.

Along with hybridization, the proliferation of hybrid words has become a disturbing phenomenon. The basis of hybrid words is keywords, which in modern linguistics is the integration of foreign vocabulary into the native language system.

At present, not only Russian, but also English words are constantly entering into the Kazakh language. For example, in politics: boomer, rating, lobbying, ombudsman, speaker, image, briefing, speechwriter, leader, charisma, impeachment; in media: media holding, public relations, jammic, press release, hype, direct mail; in business language: business, boutique, shop, shopper (jobber), bill broker; in education: module, case, tutor, computer, laptop, site, modem, feedback; in sports: curling, driving, squash, bowling, surfing, cricket, skateboarding, baseball, bodybuilding, surfing, etc.; in the names of food, utensils, kitchen equipment: blender, sandwich maker, roast beef, toaster, barbecue, hot dog, pudding, mixer, sandwich, website, etc.; in art: pop art, rock, single, performance, break dance, blues, reggae, show, remake; in the field of tourism, services: dial meal, catering, motel, breakfast, cap cake, gel, skin pro, trimmer, soul, sponge, scrub, lifting, spray, tracking; in advertising: banner, sandwich, billboard, spam, brand, image, inclusive tour; in the information service: chat, site, file, interface, banner, bitch, script, byte, update, upgrade, game, click, smile, time, router, hard drive, peer, user; in the field of law enforcement: bailey, attorney, solicitor, voucher

(criminal), halfbacker (lawyer); in the economy: market maker, provider, leasing, investment, deposit, pincode, bank, green card, dollar, cent, auction, profit, etc.

Journalists are concerned about the impact of English on the Kazakh language, its spread and growth. The reason for concern is the purity of the native language for the nation, the preservation of the language, the growing threat of its survival as a national language. Therefore, attention is inevitably paid to this problem. In the current language reform through the modernization of the Kazakh alphabet and its spelling, it is important to be guided by the principles of speaking other languages, established by the Alash intellectuals.

Conclusion

As a result, the differentiation of the Kazakh language into subsystems within itself has its own specifics, and not the same as other languages (Russian, English, and others). This is due to the established cultural, economic, political and social systems, relations, and domestic principles in Kazakh society. Kazakh society, like other societies, is a single national community that communicates with each other in the same language, without being tied up in one place, divided into groups and classes, without wearing the yoke of slavery, without being imprisoned. The social differentiation of the language of a single gene, which has been formed over these five centuries, does not allow even territorial differentiation. However, various changes and stagnation in Tsarist Russia and the Soviet era, as well as the processes of globalization and integration today, have an impact on the decline of the Kazakh language, as well as on the development and expansion of the Kazakh language. Both of these factors should be taken into account and studied from a scientific point of view in a conscious approach to the development of the Kazakh language.

**The article was written in the framework of grant funding for scientific and (or) scientific and technical projects for 2020–2022. The study was funded by the Science Committee of the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan (grant AP08956367).*

References

- 1 Абасилов А.М. Әлеуметтік лингвистика / А.М. Абасилов. — Алматы: Асыл кітап, 2016. — 248 б.
- 2 Тер-Минасова С.Г. Тіл және мәдениетаралық коммуникация / С.Тер-Минасова. — Алматы: Ұлттық аударма бюросы, 2018. — 320 б.
- 3 Икенов А.И. Әлеуметтану негіздері / А. Икенов, А. Жүсіпова. — Алматы: Экономика, 2004. — 208 б.
- 4 Беликов В.И. Социолінгвистика / В.И. Беликов, Л.П. Крысин. — М.: Изд. центр РГГУ, 2001. — 439 с.
- 5 Байтұрсынов А. Тіл тағылымы (қазақ тілі мен оқу-ағартуға қатысты еңбектері) / А. Байтұрсынов. — Алматы: Ана тілі, 1992. — 444 б.
- 6 Жұбанұлы Қ. Революция және қазақтың ұлттық тілі / Қ. Жұбанұлы. — Алматы: Абзал-ай, 2013. — 640 б.
- 7 Бүкілодақтық Түркологиялық конгресс: стенографиялық есеп. — Баку. Әзірбайжан ғылыми зерттеулер мен зерттеулер қоғамы (26 ақпан — 6 наурыз), 1926.
- 8 Хасанұлы Б. Ана тілі — ата мұра / Б.Хасанұлы. — Алматы: Жазушы, 1992. — 272 б.
- 9 Омарбекова Г.Ә. Тіл және жаһандану: оқу құр. / Г.Ә. Омарбекова. — Нұр-Сұлтан: «Fastprint» баспасы, 2019. — 160 б.

А.М. Абасилов

Тілдің әлеуметтік саралануы және код ауыстыру мәселесі

Мақалада әлеуметтік лингвистиканың «тіл және қоғам» байланысынан туындайтын тілдің әлеуметтік саралану мәселесі сөз болып, сараланудың себебі мен мәні, зерттелуі, өзіндік проблемалары қарастырылған. Одан әрі қазақ тілінің ұлттық код ретінде өмір сүруі, өз сөйлеушілерінің түрлі жіктері мен топтарында қызмет ете отырып саралану ерекшелігі, оның бұрынғы даму кезеңдерінен қазіргі айырмашылығы талданған. Қазақ тіл білімінің негізін салушы тіл білгірлері А. Байтұрсыновтың мен Қ. Жұбановтың және қазақ тілінің қазіргі әлеуметтік лингвистикалық ахуалын зерттеуші Б. Хасанұлының еңбектері арқылы қарастырылған. Өткен ғасырларда қазақ қоғамында қалыптасқан әлеуметтік институттардың көмегімен адамдар арасындағы қарым-қатынастар белгілі бір тәртіп пен стандарттарға келтіріліп, олардың мінез-құлықтары мен іс-әрекеттері реттеліп отырса, Патшалы Ресей мен кеңес заманындағы қоғамдағы мәдени және саяси өзгерістер бір тілде сөйлейтін адамдардың

арасына жік түсіріп, қазақ тілінің табиғи қалпы бұзылып, біртұтастығы мен бірқалыптылығы, қоғамды біріктірушілік қызметі әлсірегені жан-жақты баяндалған. Автор тілдің саралануы мен код ауыстыруға ықпалы бар факторларды зерттеу, олардың тілдік үдерістер мен қатынастарға әсер ету сипатын қарастыру, қазақ тілінің заманауи тіл ретінде қызмет етуінің әлеуметтік шарттылық ерекшелігін анықтау қазақстандық әлеуметтік лингвистиканың өзекті міндеттерінің бірі болып табылады деген тұжырым жасайды.

Кілт сөздер: әлеуметтік лингвистика, қазақ тілі, тілдің әлеуметтік саралануы, тілдік код, субкод, код ауыстыру.

А.М. Абасилов

Социальная дифференциация языка и проблема замены кода

В статье рассмотрены проблемы социальной дифференциации языка, возникающие в социолингвистике во взаимосвязи «язык и общество», причины и сущность дифференциации, исследования, собственные проблемы. Проанализированы существование казахского языка как национального кода, особенности дифференциации, обслуживания в разных классах и группах его носителей, его нынешние отличия от предыдущих этапов развития. Казахский язык изучен в трудах основоположников казахского языкознания, лингвистов А. Байтурсынова и К. Жубанова, исследователя современной социолингвистической ситуации казахского языка Б. Хасановича. С помощью социальных институтов, сформировавшихся в казахстанском обществе в прошлые века, человеческие отношения были приведены к определенному порядку и стандартам, их поведение и действия регулировались, а культурные и политические изменения в царской России и советском обществе разделили людей, говорящих на одном и том же языке. Наблюдается нарушение естественного состояния языка, подробно описаны единство и единообразие, ослабление объединяющей функции общества. Автор приходит к выводу, что одной из ключевых задач казахстанской социолингвистики является изучение факторов, влияющих на дифференциацию и кодирование языка, рассмотрение характера их влияния на языковые процессы и отношения, определение социальных условий казахского языка как современный язык.

Ключевые слова: социолингвистика, казахский язык, социальная дифференциация языка, языковой код, субкод, замена кода.

References

- 1 Abasilov, A.M. (2016). *Aleumettik lingvistika [Sociolinguistics]*. Almaty: Asyl kitap [in Kazakh].
- 2 Ter-Minasova, S.G. (2018). *Til zhane madenietaralyq kommunikatsiia [Language and intercultural communication]*. Almaty: Ulttyk audarma biurosy [in Kazakh].
- 3 Ikenov, A.I., & Zhusupova, A.D. (2004). *Aleumettanu negizderi [Basics of sociology]*. Almaty: Ekonomika [in Kazakh].
- 4 Belikov, V.I., Krysin, L.P. (2001). *Sotsiolingvistika [Sociolinguistics]*. Moscow: Izdatelskii tsentr RGGU [in Russian].
- 5 Baitursynov, A. (1992). *Til tagylymy: qazaq tili men oku-agartuga qatysty enbekteri [Language lessons: Oct. works on language and education]*. Almaty: Ana tili [in Kazakh].
- 6 Zhubanuly, K. (2013). *Revoliutsiia zhane qazaqtyn ulttyq tili [Revolution and the Kazakh national language]*. Almaty: Abzal-ai [in Kazakh].
- 7 All-Union Turkological Congress 26: *Azirbaizhan gylymi zertteuler men zertteuler kogamy — Azerbaijan Society for Scientific Research and Research (26 ақпан — 6 наурыз)*. Baku [in Kazakh].
- 8 Khasanuly, B. (1992). *Ana tili — ata mura [Mother tongue is the ancestral heritage]*. Almaty: Zhazushy [in Kazakh].
- 9 Omarbekova, G.A. (2019). *Til zhane zhahandanu [Language and Globalization]*. Nur-Sultan: «Fastprint» baspasy [in Kazakh].

Т.В. Солодовникова*

*Белорусский государственный университет, Минск, Белоруссия
(E-mail: tatianasolodovnikova2015@gmail.com)***К построению социальной семиотики рекламной коммуникации:
культурный контекст (на примере Республики Беларусь)**

В статье рекламная коммуникация рассмотрена автором в качестве коллективной информационной среды, отражающей определенный этап развития общества, с одной стороны, и способная трансформировать общество — с другой. В аспекте построения социальной семиотики проведен теоретико-методологический анализ операционализации контекстуальных возможностей, в результате чего было показано, что доминирующие дискурсы всегда реализуют свой потенциал с учетом контекста. Обоснована дуальная трактовка термина «культурный контекст»: как совокупность культурнозначимых и культурообусловленных знаний, объективирующихся в различных текстовых параметрах; как совокупность единиц культурной семантики разных уровней. На примере белорусских рекламных коммуникаций показаны две разнонаправленные тенденции построения социальной семиотики. Продemonстрировано, каким образом рекламные нарративы становятся опорными точками формирования и трансформации социальной и культурной жизни и каким образом национальный социально-культурный исторический контекст становится интегральной составляющей рекламной коммуникации, нацеленной на создание современной белорусской идентичности. На основании проведенного анализа автор приходит к выводу о том, что рекламная коммуникация это не столько экономическая информация, сколько социальное зеркало, выполняющее нормативную функцию как точка демонстрации картины мира, культуры, образа жизни, статуса, стереотипов, способов мышления и поведения. Установлено, что релевантность контекста не обеспечивается исключительно лингвистическими методами анализа, а обусловлена социальной практикой, основанной на значимости для коммуникаторов того или иного аспекта репрезентируемой ситуации.

Ключевые слова: социальная семиотика, рекламная коммуникация, контекст, культура, дискурс-анализ, моделирование, социальный феномен, бренд, Республика Беларусь.

Введение

Еще М. Маклюэн одним из первых обратил внимание на социальный характер медиа и природу медиатических техник, указывая на то, что «в формировании обществ и каналов коммуникации сами медиа всегда были важнее содержания сообщений» [1; 27]. Отмечая, что реклама сама по себе является гораздо более важным информационным достоянием, чем все, что она продвигает, и ее нельзя трактовать в качестве примитивного способа продажи товаров и услуг, М. Маклюэн рассматривает рекламу как коллективную информационную среду, отражающую определенный этап развития общества: «Les historiens et les archéologues découvriront un jour que les annonces de notre époque constituent le reflet quotidien le plus riche et le plus fidèle qu'une société n'ait jamais donné de toutes les gammes de ses activités. Les hiéroglyphes égyptiens viennent loin derrière à cet égard» [1; 268] *‘Историки и археологи однажды обнаружат, что рекламные объявления нашего времени являются самым богатым и верным ежедневным отражением, которое когда-либо предоставляло общество из всех диапазонов своей деятельности. Египетские иероглифы в этом отношении далеко отстают’*[†]. В маклюэновском понимании рекламная коммуникация является своеобразным переводчиком социальной реальности, поскольку, будучи коллективной информационной средой, меняет поведение индивидов в обществе. Реклама — это техника, и, как и все техники, она, по мнению канадского исследователя, точка зрения которого разделяется в данной работе, способна преобразить мир.

Большая часть коммуникации в социуме осуществляется с помощью приобретенных (социальных) знаковых систем. Применяя их, люди получают когнитивные способности, поскольку думают преимущественно на языке, а затем используют эти системы для тех или иных видов социальных действий, которые так или иначе всегда позиционируются по отношению к другим социальным субъ-

* Автор-корреспондент. E-mail: tatianasolodovnikova2015@gmail.com

† Примечание: Здесь и далее перевод Т.В. Солодовниковой.

ектам. Любое наше действие в социуме предполагает в том или ином виде наличие других социальных субъектов, а отношения с ними — применение коммуникативных способностей. В этом смысле коммуникация является социальным действием.

Людам, как и животным, свойственны определенные мотивационные сигналы, такие как крик, определенные жесты и т. д. Все они являются биологически унаследованными, заложенными в нас природой. Так, Н.Б. Мечковская называет такие виды знаковых систем «биологические семиотики», то есть системы значений, заложенные в нас природой [2]. Остальные семиотики относятся к категории «социальные семиотики» и представляют собой виды знаковых систем, которые мы приобретаем в процессе социализации. К ним относятся речь, письмо, определенные жесты (их мы также познаем, находясь в определенной среде).

Обращение к операционализации контекста обнажило ряд методологических проблем, что в дальнейшем (конец 90-х — начало 2000-х) привело к появлению во Франции работ, проливающих свет на процессы взаимосвязи социально-культурных контекстов и рекламной коммуникации: E. Landowski, A. Semprini, G. Marrone, M.P. Pozzato, C. Bianchi [3-7].

В настоящее время существует ряд направлений, занимающихся развитием теории контекста в различных аспектах:

- с точки зрения гендера [8];
- в рамках антропологической лингвистики в аспекте взаимодействия культурных аспектов речи [9];
- в рамках конверсационного анализа в аспекте взаимодействия институционального и организационного контекстов речи [10];
- в области критических исследований дискурса с упором на исследование социального контекста [11–13];
- в области искусственного интеллекта в аспекте моделирования контекста коммуникации [14];
- в рамках интеракционной лингвистики в аспекте исследования неявных «контекстуальных стимулов» [15] и т.д.

Таким образом, в современных исследованиях по дискурс-проблематике подчеркивается не только сложная онтологическая сущность самого термина «контекст», но и его фундаментальная роль для понимания как устных, так и письменных текстов. Неоднократно было показано, что доминирующие дискурсы всегда реализуют свой потенциал с учетом контекста [16].

Методы и материалы

Основополагающей для проведенного исследования явилась методика критического дискурс-анализа, дополненная системно-интерпретационным анализом, позволяющим объяснить процессы конструирования социальной семиотики путем встраивания культурного контекста в дискурсивные практики рекламной коммуникации в Беларуси. Методологической базой послужили работы зарубежных и отечественных исследователей по семиотической проблематике и операционализации контекста. В статье использованы примеры рекламных кампаний одного из наиболее авторитетных профессиональных онлайн-ресурсов в Республике Беларусь <https://marketing.by/>, объединяющего рекламную аналитику информационно-коммуникационного пространства Беларуси, а также материалы официальных онлайн-ресурсов Витебского государственного университета им. П. М. Машерова.

Результаты и их обсуждение

Интерес к проблеме контекста представляет собой одну из наиболее ярких тенденций развития семиотического направления дискурс-анализа. В языкознании понятие «контекст» зачастую приравнивается к понятию «системное значение семантически законченного текстового отрывка, обладающего свойством целостности» [17; 385]. Отсюда в большинстве работ по лингвистике находим, что под контекстом понимается ближайшее окружение лексической единицы, законченный в смысловом отношении отрезок письменной речи, в котором используется исследуемая единица анализа (это может быть словосочетание либо небольшое предложение, либо абзац). При этом считается, что контекст структурирует возможные аспекты значения лексической единицы и вне контекста лексема утрачивает дополнительные значения, ситуативно обусловленную семантическую конкретность, коннотативность.

С таким утверждением вряд ли можно согласиться, поскольку, во-первых, оно не отражает междисциплинарность, предъявляемую к современному гуманитарному знанию, а во-вторых, в ряде ра-

бот по проблематике дискурса доказано, что контекст (при его понимании как семантически законченного текстового отрывка, обладающего свойством целостности), служит одним из факторов неопределенности дискурса за счет предоставления адресату возможности множественной интерпретации слов и увеличения тем самым семантической диффузности лексем [18]. Схожая точка зрения обнаруживается и в работах Т. А. ван Дейка: «Простое исследование лингвистических структур дискурса «как такового» и даже автономных интеракционных структур разговоров не отвечает более тенденциям современной дискурсивной сферы исследований. Вместо этого, все большее внимание приобретает исследовательский взгляд «поверх» дискурса, имеющий цель рассмотреть его когнитивное, социальное, политическое, культурное и историческое измерения» [19; 284].

Более того, представляется, что в современных условиях цифровизации всех общественных сфер жизнедеятельности рекламные медиатексты становятся важными «поставщиками» и распространителями культурного знания, реализуемого в контекстуальных нарративных формах. С одной стороны, речь идет о культурном контексте как совокупности культурозначимых и культурообусловленных знаний, объективирующихся в различных текстовых параметрах. С другой стороны, речь идет о культурологическом контексте как совокупности единиц культурной семантики разных уровней (денотативного, коннотативного, ассоциативного и метафорического), употребление которых может быть обусловлено культурным контекстом события / факта (медиасобытия / медиафакта) или прагматическим намерением коммуникатора.

В таком ракурсе рекламные сообщения стали рассматриваться не только как результат генеративного процесса значений, но, прежде всего, как пространство, где моделируются социальные феномены. Следовательно, социальная семиотика рекламы, с одной стороны, исследует то, каким образом социально-культурный контекст вписывается в рекламные дискурсы, с другой — каким образом рекламные дискурсы становятся точками образования и трансформации социального и культурного.

Приведем один из вариантов того, как рекламный нарратив, трактуемый в узком его значении на примере слогана, становится опорной точкой образования и трансформации социальной и культурной жизни. Яркой иллюстрацией в данном контексте может служить слоган Витебского государственного университета им. П.М. Машерова: «Вместе Генерируем Успех!», графически являющий собой один из способов развертывания аббревиатуры ВГУ. Главный принцип и девиз университета, многократно предъявляемый по всем медиаканалам (университет представлен во всех социальных сетях, имеет свое телевидение), позволил администрации университета сформировать абсолютно новый имидж университета классического типа, создать своеобразное аксиологическое поле, состоящее из таких элементов, как 'успех', 'команда', 'помощь', 'взаимоуважение', 'труд', 'преемственность', 'традиции', сплотив тем самым коллектив и студентов, продвигая эти ценности в том числе и в рамках недавно созданной школы лидеров «Машеровцы», количество членов которой неуклонно растет.

Как указывает Э. Ландовский [3; 137], прежде чем исследовать производство значения, идеологический или стратегический выбор используемых элементов, социальную эффективность рекламных дискурсов, необходимо исследовать те формы, которые они (дискурсы) принимают в зависимости от синтаксических критериев и тех ценностных ориентаций, которые вкладываются в позиционирование объектов /предметов / услуг.

Рассмотрим, каким образом социально-культурный контекст становится частью рекламного дискурса на другом примере семиотического анализа отдельных современных рекламных кампаний.

Так, в конце февраля 2021 г. в социальной сети Instagram была запущена новая рекламная кампания ОАО «Лидское пиво» (входит в состав Международного холдинга «Olvi PLC»). Особенностью данной кампании является создание реального аккаунта основателя пивоварни, жившего в конце XIX — начале XX века, Носеля Зеликовича Пупко. На основании скудных исторических данных, имевшихся в распоряжении рекламистов TDI Group, было принято решение о реконструировании исторического контекста, его мифологизации с тем, чтобы в дальнейшем сформировать у потребителя максимально позитивный образ как самого основателя, так и бренда в целом. «Одна из ценностей нашего титульного бренда — корни. Мы гордимся своим местом происхождения и историей» [20], указывает PR-директор предприятия С. Спринджук, отмечая при этом, что «времена, когда можно было сказать «ничего личного, только бизнес», прошли. Потребителям важно понимать, кто стоит за брендом, на какие ценности ориентирован этот человек» [20]. В данном случае акцент делается на сохранение традиций, преемственность поколений, белорусскую идентичность, что в эксплицитной форме выражено в том числе и в использовании исключительно белорусского языка при ведении аккаунта «Носелем Пупко». Примечательно и то, что данная рекламная кампания использует не только классиче-

ские вербальные (рекламный нарратив) и невербальные приемы (изображение продукта, фото), но и предлагает полноценную коммуникацию с потребителем: подписчики аккаунта могут напрямую обратиться к Носелю с конкретным вопросом или предложением, поделиться своим мнением о продукте, получив обязательную обратную связь. Продвигая свой продукт на рынке, рекламная кампания воссоздает портрет белоруса таким, каким компания, бренд хотят его видеть: удачный бизнесмен, уважающий свои корни и многовековые традиции белорусского народа, прислушивающийся ко мнению окружающих его людей, стильный, ухоженный, любящий простые удобные вещи в повседневной жизни.

Заключение

Таким образом, на примере данной рекламной кампании отчетливо прослеживается, каким образом национальный социально-культурный исторический контекст был вписан в пространство рекламного дискурса с целью порождения нового культурного смысла, формирования не только позитивного бренда компании / продукта, но и, прежде всего, продвижения образа «нового белоруса», создания современной белорусской идентичности.

В подобном ракурсе реклама — это не столько экономическая информация, сколько социальное зеркало, выполняющее нормативную функцию как точка демонстрации катини мира, культуры, образа жизни, статуса, стереотипов, способов мышления и поведения. Релевантность же контекста, очевидно, не обеспечивается сугубо лингвистическими методами анализа (семантический анализ, имплицитур и т.д.), а регулируется, прежде всего, социальной практикой, основанной на значимости для коммуникаторов того или иного аспекта репрезентируемой ситуации. Так, полагаем, что рекламные медиатексты, с одной стороны, «пассивно» отражают определенные фрагменты действительности, но с другой — они активно конструируют новые фрагменты, встраивая их в обыденные дискурсивные практики.

Статья подготовлена при финансовой поддержке Белорусского республиканского фонда фундаментальных исследований в рамках проекта «Рекламная коммуникация как результат моделирования информационно-коммуникативного пространства» («Ученый-2021», № Г21У-001 от 01.07.2021 г.

Список литературы

- 1 McLuhan M. (1964) *Pour comprendre les médias* / M. McLuhan. — Paris : Point-Le Seuil, 1977. — 404 p.
- 2 Мечковская Н.Б. Семиотика. Язык. Природа. Культура / Н.Б. Мечковская. — М.: Изд. центр «Академия», 2007. — 432 с.
- 3 Landowski, E. *La société réfléchie* / E. Landowski. — Paris : Le Seuil, 1989. — 285 p.
- 4 Sempirini A. *Analyser la communication: Comment analyser les images, les médias, la publicité (Champs visuels)* / A. Sempirini. — Editions L'Harmattan, 1996. — 272 p.
- 5 Marrone G. *Corpi sociali. Processi comunicativi e semiotica del testo* / G. Marrone. — Editore: Einaudi, 2001. — 400 p.
- 6 Pozzato M.P. *Semiotica del testo. Metodi, autori, esempi* / M.P. Pozzato. — Ed.: Carocci, 2020). — 314 p.
- 7 Bianchi C. *Spot. Analisi semiotica dell'audiovisivo pubblicitario* / C. Bianchi. — Editore: Carocci, 2005. — 191 p.
- 8 Lazar M. *Feminist Critical Discourse Analysis Gender, Power and Ideology in Discourse* / M. Lazar // *Gender, Power and Ideology in Discourse*. — Houndsmills, UK: Palgrave Macmillan, 2005. — P. 1–28.
- 9 Duranti A., Goodwin, C. (eds.) *Rethinking context: Language as an Interactive Phenomenon* / A. Duranti, C. Goodwin. — Cambridge: Cambridge University Press, 1992. — 363 p.
- 10 Boden D., Zimmerman D. H. (Eds.). *Talk and Social Structure: Studies in Ethnomethodology and Conversation Analysis* / D. Boden, D.H. Zimmerman. — Berkley: University of California Press, 1993. — 320 p.
- 11 Fairclough N.L. *Critical Discourse Analysis: The Critical Study of Language* / N. L. Fairclough. — Harlow, UK: London, 1995. — 265 p.
- 12 Wodak R., Chilton P. (Eds.) *A New Agenda in (Critical) Discourse Analysis* / R. Wodak, P. Chilton. — Amsterdam: John Benjamins, 2005. — 341 p.
- 13 Wodak R., Meyer M. (eds.) *Methods of Critical Discourse Analysis* / R. Wodak, M. Meyer. — London: Sage, 2001. — 209 p.

- 14 Akman V., Bouquet P., Thomason R., Young R. A. (eds.) Modeling and Using Context. Proceedings of Third International and Interdisciplinary Conference, CONTEXT 2001, Dundee, UK, 27–30 July 2001 / V. Akman, P. Bouquet, R. Thomason, R. A. Young. — Berlin: Springer-Verlag, 2001. — 484 p.
- 15 Gumperz J.J. Discourse strategies / J.J. Gumperz. — Cambridge: Cambridge University Press, 1982. — 225 p.
- 16 Van Dijk T. A., Kintsch W. Strategies of Discourse Comprehension / T. A. Van Dijk, W. Kintsch. — New York: Academic Press, 1983. — 423 p.
- 17 Кохтев Н.Н. Реклама: искусство слова. Рекомендации для составителей рекламных текстов / Н.Н. Кохтев. — М.: Изд-во МГУ, 1997. — 96 с.
- 18 Месячик А.А. Семантика слова в контексте политического дискурса (на материале текстов выступлений британских и американских политических деятелей): автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04 / А.А. Месячик. — Минск, 2008. — 22 с.
- 19 Ван Дейк Т.А. Дискурс и власть: Репрезентация доминирования в языке и коммуникации; пер. с англ. / Т.А. Ван Дейк. — 2-е изд. — М.: УРСС; Кн. дом «ЛИБРОКОМ», 2015. — 352 с.
- 20 Основатель «Лидского пива» Носель Пупко «завел аккаунт» в Instagram. Как и зачем оновили образ предпринимателя из XIX века. — URL: <https://marketing.by/novosti-rynka/osnovatel-lidskogo-piva-nosel-pupko-zavel-akkaunt-v-instagram-kak-i-zachem-osovremenili-obraz-predpr/> (Дата обращения: 22.07.2021).

Т.В. Солодовникова

Жарнамалық коммуникацияның әлеуметтік семиотикасын құру: мәдени контекст (Беларусь Республикасының мысалында)

Мақалада автор жарнамалық коммуникацияны бір жағынан қоғам дамуының белгілі бір кезеңін көрсететін және екінші жағынан қоғамды өзгерте алатын ұжымдық ақпараттық орта ретінде қарастырған. Әлеуметтік семиотиканы құру аспектісінде контекстік мүмкіндіктерді іске асырудың теориялық және әдіснамалық талдауы жүргізілді, нәтижесінде басым дискурстар әрқашан контексті ескере отырып, өз әлеуетін жүзеге асыратындығы көрсетілді. «Мәдени контекст» терминінің дуалды түсіндірмесі негізделген: әртүрлі мәтіндік параметрлерде қарсылық білдіретін мәдени мағыналы және мәдени шартты білім жиынтығы ретінде; әртүрлі деңгейдегі мәдени семантика бірліктерінің жиынтығы ретінде. Беларусьиялық жарнамалық коммуникациялардың мысалында әлеуметтік семиотиканы құрудың екі көп бағытты тенденциясы көрсетілген. Жарнамалық әңгімелер әлеуметтік және мәдени өмірдің қалыптасуы мен өзгеруінің тірек нүктелеріне қалай айналатыны және ұлттық әлеуметтік-мәдени тарихи контекст қазіргі беларуссиялық сәйкестікті құруға бағытталған жарнамалық коммуникацияның ажырамас құрамдас бөлігіне айналатыны айтылған. Талдау негізінде автор жарнамалық қарым-қатынас — бұл картинаның бейбітшілік, мәдениет, өмір салты, мәртебесі, стереотиптері, ойлау және мінез-құлық тәсілдерін көрсету нүктесі ретінде нормативтік функцияны орындайтын әлеуметтік айна сияқты экономикалық ақпарат емес деген қорытындыға келеді. Контекстің өзектілігі тек лингвистикалық талдау әдістерімен қамтамасыз етілмейтіні, бірақ ұсынылған жағдайдың белгілі бір аспектісінің коммуникаторлары үшін маңыздылығына негізделген әлеуметтік тәжірибеге байланысты екендігі анықталды.

Кілт сөздер: әлеуметтік семиотика, жарнамалық коммуникация, контекст, мәдениет, дискурс-талдау, модельдеу, әлеуметтік феномен, бренд, Беларусь Республикасы.

T.V. Solodovnikova

On the construction of the social semiotics of advertising communication: the cultural context (on the example of the Republic of Belarus)

The article considers advertising communication as a collective information environment that reflects a certain stage of society's development on the one hand, and can transform society, on the other. In the aspect of building social semiotics, a theoretical and methodological analysis of the operationalization of contextual possibilities was carried out, because of which it was shown that the dominant discourses always realize their potential taking into account the context. The dual interpretation of the term "cultural context" is justified: as a set of culturally significant and culturally conditioned knowledge objectified in various text parameters; as a set of units of cultural semantics of different levels. Using the example of Belarusian advertising communications, two multidirectional trends in the construction of social semiotics are shown. It is showed how advertising narratives become reference points for the formation and transformation of social and cultural life, and how the national socio-cultural historical context becomes an integral component of advertising communication aimed at creating a modern Belarusian identity. Based on the analysis, the author concludes that advertising communication is not so much economic information as a social mirror that performs a normative func-

tion as a point of demonstrating the truth of the world, culture, lifestyle, status, stereotypes, ways of thinking and behavior. It is established that the relevance of the context is not provided only by linguistic methods of analysis, but also based on the significance for communicators of one or another aspect of the represented situation.

Keywords: social semiotics, advertising communication, context, culture, discourse analysis, modeling, social phenomenon, brand, the Republic of Belarus.

References

- 1 McLuhan, M. (1977). *Pour comprendre les médias [To understand the media]*. Paris: Point-Le Seuil [in French].
- 2 Mechkovskaya, N.B. (2007). Semiotika. Yazyk. Priroda. Kultura [SEMIOTICS Language. Nature. Culture]. Moscow: Izdatelskii tsentr «Akademii» [in Russian].
- 3 Landowski, E. (1989). *La société réfléchie [The thoughtful society]*. Paris: Le Seuil [in French].
- 4 Sempirini, A. (1996). *Analyser la communication: Comment analyser les images, les médias, la publicité (Champs visuels) [Analyze communication: How to analyze images, media, advertising (Visual Fields)]*. Editions L'Harmattan [in French].
- 5 Marrone, G. (2001). *Corpi sociali. Processi comunicativi e semiotica del testo [Social bodies. Communication processes and semiotics of the text]*. Editore: Einaudi [in Italian].
- 6 Pozzato, M.P. (2020). *Semiotica del testo. Metodi, autori, esempi [Semiotics of the text. Methods, authors, examples]*. Ed. Carocci [in Italian].
- 7 Bianchi, C. (2005). *Spot. Analisi semiotica dell'audiovisivo pubblicitario [Spot. Semiotic analysis of audiovisual advertising]*. Editore: Carocci [in Italian].
- 8 Lazar, M. (2005). Feminist Critical Discourse Analysis Gender, Power and Ideology in Discourse. Gender, Power and Ideology in Discourse, 1–28.
- 9 Duranti, A., & Goodwin, C. (Eds.). (1992). *Rethinking context: Language as an Interactive Phenomenon* Cambridge: Cambridge University Press.
- 10 Boden, D., Zimmerman, D.H. (Eds.). (1993). *Talk and Social Structure: Studies in Ethnomethodology and Conversation Analysis*. Berkley: University of California Press.
- 11 Fairclough, N.L. (1995). *Critical Discourse Analysis: The Critical Study of Language*. Harlow, UK: London.
- 12 Wodak, R., & Chilton, P. (eds.). (2005). *A New Agenda in (Critical) Discourse Analysis*. Amsterdam: John Benjamins.
- 13 Wodak, R., & Meyer, M. (eds.). (2001). *Methods of Critical Discourse Analysis*. London: Sage.
- 14 Akman, V., Bouquet, P., Thomason R., & Young, R.A. (eds.). (2001). *Modeling and Using Context*. Berlin: Springer-Verlag.
- 15 Gumperz, J.J. (1982). *Discourse strategies*. Cambridge: Cambridge University Press.
- 16 Van Dijk, T.A., & Kintsch, W. (1983). *Strategies of Discourse Comprehension*. New York: Academic Press.
- 17 Kokhtev, N.N. (1997). *Reklama: iskusstvo slova. Rekomendatsii dlia sostavitelei reklamnykh tekstov [Advertising: the art of words. Recommendations for compilers of advertising texts]*. Moscow: Izdatelstvo Moskovskogo gosudarstennogo universiteta [in Russian].
- 18 Mesyachik, A.A. (2008). *Semantika slova v kontekste politicheskogo diskursa (na materiale tekstov vystuplenii britanskikh i amerikanskikh politicheskikh deiatelei) [Semantics of the word in the context of political discourse (based on the texts of speeches by British and American political figures)]*. Minsk [in Russian].
- 19 Van Deyk, T.A. (2015). *Diskurs i vlast: Reprezentatsiia dominirovaniia v yazyke i kommunikatsii [Discourse and power: Representation of dominance in language and communication]*. Moscow: URSS; Knizhnyi dom «LIBROKOM» [in Russian].
- 20 Osnovatel «Lidskogo piva» Nosel Pupko «zavel akkaunt» v Instagram. Kak i zachem osovremenili obraz predprinimatelia iz XIX veka [The founder of Lida Beer, Nosel Pupko, «started an account» on Instagram. How and why did they modernize the image of an entrepreneur from the XIX century]. *marketing.by*. Retrieved from <https://marketing.by/novosti-rynka/osnovatel-lidskogo-piva-nosel-pupko-zavel-akkaunt-v-instagram-kak-i-zachem-osovremenili-obraz-predpr/> (date of the application: 22.07.2021) [in Russian].

M.A. Alshynbayeva^{1*}, D. Veselinov²¹ Karaganda University of the name of academician E.A. Buketov, Kazakhstan;² Sofia University, Sofia, Bulgaria

(e-mail: a_moon86@mail.ru, dvdimitrov@diuu.uni-sofia.bg)

National and cultural specificity of stable expressions with the zoonymic component “wolf” in English and Kazakh languages

The article focuses on a linguocultural analysis of English and Kazakh stable expressions nominating the image of a wolf. The aim is to study stable expressions through the prism of the values of the linguocultural community, in particular, English and Kazakh, represented in it. In the course of the analysis groups of stable expressions were identified and their differences and similarities in the compared languages were examined, as well as their national and cultural specificity, based on the action of universal cultural codes, was revealed. The national-cultural specificity of zoonyms is determined by a number of extralinguistic factors: the location of the country, the living conditions of the people, their customs and traditions, history, religion and socio-political structure. All this fixes national-specific connotations for zoonyms and determines their productivity. The practical significance of the research lies in the possibility of using its results in teaching, first of all, the theory of language, English and Kazakh phraseology, special courses in cultural linguistics, sociolinguistics, and intercultural communication. Further, research of phraseological units with a zoonym component can be carried out on the basis of the inclusion of other distant languages, for example, German, which will reveal universal features in the perception of animals from the perspective of a three-sided analysis.

Keywords: language, phraseology, wolf, English language, Kazakh language.

Introduction

In modern linguistics the relationship and interaction of language and culture is one of the key problems, since “in most cases, a person is not dealing with the world itself, but with its representations, with cognitive pictures and models — the world (or various worlds) is presented to a person through the prism of his culture and, in particular, language, which is an integral element of culture» [1].

Scientists began to consider language not just as a mean of communication, storage and accumulation of information, but also as a tool for transmitting the culture of a particular people. By culture we mean “a social phenomenon that ensures the existence and reproduction of an ethnic group in its material and spiritual existence. Culture is a way of life of people in all its diversity: methods of obtaining material goods (food, clothing, housing, tools, etc.), features of the spiritual world (intelligence, knowledge about the world of nature and people, beliefs, fantasies and behaviors in standard life situations — customs, traditions, family life). Culture, like language, is also a symbolic (semiotic) system capable of self-organization, since culture is primarily memory, and its main feature is accumulation and striving for absolute universality” [2].

Since the most important function of culture is the accumulation and processing of information obtained in the process of human activity, culture is directly related to the peculiarities of the national mentality. Indeed, the degree of understanding of a person's ethnicity is clearly visible when studying the same cultural concepts, which coincide in terms of language representation, but differ in content, role in the formation of national mentality. As noted by V.V. Kolesov: “Mentality is a worldview in the categories and forms of the native language, combining the intellectual, spiritual and voluntary qualities of the national character in its typical manifestations. The language embodies both the national character and the national idea, and national ideals, which in their complete form can be represented in the traditional symbols of this culture” [3].

The Yaik embodiment occurs due to cognitive processes and mechanisms, which is what M.Y. Shingareva writes about, referring to the opinion of R.S. Jakendof (Semantics and cognition, 1983), D. Lakof (Women, Fire and Dangerous Things. What categories Revealed out the mind, 1987): “Language provides the most obvious and natural access to cognitive processes and mechanisms”. This statement is the basis of the position that the anthropological approach to language, formulated by V.Von Humboldt, is the basis for studying the relationship between language and culture. He confirmed the original unity of lan-

* Corresponding author's e-mail: a_moon86@mail.ru

guage and thinking, language and culture, while calling the language “the national spirit”, defining it as a cultural asset” [4].

So, the language embodies the originality of the people, the national vision of the world. The uniqueness and originality of the language is created by the culture, mentality and spirit of the people. However, language is not only the guardian of culture, but also appears only as a mechanism that contributes to the encoding and translation of culture. All information about the history, national psychology, national behavior, i.e., about everything that makes up the content of culture, is stored in the text. Culture penetrates into associative-figurative bases of semantics and, is interpreted through the identification of the connection of images with stereotypes, standards, symbols, prototypical situations and other signs of national and universal culture mastered by the linguistic and cultural community. “The system of images, fixed in lexical and phraseological units, is a place of concentration, a kind of niche ‘that accumulates the worldview’ [5].

It is also worth noting that language, being a means of cognition by the ethnogenetic community of the surrounding world and consolidating its cognitive and socio-cultural experience, also expresses national-specific shades of concepts with the help of the meanings of words and their associative connections. In this regard, proverbs and sayings that evoke associations with ethno-cultural standards, stereotypes, mythologems in the minds of native speakers acquire a holistic, ordered character.

Phraseological units, proverbs, sayings, according to S.G. Ter-Minasova, most clearly demonstrate the lifestyle, geographical location, history, and traditions of a particular community united by one culture. It is the national-specific proverbs and sayings that most clearly reflect the national culture and worldview of a certain people [6].

The phraseological picture of the world reflects the most significant part of the overall picture of the world in the form of cliched language constructions, the ethnolinguistic analysis of which allows us to identify semantic constants in the national-linguistic consciousness. Stable combinations that represent a verbal-stereotypical way of regulating human behavior can be considered as a national-traditional form of observation and edification in society.

In this regard, the study of stable combinations in the comparative aspect seems to be the most promising in terms of comparing national pictures of the world in different linguistic cultures in order to identify universal and unique features through linguistic and cultural analysis.

The purpose of this study is to consider the national and cultural specifics reflected in the stable expressions of the Kazakh and English-speaking cultures.

Literature review

Before talking about the features of the phraseological system of the Kazakh and English languages, it is necessary to determine the definition of the phraseological unit, since the question of determining the boundaries of this phenomenon and the term itself remains debatable. To denote the entire variety of stable expressions, such terms as idioms, phraseological units, phraseological turnover, phraseology are used. In turn, the opinions of most scientists agree that the characteristic features are semantic indivisibility, brevity and imagery. Shansky writes that the phraseological turnover is a unit of language reproduced in a ready-made form... fixed in content, and form. O.S. Akhmanova notes the synonymy of the terms “phraseology”, “phraseological unit” and “idiom” and, offers the following definition: “a phrase in which semantic solidity (the integrity of the nomination) dominates the structural separation of its constituent elements (the selection of the features of the subject is subordinated to its integral designation)”. “Phrases that have become stable phraseological units are structurally closer to words...” [7].

According to V.P. Zhukov, the differences in the opinions of scientists are as follows: “Some scientists in the circle of phraseological research include all reproducible superword formations of varying degrees of complexity, regardless of the nature of the fusion of components (proverbs, sayings, winged expressions, phraseological combinations), other scientists, on the contrary, strive to study the material of the type of phraseological merges and unities. Thus, on the basis of the semantic classification of phraseological units, two opposite points of view have developed on the subject of phraseology: a narrow and a broad understanding of the scope of this branch of linguistics”. The main criteria for distinguishing a narrow and broad approach are:

1. Classification by the degree of semantic unity. This classification is widely covered by N.M. Shansky, who identified the fourth group (in addition to the three groups of Vinogradov's phraseological units) phraseological expressions consisting of words with a free meaning. Thus, two opposed groups are

distinguished: «semantically separable (expressions and combinations) and semantically integral, indivisible (merges and unities):

2. Grammatical classification. In terms of grammatical structure, three groups of language units are distinguished among stable turns:

- words (single-stressed units, with separate spelling of prepositions and particles);
- phrases (consisting of at least two components, separately formed accentuatively);
- sentences (predicative units).

3. Functional characteristics.

In this study such a broad approach to the interpretation of phraseological units as suggested by O.S. Akhmanova, «semantically monolithic, figurative, structurally indivisible, capable of reproducing word combinations», will allow, firstly, relying on existing classifications and linguistic features of FE, to focus on identifying national and cultural specifics, and, secondly, to pay attention to the speech implementation of FE with a zoonym component in the Kazakh and English languages and the reflection of objective reality in the minds of carriers of these ethnocultures. Vasilenko writes that the meaning of FE, «consisting of two or more words», is semantically indivisible, unmotivated by the meaning of the words included in it, which are components of FE with «full or partial lexical emptiness» [8].

It should be noted that in linguistics researchers often use the term phraseological unit introduced by Soviet linguists, while in the English tradition the term of the lexeme idiom is in use, for example, «Longman English Dictionary» defines: «An idiom is a group of words that has a special meaning that is different from the ordinary meaning of each separate word. Idiom as an expression whose meaning is not formed by the composition of the meanings of the constituent words» [9]. As we can see from the above definitions, the understanding of the problem is close to the domestic interpretations of the term FE. Phraseology in English as a term is interpreted in a different way, different from the understanding of Russian linguists: phraseology is the way that words and phrases are chosen and used in a particular language or subject. Thus, in our opinion, the term idiom in the English language is used to name semantically indivisible stable expressions that have a meaning that is not deducible from the semantics of its components, which is equivalent to the term phraseological unit in the domestic linguistic tradition.

Among the studies devoted to the problems of phraseology, first of all, the work of L.P. Smith «Words and Idioms Studies in the English Language» stands out, which can be recognized as one of the first scientific developments of the problems of idiomatics in the English language, where a general overview of the phenomenon of phraseology was carried out, an attempt was made to search for a certain universal of the formation of phraseological units. W.J. Ball's study «Colloquial idioms», published in 1958, was an attempt to consider the use of ordinary words in an unusual context [10].

Currently, the problems of English phraseology are considered from a practical point of view in works on the methodology of language teaching. Therefore, in the work «Idioms: Processing, Structure, and Interpretation» the existing points of view on the terminology and classification of English FE are described, as well as methods of practical application for teaching students English as a foreign language are proposed in some works on pragmatics, the difference between stable expressions and phraseological units themselves is considered, in cognitive linguistics the structure of phraseological units is investigated, their typology is given, from the position of corpus linguistics and lexicology the work «Fixed Expressions and Idioms in English: A Corpus-Based Approach» is written, from the position of psycholinguistics, FE is considered in the work «Idioms: Structural and Psychological Perspectives» («Phraseological units from the point of view of structural and psychological approaches»). In Russian linguistics close attention is paid to the research of the English phraseological fund. A.V. Kunin in the textbook «The course of phraseology of the modern English language» considers English phraseology as a whole.

Linguists study the English language in comparison with other languages; consider linguistic and cultural problems, psycholinguistic aspects of the processes of phraseological metaphorization; identify axiological features of the English phraseological system.

Both in domestic and foreign linguistics, various classifications are offered according to the most diverse characteristics: origin, expressiveness, sound organization. For example, A.V. Kunin offers a classification of FE by origin, distinguishing «prototypes of phraseological units»: speech, language, extra-linguistic and mixed, and by internal form: simple and complex. The complex form means phraseological units of speech and language, and the simple form means extra-linguistic and mixed ones. A.I. Smirnitsky uses connotation as a fundamental criterion and divides the phraseological fund of the English language into two groups: emotionally marked FE; stylistically neutral FE. According to the sources of origin, the phraseologi-

cal units of the modern English language, as pointed out by A.V. Kunin, are divided into 4 groups: 1. Native English; 2. Interlanguage borrowings (borrowed from other languages by translation); 3. Intra-linguistic borrowings, for example, from the American version of the English language; 4. FE borrowed in a foreign language form.

E.E. Chikina in the article «Identification of the national-cultural specificity of phraseological units: modern approaches» examines linguistic-cultural, contrastive, linguoculturological and cognitive approaches to the disclosure of the national-cultural content of FE. The author emphasizes that all four approaches are a single whole and can be represented as stages of FE analysis: 1) identification of non-equivalent extralinguistic factors reflected in phraseological units; 2) identification of structural and semantic features of interlanguage phraseological analogues; 3) identification of national and cultural connotations of key words and cultural concepts contained in phraseological units; 4) identification of the features of the national division of the linguistic picture of the world and the features of the functioning of the national mentality as a linguocreative thinking. The author emphasizes that such an integrated approach from the particular to the general can give a complete picture of the national and cultural features of the phraseological system of the language [11].

In Kazakh linguistics such scientists as K.H. Akhanov, Z.K. Akhmetzhanova, A.S. Eleshova, R.E. Zhaysakova, A.T. Kaidarov, S.K. Kenesbayev, M.M. Kopylenko, Z.D. Popova, M.T. Sabitova and many others were engaged in the study of phraseology issues. Thus, S.K. Kenesbayev believes that «the subject of phraseology is the whole set of such stable verbal associations as proverbs, sayings, idiomatic expressions, stable phraseological groups of words, paired words». Scientists have identified three features of Kazakh phraseological units: 1) semantic connectedness or idiomaticity (*magyna tutastygy*); 2) lexical connectedness of components or stability (*tirkés tiyanaktylygy*); 3) reproducibility as ready-made units (*koldanu tiyanaktylygy*). K.A. Akhanov, A.T. Kaidarov, R.E. Zhaysakova proposed their own classifications of phraseological units of the Kazakh language, which were presented in following works: «Semantic and grammatical structure of phraseological units in Kazakh language» (R.E. Zhaysakova), «Til biliminin negizderi» (K.A. Akhanov), «Principles of classification of phraseological units and their classification groups in the modern Kazakh language» (A.T. Kaidarov, R.E. Zhaysakova). It should also be noted that K.A. Akhanov developed distinctions in the Kazakh language, phraseological merges, phraseological combinations and phraseological expressions, which were considered in his work «Til biliminin negizderi». Sarsenbayev, studying proverbs and sayings in his work «Lexico-semantic features of Kazakh proverbs and sayings», refers them to phraseological units, based on the stability and reproducibility of these units. K.N. Smagulova in her work «Variability of phraseological units in the Kazakh language» considers the variability of phraseological units of the Kazakh language, gives a general description of the variants of phraseological units of the Kazakh language, describes their structural features, indicates the causes of their occurrence, as well as the methods of their formation and their types. The author believes that variability is directly related to the communicative function of the language, depends on territorial and social factors, the degree of proficiency in literary norms of the language.

Thus, researchers define the criteria and the amount of material in different ways, depending on the goals and objectives of each individual work, based on the accumulated experience. Despite the interest and relevance of the research of the English and Kazakh phraseological systems, many issues remain debatable.

Methodology

The language verbalizes the national cultural picture of the world, stores it and transmits it not only for future generations, but also for speakers of other languages. Therefore, it is important to consider the connection between language and culture in theoretical studies of languages, since the interpretation of language phenomena is possible only with a scientific analysis of the linguistic features of culture.

One of the phenomena in the system of vocabulary of the language are zoonyms: names of representatives of the animal world, uniform in their appearance, in the understanding of which the society reflects images dating back to ancient mythology, traditions and customs of native speakers. Stable expressions with a zoonym component arose on the basis of a figurative idea of the phenotypic properties and habits of wild and domestic animals, became a kind of system of evaluative images of the national picture of the world.

V.N. Telia in the work «Cultural and national connotations of phraseological units» emphasizes that the names of animals as nominative units of the language «directly or indirectly, through their cultural connotations, are connected with the spiritual and material culture of the people». V.M. Mokienko indicates that the

components-zoonyms are among the most nationally marked, they are characterized by universality, on the one hand, and figurative individuality and locality, on the other.

It should be noted that the names of animals in different languages contain different qualities and characteristics, different associations. I.V. Kurazhova believes that this fact indicates the individuality of the imaginative thinking of a particular people, is a complex associative-psychological process, and also speaks of differences in the value picture of the world of different ethnic groups. From this point of view zoonyms act, on the one hand, as elements of culture, and on the other hand, as elements of language. So, they can be the object of linguistic and cultural research. Indeed, relying on the phraseological foundation of the language, specifically on stable expressions with a zoonym component, it becomes possible to study the national and cultural specifics of animal names and identify theoretically common and national-specific cultural connotations of these nominative units. Thus, in zoonyms cultural meanings that are understandable in a certain language community are encoded in a certain way. This is a manifestation of the national and cultural specificity of the human perception of reality, which each nation has fixed in its linguistic picture of the world since ancient times. The study of the national and cultural specifics of stable word combinations will allow us to identify linguistic, cultural and common features of phraseological units in two cultures that are so different from each other at first glance, the cultures of Great Britain and Kazakhstan.

The national-cultural semantics of phraseological units has a multi-layered character: it includes both the idiomatic meaning of a phraseological unit reflecting the phenomena of the past and present of the country, and the meanings of words included in the phraseological unit reflecting cultural objects and the meaning of phraseological units, a free phrase describing certain traditions, customs, details of the life of the people. This approach is characterized by taking into account the entire range of extralinguistic factors: historical, religious, geographical, and everyday. In the book by E.M. Vereshchagin and V.G. Kostomarov «Language and Culture» it was proposed to describe the national specifics of phraseological units, taking into account their threefold nature in three aspects: 1. Complex aspect: all the elements of phraseology together have an idiomatic meaning. 2. The dissected aspect: they are represented separately by units of their composition. 3. Prototypical aspect: they contain customs and traditions, everyday life and culture, history. Considering FE in the linguoculturological aspect, V.A. Maslova puts forward the following provisions: 1. In most FE there are «traces» of the national culture that must be identified. 2. Cultural information is stored in the internal form of the FE, which, being a figurative representation of the world, gives the phraseology a cultural and national flavor. 3. The main thing in identifying cultural and national specifics is to reveal the cultural and national connotation [12].

The purpose of the undertaken research is to study the stable expressions of the English and Kazakh languages containing the names of animals (zoonyms). In accordance with the set goal, it is assumed to solve the following specific tasks during the research: 1) to consider the theoretical issues of modern linguoculturology and phraseology; 2) to identify the ethno-cultural specifics of the stable phrases presented in the collected card file in the English and Kazakh languages.

The object of this study is stable phrases that include zoonyms in English and Kazakh. The subject of the work is the national and cultural features of stable expressions with a zoonym component in the English and Kazakh languages.

The theoretical and methodological basis for the study of stable expressions were the concepts and ideas of domestic and foreign scientists in the field of phraseology R.A. Ayupova, Sh. Bally, A.P. Vasilenko, V.V. Vinogradov, I.V. Voitsekhovich, V.G. Gak, V.I. Gorelov, V. Humboldt, I.R. Kozhevnikov, A.V. Kunin, L.I. Mokienko, I.M. Oshanin, M.G. Pryadokhin, A.I. Smirnitsky, I.A. Sternin, T.N. Fedulenkova, N.M. Shansky, C. Cacciari, M. Everaert, A. Makkai, R. Moon, G.S. Philip, L.P. Smith, S.K. Kenesbayev, G.S. Kosymova, M.M. Kopylenko, A.M. Kunin, as well as the works of scientists in the field of semantics and connotation N.F. Alefirenko, A. Vezhbitskaya, V.A. Maslova, V.N. Telia, O.A. Titova, O.V. Pechatkina, T.V. Pisanova, I.V. Chekulai, D.N. Shmelev, C.J. Fillmore, R. Giora, S. Glucksberg, G. Lakoff.

The work was based on general scientific methods: induction and deduction, analysis and synthesis. The work with the collected card file of stable expressions was carried out by the continuous sampling method, using the descriptive-analytical method. An important place in the work with the material was given to the methods of definitional, contextual and typological analysis. Using the comparative method, the national-specific and universal features of zoonyms in the English and Kazakh languages were determined.

The research material was a card index of stable phrases of the English and Kazakh languages (more than 114 units), which were selected using the continuous sampling method from phraseological dictionaries of the English and Kazakh languages.

Results

The material of our research was stable phrases with zoonyms in English and Kazakh languages. The choice of stable phrases as material for research is due to the fact that this group lies at the intersection of language and culture and therefore, is culturally marked. The appeal to the zoonymic vocabulary is due to several reasons: 1) the large volume of the group itself; 2) the international nature of knowledge; 3) the role of this group in the awareness of the linguistic picture of the world, as well as the increased interest of modern linguistics in such problems and aspects of language units, in which the peculiarities of the world perception and worldview of an ethnic group, the problems of the relationship between language and culture are expressed.

In English and Kazakh cultures, the image of the wolf is polysemantic, reflecting the events of the socio-cultural life of the ethnic group, traditions, customs, mythological representations.

Let's consider in more detail the national-cultural component of the meaning on the examples of English and Kazakh fixed phrases. This corpus of US is represented by a fairly wide range of meanings, as a result of the analysis of which we have identified about 11 phraseosemantic groups of English and about 13 groups of Kazakh US. It should be noted that this division is very conditional, since some US can be assigned to several groups:

Connection with religion. *Ittin iesi bolsa, borinin taniri bar* (a dog has a master, and a wolf has a God). In the understanding of the ancient Turks, the wolf descended from the sky, so it is considered as a sacred animal «Kok bori» (heavenly wolf).

Aggression. *Keep the wolf from the door* (ODR) (lit.: «drive the wolf from the door»); give never the wolf the weather to keep (ODR) (lit.: «don't let the wolf guard the sheep»), the pragmatic function of the ban is connected with the views of this animal as a treacherous creature that can abuse trust. We find mention of these qualities in Kazakh proverbs: *Qasqyr toyganyna emes, qyrganyna maz* (the wolf is not satisfied with satiety, but with extermination). *Borinin auzy zheshe de qan, zhemese de qan* (the wolf's mouth is always in the blood).

Duplicity. *Wolf in sheep's clothing* (WDP) (lit.: «wolf in sheep's clothing»). This expression came from the Gospel of Matthew, the meaning of which is «Beware of false prophets who come to you in sheep's clothing, and there are gray wolves inside». This expression is used to characterize a person who hides his bad intentions under the mask of virtue. In the Kazakh language there is a similar expression: «*Qoi terisin zhamilygan bori*» (lit.: «wolf in sheep's clothing»), which is a lean translation.

Evil intent. *The least choice the wolf left a sheep* (WDP) (lit.: «it is very unlikely that the wolf will leave the sheep»). The Kazakh proverb «*Qasqyrdyn oylagany-aramdyq, qoydyn oylagany-amandyq*» (a wolf has an evil intent, a sheep has a desire to stay alive) only confirms the idea that people very rarely give up their harmful addictions, as rarely as a wolf gives up its prey.

The desire for freedom. *A lone wolf* (lone wolf). *Qasqyrdyn kushigin qansha asyrasanda, togaiga qarap uluyn qoymaidy* (no matter how much you tame a wolf cub, it still won't stop howling towards the forest). *Qasqyr aydanganga konbes, shoshka baylaganga konbes* (you can't tame a wolf, you can't tie a pig). The semantic structure of these stable expressions shows the image of a freedom-loving person.

Power, impotence. *Have seen a wolf* (to be speechless). *Myqty qasqyr tai, kunanga shabady. Myqyr qasqyr qozy, laqty qagady*. (A strong wolf attacks a foal, a weak one attacks a lamb or a kid). *Qasqyrdan qayrat ketse, eshkini apa, tekeni zhezde deidi* (If the wolf loses strength, then he calls the goat aunt, and the goat uncle). In Kazakh proverbs a sign of the national specificity of phraseological meaning is a culturally marked component, which is represented by the words: *tai* (foal of the second year), *qunan* (foal of the third year), *eshki* (nanny goat), *teke* (goat).

Imprudence. A warning. *Set the wolf to keep the sheep*. «Leave the wolf to guard the sheep». Phraseological unit the wolf eats off the sheep that had been warned (WDP) (lit.: «a wolf often eats a sheep that was warned (about danger)») it is a warning to careless people, potential victims of aggression, even if they were warned about it. *Borini shopan qylsan, «qoidy men oltirip edim, zheuin tulki zhedi» der* (if the wolf is a shepherd, he will say that he only killed a ram, and the fox ate it).

Greed. *As greedy as a wolf* (greedy as a wolf). *Qasqyrdyn qarny toymaidy* (the belly of the wolf is insatiable). These stable combinations confirm the idea that people very rarely give up their addictions, just as rarely as a wolf gives up its prey.

Uncompromising. *It is hard to have a wolf full and whether whole* (WDP) (lit.: «it's hard to have a full wolf and a whole lamb»). *Qasqyr men qoi bir zherden su ishpes* (a wolf and a sheep will not drink water

from the same source). The presented stable combinations note the impossibility of reconciliation of the eternally warring parties, used in life situations when it is impossible to find a compromise solution.

Volition. *The wolf that wants to find the meat must trot all day on his own feet. Er tamagy - elden, bori tamagy - zholdan* (a man's food from people, a wolf's prey from the road).

Solidarity. *One must howl with the wolves* (lit. 'howl with the wolves'). *Qasqyrlar ulysyp tabysady* (wolves meet each other thanks to howling). *Wolf never was against wolf* (a wolf will never fight a wolf). *Qaskyr da zholdasyna qas kylmaidy* (even a wolf will not harm his friend).

Folk beliefs. *Amanatka ash bori de kiyanat kylmaidy* (left for storage and a hungry wolf will not touch). In the content of the Kazakh proverb there is an indication of the belief that a wolf does not attack a horse whose reins are lowered, so travelers, stopping for the night in the steppe, lowered the reins of the horse, leaving it to graze until morning.

False alarm. *To cry wolf* means raise a false alarm, undermining trust with false calls for help.

Experience. *Kari qasqyr qaqpanga tuspeidi* (the old wolf will not fall into the trap).

Thus, the idioethnic images associated with the wolf in the English and Kazakh languages are polysemantic. The selectivity of certain qualities depends on the totality of value orientations, behavior stereotypes. In contrast to the English picture of the world, in the Kazakh cultural space the wolf acts as a totem, symbolizing strength and courage.

"The Oxford Dictionary of Proverbs" (6ed.) / Jennifer Speake, "The Free Dictionary" by Farlex, "Phraseologiyalyk sozdik" (2007) by Ismet Kenesbayev, "Qazaqtyn 7777 maqaly men mateli" (2002) by Zhardem Keikin, "Qazaq khalqynyn maqaly men mateli" (2001) were analyzed. As a result of sampling and analysis of the actual material, 16 stable combinations of the «wolf» component in English and 40 in the Kazakh language were identified.

Discussion

The internal form of phraseological units with a zoonym component in the studied languages expresses both the universal and the national-specific meanings in the English and Kazakh picture of the world. The main reason for the appearance of interlanguage correspondences is the commonality of human thinking, which manifests itself in specific national languages in the form of linguistic universals.

In each subgroup of the studied stable expressions with a zoonym component, the most specific weight is occupied by stable expressions of pejorative evaluativeness, which is associated with the universality of the mechanism for evaluating representatives of the animal world by linguistic communities, which has a psychological background: animals in the human world are at the lowest level of the hierarchy. The images expressed by zonyms are both national-specific and universal in the English and Kazakh worldview. Some identical realities have different semantic content and connotation, i.e. they are unique and specific, and belong to only one language culture, but at the same time in this thematic group there are international and universal elements present in each of the compared cultures.

However, the semantics of the considered units, in most cases, reflects the national specifics of the perception of reality by the English and Kazakh communities. The idioethnic characteristic of the Kazakh picture of the world should include the fact that the image of the wolf acts as a totemic animal, where its main function is not to «give birth» to a genus or tribe, but to provide a sacred connection with the sky is vital to society. The image of the wolf replenishes the protective functions, it is more a patron than a progenitor. This image is closely connected with the heavenly deities, and we can also assume the presence of «wolf gods» among the Turkic-Mongolian peoples, who acted as patrons of warriors and hunters, as evidenced by the materials of written sources. Thus, in the materials of ancient sources of Ogiznam, Khannam, Zhounnam, the wolf acts as a totem animal of the ancient Turks:

«Men senderge boldym qagan,
Alyndar zhaq pen qalgan
Tanba bizge bolsyn belgi
Kok bori bolsyn uran» (from Ogyznama) [13].

This idea most likely arose, on the one hand, as a result of people's fear of a predator, on the other, hand the legends, according to which the wolf acts as the ancestor of the Turkic people. One of the legends cited by P.Ya. Bichurin mentions the existence of a banner with a wolf's head: «When Ashina became the head of a large tribal association of the Turks, he put up a banner with a wolf's head over the gate of his residence, in memory of his origin». «Soitin kone turikter dushpandarynan qorgana zhurip, ash borilerdi sondaryna erti uzdiqsiz zhana zhailylymdar izdep qarsy shabuyldarga shygyp otyrgan. Ar bir tuqymnan tarady degendi jelly

etip, borilerdin kobeyuine yqpal etken. Turkiler qarsylastaryn soqqylap zhatqanda, sonynan ilese shyqqan boriler olardyn maldaryna shauyp typ-tipyl etken. Dushpandaryna qarsy shabuyлга shygar aldynda, bastaryna qasqyrdyn terilerin zhamylyp, zhaudyn shebine qaray quryq timegen asaulardi urkitip aidap, qasqyr tarizdi ulyp, zhas borilerdi eliktirip qastaryna zhinap alyp, ozderi ile qarsy shabuyлга koterilgen». Akyn Suyunbai, who lived in the XIX century, wrote about:

«Bori basy uranim,
Borili menin bayragym,
Borili bayraq koterse,
Qozyp keter qaidagym,...»

The cultivation of the image of the wolf was associated with the political and economic aspects of the life of the Turks: «Bizdinshe, olardyn negizgi maqsaty auelgi gundar men saqtar daurlegen kezendi qaita zhangyrtu, aueldegi ozhettikteri men erlikterin qaitaryp alu. Eurazia kenistigimen otetin aigili Zhibek zholynnda oz oktemdikterin zhurgizu. Boridei aldyrmaityn ailaker, aqyldy da uiymshyl elimiz degen maksatta borinin beinesi bar bayraqtaryn zhogary koterген. Ekinshiden, auelden-aq otyryqshylyqqa beimdelgen Batys Europa men Azia qurlygyn mekendegen halyqtardyn ekonomikalyq zhagdayy ilgeri zhylzhyp ketedi de, olar kospendilerge oz ustemdikterin zhurgizuge kirisedi sol kezde dalalyqtar bul qyspaktan tek bastaryn biryqtiru arqyly gana shygatyndyqtaryna kozderi zhetedi».

The presence of the image of the wolf as a totem among the Kazakhs is indicated by the materials of heroic epics, in which the strength of the batyrs is compared with the wolf. For example, in the epic "Er Targyn" we read:

«Mindi batyr erine,
Izdegen zhauga korine,
Kelgen qalmaq zholyqty
Targyn syndy borige.
Ai betinen kiredi
Kun betinen shygady.
Qoiga kirdi bir bori.
Boriktire qyrady.
Talai qalmaq qulady».

The widespread totemic representation among the Turkic peoples led to the tabooing of the name of this animal and the replacement with other words: qara qulak (black ears), sergek qulak (sharp ears), it-qus (dog-bird), teris azu (reverse fang), kokzhal (gray).

Traces of the veneration of the wolf and its social significance are preserved in traditional beliefs and the epic tradition. So, it was considered as a good omen if a wolf attacked a herd of sheep, since a wolf is a dog of «the Almighty». At the heart of folk customs, concerning the wolf, the defining habits of the animal are dexterity, courage, severity, cunning. For example, before feeding the baby the wolf's hair was dipped into hot, clean water, after which the child's lips were moistened. It was believed that this rite would contribute to the appearance of patriotic feelings in the child, make him strong, brave. Kazakhs used wolf meat as food during illnesses, as it was believed that a person would soon recover. We can say that the image of the wolf has become a socio-cultural symbol of great importance for the nomadic cultures of Central Asia.

The universal characteristics of the semantics of the wolf image in the English and Kazakh languages include three semantic features: a wolf is a predatory animal, extremely voracious, which howls, its image characterizes duplicity, strength, love of freedom, uncompromising, solidarity, will.

The theoretical significance of this study is due to the contribution to the study of phraseological units with a zoonym component on the material of distant languages, taking into account national and cultural specifics. The work makes a certain contribution to solving the problem of the functioning of zoonyms in stable expressions, in particular, the study made it possible to trace the influence of extralinguistic factors.

The practical value of the work lies in the fact that the materials of the article and the accumulated research body can be used to create thesauruses, phraseological dictionaries, as well as to clarify the national and cultural specifics and the functioning of zoonyms in the languages of the people of the world. The collected empirical material can be used in classes on linguoculturology and intercultural communication, as well as used in textbooks and manuals.

References

- 1 Маковский М.М. Сравнительный словарь мифологической символики в индоевропейских странах. Образ мира и мифы образов / М.М. Маковский. — М.: ВЛАДОС, 1996. — 415 с.
- 2 Карлинский А.Е. Этнолингвистика как отрасль языкознания / А.Е. Карлинский. — Алматы: Қазақстан, 2009. — 253 с.
- 3 Колесов В.В. Концепт культуры: образ – понятие – символ / В.В. Колесов // Вестн. СПб. ун-та. — 1992. — № 16. — С. 49–53.
- 4 Гумбольдт В. Язык и философия культуры / В. Гумбольдт. — М.: Прогресс, 1985. — 450 с.
- 5 Оразгалиева Г.Ш. Лексико-фразеологические единицы языка в лингвокультурологическом аспекте / Г.Ш. Оразгалиева. — Караганда, 2013. — 347 с.
- 6 Тер-Минасова С.Г. Язык и межкультурная коммуникация / С.Г. Тер-Минасова. — М.: SLOVO, 2000. — 352 с.
- 7 Виноградов В.В. Русский язык. Грамматическое учение о слове / В.В. Виноградов. — М.: Высш. шк., 1986. — 639 с.
- 8 Василенко А.П. Поэтическая фразеология Б. Пастернака. Систематизация, культурный компонент, перевод на французский язык: моногр. / А.П. Василенко. — Саарбрюккен: Lambert Academic Publishing, 2015. — 196 с.
- 9 Cacciari Cristina, Tabossi Patrizia Idioms: Processing, Structure, and Interpretation / Cristina Cacciari, Patrizia Tabossi. — USA: Publisher: Psychology Press. — 1993. — 358 p.
- 10 Ball, W.J.A. Practical Guide to Colloquial Idioms / W.J.A. Ball. — London: Longman, Green and Co., 1958. — 258 p.
- 11 Чикина Е.Е. Выявление национально-культурной специфики фразеологизмов: современные подходы / Е.Е. Чикина // Междунар. науч.-практ. журн. «INTERCULTUR@L-NET». — № 3. — Владимир, 2004. — С. 28–34.
- 12 Маслова В.А. Лингвокультурология: учеб. пос. для студ. высш. учеб. завед. / В.А. Маслова. — М.: Академия, 2001. — 208 с.
- 13 Габитханулы К. Языковая презентация казахской мифологии / К. Габитханулы. — Алматы: Арыс, 2006. — 168 с.

М.А. Алшынбаева, Д. Веселинов

Ағылшын және қазақ тілдеріндегі «қасқыр» зоонимикалық компоненті бар тұрақты тіркестердің ұлттық-мәдени ерекшелігі

Мақалада ағылшын және қазақ тілдерінің тұрақты тіркестерінде кездесетін қасқыр бейнесіне лингвомәдени талдау жүргізілген. Мақсаты лингвомәдени қоғамдастықтың, атап айтқанда, ағылшын және қазақ тілдерінің құндылық призмасы арқылы тұрақты өрнектерді зерттеу. Талдау барысында тұрақты сөз тіркестерінің топтары қарастырылып, олардың салыстырылған тілдердегі айырмашылықтары мен ұқсастықтары сараланып, сондай-ақ, жалпыға ортақ мәдени кодтардың әрекетіне негізделген ұлттық-мәдени ерекшелігі анықталды. Зоонимдердің ұлттық-мәдени ерекшелігі бірқатар экстралингвистикалық факторлармен сараланып, елдің орналасқан жері, адамдардың тұрмыс жағдайы, олардың әдет-ғұрыптары мен дәстүрлері, тарихы, діні және қоғамдық-саяси құрылымы қарастырылды. Мұның бәрі зоонимдерге ұлттық-ерекшелік коннотациясын бекітіп, олардың нәтижелігін анықтайды. Зерттеудің практикалық маңыздылығы оның нәтижелерін ең алдымен, тіл теориясын, ағылшын және қазақ фразеологиясын, мәдени лингвистика, әлеуметтік лингвистика және мәдениетаралық коммуникация және арнайы курстарды оқытуда қолдануға болады. Зоонимдік компоненті бар фразеологиялық бірліктерді әрі қарай зерттеуді басқа алыс тілдерді, мысалы, неміс тілін қосу негізінде жүргізуге болады, яғни бұл жануарды үш жақты талдауда жан-жақты түсінудің әмбебап ерекшеліктерін ашады.

Кілт сөздер: тіл, фразеологизм, қасқыр, ағылшын тілі, қазақ тілі.

М.А. Алшынбаева, Д. Веселинов

Национально-культурная специфика устойчивых выражений с зоонимичным компонентом «волк» в английском и казахском языках

В статье предпринята попытка проведения лингвокультурного анализа английских и казахских устойчивых выражений, номинирующих образ волка. Целью является исследование устойчивых выражений через призму репрезентирующихся в нем ценностей лингвокультурного сообщества, в частности, английского и казахского. В ходе анализа были выделены группы устойчивых выражений и изучены их различия и сходства в сопоставляемых языках, а также выявлена их национально-культурная специфика, основанная на действии универсальных культурных кодов. Национально-культурная специфика зоонимов определяется рядом экстралингвистических факторов: расположением страны, условиями жизни народа, его обычаями и традициями, историей, религией и общественно-политическим

устройством. Все это закрепляет за зоонимами национально-специфическую коннотацию и обуславливает их продуктивность. Практическая значимость исследования состоит в возможности применения ее результатов в преподавании, прежде всего, теории языка, английской и казахской фразеологии, спецкурсов по лингвокультурологии, социолингвистике, межкультурной коммуникации. Дальнейшее исследование фразеологических единиц с компонентом-зоонимом может проводиться на основе включения других дистантных языков, например, немецкого, что позволит выявить универсальные черты в восприятии животных с позиции трехстороннего анализа.

Ключевые слова: язык, фразеологизм, волк, английский язык, казахский язык, история, религия, национально-культурная специфика.

References

- 1 Makovskii, M.M. (1996). *Sravnitelnyi slovar mifologicheskoi simvoliki v indoevropskikh stranakh. Obraz mira i mify obrazov* [Comparative Dictionary of Mythological Symbols in Indo-European Countries. Image of the world and myths of images]. Moscow: VLADOS [in Russian].
- 2 Karlinsky, A.E. (2009). *Etnolingvistika kak otrasl yazykoznaniia* [Ethnolinguistics as a branch of linguistics]. Almaty: Kazakhstan [in Russian].
- 3 Kolesov, V.V. (1992). Kontsept kultury: obraz – poniatie – simvol [The concept of culture: image-concept-symbol]. *Vestnik Sankt-Peterburgskogo universiteta — Saint Petersburg University Bulletin*, 16, 49–53 [in Russian].
- 4 Humboldt, W. (1985). *Yazyk i filosofiiia kultury* [Culture of language and philosophy]. Moscow: Progress [in Russian].
- 5 Orazgalieva, G.Sh. (2013). *Leksiko-frazeologicheskie edinitseyazyka v lingvokulturologicheskom aspekte* [Lexico-phraseological units of the language in the linguoculturological aspect]. Karaganda [in Russian].
- 6 Ter-Minasova, S.G. (2000). *Yazyk i mezhkulturaia kommunikatsiia* [Language and intercultural communication]. Moscow: SLOVO [in Russian].
- 7 Vinogradov, V.V. (1986). *Russkii yazyk. Grammaticheskoe uchenie o slove* [Russian language Grammatical learning on the word]. Moscow: Vysshaia shkola [in Russian].
- 8 Vasilenko A.P. (2015). *Poeticheskaiia frazeologiia B. Pasternaka. Sistematizatsiia, kulturnyi komponent, perevod na frantsuzskii yazyk* [Poetical phraseology B. Pasternak. Systematization, cultural component, translation into French]. Saarbrücken: Lambert Academic Publishing [in Russian].
- 9 Cacciari, Cristina, Tabossi, Patrizia (1993). *Idioms: Processing, Structure, and Interpretation*. USA: Publisher: Psychology Press [in English].
- 10 Ball, W.J.A. (1958). *Practical Guide to Colloquial Idioms*. London: Longman, Green and Co.
- 11 Chikina, E.E. (2004). Vyivlenie natsionalno-kulturnoi spetsifiki frazeologizmov: sovremennyye podkhody [Identification of the national and cultural specifics of phraseological units: modern approaches]. *Mezhdunarodnyi nauchno-prakticheskii zhurnal «INTERCULTUR@L-NET» — International scientific and practical Journal «INTERCULTUR@L-NET»*, 3, 28–34 [in Russian].
- 12 Maslova, V.A. (2001). *Lingvokulturologiia* [Linguoculturology]. Moscow: Akademiia [in Russian].
- 13 Gabitkhanuly, K. (2006). *Yazykovaia prezentatsiia kazakhskoi mifologii* [Language presentation of Kazakh mythology]. Almaty: Arys [in Russian].

Р.С. Кенжебекова^{1*}, Л.С. Сабитова¹, Б.М. Ибраева²¹Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Нур-Султан, Казахстан;²Академия «Bolashaq», Караганда, Казахстан

(E-mail: razi2511@mail.ru, leylasabitova@mail.ru, ibraeva56@mail.ru)

Об изучении глаголов движения в разносистемных языках

В статье рассмотрены вопросы изучения глаголов движения на казахском, русском и английском языках. Предложен обзор работ казахстанских, российских и зарубежных ученых, посвященных исследованию глаголов движения в трех разносистемных языках. Выявлена необходимость изучения глаголов движения в аспекте сопоставления их функциональных свойств, которые являются неродственными друг другу в языкознании, и в связи с этим продолжает оставаться одной из актуальных задач в современной лингвистике. Отмечено, что сходства и различия изучения глаголов движения в трех разносистемных языках, принадлежащих к разным типам и генетическим классам, представляют определенный интерес для лингвистики. Целью данной статьи является сравнительно-сопоставительный анализ сути глаголов движения в разносистемных языках на материале казахского, русского и английского языков. В статье подчеркнута необходимость изучения глаголов движения в трех разносистемных языках, в связи с отсутствием научных сопоставлений глаголов движения на материале казахского, русского и английского языков.

Ключевые слова: глаголы движения, грамматическая категория, вид действия, способ действия, функционально-семантическое описание глаголов движения.

Введение

Как известно, без движения нет и жизни. Человек — это, прежде всего, совокупность действия. Действие — это движение. Одна из групп глаголов — это глаголы движения. Каждый язык дает свое определение данной группе глаголов в зависимости от ментальности носителей этих языков.

Поэтому нет в научных трудах общего подхода по исследованию глаголов движения в трех разносистемных языках, принадлежащих к разным типам и генетическим классам, и они представляют особый интерес в сравнительно-сопоставительном аспекте.

Сопоставительные исследования имеют теоретическое значение для определения характера семантико-функционального взаимодействия между исследуемыми языками для решения лингвистических вопросов, так как изучение глагола является самой сложной грамматической категорией в аспекте сопоставления их структурно-системных и функциональных свойств в разных языках мира.

Сопоставление глаголов движения в казахском, русском и английском языках позволит систематизировать и обозначить их значения, формы, функции, образования, формообразования и их синтаксические отношения с другими членами предложения в синтаксисе.

Под глаголами движения традиционно понимается группа глаголов, обозначающих *физическое перемещение живых существ и неодушевленных предметов*, и это подтверждается высказыванием Э. Лайзи, что к глаголам движения относятся все глаголы, условием употребления которых является движение [1; 44].

Методология исследования

При анализе научных трудов отечественных и зарубежных лингвистов по исследуемой теме использованы ресурсы поисковых систем Web of Science, eLIBRARY и другие источники, систематизация, анализ и синтез с применением критического мышления, количественный и качественный анализ для выявления проблемы и уточнения изучаемого материала, а также сравнительно-сопоставительный метод. При сравнительно-сопоставительном подходе выявляются сходства и различия глаголов движения того или иного конкретного языка.

* Автор-корреспондент. E-mail: razi2511@mail.ru

Результаты и обсуждение

В книге М.В. Ломоносова «Российская грамматика» (1755) о глаголах движения встречается первое упоминание. Его исследования были связаны с сопоставительной характеристикой лексико-грамматической соотнесенности глаголов движения, и он приводил несколько пар глаголов движения: *бегаю, бегу; летаю, лечу; плаваю, плыву* [2; 616].

В трудах лингвистов XVIII–XIX вв. глаголы движения упоминаются при описании категории определенного и неопределенного глаголов движения несовершенного вида. Представителями этого направления были А.Х. Востоков (1838), Г.И. Павский (1842), Н.И. Греч (1833), А.А. Потебня (1941), А.М. Пешковский (1935).

Наиболее подробное описание глаголов дает А.Х. Востоков. Он выделяет движения по отличительному признаку определенности и неопределенности. К первой группе ученый относит глаголы *идти, ехать, бежать, вести, плыть, лететь*, а ко второй — *ходить, ездить, бегать, водить, плавать, летать* [3; 212]. Следовательно, А.Х. Востоков выделял глаголы движения по направленности движения. Кроме того, он совершенный вид делит на два подвида: совершенный начинательный (*стану кидать, пойду*) и совершенный окончательный (*кинуть, дойти*). Автор глаголы совершенного окончательного вида классифицирует на длительные и однократные. По мнению автора, длительный — это глагол, который показывает действие.

Далее Н.И. Греч глубоко изучил позицию глаголов движения. Так, в своей работе «Практическая русская грамматика» (1834) он отмечает, что слово *плавает* означает действие — плавание неопределенно, а формой *плывет* выражается определенно, что человек совершает действие в то время, о котором говорится. Более того, автор ввел термин «парные глаголы, или двувидовые глаголы», выделяя их среди видовых значений [4; 116, 117]. Новый период в изучении категории вида начинается с исследования Г. Павского «Филологические наблюдения». В этом отношении нам интересны рассуждения Г.П. Павского относительно сравнения глаголов движения с точки зрения их на степени: а) 1 степени однообразности (*лететь/перелететь*) и б) 2 степени разнообразности (*летать/перелетать*) [5; 91]. Тем не менее указанный труд Г. Павского является для лингвистов ценным вкладом не только в аспектологию, но и в изучении глаголов движения.

Учение о степенях длительности русского глагола можно найти в работе А.А. Потебни «Из записок по русской грамматике», где охватываются четыре степени длительности. А.А. Потебня попытался определить пространственные границы проявления действия у глаголов с локальными приставками. По его мнению, глаголы *нести, несут* означают «действие, обозначенное глаголом, которое выделяется мыслью посредством чувственных воззрений. Из этого следует, что язык, прибавляя к формам, как *нести*, такие как *носить, нашивать*, между прочим, стремится к своеобразной отвлеченности мысли». Так, по мнению А.А. Потебни, глагол выражает четыре степени длительности: 1) определенное совершение действия (*плывет*), иначе, конкретную длительность действия; 2) отвлеченную длительность, продолжающуюся без перерывов (*плавает*); 3) продолжение действия с промежутками; 4) действие моментальное [6; 64].

Автор отмечает, что различие всех четырех степеней действия свойственно не всем глаголам, а лишь «глаголам вещественного движения, сопряженного с переменою места» (*катить, катать, катывать, катнуть*). С понятием совершенности, или совершенного вида, А.А. Потебня связывает оттенки результата и предела действия.

Ряд исследователей русских глаголов (А.М. Пешковский, А.А. Шахматов) сравнивают глаголы *летит* и *летает*, указывая на факт существования значения непрерывного значения у глаголов с суффиксом *-а-* [7; 105, 106]. Поэтому глагол *летает* получает оттенок повторяющегося движения.

Таким образом, понятия способа действия и понятия вида открыл А.А. Потебня. По мнению ученого, способы действия квалифицируются группировкой глаголов в семантическом плане, иначе говоря, на основе тождественного значения. Именно по этой причине парные глаголы движения относятся к способам действия. Также следует отметить, что особенностью глаголов движения ученых XVIII–XIX века была парная лексико-грамматическая соотнесенность. Это означает, что на уровне лексической семантики основным показателем были внутривидовые различия для сравнения глаголов движения. Труды А.М. Пешковского, А.А. Потебни привели к попыткам разграничить глагольный вид (Aspekt), с одной стороны, и способ действия — с другой. А.А. Потебня первый указал на отличие понятия способа действия от понятия вида.

В современной лингвистике многие ученые проводят грань между категорией характера протекания действия и категорией вида, т.е. они ограничивают вид, как грамматическую категорию, от способов протекания действия, как лексической категории.

По Ю.С. Маслову, вид и способ протекания действия представляют собой две различные категории, два различных исторических пласта [8; 165–196]. Под способом действия он понимает некоторые общие особенности лексического значения тех или иных глаголов, относящиеся к протеканию действия этих глаголов по времени и проявляющиеся в общих особенностях их функционирования в языке, а именно по линии словообразовательной активности, вида и синтаксического употребления [9; 11]. Поэтому различение вида и способа действия позволяет лингвистам выявить связь и взаимодействие категорий в разнотипных языках.

Дальнейшее развитие учение о глаголах движения получило в работах лингвистов XX–XXI века — В.А. Богородицкого (1913), А.А. Шахматова (1941), Е.В. Чешко (1947), А.В. Исаченко (1961), В.Ф. Вещиловой (1962), У.В. Блягоз (1963), М. Сырбу (1965), Н.К. Дмитриева, С.М. Сайкиевой (1972), В.Л. Ибрагимовой (1975), В.Г. Гака (1977), Ж. Шайкеновой (1981), Л.Б. Пастуховой (1983), Е.Е. Кубряковой (1992), А.В. Бондарко (1971) и других.

А.А. Шахматов в работе «Синтаксис русского языка» (1941) отмечал важную грамматическую роль префиксов и суффиксов в построении глаголов движения, выделил глаголы движения из других групп глаголов и положил начало фактическому изучению глаголов движения. Так, по его мнению, глаголы движения делятся на моторно-кратный и моторно-некратный подвиды несовершенного вида, которые охарактеризованы таким образом: значение кратного вида определяется представлением о раздробленности во времени действия, о его прерывности, между тем некратный вид означает действие непрерывное. К моторно-кратным глаголам относятся такие глаголы, как *везти, вести, нести, лезть, ползти, бежать, плыть, лететь, брести, ехать, идти*. Моторно-кратные: *водить, возить, носить, ползать, лазить, бегать, плавать, летать, бродить, ездить, ходить*. Основные различия кратного и некратного подвидов у глаголов движения — моторно-кратный и моторно-некратный подвиды несовершенного вида соотносительны, что связано с приставочным и суффиксальным образованиями глаголов движения. Однако кратность свойственна не только глаголам движения: *тонуть, читывать, хаживать*. Признак же направленности свойствен только глаголам движения. Анализируя категорию вида, автор пришел к заключению, что к моторно-некратному подвиду относятся глаголы, основа которых является непроемкой и не осложнена суффиксом, в отличие от моторно-кратного подвида. Отличие глаголов движения от других глагольных групп заключено в способе действия.

В отличие от других лингвистов, В.А. Богородицкому удалось впервые выявить основные семантические признаки глаголов движения: конкретность, абстрактность, направленность движения в пространстве. По его мнению, совершающееся действие может быть либо конкретно, либо абстрактно. Под конкретным действием нужно понимать реальное, совершаемое в данный момент и воспринимаемое визуально, например, *лететь — птица летит*. Абстрактное действие, в отличие от конкретного, может мыслиться как обычное свойство субъекта. Следовательно, у глаголов движения нужно различать два оттенка значений. Выражения *Птица летит* и *Птица летает* имеют различные смысловые оттенки, которые можно обозначить как первый и второй. В.А. Богородицкий, как и А.А. Шахматов, делит глаголы движения по следующим признакам: а) парная соотнесенность *идти / ходить*, характерная для всех глаголов движения (перемещения); б) способность создавать различные типы грамматических конструкций (субъектные и субъектно-объектные — *идти — ходить, нести — носить*); в) способность сочетаться со словами, обозначающими место и направление действия; г) широкая возможность развития префиксации, передающей указание на направление и характер движения (*идти — пойти — пройти — перейти — уйти — выйти — отойти* и т.д.).

Представляет интерес работа Е.В. Чешко «Словообразование глаголов движения в современном русском языке», где отмечено, что конкретность (некратность) и отвлеченность (кратность) были среди главных семантических признаков глаголов движения еще в древний период развития русского и старославянского языков [10; 15].

Интересна работа А.В. Исаченко «Глаголы движения в русском языке». В ней автор выдвигает тезис о значениях однонаправленности — *идти* и неконкретности — *ходить* как единственных общих и неизменяющих признаков, сохраняющихся у глаголов движения во всех контекстах. Не все глаголы, обозначающие перемещение в пространстве, подпадают под категорию «глаголы движения»: *мчаться, спешить, двигаться, плестись, путешествовать, продвигаться*. Автор выделяет гла-

голы движения только по грамматическим (морфологическим) признакам, но не по семантическим (ср. глаголы речи, глаголы чувственного восприятия и т.п.) [11; 126].

Кроме того, А.В. Исаченко обращает внимание на наличие признаков однонаправленного движения у глаголов типа *идти* и отсутствие указаний на направленность глаголов типа *ходить*, второй тип он определил слабым в парных глаголах. Единственным дифференциальным признаком противопоставления членов бинарных отношений он считал признак направленности [11; 309–312].

Таким образом, в русской лингвистической литературе прошлого мы находим истоки описания основных семантических признаков глаголов движения. Мы ограничились лишь краткими историческими сведениями, которые имеют отношение к проблеме семантики глаголов движения. Из истории вопроса следует, что семантика глаголов, обозначающих движение в широком смысле, не получила всесторонней и окончательной разработки в прошлом.

Основатель французской сопоставительной лингвистики Ш. Балли исследовал смысловые группы лексического состава языка, противопоставляя «движение» понятию «покой». В рубрику «Виды движения» у него попали различные глаголы, которые, хотя и не показывают перемещения в пространстве, все же обозначают, что субъект не находится в состоянии покоя: *saisir* — хватать, *casser* — ломать, *vibrer* — дрожать, *frotter* — тереть и т.д. К числу глаголов, показывающих направление движения, он относит *vêtir* — одевать, *ouvrir* — открывать, *meler* — смешивать и др. [12; 235]. П. Робер в своем словаре приводит список 279 «важнейших глаголов движения», среди которых находятся такие, как *palpiter* — трепетать, *plier* — сгибать, *respirer* — дышать, *tordre* — скручивать и мн. др. [Робер, v. IV]. Р. Халлиг и В. фон Вартбург, составляя свою «Систему понятий для составления словарей», отнесли к «движениям» многие понятия, связанные с изменением положения тела, а не с его перемещением: *s'asseoir*, *s'incliner*, *s'accouder* и др. [3]. В данном случае можно применить такой критерий, как замена глаголов родовым термином, символизирующим семантику класса в самой общей форме. Таким образом, автор считает, что с помощью глаголов *se déplacer* или *déplacer*, заключающих общее понятие «передвижения» («перемещения»), можно отвергнуть целый ряд глаголов, включенных П. Робером в список глаголов движения: *osciller*, *palpiter*, *trembler*, *rythmer* и др., которые не могут быть ни в одном контексте замещены глаголом *se déplacer*, в то время как глаголы *tituber* (*aller en titubant*), *traverser*, *trotter* и т.п. могут быть замещены этим глаголом [13; 151].

В.Г. Гак дает более подробное описание глаголов движения и дифференцирует понятие «движение» на широкое и узкое значения. Под широким смыслом он понимает слова, обозначающие по сравнению с конкретным, противопоставленным любому виду покоя, под узким — передвижение, изменение местонахождения объекта. В.Г. Гак относит к лексико-семантической группе движения такие глаголы, которые указывают в той или иной форме на перемещение в пространстве [14; 155]. По мнению В.Г. Гака, направление и способ передвижения определяются специфическими семантическими параметрами. Причем оба компонента семантической структуры глаголов движения могут присутствовать как одновременно, так и порознь.

Категория «способ движения» «образует многослойный ряд аспектов и субкатегорий, характеризующих движение в зависимости от среды, в которой оно происходит, природы субъекта, степени его участия в движении, прерывистости и непрерывистости процесса движения, естественных особенностей движения субъекта и т.д.» [13; 152].

Изучению глаголов движения посвящена работа З.У. Блягоза «Глаголы перемещения в современном литературном языке». Автор считает основными семантическими критериями для выделения глаголов движения наличие в их семантике идеи пространственного перемещения и способность глаголов движения сочетаться с определенным кругом слов, обозначающих место и направления действия. З.У. Блягоз уделяет внимание семантической типологии глаголов движения, согласно которой глаголы относятся к трем группам: 1) обозначающие перемещение субъекта и только субъекта (бежать, брести); 2) обозначающие одновременное перемещение субъекта и объекта (буксировать, вести); 3) обозначающие перемещение только объекта (бросить, кидать). В качестве семантического критерия автор выдвигает идею пространственного перемещения объекта или субъекта, в качестве формально грамматического — соотнесенность с типовыми грамматическими вопросами «куда» и «откуда» и способность легко создавать определенные типы грамматических конструкций: «глагол + винительный падеж имени с предлогами *в* или *на*» для приставочных глаголов. В качестве словообразовательного критерия выдвигается активность в приставочном словообразовании [15; 48].

«Грамматика современного русского литературного языка» 1970 года указывает на некоторые семантические черты глаголов движения. Глаголы движения противопоставляются по значению

кратности/некратности и однонаправленности/неоднонаправленности, причем указывается, что дополнительный оттенок кратности возможен лишь у глаголов неоднонаправленного движения. Глаголы однонаправленного и неоднонаправленного движения соотносительны по реальному значению и образованию. Но для авторов указанной грамматики глаголы движения — это не сематический класс, а лексико-грамматический класс, поэтому глаголы движения ограничены 14 соотносительными парами [16; 345].

В «Русской грамматике» (1980) глаголы движения определяются как «устойчивая структурно-семантическая группа коррелятивных глаголов несовершенного вида, которые противопоставлены друг другу по значению однонаправленности и ненаправленности, а также по некратности/кратности» [17; 282, 593].

В последние годы у лингвистов наблюдается большой интерес к семантике вида как одному из проявлений более фундаментальной категории аспектуальности. В связи с этим представляется возможным исследование глаголов движения в рамках функционально-семантической категории аспектуальности. Такой подход позволит рассмотреть широкий спектр аспектологических проблем глаголов движения и перемещения: семантику вида глаголов группы, категорию предельности/непредельности, распределение глаголов движения и перемещения по способам глагольного действия и т.д., то есть расширить узкие рамки представления о видовой семантике глаголов исследуемой группы только как о своеобразной их парности.

Проводятся исследования по семантике глаголов движения, способам обозначения направления при глаголах движения. На материале 200 языков было проведено исследование путей грамматикализации глаголов движения в статье Т.А. Майсака. В результате было выделено три основных семантических зоны, в которых были обнаружены результаты грамматикализации глаголов движения: темпоральная, аспектуальная и модальная [18; 25].

В трудах А.В. Бондарко русский глагол и глаголы движения получают особое место в современном языкознании. В них детально освещается вопрос о виде и способах действия на примере глаголов движения.

С усилением функционально-семантического подхода к работе Л.Б. Пастуховой уделено большое внимание. В ней разрабатывается система изучения глаголов движения на основе обобщенных морфологических понятий. В своей работе «Семантические свойства глаголов движения в тексте» (1983) она рассматривает глаголы со значением «передвигаться с помощью ног по твердой поверхности».

Категория вида подробно описана в работе Н.К. Дмитриева «Грамматика башкирского языка». Он отмечает, что категория глагольных видов в тюркских языках весьма богата. Под видом Н.К. Дмитриев предполагает количественную модификацию основного действия. Далее автор указывает на значительное различие между русским и тюркским глагольными видами. Русские виды, по его мнению, имеют две особенности: 1) незаконченность; 2) повторяемость действия, выражающуюся обычно синтетическим путем. В тюркских языках глаголы движения занимают особое место. Глаголам движения посвящен труд Н.К. Дмитриева, который отмечает, что глаголы движения в тюркских языках не дифференцируются по способу движения и являются основным критерием при классификации русских глаголов движения. По мнению автора, все глаголы движения делятся на две группы: 1) глаголы, обозначающие направление движения; 2) глаголы, обозначающие способ движения [19; 196].

Глаголы движения в тюркских языках специально рассматривает Э.Р. Тенишев [20; 233–271]. Он делит их на две семантические группы: 1) глаголы общего значения и 2) глаголы движения частного значения. В первую группу автор включает глаголы, семантика которых отражает ориентированное движение: предмет или лицо перемещается в направлении к нам и от нас. Подобная семантика присуща глаголам *бар*, *қайт*, *кел*, *кет*. Данная группа включает в себя четыре антонимических антонимичные глагольные пары, которые передают движение в его наиболее общей, абстрактной форме. Вторую группу подразделяет на три подгруппы: а) глаголы, указывающие на способ движения (*йор*, *уч*, *йуз*, *ак*); б) глаголы, указывающие на преодоление преграды в движении (*аш*, *кеч*, *ет*); в) глаголы, указывающие на скорость движения (*йугур*, *кач*, *чан*) [20; 291]. Следовательно, Э.Р. Тенишеву удалось выявить основные семантические признаки глаголов движения в тюркских языках.

Анализу группы глаголов в турецком языке посвящена работа В.Ф. Вещиловой. Она отмечает, что глаголы в тюркских языках по их значению можно рассматривать в пределах двух групп: 1) обозначающие направление движения; 2) обозначающие способ движения. Кроме названных, она

выделяет и другие группы глаголов движения: 1) глаголы способа движения (называют способ без указания направления); 2) глаголы направления, указывающие направление движения; 3) глаголы способа и направления движения; 4) глаголы отвлеченного значения, обозначающие сам процесс движения, не указывающие ни на способ, ни на направление [21; 111].

Глаголы движения в казахском языкознании, как и в тюркологии в целом, рассматривались иллюстративно. Исследовались М. Оразовым, С.М. Сайкиевой, Ж.К. Шайкеновой и другими.

Группы глаголов движения в казахском языке рассматривались такими учеными, как М. Балакаев (1967), Ш. Майгельдиева (1998). Детальное исследование глагольной лексики представлено в докторской диссертации М. Оразова, где особо выделена и описана группа глаголов, «выражающих движение сверху вниз» (1983). Описание семантики казахского глагола *түсу* предлагается в работе М.С. Жолшаевой (2011).

Исследователь С.М. Сайкиева выделяет глаголы сильного и слабого управления на основе сопоставления сочетаемости глаголов с приставками и без них. В группу слабого управления входят бесприставочные глаголы, а к сильным относятся префиксальные глаголы, диктующие необходимость употребления зависимого слова в определенном падеже. Для приставочных глаголов с семой направления обязательна сочетаемость с конструкциями, обозначающими место, относительно которого происходит перемещение.

С.М. Сайкиева отмечает, что не все глаголы, обозначающие движение, подходят под категорию «глаголы движения». Сюда они не включают многочисленные глаголы с семантикой передвижения в пространстве, как не имеющие корреляции направленности / ненаправленности (например, *шағаты, двигатся, мчаться, плестись, скакать, прыгать, карабкаться, продираться, удаляться, приближаться, переправляться, волочиться, подниматься, спускаться* и т.д.) [22].

Как отмечают исследователи (З. Блягоз, С.М. Сайкиева, М. Сырбу), глаголы перемещения и глаголы движения дифференцируются. Глаголы движения, по их мнению, составляют часть более широкой группы глаголов перемещения и выделяются из класса глаголов перемещения по семантико-морфологическим критериям.

В казахском языке, в отличие от русского, способы глагольного действия выражаются при помощи вспомогательных глаголов, присоединяемых к деепричастной форме основного глагола, например, начинательный способ действия — значение начала действия выражается вспомогательным глаголом *баста*: *оқи бастау, жүре бастау* и т.д.; усилительно-интенсивный способ действия — значение особой силы, активности, интенсивности выражается вспомогательным глаголом *кет*: *шығып кетті, соғып кетті, тасып кетті* и т.д.; инхотативный способ действия — значение постепенного перехода в какое-либо состояние передается вспомогательным глаголом *бар*: *қызарып барады, қатып барады*; то же самое и *кел*: *қызарып келеді, қатып келеді* и т.д.

Ученый И.Е. Маманов не называет эти явления способами действия, однако он утверждает, что вспомогательные глаголы служат средством выражения различных способов действия; глаголы, обозначающие продвижение предмета, — *бару (прибыть туда), келу (прибыть сюда), кету (уходить), шығу (выходить), жүру (идти) тұру (стоять)*.

В английском языке глаголы движения исследовали такие ученые, как Л.Д. Бланк (1955), Л.М. Беляева (1961), В.М. Соколова (1967) и другие.

Чарльз Филлмор предложил классификацию глаголов движения по их отношению к обстоятельствам времени. Он дал название этой классификации *Source-oriented* и *Goal-oriented*. Глаголы движения первого типа он называет *Source Oriented*, т.е. ориентированными на исходную точку движения (или глаголы удаления); глаголы второго типа — *Goal Oriented*, т.е. ориентированными на конечную точку (цель) движения (или глаголы прибытия), а глаголы третьего типа — нейтральными (*Neutral*), или глаголами «чистого перемещения». Он опирался на тот факт, что при одних глаголах обстоятельства времени указывают на начало движения, например: *Он уехал во вторник*, при других — на окончание движения, например: *Он приехал в Чикаго около полуночи*, при третьих — на время перемещения, например: *Он шел весь день и всю ночь* [23; 219].

Заключение

Проанализировав результаты, из приведенного обзора можно сделать вывод о том, что каждый исследователь остановился на каких-то определенных качествах этих глаголов движения, по:

- направленности движения;
- внутривидовым различиям для сравнения глаголов движения;

- кратности и разнократности глаголов движения;
- по предельности и неопределенности глаголов движения и перемещения по способам глагольного действия;
- семантике глаголов движения, способам обозначения направления при глаголах движения;
- темпоральности, аспектualityности и модальности;
- некоторые авторы выделяют глаголы движения только по грамматическим (морфологическим) признакам, но не семантическим;
- некоторые авторы дифференцируют понятие «движение» на широкое и узкое значения. Под широким смыслом он и понимает слова, обозначающие по сравнению с конкретным, противопоставленные любому виду покоя, под узким — передвижение, изменение местонахождения объекта;
- в тюркских языках глаголы движения не дифференцируются по способу движения и являются основным критерием при классификации русских глаголов движения: глаголы, обозначающие направление движения; глаголы, обозначающие способ движения, или глаголы способа движения (называют способ без указания направления); глаголы направления, указывающие направление движения; глаголы способа и направления движения; глаголы отвлеченного значения, обозначающие сам процесс движения, не указывающие ни на способ, ни на направление.

Все эти выделенные качества учеными присущи глаголам движения, раскрывают их с разных точек зрения.

Список литературы

- 1 Leisi E. Der Wortinhalt. Seine Struktur im Deutschen und im Englischen. 2, erw. Aufl. Heidelberg. (1961). 4. Aufl.: Der Wortinhalt. Heidelberg: Quelle und Meyer (UTB). 1971.
- 2 Ломоносов М.В. Российская грамматика / М.В. Ломоносов. — СПб.: Типогр. Император. акад. наук, 1755. — 210 с.
- 3 Востоков А.Х. Русская грамматика. — 3-е изд. / А.Х. Востоков. — СПб., 1838. — 678 с.
- 4 Греч Н.И. Пространная русская грамматика / Н.И. Греч. — СПб.: Типография издателя, 1830.
- 5 Павский Г.П. Филологические наблюдения протоиерея Г. Павского над составом русского языка. Третье рассуждение. О глаголе / Г.П. Павский. — СПб.: Типогр. Император. акад. наук, 1842. — 238 с.
- 6 Потебня А.А. Из записок по русской грамматике. Глагол. — Т. 1–2, 4 / А.А. Потебня. — М., 1958. — 536 с.
- 7 Пешковский А.М. Русский синтаксис в научном освещении. — 5-е изд. / А.М. Пешковский. — М.: Гос. учеб.-пед. изд-во, 1935. — 452 с.
- 8 Маслов Ю.С. Роль так называемой перфективации и имперфективации в процессе возникновения славянского вида / Ю.С. Маслов // Славянское языкознание. Док. сов. делегации V Междунар. съезда славистов (София, сентябрь 1963 г.). — М., 1963.
- 9 Маслов Ю.С. Очерки по аспектологии / Ю.С. Маслов. — Л.: Изд-во ЛГУ, 1984. — 263 с.
- 10 Чешко Е.В. Словообразование глаголов движения в современном русском языке: дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01 — «Русский язык» / Елена Владимировна Чешко. — М., 1947.
- 11 Исаченко А.В. Глаголы движения в русском языке / А.В. Исаченко // Русский язык в школе. — 1961. — № 4. — С. 12–16.
- 12 Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка / Ш. Балли. — М.: Изд-во иностр. лит., 1955. — 358 с.
- 13 Гак В.Г. Русский язык в сопоставлении с французским / В.Г. Гак. — 2-е изд., перераб. и доп. — М.: Русский язык, 1988. — 263 с.
- 14 Гак В.Г. Сопоставительная лексикология: на материале французского и русского языков / В.Г. Гак. — М.: Изд. стереотип. URSS, 2018. — 264 с.
- 15 Блягоз З.У. Глаголы перемещения в современном русском литературном языке: автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01 — «Русский язык» / З.У. Блягоз. — М., 1964.
- 16 Грамматика современного русского литературного языка / под ред. Н.Ю. Шведовой. — М., 1970. — 768 с.
- 17 Русская грамматика: [В 2 т.]. — Т. 1: Фонетика. Фонология. Ударение. Интонация. Словообразование. Морфология / гл. ред. Н.Ю. Шведова; АН СССР; Ин-т русского языка. — М.: Наука, 1980. — 783 с.
- 18 Майсак Т.А. Типология грамматикализации конструкций с глаголами движения и глаголами позиции: дис. ... д-ра филол. наук: 10.02.20 — «Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание» / Тимур Анатольевич Майсак. — М.: МГУ им. М.В. Ломоносова, 2002. — 39 с.
- 19 Дмитриев Н.К. Строй тюркских языков / Н.К. Дмитриев. — М., 1962. — 594 с.
- 20 Тенишев Э.Р. Глаголы движения в тюркских языках // Историческое развитие лексики тюркских языков / Э.Р. Тенишев. — М.: Изд-во АН СССР, 1961. — С. 232–294.
- 21 Вещилова В.Ф. Глаголы движения в турецком языке / В.Ф. Вещилова // Исследования по сравнительной грамматике тюркских языков. — Ч. 4. Лексика. — М.: Наука, 1962. — С. 101–115.

22 Сайкиева С.М. Глаголы движения-перемещения в современном русском языке: дис. ... канд. филол. наук: 10.00.00 – «Информационная безопасность» / Сагиба Мухитовна Сайкиева. — Алма-Ата, 1970. — 230 с.

23 Fillmore, Ch. (1966). Deictic categories in the semantics of come // *Foundations of language*, 2, 219–227.

Р.С. Кенжебекова, Л.С. Сабитова, Б.М. Ибраева

Көпжүйелі тілдерде қимыл-қозғалыс етістіктерін зерттеу мәселесі бойынша

Мақалада қазақ, орыс және ағылшын тілдеріндегі қимыл етістіктерін зерттеу мәселелері қарастырылған. Қазақстандық, ресейлік және шетелдік ғалымдардың үш көпжүйелі тілдегі қимыл етістіктерін зерттеуге арналған еңбектеріне шолу ұсынылған. Лингвистикада бір-бірімен байланысы жоқ, сондықтан қазіргі тіл біліміндегі кезек күттірмейтін міндеттердің бірі болып табылатын, олардың функционалдық қасиеттерін салыстыру аспектісінде қимыл етістіктерін зерттеу қажеттілігі анықталды. Өртүрлі типтерге және генетикалық кластарға жататын үш көпжүйелі тілдердегі қозғалыс етістіктерін зерттеудегі ұқсастықтар мен айырмашылықтар лингвистика үшін белгілі бір қызығушылық тудыратыны атап өтілген. Мақаланың мақсаты — қазақ, орыс және ағылшын тілдерінің материалдары бойынша көп түрлі жүйелі тілдердегі қимыл етістіктерінің мәнін салыстырмалы салғастырмалы түрде талдау. Авторлар мақалада қазақ, орыс және ағылшын тілдерінің материалдары бойынша қимыл етістіктерін ғылыми тұрғыдан салыстырудың болмауына байланысты қимыл етістіктерін үш көпжүйелі тілдерде зерттеу қажеттілігін көрсеткен.

Кілт сөздер: қимыл етістіктері, грамматикалық категория, іс-әрекет түрі, әрекет ету тәсілі, қимыл етістіктерінің функционалды-семантикалық сипаттамасы.

R.S. Kenzhebekova, L.S. Sabitova, B.M. Ibraeva

On the problems of the study of motion verbs in structurally different languages

This article is considered the problems of the studying of the motion verbs in the Kazakh, Russian and English languages. An overview of the works of Kazakh, Russian and foreign scientists devoted to the study of verbs of motion in three structurally different languages. The necessity of studying the motion verbs in the aspect of comparison their functional properties, which are belong to different types in linguistics, and therefore, it continues to remain one of the relevant tasks in modern linguistics. It is noted that the similarities and differences in the study of motion verbs in three structurally different languages belonging to different types and genetic classes are of certain interest for linguistics. The aim of this article is comparative analysis of the essence of the motion verbs in structurally different languages on the material of the Kazakh, Russian and English languages. The article emphasizes the necessity of the studying of the motion verbs in three structurally different languages, due to the lack of scientific comparisons of the motion verbs on the material of the Kazakh, Russian and English languages.

Keywords: motion verbs, grammatical category, aspect, actionsart, functional semantics description of motion verbs.

References

- 1 Leisi, E. (1971). *Der Wortinhalt. Seine Struktur im Deutschen und im Englischen*. 2, erw. Aufl. Heidelberg, 1961; 4. Aufl.: *Der Wortinhalt*. Heidelberg: Quelle und Meyer (UTB) [in German].
- 2 Lomonosov, M.V. (1755). *Rossiiskaia grammatika [Russian Grammar]*. Saint Petersburg: Tipografiia Imperatorskoi akademii nauk [in Russian].
- 3 Vostokov, A.Kh. (1838). *Russkaia grammatika [Russian Grammar]*. — 3d ed. Saint Petersburg [in Russian].
- 4 Grech, N.I. (1830). *Prostrannaia russkaia grammatika [Extensive Russian Grammar]*. Saint Petersburg: Tipografiia izdatelia [in Russian].
- 5 Pavskii, G.P. (1842). *Filologicheskie nabludeniiia protoiereia G. Pavskogo nad sostavom russkogo yazyka. Trete rassuzhdenie. O glagole [Philological observations on the composition of the Russian language by Archpriest G.P. Pavskii. Third reflection. About the verb]*. Saint Petersburg: Tipografiia Imperatorskoi akademii nauk [in Russian].
- 6 Potebnya, A.A. (1958). *Iz zapisok po russkoi grammatike. Glagol [From the notes on Russian grammar; Verb]*. Vols. 1, 2, 4. Moscow [in Russian].
- 7 Peshkovsky, A.M. (1935). *Russkii sintaksis v nauchnom osveshchenii [Russian syntax in scientific coverage]*. Vol. 5. Moscow: Gosudarstvennoe uchebno-pedagogicheskoe izdatelstvo [in Russian].
- 8 Maslov, Yu.S. (1963). Rol tak nazyvaemoi perfektivatsii i imperfektivatsii v protsesse vzniknoveniia slavianskogo vida [The role of the so-called perfectivation and imperfectivation in the process of the emergence of the Slavic species]. *Slavic linguistics*.

tics. Reports of the Soviet delegation: *V Mezhdunarodnyi sezd slavistov (Sofia, sentiabr 1963 goda) — V International Congress of Slavists (Sofia, September 1963)*. Moscow [in Russian].

9 Maslov, Yu.S. (1984). *Ocherki po aspektologii [The Essays on aspectology]*. Leningrad: Izdatelstvo Leningradskogo gosudarstvennogo universiteta [in Russian].

10 Cheshko, E.V. (1947). Slovoobrazovanie glagolov dvizheniia v sovremennom russkom yazyke [Derivation of the verbs of movement in the Russian language]. *Candidate's thesis*. Moscow [in Russian].

11 Isachenko, A.V. (1961). Glagoly dvizheniia v russkom yazyke [Verbs of movement in Russian]. *Russkii yazyk v shkole — Russian language at school*, 4, 12–16 [in Russian].

12 Balli, Sh. (1955). *Obshchaia lingvistika i voprosy frantsuzskogo yazyka [General linguistics and questions of the French language]*. Moscow: Izdatelstvo inostrannoi literatury [in Russian].

13 Gak, V.G. (1988). *Russkii yazyk v sopostavlenii s frantsuzskim [Comparative typology of French and Russian languages]*. Moscow: Russkii yazyk [in Russian].

14 Gak, V.G. (2018). *Sopostavitelnaia leksikologiya: na materiale frantsuzskogo i russkogo yazykov [Comparative lexicology: Based on the French and Russian languages]*. Moscow: Izdanie stereotipnoe URSS [in Russian].

15 Blagoz, Z.U. (1964). Glagoly peremeshcheniia v sovremennom russkom literaturnom yazyke [Displacement verbs in modern Russian literary language]. *Extended abstract of candidate's thesis* [in Russian].

16 Shvedova, N.Yu. (Ed.). (1970). *Grammatika sovremennogo russkogo literaturnogo yazyka [Grammar of modern Russian literary language]*. Moscow [in Russian].

17 Shvedova, N.Yu. (Ed.). (1980). *Russkaia grammatika [Russian Grammar]. Fonetika. Fonologiya. Udarenie. Intonatsiia. Slovoobrazovanie. Morfologiya — Phonetics. Phonology. Stress. Intonation. Word formation. Morphology*. (Vols.1–2. Vol. 1). Moscow: Nauka [in Russian].

18 Majsak, T.A. (2002). Tipologiya grammatikalizatsii konstruktov s glagolami dvizheniia i glagolami pozitsii [Grammaticalization of constructions with verbs of motion and verbs of position]. *Doctor's thesis*. Moscow: MGU imeni M.V. Lomonosova [in Russian].

19 Dmitriev, N.K. (1962). *Stroi tiurkskikh yazykov [The structure of the Turkic languages]*. Moscow [in Russian].

20 Tenishev, Je.R. (1961). Glagoly dvizheniia v tiurkskikh yazykakh [Movement verbs of the Turkic languages]. *Istoricheskoe razvitiie leksiki tiurkskikh yazykov — Historical development of the vocabulary of the Turkic languages*. Moscow: Izdatelstvo AN SSSR [in Russian].

21 Veshhilova, V.F. (1962). Glagoly dvizheniia v turetskom yazyke [Movement verbs in the Turkish language]. *Issledovaniia po sravnitelnoi grammatike tiurkskikh yazykov. Chast 4. Leksika — Studies on the comparative grammar of the Turkic languages. Part 4. Vocabulary*. Moscow: Nauka [in Russian].

22 Saykiva, S.M. (1970). Glagoly dvizheniia-peremeshcheniia v sovremennom russkom yazyke [The verbs of movement and displacement in the modern Russian language]. *Candidate's thesis*. Alma-Ata [in Russian].

23 Fillmore, Ch. (1966). Deictic categories in the semantics of come. *Foundations of language*, 2, 219–227.

**ОТАНДЫҚ ЖӘНЕ ШЕТЕЛДІК ӘДЕБИЕТТАНУДЫҢ ӨЗЕКТІ
МӘСЕЛЕЛЕРІ**
**АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ ОТЕЧЕСТВЕННОГО И ЗАРУБЕЖНОГО
ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЯ**
ACTUAL ISSUES OF DOMESTIC AND FOREIGN LITERARY CRITICISM

DOI 10.31489/2021Ph3/102-110

UDC 338.483:82

S. Benčíč^{1*}, L. Kharitonova²

¹*Paneurópska vysoká škola – Pan-European University, Bratislava, Slovakia;*

²*Karaganda University of the name of academician E.A. Buketov, Kazakhstan
(E-mail: bencic.st@gmail.com, novoedelo@yandex.ru)*

**Literary tourism and its role in the study of culture
(based on the material of the life and work of Dusan Makovitsky)**

The article deals with the issues of literary tourism in Slovakia based on the material of the life and work of the personal doctor of the great Russian writer L.N. Tolstoy, the famous Tolstovian, Dusan Makovitsky. The first part contains a theoretical overview of the phenomenon of literary and cultural tourism. The second part of the article examines its advantages in the context of education, and also provides specific examples of destinations with a great tourism potential for admirers and literary researchers of L.N. Tolstoy. Authentic places and artefacts related to the life of L.N. Tolstoy and D. Makovitsky allow expanding knowledge on this topic in such fields of science as history, religious studies, cultural studies, geography, etc. The article presents new ways and opportunities for teaching and studying history, culture and literature within the framework of specific aspects of Russian-Slovak cultural relations, as well as world culture in general.

Keywords: literary tourism, L. N. Tolstoy, Dusan Makovitsky, studying history, culture and literature, cultural relations.

Introduction

Literary tourism is a part of cultural tourism, which is very popular because the level of cultural knowledge and heritage is more and more demanded as a result of the increasing level of education and influence of mass media. In fact, visitors of the places that are connected with famous literary masterpieces are not only readers of literary masterpieces. The visitors to famous writers' places are also those who have seen movies or dramas in theatres. The main reason why tourists decide to take part in literary tourism is the desire to have personal contact with phenomena that interests them. They can find the desired contact in museums, at cultural events, educational, thematic, and linguistic and seminar trips as well as in urban, rural, ethnic, industrial, culinary or religious spaces that are denoted as places of interest.

It is possible and necessary to distinguish high (elite) culture literary tourism from popular. Popular literary tourism is usually based on movies that inspired the audience to read a piece of literature or sometimes vice versa. The first incident of mass popular literary tourism that is still remembered by older people in Europe was connected to Karl May's novels about Winnetou. Millions of readers and filmgoers visited places that are associated with those books or movies (Karl May Museum in Radebeul near Dresden and Plitvice Lakes in Croatia), the Plitvice Lakes national park became especially famous during the 1960s

* Corresponding author's e-mail: *bencic.st@gmail.com*

through several Western film productions of Karl May novels. Nowadays, there are more than twenty destinations for Harry Potter fans, for example, Harry Potter World in London.

There is also an important kind of high culture literary tourism for literary “detectives”, more precisely intellectuals, specialists, researchers and all those with a high degree of knowledge in a particular field of literature. There is also a special group consisting of experts as well as high-rank executive officers (including prime ministers and presidents) who use their position and privilege to see and touch the most significant and precious artefact of cultural heritage.

The number of the mentioned “special” visitors is incomparable with those who are fans of popular culture. There are some special places in Slovakia, where the entrance to certain departments of libraries or other places are very restricted and visitors can see literary exhibits only with special permissions, for example, the Bašagić collection of Islamic manuscripts, which can be found at University Library in Bratislava. The collection was even inscribed on UNESCO's Memory of the World Register. That collection is presented to small groups of respectable persons during their visit to Bratislava.

Another very special collection of prints and manuscripts from the 16th to the 19th centuries is at the Pedagogical library in the study room of historical prints. One can find several precious textbooks, lexicons, dictionaries in the field of philosophy, religion, medicine, history, natural sciences, and linguistics there. It also includes schools' annual reports from the 19th and the first half of the 20th century.

There are a lot of destinations and places that have ambitions to be objects of literary tourism, and one of the common rules is: some relatively unknown places and historical personalities provide unique and unknown testimonies through their orthodox documents and materials.

The following part in the paper describe and analyze the L.N. Tolstoy's personal doctor, writer and translator Dušan Makovický (transliterated: Dushan Makovitsky, Dushan Petrovich Makovickij)

The aim of the paper is to inform educators, literary and tourism experts about the prospects of literary tourism using the relatively unknown Dušan Makovický case in compliance with practice and current worldwide requirements in the sphere of education as well as to emphasise the importance of teaching and learning out of auditoria.

The paper shows the possibilities of how to naturally arouse the interest of students and give students knowledge about the nature and dissemination of tolstoism (Russian: толстовство) as a doctrine and socio-religious movement in the late nineteenth and early twentieth centuries.

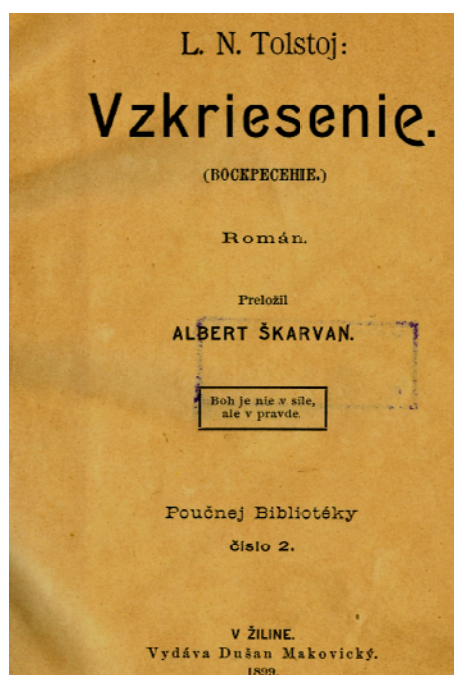
Social interdependence between literature and tourism

Literature is a stimulus to make some places immortal and to accept millions of visitors, but the mere existence of this kind of tourism industry depends on the education, professional approach and sincerity in attitude towards people who form the fundamental values for sustainability. Mostly, scholars and writers provide literary views for visitors in a natural environment. Places that were touched by literary masterpieces in the form of written and spoken thoughts, impressions, and feelings give pleasure to the visitors who admire intelligent and exceptional men and women. The natural environment evokes beauty, immortality through imagination and stimulates guests to participate in the topics and take part in organized events. Literal masterpieces are associated and identified with places and processes that form tourist worthy destinations.

The constant factors that promote literary tourism are schools and academic supports that promote literary pilgrims, heritage tourism, bookshops tours and last but not least interdisciplinary academic research.

The phenomenon of Dušan Makovický

Dušan Makovický is known among Russian speaking Tolstoyans and literary educated people around the world. Lev Nikolayevich Tolstoy and the inhabitants of Yasna Polyana called him Dusha Petrovich. He was born in Ružomberok (Austro-Hungarian Monarchy), December 10, 1866, in the family of a wealthy businessman and Slovak patriot. In 1869 his mother died. He was raised in his grandfather's family and died on March 12, 1921, also in Ružomberok (Czechoslovakia, nowadays Slovakia). He was a Slovak patriot and activist, memoirist, follower and doctor-physician, writer, translator, and public figure, mostly well known as the doctor of the Tolstoy family and peasants in Yasna Polyana. He graduated as a medical doctor from Charles University in Prague. In 1890 he became interested in Leo Tolstoy's worldview under the influence of the Kreutzer Sonata, became a follower of Tolstoy, translated his articles and works, and connected with Tolstoy's correspondence. He established a publishing house in Hungary in 1891 for the publication of the works of Leo Tolstoy and became a fervent propagandist of the Tolstoian doctrine. He published the novel “Resurrection” earlier than the Russian censored edition was published (Figure1).

Source: The Regional Cultural Centre in Žilina

Figure 1. Title page of L.N. Tolstoy's novel "Resurrection". The A. Škavran translation was published by D. Makovičský in 1899 in Žilina. It is the first uncensored edition of the novel in the world.

Dr. Makovičský visited L.N. Tolstoy in 1894, 1897 and 1901. He was also active in the dissemination of Tolstoy's works banned by censorship, collaborating with Vladimir Grigoryevich Chertkov (Владимир Григорьевич Чертков), who printed them clandestinely in London. Vladimir Chertkov (1854–1936) was one of the most prominent Tolstoyans. In mid-November 1904 Makovitsky received a call from Sophia Tolstoy, requesting him to come to Yasnaya Polyana as the Tolstoy family's physician. On December 18, 1904 Makovičský decided to live with Tolstoy in Yasnaya Polyana as his doctor. He left a huge amount of notes, published in 1938 in four volumes. He took note of everything that happened in the Tolstoy house, first of all, Tolstoy's own words. He is an author of "Yasna Polyana notes", a detailed chronicle of Yasnaya Polyana life from December 18, 1904, to November 28, 1910. On the night of October 27-28, 1910, he followed Tolstoy on his escape from home. He cared for the sick Tolstoy (forgetting to sleep and eat) and he was present at his death in Astapovo.

After the master's death, he stayed in Yasnaya Polyana with his family for about a decade.

Later he returned to his homeland, where he lived with his wife in difficult economic conditions. Obsessed with the idea of suicide, he hanged himself in the attic.

Acquisition of competencies based on integrated knowledge

Literary tourism tracing the life of close friends or family members related to world famous personalities provides new views and interdisciplinary knowledge to pilgrims, visitors or experts. Integrated knowledge learning is possible to associate with Content language integrated learning (CLIL), which is the most extended method of European bilingual education. That method of learning includes student's subjects through the foreign language and literary tourism includes student's subjects through foreign countries or places of interest. In the time of globalisation, when the world is shrinking and a man can fly around the world in two days, studying literature through literary tourism is highly attractive. Such a way of learning corresponds to several attributes that define these days. Students usually define our society as a consumer society because of the enormous consumerism that occupies their minds. A more sophisticated and more academic definition of our society is "knowledge-based society" or post-factual/post-truth" that meets the requirements of modern teaching of humanities, when both "knowledge and facts" are more than personal opinions without them.

Literary tourists can learn about orthodox material and places and acquire knowledge in different fields of study by travelling. Aside from literary and linguistic study, integrated learning in this case includes topics

about geography, geopolitics, history of transport, international relations, world cinematography, the economy of capitalism and socialism, medicine, religion, philosophy, art, public administration, immigration, architecture, (anti)semitism, etc.

Lectures outside of university auditoria can motivate and inspire more than limited didactic aids. The object or person of the lecture should be extraordinary and unique.

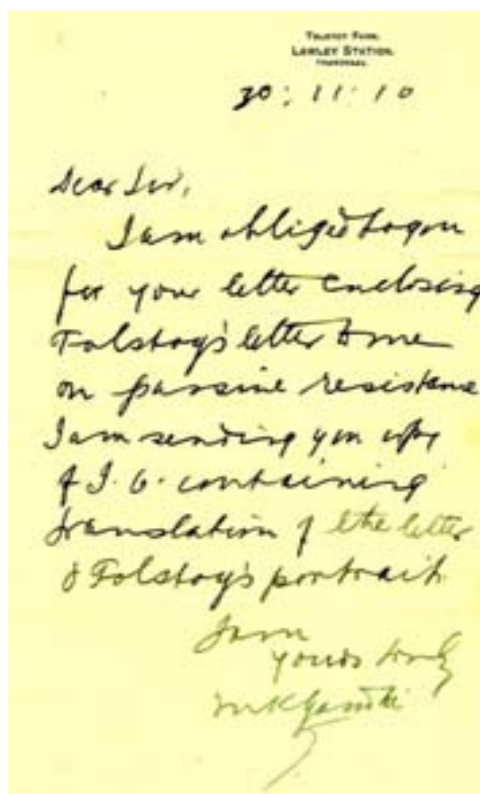
Phenomenon of Dušan Makovický

Dušan Makovický's uniqueness is based on the following historical facts:

- Dušan Makovický knew L.N. Tolstoy and the people around him intimately; he was a doctor not only in their bodies, but also in their souls;
- Dušan Makovický is the only detailed L.N. Tolstoy's chronicler (called hagiographer) of his life and soul;
- He wrote down in a notebook all the facts and gestures of the Tolstoy family (wife, children);
- He could touch L.N. Tolstoy;
- He was Tolstoy's propagator and disseminator in Europe and vice versa: propagator of European ideas in Tolstoy mind (Nazarene movement, Protestantism);
- According to L.N. Tolstoy, he was (almost) a holy man;
- He is the most important witness of Tolstoy's last days;
- He provided medical treatment to poor people free of charge.

He was Tolstoy's "state secretary" (translating, handling and processing Tolstoy's correspondence — about 30 letters a day). Makovický communicated with tens of famous artists, scientists and historical personalities.

The letter was written by Mahatma Gandhi (Figure 2), addressed to Dušan Makovický in the Slovak National Library. In the letter, Gandhi thanks Makovický for his explication of Tolstoy's views on the concept of passive resistance. The document is a testimony to the unique contacts that D. Makovický had with this eminent thinker and politician of India who represents the philosophy of nonviolence.

Source: World Digital Library, online <https://www.wdl.org/en/item/14225/view/1/1/>

Figure 2. M. Gandhi's letter to D. Makovický Mutual similarities and differences between L.N. Tolstoy and D. Makovický

Similarities:

- Opinion coincidences;
- Vegetarianism;
- Help for sick, oppressed and suffering people;
- Interest in religious and social issues;
- Interest in questions of morality;
- Modesty, simplicity;
- Objections to the traditional church;
- Interest in the interpretation of the Bible.

Controversial issues:

- The national struggle of Slovak (and other nations) in Hungary (Austro-Hungarian Monarchy) called the prison of nations.
- Attitude to Jews.

Makovecký used his stay with Tolstoy to inform him about the situation in Hungary. The controversial issue between them was the national struggle of Slovaks in Hungary. Tolstoy argued that patriotism is mysticism, as it was a religion in the Middle Ages.

The Slovak national struggle supported for example Bjørnstjerne M. Bjørnson (1832–1910) a Norwegian writer who received Nobel Prize in Literature in 1903. Bjørnson fought for the liberation of the Norwegians from Swedish rule. He paid attention to the defence of oppressed European nations: Finns, Poles in Russia, Romanians, but especially Slovaks.

Tolstoy explicitly labelled Makovický as an antisemite and stated: “If there were saints, Makovický would be one of them. But since there are no saints, Makovický also has the stain, which prevents him from being perfect: anti-Semitism”. [1]

Taking into account the situation in Slovakia and Europe, it is very likely that Makovický as well as many other fighters or activists for self-determination, independence and sovereignty were in conflicts with important Jewish people who did not recognize the right of small nations to self-determination.

At the beginning of the 20th century, the topic of anti-Semitism in Europe and the USA was very frequent in “Yasnaya Polyana notes”, and even now there are articles that speculate: Was Leo Tolstoy really an anti-Semite? [2]. Yasnaya Polyana notes and other sources give a response: no, he wasn't.

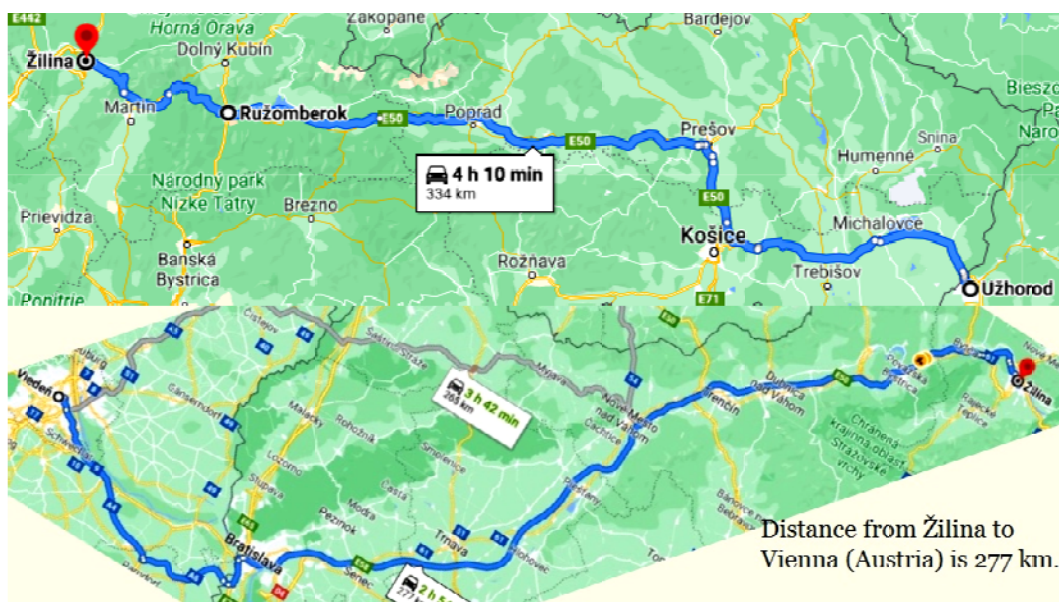
Forming new destinations of cultural tourism. Prospects of Tolstoyan places of interest in Russia

It is assumed that within the framework of cultural tourism new destinations will be created for a certain circle of admirers who are already organized on social networks or in the form of fan clubs, associations, etc. There are unique museums in the world that are rarely visited and await more effective marketing, for example, The Andy Warhol Museum of Modern Art in Slovakia (Medzilaborce). That place is connected with A. Warhol's parents.

In our Tolstoyan topic, there is a potential for a renaissance of the Tolstoyan movement in the world that support peace practices and vegetarianism. Leading researchers of RSUTIS (Russian State University of Tourism and Service) Olga Vapnyarskaya and Tatyana Krivosheeva expect increase in cultural tourism in the Tula and Lipetsk regions and mention places that commemorate the life of L.N. Tolstoy, for example, the Museum Estate of L.N. Tolstoy and Leo Tolstoy memorial Astapovo. The supposed “enormous potential for the development of cultural tourism” depends on main and supplementary services. The researchers state that “historical and cultural experiences of some regions of the north-eastern part of the CFD (The Central Federal District) determine the high rates of tourism development and contribute to the active growth of the hotel property market as well shopping and entertainment infrastructure. Experts predict further changes in this business that will bring profit and financial success only if novel contemporary routes and developments” [3]. The name Tolstoy sounds “catchy”. It's even a good-sounding brand for literary educated people in Europe, now. Besides the healthy food, rural way of living, Tolstoy's clothing meets the current requirements of ethno and bio shops.

Dušan Makovický destinations in Slovakia

The main destinations of the Tolstoyan movement in Slovakia are Ružomberok and Žilina, located almost in the centre of Europe. The distance from the Ukrainian border to Žilina is 334 km and to Vienna (in Slovak: Viedeň) even less (Figure 3).

Source: Google maps

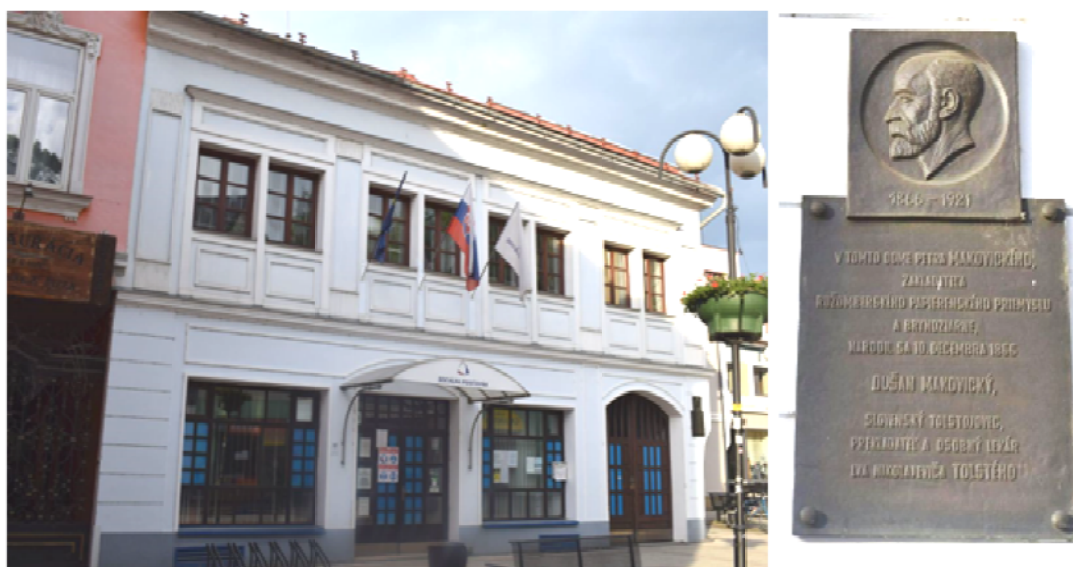
Figure 3. Geographical positions of Ružomberok and Žilina in Europe.

D. Makovický was born and also died in Ružomberok, which is about 70 km away from the city Žilina, where he worked and lived, too. The first written mention of the settlement in Ružomberok is from 1233 and due to location it has been a trade-market-craft centre for centuries. The burgher's memorial house of the Makovický family is located in the centre of Ružomberok. Makovický's father and uncle were important businessmen, bankers and active Slovak patriots. They fought for the self-determination rights of Slovaks and the existence of Czechoslovakia.

Dušan Makovický was a friend of the first Czechoslovakian president T.M. Masaryk.

Makovický burgher memorial house in the center of Ružomberok

It is a two-storey house that was constructed in 1867. Dušan Makovický was born in it. There is also a bronze memorial plaque on the corner of the house. At present, the building serves as a branch of the Social Insurance Agency (Fig. 4).

Source: <https://visit.ruzomberok.sk/kam-ist/historicke-pamiatky/mestiansky-pamatny-dom-rodiny-makovickykh/>

Figure 4. Makovický house in Ružomberok.

Another interesting place in Ružomberok is the cemetery where the tomb of the Makovický family is located (Fig. 5). Under the four-meter cross and the massive stone baptistery, members of this famous family are buried. Dušan's father, Peter Makovický, was the founder of manufacturing companies producing paper and bryndza (sheep milk cheese made mainly in Slovakia).

Almost 200 personalities of national and world importance are buried in the cemetery. There are also Jewish graves, such as Albert Einstein's first assistant Ferdinand Stark, mother of the famous Hollywood actor Peter Lorre (1904-1964), who was honoured with a star on the Hollywood Walk of Fame.

Source: <https://visit.ruzomberok.sk/kam-ist/sakralne-pamiatky/cintoriny/mestsky-cintorin-v-ruzomberku/>

Figure 5. Ružomberok cemetery - the Tomb of the Makovický family.

Makovický's house in Žilina

From 1894–1904 D. Makovický lived and worked in the neo-renaissance style house belonging to the Babušek family (Figure 6). The house can be visited; there is the Regional Cultural Centre. The mission of the centre in Žilina is to support the creative hobby and artistic activities of all generations, the creation of new artistic values, the implementation of cultural and social regional, national and international events. The Regional Cultural Centre in Žilina places particular emphasis on the preservation of traditional folk culture through its dissemination to the public, professional information support of folklore groups and individuals, implementation of folklore events, research and publishing activities. In the field of cultural heritage and non-professional art the aim of this institution is also to educate the public with regard to the young generation. Every year there are festivals, annual celebrations, shows, competitions, workshops, club activities, exhibitions, trainings, seminars.

Source: <http://slovakianguide.com/sk/babuskov-dom-makovickeho-dom-v-ziline>

Figure 6. The house and memorial plaque in Žilina

Conclusion

Connecting literature with literary tourism gives several valid stimuli, which have inspired scholars for ages. Giving lectures outside (rhetoric school in Rhodos), demonstrating teaching and using other didactic principles that form an educative process similar to the play (Comenius), improves interpretation, speaking and delivering of didactic material. The current labour market does not expect graduates who are “only” experts in the so-called key competencies, but the market needs the school leavers with added value [4].

Literary tourism provides the added value of wisdom within integrated learning and new ways of methodology in open space, more precisely, archaeological sites, places and premises of cultural heritage. Considering the attractive presentations of educative material, there is a threat of tendency which eliminates memory processes and learning by heart preferring only leisure. Literary tourism has to be accompanied by testing and assessment processes in the form of exercise books or other objects that are similar to Dušan Makovický's notebook and pencil. Before each literary trip or excursion, learners should be properly prepared as moderators, speakers, tourist guides or to act the certain role play. Less memorizing and more knowledge provide new possibilities in education thanks to transport and development in literary tourism.

Towns, buildings, documents, monuments, plaques and other objects serve as teaching aids during the demonstration of content in a natural environment. Literary tourism places are objects for more spontaneous taking photos comparing with students' vigilance in classrooms.

The interpretation of symbols, coats of arms and heraldic emblems plays a special role. Literary tourism provides natural opportunities for the comprehensive teaching of humanities that enjoys public attention. The public is looking for courses such as Storytelling and Context mind because many ambitious people have understood the importance of public speaking and therefore we can name this way of literary activity - integrated learning.

References

- 1 Sibaldi, I. (1970). Lev Tolstoj. Verona: Arnoldo Mondadori Editore [in Italian].
- 2 Ivry, B. (2016). Was Leo Tolstoy Really an Anti-Semite? *forward.com*. Retrieved from <https://forward.com/culture/208545/was-leo-tolstoy-really-an-anti-semite/>.
- 3 Vapnyarskaya, O.I. & Krivosheeva, T.M. (2020). Improving the Quality of Tourist Services in Central Russia. *Utopía y Praxis Latinoamericana — Utopia and the practice of Latin American*. 25(5), 317–327. Retrieved from <https://produccioncientificaluz.org/index.php/utopia/article/view/33490>.
- 4 Pitoňáková, S. (2016). Tematika kultúrneho dedičstva v mediálnom prostredí [The topic of cultural heritage in the medial space]. *Mediamatika a kultúrne dedičstvo : revue o nových médiách a kultúrnem dedičstve — Mediamatics of cultural heritage: an overview of new media of cultural heritage*. Retrieved from https://fhv.uniza.sk/mkd_revue/01_2016/01_2016_pitonakova.pdf.

С. Бенчич, Л. Харитонова

Әдеби туризм және оның мәдениеттанудағы рөлі (Душан Маковицкийдің өмірі мен шығармашылығының негізінде)

Мақалада Словакиядағы әдеби туризм мәселелері ұлы орыс жазушысы Л.Н. Толстойдың жеке дәрігері, әйгілі Душан Маковицкийдің өмірі мен шығармашылығы негізінде қарастырылды. Бірінші бөлім әдеби-мәдени туризм феноменіне теориялық шолуды қамтиды. Екінші бөлімде оның білім беру контекстіндегі артықшылықтары қарастырылған, сонымен қатар Л.Н. Толстойдың шығармашылығын зерттеушілер мен жанкүйерлері үшін үлкен туристік әлеуеті бар бағыттардың нақты мысалдары келтірілген. Сонымен қатар мақалада қарастырылған Л.Н. Толстой мен Д. Маковицкийдің өміріне қатысты артефакттер мен шынайы орындар осы тақырыпқа байланысты тарих, дінтану, әдебиеттану, география және т.б. ғылым салаларында білімді ұлғайтуға мүмкіндік береді. Авторлар мақалада орыс-словак мәдени қатынастарының, жалпы әлемдік мәдениеттің нақты аспектілері аясында тарихты, мәдениет пен әдебиетті оқыту мен зерттеудің жаңа әдістері мен мүмкіндіктерін ұсынған.

Кілт сөздер: әдеби туризм, Л.Н. Толстой, Душан Маковицкий, тарихты зерттеу, әдебиет және мәдениет, мәдени байланыстар.

С. Бенчич, Л. Харитонова

Литературный туризм и его роль в изучении культуры (на материале жизни и творчества Душана Маковицкого)

В статье рассмотрены вопросы литературного туризма в Словакии на материале жизни и творчества личного врача великого русского писателя Л.Н. Толстого, известного толстовца, Душана Маковицкого. Первая часть содержит теоретический обзор феномена литературного и культурного туризма. Во второй части статьи изучены его преимущества в контексте образования, а также приведены конкретные примеры направлений с большим туристическим потенциалом для поклонников и исследователей творчества и личности Л.Н. Толстого. Рассмотренные в статье аутентичные места и артефакты, связанные с жизнью Л.Н. Толстого и Д. Маковицкого, позволяют расширить познания на данную тематику в таких областях науки, как история, религиоведение, культурология, география и т.д. Авторами представлены новые способы и возможности преподавания и изучения истории, культуры и литературы в рамках конкретных аспектов российско-словацких культурных отношений, а также мировой культуры в целом.

Ключевые слова: литературный туризм, Л.Н. Толстой, Душан Маковицкий, изучение истории, культуры и литературы, культурные связи.

B.K. Bazylova^{1*}, S.B. Dautova²¹ *Kazakh National Women's Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan;*² *Kazakh National Pedagogical University named after Abay, Almaty, Kazakhstan
(E-mail: baglan_5_3@mail.ru)*

The author's conception on a historical personality in Nurlan Sanzhar's novel «The Unexpected Guest – Jochi»

This article examines the author's conception on the historical personality. The material of the research is the novel «The Unexpected Guest – Jochi» by the modern Kazakh writer Nurlan Sanzhar. Moreover, the image of a historical character, given by the author from the perspective of a modern person, was also analyzed. It can be noted that the writer was able to show his era, the nature of that society through the image of a historical character. The plot of the novel is centered at the historical time and focuses on the images of people of that time. These images are caused by the very course of history, they are shown vividly and convincingly through the fate of Turkic women, their children, brought up in the traditions of the steppe life. And these people express the idea of their time and environment. Particular attention is paid to the author's skill in revealing the character of a historical person. For this purpose, the writer has studied history, social relations, the circumstances that influenced the formation of the character of the central image of Jochi. Through the individual fate of Jochi, his mother and grandmother the author shows a difficult period in the history of the Kazakh steppe in times of tragedy.

Keywords: author's concept, historical personality, character, artistic image, image principle, historical reality.

Introduction

The concept of a historical personality in fiction is a multifaceted category. First of all, it is reflected in the author's interpretation of the character of a historical person, in the relationship between artistic truth and the truth of history. The study of the concept of personality, which has developed in the literature, contributes to understanding the reasons for the deficit of morality and spirituality, which are gaining relevance today.

The idea of the author's conception should be considered on a much broader scale than the way of understanding and the system of views on personality. In a work of art we find a reflection of the author's position, his worldview, and his understanding of the historical personality. The author's point of view is presented from the position of a person of another time, in which not only historical reality is transformed, but the specifics of the view of a modern person. Not only an important role is played by the subjective system of views of the author, but also by a feature of the traditional literary concept.

A person in a historical novel act as a subject of history, as the main way of self-development of life, and his attitude towards himself, towards people, towards the humanity testifies the attitude of the individual towards the history, which he embodies and creates for others.

The author of the novel, creating the concept of a historical personality, relies not only on facts of past times, but he also studies a specific social type of personality that expresses the characteristic features of a historical reality. At the same time, an important role is played by the writer's artistic vision from the point of view of the present day. And this position adjusts the further development and deployment of the internal laws of the artistic image.

Material and research methods

The material for this study was the novel by the modern Kazakh writer Nurlan Sanzhar «The Unexpected Guest – Jochi». The place of the personality in history, its principles, activities, appearance and its artistic re-creation are associated with the uniqueness of the author's concept. Each image is the result of artistic generalization. The writer, reflecting the past, having studied the psychology, behavior, aspiration, worldview of a historical person, on this basis creates the concept of the character of his hero. Through his

* Corresponding author's e-mail: baglan_5_3@mail.ru

torical events, we learn not only the biography of a historical person, but also the character and his worldview.

The author of a novel, talking about the past in depicting a person as a subject of historical reality, must find that artistic truth that does not contradict the historical truth, and carries the truth of images already known to history, but created according to the laws of art.

The main methods of research are as follows: the comparative historical method of analyzing literary phenomena, the forms of psychological, philosophical analysis. The methods of analysis are based on the tradition of the complex study of literature.

Research results

The history of the literature is the history of the representation of human character. Each historical period is characterized by a certain concept of a person, which explains the diversity of the content aspects of the artistic character. And depending on his ideological and artistic concept, the writer identifies and emphasizes certain facets of human existence. Therefore, the image of a person is the main object of a work of fiction, and the concept of a historical personality is one of the most important problems for a novel about the past.

The writer, digging deeply into the essence of the social contradictions of the era, sets the task of reflecting the history of the people in concrete historical images that would carry the characteristic features of the era and objectively represent the main trends of the historical process. Each artistic image in the novel, having in most cases its specific prototype, is to one degree or another typical, endowed with characteristic social features and, accordingly, expresses certain interests. Here the author's speculation goes in line with his concept of history, which gives the novel a special ideological clarity and integrity.

While creating the artistic concept of the character in the novel «The Unexpected Guest – Jochi» Nurlan Sanzhar simultaneously creates the concept of the historical person. The writer with historical accuracy and artistic truthfulness recreates the integral structure of the personality with its philosophical-social and moral-spiritual world in complex dialectical connections with the era.

An integrated concept of personality with real and fictional shades of human nature and life activity carries an artistic character, it is always richer and more meaningful than any vivid prototype or individual. This is where the incredibly difficult and multifaceted work of the writer in creating artistic characters lies. «The emerging artistic character», writes S.G. Bocharov, “is not just a generalized, «typified» real life character, it is a new character, similar to those who really exist. Generalization and cognition here goes by different way than it happens when the corresponding sciences are engaged in human characters — psychology and sociology» [1; 316].

N. Sanzhar reveals the multifaceted personality of the protagonist of the novel as a historically conditioned set of vivid human properties, moral, psychological and social traits. Jochi's character develops, moves and enriches in a variety of life situations, discovering new sides. The writer depicts facts from the life of the hero of the novel, its conflicts, highlighting the most essential, focusing on the main, the most important in order to give a vivid idea of Jochi's character in full accordance with the principle of historicism. Faithful reflection of the main facts and events plays an important role in determining the artistic meaning of the novel. Genuine historicism finds its expression in an artistically meaningful interdependent connection between the history and the man. Academician S.S. Kirabaev measures the basic concept of the novel, its ideological power by the depth and effectiveness of the character revealed in the work [2; 18].

The creation of the Kazakh Khanate dates back to 1465, but this history dates back to the period of Chingis Khan. Jochi, the eldest son of Genghis Khan, fell in love with the Kypchak steppe and later laid the foundation for the first Kazakh ulus here. With all his activities on the lands of Sary-Arka, deeply believing in the idea of founding a new state of Ak Orda, he called on all the clans of Sary-Arka to unite: «Announce in auls», he said quietly to everyone. — I collect all the clans of the Turks: Kypchaks, Argyns, Naimans, Zhalaïrs and Kaa-Saks of my ulus for the Kurultai on the Kengir River... Sygnak was destroyed and plundered. We will lay a new city on the Irtysh of our Ak Orda...» [3; 218].

Despite his individual exclusivity, Jochi is a typical character, and his image in the novel is multifaceted. The hero is shown in various situations: in battles, at the reception of Genghis Khan, in a conversation with his mother Borte, among his soldiers, in communication with his younger brother Chagatai. The image of Jochi was created in full accordance with the historical truth. He is shown as a talented and a fair commander, a brave warrior with a courageous, impulsive, strong-willed character, as well as a sensitive and gentle son. Jochi is a man of his era.

The artistic concept of personality represents the evolution of a person's worldview. In the process of creative recreation of personality, the writer depicts a person not dogmatically, but in development, against the background of changes in his environment. The artistic concept of personality sets in motion the entire system of images in a work, determines its genre, plot and composition, and the artistic interpretation of facts is organically linked to the principle of historicity. The writer aesthetically evaluates the image of the protagonist, seeks to determine his place in history. The hero of the novel is a person who made a significant contribution to the history of the Kazakh people, who gained their sovereign territory during the time of the Golden Horde. Recreating the history of society in development with all its progressive political shifts, the author of the novel simultaneously reproduced the real historical basis, with which the formation and development of Jochi's personality was associated. The author, referring to the historical theme, choosing the period of the founding of the Kazakh ulus, reflects the events of the era through the fate of people. These people with their specific social and individual characteristics become an aesthetic material for expressing the spirit of the times.

Recreating the history of development of the Kazakh people in N. Sanzhar also reproduced the real historical situation with which the formation of Jochi's personality was associated. The writer set himself the task of comprehensively showing his era, the nature of society through the image of Jochi Khan. The image of a historical personality is at the center of the plot of the novel and is generally determined by the very course of history, which can be shown vividly and convincingly only through the fate of individual people — the hero of the novel and other representatives of his generation.

The writer's striving for a historically accurate reproduction of the era is due to the task of selecting the factual material that N. Sanzhar used when working on the novel. In the selection of historical material, in the work on recreating the appearance of a historical character one can clearly see the artist's desire to highlight only those phenomena or features of a historical personality that were characteristic of him as an exponent of the progressive trends of that time. «History compels people to perform the most varied and by no means always characteristic actions, while literature only makes them characteristic. Therefore, the writer introduces into the work not every history, not every life, facts confirming his correctness, from history and life» writes A. Belinkov [4; 161].

In the novel, facts play a primary role, they are important for determining the evolution of a character, revealing the inner world of a historical character. Nurlan Sanzhar does not introduce just any facts into the novel. They are carefully selected by the writer; this depends primarily on the actions of the hero, his role in the work. And in the process of interpreting historical facts the author shows his attitude towards the hero. Depicting the events of the period of the conquests of Genghis Khan, the writer gives his understanding, expresses his point of view on this story.

Facts play a huge role in depicting the character traits of this historical person, and help in revealing the psychology of a historical character. However, the historical facts themselves, passing into the fabric of the work, are subject to artistic change. In a historical work the artistic reconstruction of facts and images is the main task facing the writer. The processing of historical facts with an individuality inherent in each artist is a manifestation of artistic interpretation. The writer resurrects history, connects the ideals of the past with the laws of the life of the society in which he lives.

There is a lot of documentary evidence about Genghis Khan's campaigns (the works of Ata-Melik Juvaini, Rashid ad-Din, Guillaume de Rubruk and others), but N. Sanzhar had almost no information about the fate of Jochi on the Kypchak land. The writer is very critical of the historical documents reflecting the life and work of Jochi; he tries not only to identify individual reliable strokes, but also to creatively transform them. When comparing contradictory documents, the historical novelist needs, as A. Tolstoy wrote, to cultivate «a special historical «instinct» that develops in practice» [5; 496]. S. Zlobin also paid special attention to this specific difficulty of artistic interpretation of facts in his work on a historical novel: «It is worth tremendous efforts from variant to variant to work on the selection of facts, to replace the literal accuracy of the fact with a generalized artistic image, replace the chronological sequence of events with a transformed plot structure, the whole book is the look and essence of the historical novel» [6; 53].

The historical personality and the problem of his image occupy a special place in the work of Nurlan Sanzhar. At the beginning of the novel, the author tells about Turkic women — the great mothers Oyan and Borte, violent ethnogenesis between the Caucasian and Mongoloid races, orphaned warriors brought up on the commandment «ana tili». On the pages of the novel, we become witnesses of the history of Jochi's birth, his maturity. The author traces his path from birth to the formation of a military leader and founder of Ak Orda. Although all the episodes reflecting the details of Jochi's personal life are undoubtedly the author's fic-

tion, nevertheless they serve to reveal the character of Jochi, to express the author's concept of a historical personality. The writer recreates the process of the formation and improvement of character under the influence of circumstances, supplementing it with the evolution of the worldview in relation to time, which makes the artistic transmission of the dialectic of character complete. If the mother of Turkic origin played an important role in the upbringing of Jochi, historical circumstances influenced on his formation as a historical personality. With the change of time his worldview, attitude to life, understanding of what was happening changed. It is no coincidence that the writer describes the strong impression that the picture of the massacre of the Khoja near the town of Sygnak makes on Jochi: «Zhoshi is stunned. The picture of the massacre of a holy man is terrible» [3; 187]. And, trying to understand the world around him, to comprehend it with his soul, he wants independence and admits this to his mother: «I want to live on my own — without overlords from above... I want to break the ulus here» [3; 188]. Jochi clearly understands that it is impossible to live in war, subjecting entire people to cruel violence, and he connects his future fate with the fertile land and its people.

In the novel the writer showed the formation of the historical personality of Jochi. In this, a psychologically deep image of his inner world plays an essential role. In the image of the hero of the novel, the social and the personal are inseparable, the social appears in the personal, is refracted through the hero's personal perception of life, and at the same time, people's problems determine their mood and feelings. Jochi's attitude to social events, everyday facts and facts of his personal life is emotionally colored in different ways and creates an idea of the richness of the hero's inner world. Jochi, gradually delving into the essence of the problems of the Kypchak steppe, began to realize his role as a ruler.

Revealing the role of the social environment, psychological and legal aspects of the personality, the writer attaches no less importance to the spiritual quest of the hero, his desires (he dreamed of founding his independent state — Ak Orda). And Borte's speech expresses the position of the deep-thinking Jochi: «The time of barbarism is coming to an end... This is true. It is impossible to continue living by robbery and cruel violence. You have to live differently. But how? The mother loves children, the ruler must honor his people» [3; 190].

The character of the protagonist is revealed in the novel primarily through his perception of the world around him, through relationships with other people. The writer shows Jochi's meetings with his mother, with the sovereign, with his brother, with warriors and the common people artistically vividly and concretely. After going through a series of life trials, having matured and strengthened spiritually, he realized that the strength and significance of the people lies in the valor of its simple warriors — the Kaa-Saks.

Putting his hero in the position of a real face, the writer makes sure that the hero behavior corresponds to his character, serves his disclosure: «And Zhoshi was distinguished by his sober mind and a kind smile on his dark Mongolian face. He matured and turned into a real warrior and commander» [3; 165]. The episode of the siege of Sygnak is of great importance in recreating the character of Jochi. A keen mind, moral purity made it possible not only to understand the low nature of the younger brother, but also to be condescending to the antics of a loved one.

Artistically and vividly, the writer shows the meeting of Jochi with Khosan-Khoja. Jochi's conviction that people are ready to die for their homeland is growing: «People's lives have meanings of life, mother. What is it? We do not know this... Why do the inhabitants of Sygnak agree to die for their Motherland? Not for booty, not for cattle, not for gold and slaves! They went to their deaths for their Motherland!» [3; 189].

The study of artistic character in literature is associated with the problem of the concept of man. The author's concept of the hero in the novel is presented in the depiction of real historical events; it is also determined by its specific national identity. Attention to the national characteristics of his heroes is mandatory for the artist, since «if an artist depicts people in his work, then each of them must belong to a known nation and to a certain era, because a person, outside of nationality, is not a real being but an abstract concept» [7; 642]. Jochi's character is a product of the social environment and life circumstances, as well as a nationally defined phenomenon. Closely, scrupulously examining the gradual accumulation of new qualities in the character and psychology of the protagonist of the novel, N. Sanzhar generalizes the phenomenon of time in this image. Recognizing familiar traits of national character in Jochi, such as nobility and courage, we notice new facets here. The pathos of Jochi's character determines the search for the meaning of the motherland, the native land. Not only cruel people live around Jochi, but also people who personify the best spiritual qualities of the people. These are the wise mother Borte, the noble grandmother Oyan, the courageous Akbala, the pious Khosan-Khoja.

Nurlan Sanzhar reveals the traits in the characters of the heroes through their worldview and attitude to the environment. He creates a character according to his view of the world, penetrates into his psychology. The writer, striving for a comprehensive portrayal of characters, does not show his heroes at once and in more than one plan. The author constantly introduces the characters of the novel and deepens the character of the protagonist with each new meeting. As a result, the character of the historical person appears in its entirety and versatility. And the character most clearly expresses some individual common human traits.

Recreating the character of a historical person in the image of Jochi, the author embodied in him the best features, such as courage, nobility, kindness, and straightforwardness. At the same time, the writer does not modernize his hero, preserves in him the spirit and concepts of his social environment and historical reality.

Many times Kazakh literature has shown its aspiration to portray a strong hero, persistent in achieving goals, with a high degree of human dignity. Undoubtedly, this character reflects the peculiarity of the psychology of the people who found themselves at the crossroads of history, subjected to long-term invasions. N. Sanzhar showed the life of the steppe people who found themselves in a difficult situation. And the people had to unite around their state, defend their independence, preserve the possibility of national and cultural development. The world of a Kazakh nomad, who grew up in the vast expanses of his native steppe, was concentrated in the center of the life of the steppe. This feature of life left an imprint on the uniqueness of the psychology of the heroes Oyan and Borte, as well as on Jochi, who absorbed the best features of the Turkic people with his mother's milk. Important features of the Kazakh national character are manifested in him: endurance, perseverance and vitality. The difficult historical fate of the people could not but affect the formation of the national character of the protagonist of the novel.

The writer portrays a person who, by virtue of his outlook and human duty, honestly serves the ruler Genghis Khan. As the leader of the detachment, he takes part in military campaigns. The talented and smart Jochi understood the policy of the ruler well, but he saw no point in living in war and made the only right decision. Revealing the formation of Jochi's character, his worldview, the author shows his hero in action, from the moment the idea of establishing an ulus was born and the first steps to implement his idea of founding a new state. This approach to reproducing the appearance of an outstanding personality was the only correct one, since it makes it possible to most accurately represent her life as a reflection of the historical era. The writer's attention is drawn not only to external facts and events in Jochi's life, but also to his inner world, his experiences and feelings associated with the image of his homeland: «What is Homeland? Is this my kibitka?» [3; 189].

The character of the protagonist is revealed not only in action, but also in intense reflections on the meaning of life, on the interconnection of his fate with the fate of Sary-Arka, with the life of a people new to him.

The author's concept of the historical personality of Jochi in the novel coexists with the problem of the social environment, its circumstances and events, with mutual influence of which the character of the protagonist moves. For the depth of the image of the truth of life, undoubtedly, the skill of creating human characters, revealing the features of the character's inner appearance through specific actions and deeds, is of great importance. The writer is characterized by the ability to show the spiritual world of the hero, his inner state, the innermost movements of the soul with extraordinary force of persuasiveness. This can be clearly seen in the following example, which contains the author's explanation combined with Jochi's inner monologue. The writer's description of social reality is combined with an attempt to reveal the inner world of the protagonist. The author shows the impact of external events on the mental structure and behavior of the hero, as a result of which the character develops in accordance with its internal laws and depending on the circumstances. The images of the characters in the novel, put face to face with history, are outlined primarily from the point of view of ethical qualities. The inner appearance of the hero is especially vividly expressed in his actions, in his struggle for the ideas of a new state. The author, in the image of Jochi, emphasizes an essential character trait of a person brought up in respect for the mother, for her native language Ana tili. And this love for the mother, for the history of her people contributes to the understanding of the tragic fate of another nation.

In addition to the author's characterization, internal monologue and dialogue, N. Sanzhar also uses the technique of a direct image through the actions of the hero.

The writer strives to reveal the character of his hero, to express the most intimate movements of his soul, joys and anxiety, doubts and contradictions, thoughts and dreams. The perception and reflection of reality evokes a gamut of feelings and thoughts in Jochi. The author tries to understand the dialectics of the spiritual growth of a historical person. He has not only created the characters of past years, but also revealed the

inner world of people of a distant era. Jochi's inner world expanded immeasurably: he saw the cruel policy of Genghis Khan, the bleak life of disadvantaged people, knew betrayal, looked for the meaning of the happiness of human existence, reflected on the purpose and place of man in the stream of history: "When I went through a series of life trials prepared by fate, I realized what the meaning of life is".

The author of the historical novel tries to capture the slightest shades of the movement of the souls of his heroes, shows their contradictory moments, seeks to understand and reflect the essence of the whole, to create a real picture of reality. Socio-psychological disclosure of personality does not exclude the characteristics of each writer in artistic experience. Their specificity presupposes the creative assimilation of the tradition of the world classics, finding an individual approach to the depiction of historical reality. Each writer has his own measure of talent, his own views on life. Based on the achievements of Kazakh historical novels, NurlanSanzhar presents the concept of a historical personality that depended on historical circumstances.

The writer was able to show the protagonist in such circumstances in which the character traits of the historical personality motivated by actions are most clearly manifested. N. Sanzhar strives to reveal individual character traits of the hero, defining his role as a historical personality. We see the author's position in the selection and assessment of historical events that played a key role in the formation of Jochi's character as a historical person.

The appearance of historical time is created due to the psychological reliability of the character of the historical person. Each of the characters in the novel is distinguished not only by their appearance, but also by their peculiarities of character and disposition. In the novel the heroes are shown in all manifestations of social and psychological motives, emotional states, contradictory moods. «The character is formed depending on the objective social conditions and specific life circumstances, in which a person's life passes, on the basis of his natural properties — first of all temperament — as a result of his actions and deeds» [8; 666].

The character of Jochi develops and unfolds under the influence of objective historical circumstances, specific manifestations of historical events that induce, force action. The character of the hero manifests itself against the background of such events that give rise to an explosion in his mental life, psychology. Jochi's desire to found a state is due to the historical situation of the XIII century: the time of historical changes when the idea of the founding of the Kazakh people and its state was laid. The significance of Jochi is determined by his historical role in the formation of the first Kazakh ulus — Ak Orda, which he will call his homeland.

In historical novels about outstanding figures of the past who played an important role in the fate of the people the main characters are genuine historical figures. In NurlanSanzhar's novel «The Unexpected Guest — Jochi» the problem of the real historical personality as the protagonist is closely related to the image of the positive hero.

The author's undoubted success is the recreation of the image of a historical person in the closest connection with his era, in collision and communication with various people. Moreover, the absence of facts of his biography documented by history is complemented by artistic fiction, which makes it possible to trace the process of the formation of a historical personality. So, having scant information about Jochi's life, the writer uses fiction to make the circumstances of his hero's life look more convincing. The author, creatively re-working the material, depicts the spiritual growth of his hero, who played a decisive role in the further choice on the path of life. The talent of the writer is manifested primarily in the ability to find the exact relationship between fiction and reliable facts. In the novel, not just manifestations of inner life are given, but a continuous illumination of psychological processes that reveal the outlines of the protagonist's character. The novelist solved this problem not by describing detailed information from the biographies of Jochi, but by creating an interest in the character's relationship with the outside world. And for this purpose the author uses an artistic analysis of the actions of the heroes, conditioned by the circumstances.

In a modern historical novel, the specificity of reflecting life consists in portraying past events as the personal fate of their specific participants. And this makes it necessary to reveal the spiritual world of the hero, the originality of his character, makes it necessary to take into account the patterns of their behavior and actions in connection with the significant phenomena of social life of the depicted era. «Human character, all these bizarre combinations of traits, is generated by those social conditions in which the character is formed» [9; 54].

Creating an artistic image of this or that historical figure, the writer comprehends their diverse and sometimes contradictory features and qualities, seeks to reveal the innermost essence in the multifaceted complexity of the human personality, to discard or explain a number of features that run counter to the logic of the character of the hero, to «conjecture» those important features that were not always noticed or hidden

by an impartial chronicler. N. Sanzhar approaches the selection of material from the biography of the protagonist very scrupulously, selects the most important facts, often strengthening certain aspects of his character in order to depict in him the key features of the historical personality with greater artistic expressiveness. The author reflected in the novel Jochi's idea of establishing states on Kazakh land. And this idea of the historical past is directly connected with modern Kazakhstan, the foundation of the Kazakh Khanate by the descendants of Genghis Khan, Zhanibek and Kerey.

Understanding of a person in Kazakh literature, enriched with various forms and methods of psychological analysis, goes from a holistic image of certain social types to the study of various facets of a human character. Nurlan Sanzhar, through the individual fate of people, shows the complex events of social life, seeks to embody in a specific person the national, psychological traits inherent in many people of that time. The writer, depicting various human characters, shows acute social conflicts and life situations in full accordance with the principles of a realistic depiction of history. Gradually and deeply revealing the character of the historical person in the novel, the author shows, using the example of Jochi's fate, the important changes that took place in him under the influence of the dramatic events of the 13th century. The events reflected in the novel «The Unexpected Guest – Jochi» bear the imprint of artistic conjecture, but correspond to historical reality.

The author's concept of the character of a historical personality in the novel is closely related to the problem of time, epoch, its circumstances and events, in mutual influence with which the character of the hero develops. The concept of a historical personality is motivated by the character of Jochi as the main character of N. Sanzhar's novel «The Unexpected Guest – Jochi» and is formed under the influence of events of the distant past. The character of Jochi, formed under the influence of wartime situations, becomes strong, acquiring not only physical, but also spiritual and moral strength. The biography of the historical personality and the era interpenetrate each other, and this connection of the hero's life with the fate of the future homeland is the main leitmotif of the novel.

A comprehensive study of human actions, identification of their causes and effects, attitudes towards life, other people allowed the author to identify and reflect ideological attitudes and psychological characteristics of character in the act of a historical personality. The skill of the writer lies in the fact that, creating various gradations of the behavior of a historical person, he was able to recreate an integral artistic image. The image as an aesthetic category is the most convenient and capacious form of concentration of ideas. The history of the founding of the state, the difficult fate of Turkic women, «ana tili» appears in the novel not in abstract terms, but in the form of ideas of the time, the birth of the Kazakh people. Facts, documentary materials have played a huge role in an accurate, truthful depiction of a real historical person.

Conclusion

The author's concept of the character of a historical person in Nurlan Sanzhar's novel «The Unexpected Guest – Jochi» is presented as a dialectical relationship between the individual and the general, manifested in a very complex form of contacts between the individual and society, man and history. The writer connects the problem of character Jochi, first of all, with the history of the Kazakh people, with the idea of the formation of the state of Ak Orda. The author does not modernize his hero, he preserves in him the spirit and concepts of that historical reality.

N. Sanzhar was able to show his era, the nature of society through the image of Jochi. The image of a historical personality stands at the center of the plot of the novel and is generally conditioned by the very course of history, which can be shown vividly and convincingly only through the fate of individuals expressing the idea of their time and their environment. To reveal the character of a historical personality, the writer needed to understand his social connections, to know the circumstances that influenced the formation of character. The author, through the individual fate of a person, shows the complex events of social life, seeks to embody the national class and psychological features inherent in many people of that time in a specific person. Depicting a historical character, his worldview, the writer shows his hero in action, telling about his future plans, about the interconnection of his fate with the fate of the Motherland, with the life of a people new to him. The novelist's attention is drawn not only to external facts and events in the life of the hero of the novel, but also to his inner world, his experiences and feelings, which bore the imprint of changes in the social and political life of the people and the new state. The author's concept of the historical personality in the novel coexists with the problem of the social environment, its circumstances and events, which mutually influences the character of the protagonist.

The skill of the historical novelist manifested itself in the fact that, when confronting the hero with various circumstances, he showed not just a participant in certain events, but described the hero's reaction to these events. Here you can see the whole person and at the same time every action, state of mind. And solving this problem, the writer depicts not only open manifestations of social conflict between opposing forces, all events that take place are reflected in the form of experiences, thoughts, defending their interests, life principles and moral foundations of the hero. The personality of the historical character is revealed through his actions, in dialogues and disputes with others.

The basis of Nurlan Sanzhar's artistic method is the depiction of the fate of the Great Steppe in connection with major historical events. The writer's description of social reality is combined with an attempt to reveal the inner world of historical figures. The author depicts the change in the character of the heroes under the influence of external events, as a result of which their character develops in accordance with their internal laws and depending on the circumstances. The image of the historical personality in the novel, put face to face with history, is outlined primarily from the point of view of ethical qualities. Women-mothers of the Turkic tribe are endowed with high moral qualities: sensitivity, disinterested attitude, desire to act in accordance with conscience, nobility, compassion, love and respect for their language.

The author was faced with a difficult task to show, using specific human characters, how the events of reality were refracted in the fates of the heroes, how in the turbulent whirlpool of history a person matured, how he fought, what he experienced. It is precisely by this quality, the ability to penetrate into the inner world of a person, the writer differs from the scientist-historian. The main principle of depicting a person in the novel «The Unexpected Guest – Jochi» is the artistic awareness of the inextricable connection of human fate with the necessary movement of history, with the ideological and cultural life of the era. In depicting a historical personality, Nurlan Sanzhar focuses on such human qualities as kindness, compassion, mercy, conscience, honor, courage that are so important for the formation of the artistic world of the younger generation.

References

- 1 Бочаров С. Характеры и обстоятельства / С. Бочаров // Теория литературы. Основные проблемы в историческом освещении. Образ, метод, характер. — М.: Наука, 1962. — С. 312–451.
- 2 Кирабаев С.С. Высокое назначение: Статьи, критические очерки; пер. с каз. / С.С. Кирабаев. — Алматы: Жазушы, 1985. — 352 с.
- 3 Санжар Н. Нежданный гость — Джучи / Н. Санжар. — Алматы: Meloman Publishing, 2019. — С. 272.
- 4 Белинков А. Юрий Тынянов / А. Белинков. — М.: Сов. писатель, 1960. — 434 с.
- 5 Толстой А. Полное собрание сочинений: [В 15-ти т.] (1946–1953). — Т. 13 / А. Толстой. — М.: Гос. изд-во худож. лит., 1949. — 510 с.
- 6 Злобин С. Задачи романа / С. Злобин // Вопросы литературы. — 1965. — № 9. — С. 53–58.
- 7 Белинский В.Г. Взгляд на русскую литературу: [В 3-х т.]. — Т. 3 / В.Г. Белинский. — М.: Гос. изд-во худож. лит., 1846. — 687 с.
- 8 Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии / С.Л. Рубинштейн. — М.: Госучпедгиз МинПроса РСФСР, 1946. — 703 с.
- 9 Петров С. Правда жизни и правда искусства / С. Петров. — М.: Сов. писатель, 1965. — 125 с.
- 10 Гюльназарян Н.Е. Художественная концепция личности в историческом романе XX века: дис. ... канд. филол. наук: 10.01.01 – «Русская литература» / Наталья Евгеньевна Гюльназарян. — Краснодар, 2009. — 189 с.

Б.К. Базылова, С.Б. Даутова

Нұрлан Санжардың «Күтпеген қонақ — Жошы» романындағы тарихи тұлғаның авторлық концепциясы

Мақалада тарихи тұлғаның авторлық концепциясы қарастырылған. Зерттеу материалы қазіргі қазақ жазушысы Нұрлан Санжардың «Күтпеген қонақ — Жошы» романы. Сондай-ақ, автор қазіргі адам тұрғысынан берген тарихи кейіпкердің бейнесі талданды. Жазушының өз дәуіріндегі тарихи кейіпкердің бейнесі, қоғамның сипаты арқылы көрсете алғаны атап өтілген. Роман сюжетінің ортасында тарихи уақыт пен сол кездегі адамдардың бейнелері тұр. Осы бейнелер тарих толқынынан сыр шертеді, түркі әйелдерінің, олардың дала өмірі дәстүрінде тәрбиеленген балаларының тағдыры арқылы айқын әрі нанымды көрсетілген. Бұл адамдар өз уақыттары мен қоршаған ортасы туралы

идеяны білдіреді. Автор тарихи тұлғаның табиғатын ашудағы шеберлікке ерекше назар аударған. Ол үшін жазушы тарихты, қоғамдық байланыстарды, негізгі орталық образ — Жошының мінезін қалыптасуына әсер еткен мән-жайларды зерттейді. Сонымен қатар Жошының, оның анасы мен әжесінің жеке тағдыры арқылы қазақ даласы тарихындағы күрделі кезең — трагедияға толы кезеңдер көрсетілген. Мақалада зерттеудің негізінде «Күтпеген қонақ — Жошы» романындағы тарихи тұлғаның авторлық концепциясы тарихи уақыттың, бұрынғы Қазақстанның қайғылы оқиғаларының проблемасымен тығыз байланысты екені көрсетілген.

Кілт сөздер: авторлық тұжырымдама, тарихи тұлға, мінез, көркем образ, имидждік принцип, тарихи шындық.

Б.К. Базылова, С.Б. Даутова

Авторская концепция исторической личности в романе Нурлана Санжар «Нежданный гость — Джучи»

В статье рассмотрена авторская концепция исторической личности. Материалом исследования стал роман современного казахского писателя Нурлана Санжар «Нежданный гость — Джучи». Также был проанализирован образ исторического персонажа, данный автором с позиции современного человека. Отмечено, что писатель смог показать через образ исторического персонажа его эпоху, характер общества. В центре сюжета романа — историческое время и образы людей того времени. Эти образы вызваны самим ходом истории, они показаны ярко и убедительно через судьбу тюркских женщин, их детей, воспитанных в традициях степной жизни. Эти люди выражают идею своего времени и своей среды. Особое внимание авторами статьи обращено на мастерство писателя в раскрытии характера исторической личности. Для этого он изучил историю, общественные связи, те обстоятельства, которые имели влияние на формирование характера центрального образа — Джучи, автор через индивидуальные судьбы Джучи, его матери и бабушки показывает сложный период в истории казахской степи — времена, полные трагизма. На основании настоящего исследования показано, что авторская концепция исторической личности в романе «Нежданный гость — Джучи» тесно связана с проблемой исторического времени, трагических событий прошлого Казахстана.

Ключевые слова: авторская концепция, историческая личность, характер, художественный образ, принцип изображения, историческая действительность.

References

- 1 Bocharov, S. (1962). *Kharaktery i obstoiatelstva* [Personalities and circumstances]. *Teoriia literatury. Osnovnye problemy v istoricheskom osveshchenii. Obraz, metod, kharakter* — *Literature theory. Major problems in historical coverage. Image, method, character*. Moscow: Nauka [in Russian].
- 2 Kirabaev, S.S. (1985). *Vysokoe naznachenie: Stati, kriticheskie ocherki* [High purpose: Articles, critical essays]. Almaty: Zhazushy [in Russian].
- 3 Sanzhar, N. (2019). *Nezhdannyy gost — Dzhuchi* [Unexpected guest — Jochi]. Almaty: Meloman Publishing [in Russian].
- 4 Belinkov, A. (1960). *Yurii Tynianov* [Yuri Tynyanov]. Moscow: Sovetskii pisatel [in Russian].
- 5 Tolstoy, A. (1949). *Polnoe sobranie sochinenii* [Full composition of writings]. Vols.1–15. Moscow: Gosudarstvennoe izdatelstvo khudozhestvennoi literatury [in Russian].
- 6 Zlobin, S. (1965). *Zadachi romana* [Tasks of the novel]. *Voprosy literatury* — *Questions of the literature*, 9, 53–58 [in Russian].
- 7 Belinsky, V.G. (1846). *Vzgliad na russkuiu literaturu* [A look at the Russian literature]. Vols. 1–3. Moscow: Gosudarstvennoe izdatelstvo khudozhestvennoi literatury [in Russian].
- 8 Rubinstein, S.L. (1946). *Osnovy obshchei psikhologii* [Fundamentals of General Psychology]. Moscow: GosUchpedgiz Ministerstva Prosveshcheniia RSFSR [in Russian].
- 9 Petrov, S. (1965). *Pravda zhizni i pravda iskusstva* [The truth of life and the truth of art]. Moscow: Sovetskii pisatel [in Russian].
- 10 Gyulnazarian, N.E. (2009). *Khudozhestvennaia kontseptsiiia lichnosti v istoricheskom romane XX veka* [The artistic concept of personality in the historical novel of the 20 th century]. *Candidate's thesis*. Krasnodar [in Russian].

А.Ж. Абдикадирова*, С.Б. Жұмағұл

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан
(E-mail: zharullakizi@mail.ru, sagymbai.zhumagul@mail.ru)

Этнопоэтиканың теориялық аспектілері

Мақалада этнопоэтиканың теориялық аспектілері туралы сөз болады. Әдебиеттану, лингвистика, мәдениеттану, лингвопоэтика сияқты бірнеше ғылымдардың тоғысында пайда болған поэтиканың бір саласы — этнопоэтиканың ерекшелігі ғылыми тұрғыда талданған. «Этнопоэтика» терминінің шығу тегі мен Д. Ротенберг, Д. Тедлок, Д. Хаймс, В.Н. Захаров, Г.Д. Гачев, З.П. Табакова және т.б. ғалымдардың еңбектері қарастырылған. Этнопоэтиканың ғылыми бағыт ретінде қалыптасуының негізгі кезеңдері мен зерттелу тарихы айтылады. Көркем туындыда ұлттық болмысты танытуда бұл сала ерекше рөл атқарады, сол себепті де этнопоэтика ғылымы өзінің өзектілігін көрсетеді. Сонымен қатар қазіргі этнопоэтиканың проблемалық-әдіснамалық бағыты зерделенген. Қазіргі этнопоэтика саласының негізгі параметрлері анықталып, этнопоэтиканың ғылымның кейбір салаларымен байланысы сараланған. Атап айтар болсақ, оның имагология, діни филология сияқты ішкі бөлімдермен байланысы туралы талданған. Мақалада авторлар этнопоэтиканың әдебиеттану ғылымында алатын орнын көрсетуге тырысқан.

Кілт сөздер: әдебиеттану, поэтика, этнопоэтика, нарратив, әдебиет теориясы, мәдениеттану, имагология.

Kipicne

Ғылымның қарқынды дамуы әдебиеттану саласында да зерттеудің жаңа бағыттарының пайда болуына әкелді. Поэтикалық мәтіндердегі этникалық факторлардың өзара әрекеттесуін зерттеу арқылы этнопоэтика сияқты ерекше бағыт бөлініп шықты. Зерттеушілер осы бағыттың пайда болуымен талдаудың этнопоэтикалық жаңа түрін ұсынады, сол арқылы әдебиеттегі ұлттық ерекшелікті табуға тырысады. Яғни, ақын-жазушылардың шығармаларындағы этнопоэтизмдердің қолданылуы, әр ұлттың лингвомәдениеті мен менталитеттерінің белгілі бір әдеби туынды ішіндегі көрініс табуын этнопоэтикалық талдау арқылы көрсетеді.

Этнопоэтиканың зерттеу пәніне негізінен этнопоэтизмдерді жатқызамыз. Этнопоэтика әдебиеттану, лингвистика, лингвомәдениеттану, этнолингвистика, лингвопоэтика сияқты ғылымдардың тоғысында қалыптасады. Этнопоэтика этнология, антропология, фольклористика, стилистика, лингвистика, әдебиеттану және аударма ісінің бір саласы болып саналады.

Зерттеудің деректері мен әдістері

Әдеби антропология және мәдениет философиясы саласындағы этнологиялық зерттеулер ертеден келе жатыр. Этнологиялық зерттеулердің проблемалық бағыттарын, зерттеушілерін толық тізіп шықпай, этнопоэтиканың арнайы ғылыми пән ретінде қалыптасуы тұрғысынан ең маңыздыларын ғана атап өтеміз. Зерттеу мақалада «этнопоэтика» терминіне тоқталған кезде осы тақырыпты әр қырынан зерттеп жүрген Д. Ротенберг, Д. Тедлок, Д. Хаймс, В.Н. Захаров, Г.Д. Гачев сияқты ғалымдардың еңбектерін қарастыруға назар аудардық.

Сонымен бірге, зерттеу ізденісі ғылыми-теориялық парадигманың мүмкіндіктерін жанаша тұжырымдамалық сипатта қарастыруға арналды. Зерттеу жұмысында салыстырмалы-тарихи, жүйелеу, герменевтикалық талдау әдістері пайдаланылды.

Негізгі бөлім

Ғалымдар бұл тақырыпты қозғаған кезде этнопоэтика жайлы ойлар ең алғаш XVII ғасырда Никола Буалонның өнердегі жергілікті және тарихи ерекшеліктер туралы тұжырым жасаған «Поэтикалық өнер» атты трактатынан бастау алған деп есептейді. Ал негізінен этнопоэтикалық

* Хат-хабарларға арналған автор. E-mail: zharullakizi@mail.ru

теорияның негізін қалаушылар ретінде американдық акын, аудармашы Джером Ротенберг, ғалым Деннис Тедлок және антрополог Делл Хаймстарды айтамыз.

Этнопоэтика Стэнли Даймонд, Делл Хаймс, Натаниэл Тарн, Гэри Снайдер, Джером Ротенберг сияқты поэзияға қызығушылық танытқан антропологтар мен лингвистер арасында мақал-мәтелдерге, жұмбақтарға, дуалауларға, қарғыстарға, дұғаларға, сәуегейліктерге, көпшілік алдында айтылатын сөздерге, манифестер мен нарративтерге пішін берген әдеби перформанстардан пайда болды.

Джером Ротенберг «этнопоэтика» терминін алғаш 1968 жылы енгізген. Д.Ротенберг жергілікті американдық үндістердің ауызша дәстүрлері жайлы аудармалардың көпшілігінде ауызша көріністердің күші мен сұлулығын жазбаша жеткізу мүмкін болмағанын айтады. Ротенбергтің әсерімен әлем мәдениеттерінің баяндау және поэтикалық бай дәстүрлері туралы зерттеуге негіз қаланды.

Этнопоэтиканың жеке зерттеу бағыты ретінде дамуы негізінен XX ғасырдың ортасынан бастап Деннис Тедлок және Делл Хаймс сияқты американдық антропологтар мен лингвистерден басталды. Д.Тедлок те, Д.Хаймс та жергілікті американдықтардың (үндістер) ауызша өнерінің көркемдік байлығын көрсету үшін этнопоэтикалық талдауды қолданған және олар кейбір аналитикалық мәліметтермен келіспесе де, этнопоэтиканың негізгі мәселелері мен мақсаттары туралы келісімге келді. Этнопоэтика 1980 жылдардың басында Делл Хаймстың «Мен сізге бекер айтуға тырыстым: жергілікті американдықтардың этнопоэтикасы туралы очерктер» (*In vain I tried to tell you: Essays in Native American ethnopoetics*) (1981) немесе Деннис Тедлоктың «Ауызекі сөз және түсіндіру жұмысы» (*The Spoken Word and the Work of Interpretation*) (1983) сияқты үлкен шығармаларымен танымал болды және антропологтарды, фольклористерді, лингвистерді кең пәнаралық сала ретінде таң қалдырды.

Д.Хаймстың кейінгі еңбектері поэтикаға, атап айтқанда американдықтардың ауызша әңгімелерін поэтикалық ұйымдастыруға бағытталған. Ол Деннис Тедлок екеуі этнопоэтиканы лингвистикалық антропология мен фольклористика шеңберіндегі зерттеу саласы ретінде анықтады. Д.Хаймс үшін этнопоэтика — нарратив пен перформанстың айналасында болатын және сайып келгенде қоғамдағы тіл туралы түсінікке енетін кең теориялық көзқарастың бөлігі.

«Этнопоэтика» терминінің негіздемесіне тоқталар болсақ, жоғарыда атап өткеніміздей, американдық ғалымдардың еңбектерінде алғаш зерттелініп, негізі қаланған. Қазіргі таңда ғылыми зерттеу әдістерінің ішінде кеңінен қолданыс тапқан. Америкалық ғалымдар этнопоэтиканы ауызша сөйлеумен байланыстырады, ауызша айтылған дүниенің мәтінде қалай берілгеніне назар аударады. Сонымен қатар, аудармалардың түпнұсқадағы контекстке сай жасалғандығына, түпнұсқасындағы алғашқы ойды аудармашының қалай жеткізгендігіне мән береді.

Белгілі бір шығармада кездесетін баяндаулардан алғашқы мағынаны анықтай алмауымыз мүмкін. Сол себепті де қаламгер бұрын айтылған әңгімені туындыда қайта жеткізген кезде түпнұсқадағыдай дәл жеткізуге тырысады. Зерттеу әдістерінің энциклопедиясында: «Этнопоэттер өз шығармаларының түпнұсқалық орындаудағы грамматикалық және семантикалық үлгісіне, стиліне, бейнелі сөйлеу мен образдарына, акустикасына, ырғақтарына және соған байланысты мағынаны жеткізе алатын қосымша дыбыстық эффекттерге (кідірістер мен интонацияларды қосқанда) сәйкес келуін қалайды», — деп берілген [1; 297]. Осыған сай анықтама беретін болсақ, этнопоэтика — бұл ауызша өлеңдердің немесе баяндаулардың мәтіндік нұсқаларын жазу әдісі. Онда жазбаша түрде жоғалып кететін поэтикалық элементтерді бекіту үшін поэтикалық жолдар, өлеңдер қолданылады. Кез келген этнопоэтикалық мәтіннің мақсаты — өзіндік мәдени контексте ауызша орындау тәсілдері туындылардың эстетикалық құндылығын қалай арттыратынын көрсету.

Ал Ресейде этнопоэтикалық зерттеулер тек 1990 жылдардан бастап жүргізіле бастады. Ресейде бұл терминнің негіздемесін Петрозаводск университетінің профессоры В.Н. Захаров қалады. Ғалым әдебиеттен ұлттық ерекшелікті зерттейтін арнайы филологиялық пән ретінде анықталған «этнопоэтика» терминін қолданады. Оның пікірінше, этнопоэтика тіл білімінде бұрыннан бар, Э.Сепир мен Б.Уорф негіздеген этнолингвистика бағытына параллель пайда болған. В.Н. Захаров өз зерттеулерінде этнопоэтиканың аспектісінде ұлттық ерекшелікті қарастырады: «Этно» сөзінен басталатын әртүрлі пәндер арасында сөзсіз тағы біреуі жетіспейді — нақты әдебиеттердің ұлттық ерекшелігін, олардың әлемдік көркемдік үдерістегі орнын зерттейтін «этнопоэтика». Ол белгілі бір әдебиетті ұлттық ететін не екендігіне жауап беру керек, біздің жағдайда — орыс әдебиетін орысша қылатын не» [2; 9].

Бұған дейін кеңестік саяси идеологияның әсерінен өзгеше мазмұн алып келген орыс әдебиетін төлтума ұлттық және рухани бастаулары мен дәстүрін ескеретін жаңа концепция қажет деген ой айтады. Әдебиеттанушы орыс әдебиетінің ұлттық ерекшелігін игерудің екі бағытын ұсынады. Олардың бірі фольклорлық мотивтер мен бейнелерді анықтауға арналса, екіншісі «этнопоэтиканың негізгі құрамдас бөлігі» деп санайтын ерекше «православтық кодқа» арналған. Ғалым этнопоэтикаға байланысты өз еңбектерінде орыс әдебиетіндегі ұлттық ерекшелікті христиандық православтық мәдениетпен байланыстыра зерттеген.

В.Н. Захаровтың «Тарихи поэтика мәселелері» кітабының ерекше назар аударатын, негізгі тоқталған мәселесі — «этнопоэтика». В.Н. Захаров белгілі бір әдебиеттің ұлттық ерекшелігін, әлемдік көркемдік үдерістегі орнын зерттеуі тиіс поэтиканы осылай атауды ұсынады, ол әдебиетті ұлттық етіп көрсететін не екеніне жауап беру керек деген ой айтады. «Тарихи поэтика мәселелері. Этнологиялық аспектілер» кітабында тарихи поэтиканың фабула, сюжет, жанр, хронотоп, образ, символ, фантастика, дәстүр, мәтін сияқты категорияларын түсіндіруге ұлттық акцент беріледі. В.Н. Захаров орыс әдебиеті этнопоэтикасының православиелік аспектілеріне тоқталады. Орыс ақын-жазушыларының өз оқырмандарына не айтқылары келгендерін түсіну үшін православиені білу қажет деп көрсетеді.

Ғалым О.В. Зыряновтың «Қазіргі поэтиканың проблемалық-әдіснамалық өрісі» атты мақаласында этнопоэтиканың ғылыми бағыт ретінде қалыптасуының негізгі кезеңдері қарастырылады, орыстың ұлттық сипатының, орыс дүниетанымының, әлемнің ұлттық бейнесінің проблемаларына арналған мәдениет философиясы саласындағы этнологиялық зерттеулердің рөлі нақтыланады. Д.С. Лихачев енгізген «әдеби трансплантация» мәселесін П. Катениннің Жуковскиймен баллада жанрының орысша нұсқасы туралы полемикасы материалдарынан іздестіреді. В.А. Захаровтың жұмысына сүйене отырып, «этнопоэтика» терминінің негіздемесі келтірілген. О.В. Зырянов аталған мақалада тек ресми-терминологиялық қана емес, тарихи поэтика, орыс және басқа да ұлттық әдебиеттердің тарихы бойынша ғылыми зерттеулерді айтарлықтай ілгерілетуге мүмкіндік беретін нақты әдіснамалық аударманы қарастырған. О.В. Зырянов «этнопоэтика» терминін екі принциптің органикалық байланысында қарастырады: олардың бірі этномәдени тәртіптің негізінде (ұлттық рухани-діни дәстүрдің аксиологиялық негіздері), ал екіншісі тарихи және онтологиялық поэтика саласына тікелей енетін нақты филологиялық категорияларға сүйенеді.

Орыс әдебиетінде жазушылар христиандық-діни дәстүрді классикалық әдебиеттану әзірлеген жанрлық аксиология, мотивтік және концепт-талдау, интертекстуалды тәсіл сияқты әмбебап әдістер мен тәсілдер контекстінде түсіндіреді. Басқаша айтқанда, этнопоэтика тарихи поэтиканың терең, онтологиялық негіздерінде қарастырылуы керек.

Соңғы уақытта жаһандану үдерісінде ұлттық ерекшелік мәселелеріне қоғамның қызығушылығы едәуір өсті, әртүрлі халықтардың мәдениеті арқылы, оның ішінде көркем әдебиеті арқылы әлемнің ұлттық бейнесін зерттеуге ерекше ұмтылыс пайда болды. Әлемнің ұлттық бейнесі ғылымда этнопоэтиканың категориясы ретінде қарастырылады. Бұл ретте, әлемнің ұлттық бейнесі қазіргі әдебиеттануда әлі жеткілікті зерттелмеген, сондықтан бұл тақырыпқа тоқталу өзекті болып табылады. Әлемнің ұлттық бейнесіне арналған әдебиеттану жұмыстары көп емес. Солардың бірі ретінде орыс әдебиеті және христиан діні туралы зерттеуші В.Н. Захаровтың еңбектерін атап өту қажет.

Әлемнің ұлттық бейнесін зерттеуге Г.Д. Гачевтің еңбектері арналған. Ғалым 1960–2007 жылдар аралығында ұлттық менталдылықты талдауға арналған «Әлемнің ұлттық бейнелері» атты көп томдық сериясын жарыққа шығарды. Ол кез келген ұлттық ағзаны тұтастық ретінде көруге мүмкіндік беретін әдіснаманы жасады. Ұлттық Космо-Психо-Логос ұғымын енгізіп, адамдар мен табиғаттың бірлігі, ұлттық сипаты мен ойлау тәсіліне үңілді. Ұлттық ғарышты сипаттай отырып, ол Сократқа дейінгі философияда дамыған төрт элементтің табиғи философиялық тілін қолданды: «жер», «су», «ауа», «от». Ұлттық мәдениеттердегі кеңістік пен уақыт арақатынасы, ерлер мен әйелдер, өсімдіктер мен жануарлар бейнесі, дінді сезінуі бойынша айырмашылықтарын анықтады. Өз уақытында Г. Гачевтің «Әлемнің ұлттық бейнелері» монографиясы ерекше маңызға ие болды, оған табиғаттың (Ғарыш) үшбірлігі, халық жанының (Психея) қоймасы және оның ақыл-ойының логикасы (Логос) сияқты табиғи-материалдық және рухани факторлардың органикалық үйлесімі ретінде ұсынылған категориялар енгізілген.

Ол әлемнің ұлттық бейнесін «координаттар торы» деп атайды. Оның пайымдауынша, «координат торы» әлемді ғарыш сияқты қабылдайды. Әлемнің ұлттық бейнесін ол өте кең түрде түсіндіреді. Зерттеушінің пікірінше, оны саналы түрде түсіндіруге келмейді, өйткені оның басым бөлігі мифопоэтика саласында және көркем образ бен мотивтерде бейсаналы тұрғыда беріледі. Гачевтің пікірінше, ұлттық құндылықтардың, бағыттардың, рәміздердің, архетиптердің негізгі қоры әлемнің ұлттық бейнесінде көрініс табады.

Зерттеуші А.Ф. Кофманның да бұл тақырыпқа арналған жұмыстары бар. Әдебиеттанушы латынамерикандық әлем бейнесін зерттеу мақсатында қырыққа жуық әртүрлі мәтіндерді талдайды. «Латынамерикандық әлемнің көркем бейнесі» кітабында А.Ф. Кофман латынамерикандық мәдениетінің өзіндік ерекшелігін танытатын мотивтердің, бейнелердің тұрақталған жүйесін көрсетеді.

Сонымен қатар, әлемнің ұлттық бейнесінің тақырыбын толығымен ашатын жұмыстардың бірі — С.В. Шешунованың «Орыс әдебиетіндегі әлемнің ұлттық бейнесі» атты докторлық диссертациясы. Зерттеуші бұл ұғымға мынадай анықтама береді: «Әлемнің ұлттық бейнесі көп деңгейлі көркемдік құрылым ретінде анықталады — этномәдени ерекшелігі бар әдеби мәтіннің өзара әрекеттесетін компоненттерінің жиынтығы. Бұл компоненттер бейнелі түрде, мәтіннің сюжеттік-композициялық және кеңістіктік-уақыттық ұйымдастырылуында көрініс табады». [3; 37]. Ғалым П.И. Мельников-Печерский, А.И. Солженицын, И.С. Шмелев сияқты жазушылардың шығармашығы негізінде әртүрлі православтық, мифологиялық және фольклорлық бейнелер мен мотивтерді талдайды және орыс әдебиетіндегі христиан мәдениеті мен халық шығармашылығының бірлігі туралы қорытындыға келеді. Өзінің алдындағы идеяларды дамыта келіп, С.В. Шешунова докторлық диссертациясы аясында әлемнің ұлттық бейнесін көп деңгейлі көркемдік құрылым, этномәдени ерекшелігі бар әдеби мәтіннің компоненттерінің өзара әрекеттесуі кешені ретінде анықтайды.

Жоғарыда аталған зерттеу материалдары әртүрлі халықтардың әлемнің ұлттық келбетін бейнелейтін әр кезеңдегі этнограф-жазушылардың, саяхатшылардың, ағартушылардың жұмыстарына негізделген.

Біздің отандық әдебиеттануда этнологиялық зерттеулер көп жүргізілсе де, «этнопоэтика» термині тек кейінгі кезде қолға алына бастағаны анық. Этнопоэтиканы ғылыми бағыт ретінде арнайы зерттеп жүрген ғалымдардың бірі — З.П. Табакова. Оның осы тақырыпқа арналған бірнеше ғылыми мақалалары мен зерттеу еңбектері бар. Зерттеуші этнопоэтиканы лингвомәдениеттану, этнолингвистика, лингвопоэтика қиылысында пайда болған лингвистикалық бағытқа жатқызады. Ғалым этнопоэтиканың лингвистикадағы дербес бағыт ретіндегі негіздемесін келтіреді. Этнопоэтиканы қарастыру барысында лингвопоэтика, лингвомәдениеттану, концепт, этнопоэтизм, әлемнің тілдік бейнесі сияқты ұғымдарға тоқталады. Этнопоэтикалық талдау нәтижелері полиэтникалық аймақтарда тұратын ақындардың шығармашылығында айқын көрінеді деген ой айтады. Зерттеуші этнопоэтикалық талдау принциптері ана тілінің психикалық компонентін де, кез келген өзара әрекеттесетін тілдерді де зерттеу үшін қолданылады деген тұжырым жасайды.

Орыс тілді поэзияда қазақ тіліндегі ұлттық этномәдениеттік мағынасы бар сөздерді пайдалану екі ұлттық лингвомәдениеттің — орыс және қазақ тілдерінің өзара әрекеттесуін көрсететінін айтады. «Халықтың мәдениеті тілінен көрініс береді. Тіл мен мәдениеттің арасында параллелизм бар, сондықтан мәдениеттердің өзара енуі тілдердің өзара әрекеттесуіне әкеледі. Байланыс көстілділігі жағдайында тілдер мен мәдениеттердің тоғысу өрісі қалыптасады. Екі мәдениеттің тоғысындағы туған тұлға этнос мәдениетінің әсерінен қалыптасады, бірақ басқа халықтың мәдениетінің де белгілі бір әсерін сезінеді. Әртүрлі этностардың мәдениеттерінің өзара әрекеттесуі әлемнің тілдік бейнесі мен субъективті модальділік тұрғысынан поэтикалық мәтінді талдау үдерісінде көрінеді. Болмысты нағыз ұлттық және эстетикалық қабылдау сөздің поэтикасы арқылы танылады» [4; 202].

Қазіргі этнопоэтиканың проблемалық-әдіснамалық өрісін белгілеу тұрғысынан этнопоэтика мен имагологияның, этнопоэтика мен компаративистиканың контактология және константология сияқты ішкі бөлімдерінің, этнопоэтика мен діни филология немесе онтологиялық поэтиканың өзара қарым-қатынасы аса маңызды мәнге ие болады. Этнопоэтиканың имагологиялық аспектілері этнопоэтикадағы ұлттық бейнелер мен этникалық стереотиптер, олардың қоғамға әсері, әдеби туындыда берілуі туралы зерттейді. Әлемнің ұлттық бейнесінің мәні, өздеріңіз білетіндей, салыстыру негізінде танылады. Осы тұста имагология аясына немесе «өзге» (шетелдіктер мен бұратаналар) бейнелерді — өзге этномәдени және этноконфессиялық әлем өкілдерін рецепциялау мен репрезентациялау саласына шығу толықтай заңдылық болып табылады. Этнопоэтика мен

имагологияның байланысы туралы қарастырған кезде ұлттық мәдениеттегі «бөтен» образдарды қабылдау (рецепция) және қайталау (репрезентация) туралы айтамыз. Әдебиеттегі бейнелерді зерттейтін әдебиеттанудағы компаративті имагология сияқты зерттеу бағыттары осы ұғыммен байланысты. Имагология саласында ұлттық бейнелерді, имидждер мен стереотиптерді бөліп көрсету керек. Қазіргі имагология образдарды әртүрлі қасиеттерімен қайта жаңғыртуды зерттейді.

Әдебиет — бұл халықтың жан дүниесін немесе ұлттық психиканы бейнелеудің ең керемет және шынайы түрі. Осы тұрғыдан алған кезде діни филология аясында да этнопоэтикалық зерттеулер жүргізуімізге болады. Сонымен қатар этнопоэтиканың өңіртану мен геопоэтика сияқты өзара жақын пәндермен байланысын ескеру қажет.

Қорытынды

Этнопоэтика — өзара байланысқан әдіснамалық тәсілдердің тұтас жүйесі. Бұл жүйеге дәстүрлі компаративистиканы енгізсек, әдеби трансплантация, ұлттық мәдениеттің негізгі ұғымдары, концептілері туралы айтуымызға болады. Бұл жерде этнопоэтика көбірек этнолингвистика және фольклористикамен тығыз байланысты болып табылады. Этнопоэтиканы этнология, антропология, фольклор, стилистика, лингвистика немесе әдебиеттің қосалқы саласы ретінде қарастыруға болады. Этнопоэтика өзінің пәні мен әдіснамасына байланысты аударманың маңызды саласы болып табылады.

Қорыта айтар болсақ, поэтиканың этномәдени компоненті, әлемнің ұлттық бейнесі туралы айтқан кезде этнопоэтиканы зерттеу пәні ретінде қарастырсақ, фольклорлық және ұлттық-архетиптік бастауларды, рухани негіздерді ғылыми талдауда этнопоэтика зерттеу әдіснамасы да бола алады. Бұл бағыттағы ғылыми ізденістер келешекте әлі де зерттеуді қажет етеді.

Әдебиеттер тізімі

- 1 Given, L. M. (Eds.). (2008). The Sage encyclopedia of qualitative research methods. Encyclopedia of qualitative research methods. (Vol. 1 & 2. pp. 1072). Los Angeles, CA: SAGE Publications.
- 2 Захаров В.Н. Русская литература и христианство [Электронный ресурс] / В.Н. Захаров // Проблемы исторической поэтики: сб. науч. тр. Вып. 3. — Петрозаводск: Изд-во ПетрГУ, 1994. — С. 5–11. — Режим доступа: <https://poetica.pro/journal/article.php?id=2370>.
- 3 Шешунова С.В. Национальный образ мира в русской литературе (П.И. Мельников-Печерский, И.С. Шмелев, А.И. Солженицын): автореф. дис. ... д-ра филол. наук: спец. 10.01.01 — «Русская литература» / Светлана Всеволодовна Шешунова. — Дубна, 2006. — 42 с.
- 4 Табакова З.П. Этнопоэтика: предмет исследования и этнопоэтический анализ / З.П. Табакова // Вестн. Челяб. гос. ун-та. — Сер. Филология. Искусствоведение. — 2014. — № 7 (336). — Вып. 89. — С. 198–206.

А.Ж. Абдикадирова, С.Б. Жумагул

Теоретические аспекты этнопоэтики

В статье рассмотрены теоретические аспекты этнопоэтики. Научно проанализирована специфика этнопоэтики — одной из ветвей поэтики, возникшей на стыке нескольких наук, таких как литературоведение, лингвистика, культурология, лингвопоэтика. Изучены происхождение термина «этнопоэтика» и труды Д. Ротенберга, Д. Тедлока, Д. Хаймса, В.Н. Захарова, Г.Д. Гачева, З.П. Табаковой и других. Изложены основные этапы становления и история изучения этнопоэтики как научного направления. В художественном произведении эта сфера играет особую роль в представлении национальной идентичности, поэтому наука этнопоэтика показывает свою актуальность. Также определено проблемно-методологическое направление современной этнопоэтики. Выявлены основные параметры современного направления этнопоэтики и проанализирована связь этнопоэтики с некоторыми отраслями науки. В частности, анализу подвергалась ее взаимосвязь с внутренними отделами, такими как имагология, религиозная филология. В статье показано место этнопоэтики в литературоведении.

Ключевые слова: литературоведение, поэтика, этнопоэтика, нарратив, теория литературы, культурология, имагология.

A.Zh. Abdikadirova, S.B. Zhumagul

Theoretical aspects of ethnopoetics

This article discusses the theoretical aspects of ethnopoetics. The specificity of ethnopoetics is one of the branches of poetics that emerged at the junction of several sciences, such as literary studies, linguistics, cultural studies, and linguopoetics, which are scientifically analyzed. The origin of the term «ethnopoetics» and the works of J.Rothenberg, D.Tedlock, D.Hymes, V.N.Zakharov, G.D.Gachev, Z.P.Tabakova, and others are considered. The main stages of the formation and history of the study of ethnopoetics as a scientific direction are described. In a work of art, this sphere plays a special role in the representation of national identity, so the science of ethnopoetics shows its relevance. The problematic methodological direction of modern ethnopoetics is also determined. The main parameters of the modern direction of ethnopoetics are revealed and the connection of ethnopoetics with some branches of science is analyzed. In particular, its relationship with internal departments, such as imagology, religious philology are examined. The article shows the place of ethnopoetics in literary studies.

Keywords: literary studies, poetics, ethnopoetics, narrative, literary theory, cultural studies, imagology.

References

- 1 Given, L.M. (Eds.). (2008). The Sage encyclopedia of qualitative research methods. Encyclopedia of qualitative research methods. (Vol. 1 & 2. pp. 1072). Los Angeles, CA: SAGE Publications.
- 2 Zakharov, V.N. (1994). Russkaia literatura i khristianstvo [Russian literature and Christianity]. Problemy istoricheskoi poetiki — Problems of historical poetics: sbornik nauchnykh trudov — collection of scientific papers, issue 3, (pp. 5–11). Petrozavodsk: Izdatelstvo Petrozavodskogo gosudarstvennogo universiteta. Retrieved from <https://poetica.pro/journal/article.php?id=2370> [in Russian].
- 3 Sheshunova, S.V. (2006). Natsionalnyi obraz mira v russkoi literature (P.I. Melnikov-Pecherskii, I.S. Shmelev, A.I. Solzhenitsyn) [National image of the world in Russian literature (P.I. Melnikov-Pechersky, I.S. Shmelev, A.I. Solzhenitsyn)]. *Extended abstract of Doctor's thesis*. Dubna [in Russian].
- 4 Tabakova, Z.P. (2014). Etnopoetika: predmet issledovaniia i etnopoeticheskii analiz [Ethnopoetics: the subject of research and ethno-political analysis]. Vestnik Cheliabinskogo gosudarstvennogo universiteta — Bulletin of the Chelyabinsk State University, Philology. Art history series, issue 89, 7 (336), 198–206 [in Russian].

Ж.Ж. Жарылғапов, Б.О. Оразова*

Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті, Қазақстан
(e-mail: zharylgapov_zhan@mail.ru, b.oralova@mail.ru)

Қасым Аманжолов поэзиясындағы көркемдік кеңістік пен уақыт

Мақалада Қасым Аманжолов поэзиясының өзіндік ерекшелігі кеңістік пен уақыт сынды әдебиет теориясының іргелі категориялары арқылы қарастырылды. Көркем әдебиеттегі уақыт пен кеңістік мәселелері, оның түрлері, қазіргі уақытта зерттелу деңгейі туралы пікірлер жүйелене келіп, ақын жырларындағы осы категориялардың көрініс табуы кеңінен талданған. Сол кезеңдердегі әдебиеттанушы-ғалымдардың ақын шығармашылығына берген бағасы көрініс табады. Зерттеу жұмысында Қасым ақынның шығармаларындағы уақыт пен кеңістіктің ұйымдастырылу жолдары, сол арқылы өлең жолдарының құрылу спецификасы, ақынның дүние мен адам туралы концепциясы айқындалған. Авторлар көркем аналитикалық талдау, философиялық талдау, салыстыру секілді әдістерді қолдана отырып, тақырыптың мәнін жан-жақты ашуға тырысқан. Қазақ поэзиясының аса көрнекті өкілі Қасым Аманжоловтың мұраларын уақыт пен кеңістік ұғымдарына сай талдай отырып, оның қалыптастырған дәстүрі, стильдік ерекшелігі туралы ғылыми тұжырымдар жасаған.

Кілт сөздер: Қасым Аманжолов поэзиясы, кеңістік пен уақыт, көркем әдебиеттегі уақыт, көркем әдебиеттегі кеңістік, физикалық шынайы уақыт, концептуалдық уақыт пен кеңістік, перцептуалдық уақыт пен кеңістік.

Kipicne

Адамзаттың көркем ойының дамуына орай өнерді, жалпы шығармашылық психологиясын зерттеудің әдіснамалық ұстанымдарын да жетілдіріп отыру қажеттілігі айқын. Ғылыми ой-пікірдің дамуы да белгілі бір әдіснамалардың теориялық және қолданбалы маңызын да төмендетті. Бүгінгі таңда бүкіләлемдік көркем ой дамуындағы гуманистік және ұлттық өлшемдердің, тарихи-рухани өмірдегі көркем шығармашылықтың адам тұлғасын қалыптастырудағы орнын қайта бағамдау мәселесі өз-өзінен күн тәртібіне шығып отыр. Сондықтан біз ұлттық өнерімізді, әдебиетімізді, оның идеялық-көркемдік бағыттарын, жалпы поэтикалық мәселелерін әлемдік әдебиет контекстінде қарауға тиіспіз. Бұл нақты ғылымдармен қоса, гуманитарлық ғылымдардың күрделі категориясы — уақыт пен кеңістікке де қатысты. Уақыт пен кеңістікті талдап-таразылауда әр ғылымның өз жолы, өз әдістемелері бар. Аристотель заманынан бері талкыланып келе жатқан бұл категориялар көркем әдебиетте айрықша маңызға ие. Бертінге дейін бұл ілімнің сыры толық ашылмай келді, өткен ғасырдың соңғы ширегінде ғана бұл жөнінде ғылыми дәлелдер айтыла бастады. Әсіресе соңғы жылдары ғалымдардың көркем шығармадағы уақыт пен кеңістік тақырыбын сан қырынан зерттеу бағыттары байқалуда. Атап айтқанда, уақыт пен кеңістіктің біздің санамызда бейнеленген қандай үлгісі болса да, олардың өзгешеліктері, өлшем-пішіндері реалды уақыт пен кеңістікке қарап анықталатыны, барлығы да содан туындайтыны ғалымдарды қызықтыра бастады.

Негізгі бөлім

Әдебиет теориясында қарастыратын көркем шығармашылықтағы уақыт және кеңістік — көркем мәтіннің өмір сүру пішіні. Әдебиеттің өнер түрлерінің ішіндегі бір артықшылығы уақыт пен кеңістікті еркін пайдалана алатындығы. Көркем әдебиеттің уақытты тығыздай алатын, ұзартатын, қысқартатын ерекшеліктері бар. Ол ең бастысы сюжетті дамытуға, көркем туындыдағы психологизмді күшейтуге қызмет етеді. Профессор Т. Есембеков: «Уақыт пен кеңістік категориялары — әдеби туындыдағы автор, образ, сюжет, стильмен тығыз байланысты. «Авторлық кеңістік», «сюжеттік уақыт», уақытқа тән стиль», «образдың өмірі мен ортасы» сияқты тіркестер әдебиеттануда жиі қолданылатының себептері жетерлік. Соңғы кезде «авторлық уақыт», «шығармашылық кеңістік» деген ұғымдар жан-жақты зерттеле бастады», — дей отырып, бұл әдеби-философиялық ұғымдардың ұлттық әдебиет теориясында маңыз беріп талдануға тиіс межелерін меңзейді [1; 121]. Қазір

* Хат-хабарларға арналған автор. E-mail: b.oralova@mail.ru

дәлелденіп жүргеніндей, кеңістік пен уақыт шығармадағы оқиғаға, іс-әрекеттерге қатысты өзгеріп, олардың алмасуы, қарым-қатынасқа түсуі әлеуметтік жағдайлармен тығыз байланысты. Уақыт пен кеңістік категорияларына шығармадағы уақытты сығымдап баяндау немесе оны созу, тіпті оқиғаны тек соның айналасына үйіре дамыту да әсер етеді. Нақты уақыт үздіксіз алға біркелкі жылжып отырса, санада көрініс беруі біркелкі емес. Уақыт бірде баяу, бірде жылдам өтетін құбылыс ретінде сезіліп жатады. Басқа өнер түрлеріне қарағанда сөз өнерінің уақыт пен кеңістікті құбылта суреттеудегі мүмкіндігі зор. Мәселен уақытты созу, сығымдау, қысқарту, кері шегіндіру сияқты ерекшеліктер автордың көркем ойлау, қиялдау қасиеттерімен тығыз байланысты.

Осы мәселені кеңінен зерттеген орыс ғалымы М. Бахтиннің пікірінше, «көркем кеңістік пен уақыт әдеби көркем шығармадағы хронотоп дегеніміз — уақыт пен кеңістік белгілері белгілі бір құбылыста бірлікте көрінуі, мұнда уақыт тығыздалып, көркемдігімен көзге түсетіндей дәрежеге жетеді, ал кеңістік шоғырлана түсіп, уақыттың қозғалысына бағындырылады. Уақыт таңбасы кеңістікте белгіленіп көрінеді. Ал кеңістік уақыт арқылы танылып, уақыт арқылы өлшенеді» [2; 235].

Уақыт пен кеңістіктің өлшем-пішіндері шынайы физикалық уақыт пен кеңістікке қарап анықталып, барлығы содан туындайды. Уақыт пен кеңістік жазушының жазу стилін, дүниені қабылдауын, дүниетанымын қалыптастыра отырып, әлемнің тұтас бейнесін өзінше құру ерекшелігін, көркем шығарманың ішкі заңдылықтарын айқындайды. Шығарманың композициялық тірегі, көркем бейнелерді суреттеудің ішкі ұйымдастырушысы ретінде де көрінеді. Бұл категорияларды әдебиет теориясының құралдары арқылы саралай отырып, біз көркем шығарманың эстетикалық құндылығына бойлап, оның құрылымдық жүйесін, қаламгердің дүниетанымдық қырлары мен идеялық ұстанымын айқындай аламыз.

Зерттеушілердің көз жеткізгеніндей, уақыт пен кеңістік ұғымдары көркем әдебиетте шынайы физикалық, концептуалдық, перцептуалдық деп үш топқа бөліп қарастырылды [3; 11]. Физикалық уақыт пен кеңістік жалпы табиғаттағы адамдардан тыс объективті түрде болып жатқан орын ауыстыру, алмасу құбылыстарында көрініс тапса, концептуалдық уақыт пен кеңістік — табиғат, аспан денелері, қоршаған орта туралы іс жүзінде реалды уақыт пен кеңістіктің санамыздағы үлгісі. Перцептуалдық уақыт пен кеңістік ұғымы адамдардың сезім-түйсіктерімен, психологиялық жай-күйлерімен тамырласып жатады. Мәселен, көркем шығарманың өз ішінде ғана жүріп отыратын уақыт пен кеңістікке қатысты адамдардың көңіл-күйінің өзгеріп отыруы осының айғағы.

Б. Майтановтың пайымдауынша да, «Көркем әдебиет — уақыт пен кеңістіктің шағын моделі. Оны дүниеге әкелу үшін де мекеншақ (хронотоп) өлшемі керек, оның мазмұндық құрылымы да әр алуан мекеншақ қатынастарына негізделмек... Егер қаламгер дәуір тұлғасына сай адамдар дүниетанымы мен рухани болмысының қалыптасуын көрсетуде көркемдік уақытты терең психологиялық дәлелдеме ретінде пайдалана алса, шынайы жинақтауға, образды даралауға табиғи жол ашқаны» деп есептейді [4; 97].

Қаламгер мәтін түзу барысында оқиға желісіне белгілі бір кеңістікті таңдайды. Ол кеңістіктің ауқымы кеңейіп, оқиғадан да тыс көп дүниелерді қамтуы мүмкін. XX ғасырдың екінші жартысындағы қазақ әдебиетінде уақыт пен кеңістік өлшемдері күрделене келіп, ертегімен, мифпен жымдаса өрілуі себепті хронотоп шартты сипатқа ие болды. Мысалы, Қасым Аманжолов поэзиясының өзегі, мызғымас іргетасы болып табылатын ақын өмір сүрген уақыт пен кеңістік, замандастарының тағдыры жымдаса өріледі. Қасымның өлең арқылы бейнелеудегі ақындық ізденістері, мұраты, мақсат-мүддесі осы сезімнен туындап, өрбіп, тарап жатады. Яғни Қасым шығармаларындағы кеңістік пен уақыт сол шығармадағы оқиға, іс-әрекеттерге қатысты өзгеріп отырады. Ал олардың алмасуына, бір-біріне қатысты жүйеге түсуіне сол уақыттағы әлеуметтік жағдай себепші болған іс-әрекеттің мән-мағынасына бағындырылған. «Қасым — Абай бастаған классикалық әдебиеттің, Мағжан бастаған XX ғасырдың алғашқы ширегіндегі жаңа әдебиеттің мирасқоры болды. Біз бұл арада «мирасқоры болды» деген ойды алдыңғы ұлы ақындардың дәстүрін жалғастырушы деген мағынасында ғана қолданып тұрғанымыз жоқ. Егер осы мағынасында ғана алатын болсақ, онда Қасым Аманжолов шығармашылығының тағы да басқа бірқатар ақындардың поэзиясымен бағасы мен бәсі бірдей болар еді. Әңгіме бұл арада Қасымның өз заманындағы Абай, өз дәуіріндегі Мағжан сияқты қазақ өлеңіне жаңа бет пен бағдар, соны мазмұн мен түр дарытуында. Бұл шын мәнінде Қасымның шығармашылық тағдырына жазылған ірі ақындық миссия болатын», — дейді зерттеуші Е. Тілешов [5; 136–137]. Ал ғалым Б. Ыбырайым Қасым Аманжолов шығармашылығы жайлы «көркемдік ойлаудың адамзат тарихында бұған дейін болмаған жаңа құбылыстар мен тың толқыныстар әкеліп, болмысты сезіну мен бейнелеудің, көркемдік тәжірибенің

жаңа типін әкелді» деп нақты баға береді [6; 208]. Қарап отырғанымыздай барша зерттеушілердің тоқтамы — Қасым қазақ поэзиясындағы жаңа дәуір әдебиетін қалыптастырушы. Ақынның әкелген жаңалықтары уақыт пен кеңістікке деген қасаң қағиданы бұзып, жаңаша таным тұрғысынан келгендіктің жемісі. Десек, уақыт пен кеңістік ұғымдарында Қасымның өзіндік пікірі, жаңаша көркем-философиялық қатысы болды. Бұл оның дүниетанымын, дүниені қабылдауын, қалыптастыруда үлкен роль атқарады.

Қасымның жалпыға мәлім «Үстімде сұр шинелім, Ақсаңдай басып келемін. Қағып-соғып жығар ма, Оңайлықпен мені өлім» деген өлең жолдары туралы әдебиет зерттеушісі Б. Кәрібаеваның «Өлгі төрт жолға ақынның уақыты, кеңістік субъекті түгел сыйып кеткен. Тарих көркем шындыққа айналған... 7–8 буынды жыр үлгісі сөйтіп, Абай арқылы өзгеше көркем пішім тауып, әлгіндей мүмкіндікке өріс ашқан» деген пікірі біраз жайды аңғартқандай [7; 108]. Абай реализмінің тереңінен нәр тартқан ақынның эстетикалық-философиялық тұғыры да уақыт пен кеңістік арқылы айқындалды. Оған мысал майдан даласын, шығармаға өзек болған оқиғаны көзімен көрмей-ақ жазған «Ақын өлімі туралы аңыз» атақты поэмасы. Автор нақты уақыт пен көркем уақыттың бірлігін сақтай отырып, кеңістікті ұйымдастыру автордың ұстанымына сәйкес өрілген жетекші тұлғаға тәуелді болады. Яғни сол уақыттың да кеңістіктің де жетекші тұлғасы романтикалық кейіпкер — Абдолла. Бас кейіпкер араласатын оқиғаларды тым қоюлату, тығыздау, авторлық эмоциямен әдіптеу арқылы өзі де сол мекеншақта өмір сүрді. Содан да болар жастық пен өршіл рухтың, дарындылықтың нәтижесі деп танылған поэмасы шығармашылық ортада бірден көзге түсіп, қызу талданып, әдебиетшілер тарапынан өте жоғары бағаланды.

Уақыттық шындықтарды іріктеу, қиялмен байыту, әсірелеу арқылы Абдолла бейнесінің ашылуының ұйымдастырушысы бола біледі. Олай дейтініміз, ғарышқа дейінгі кеңістік пен уақыт жымдаса қамтылып, жауымен арпалысқан Абдолла ақын бейнесі тарихи уақыт коллизиясына теңестіріледі.

...Қойып айды қарауылға,
Күн де шомды ұлы ұйқыға,
Қонды орманға қорғасын бұлт.
Айнала аймақ тұрды жым-жырт... [8; 53].

Қасым ақын жер-жаһанның құдіретті күші мен күллі әлемнің ашу кегін де өмір мен өлімнің шешуші сәтінде тарихи уақыт пен көркем уақыттың сәйкестігін ескереді.

...Құдірет күші жер-жаһанның,
Қанатын бер қыран құстың,
...Күллі әлемнің ашу — көгі,
Орна менің кеудеме кеп,
Жау жолына атам сені,

Бомба бол да жарыл жүрек! [8; 53] — деп, өлең жолдарының құрылу ерекшелігінен ақынның дүние туралы концепциясын анық көре аламыз.

Реалды уақытты көркем уақытқа айналдыру барысындағы Қасым қолданған романтикалық рух сол шақтағы әдеби үрдістің сөз жоқ жаңалығы еді. Ғабит Мүсірепов: «Қасым ақын жанының бар толғауын, кек күшін, сезім тереңін түгел бере алған. Жалынды сөзбен жауға аттандырар, жан сезімімен жас тамшылатар ақын сөзі өзегін, жүрегін тербей шыққан» дей отырып, ақын поэмасын «майданнан соққан жаңа леп сияқты», — деп жоғары бағалады [9; 93]. Ақынның лирикалық қаһарманының бүкіл тұлғасы, образ, мінез, ақын шығармашылығындағы өмір конфликтісінен ұшқындап, онымен астарласып жатқан драматизм. Қасым шығармашылығының әр алуан қыры болып табылатын лиризм, патриотизм, реализм секілді мәселелер де осы уақыт пен кеңістіктің әр қырынан көрініс тапқан.

Эпикалық шығармада қолданылатын мекеншақ формалары оның лирикасында да анық байқалады. Мәселен, ақынның «Сабыр етші» өлеңінен осындай жайды байқауға болады:

...Неге мұнша сорлы жүрек, соғасың?
Неге күйіп, неге мұздап тонасың?
Арпалысып тыныш жата алмай ұянда
Неге мұнша мазасыз сен боласың?!
Неге мұнша үрейлене соғасың?
Қиял кернеп, нені ойлап шоласың?
Сорлы жүрек, ойларсың да, толғарсың,

Толғарсың да, сарғаярсың, соларсың [10; 103].

Осы бір шағын өлең жолдары сол замандағы оның өмір сүрген ортасындағы оқиғаларға деген ішкі сезімін ақтарып, өмірдің қиындығы мен болашақтың бұлыңғыр екенін жан тәнімен ұққандай, оған қайғыра отырып, айтарға жан таппай тек жүрегімен сырласқандай. Өлең шағын болса да уақыт пен кеңістіктің ақын көңіліне салған терең сызат пен мазасыз мұнды байқаймыз.

Қ.Аманжоловтың өзі өмір сүрген уақыты мен қиялдан туған уақытының алмаса келуін «Өзім туралы» өлеңі арқылы қарастыруға болады. Мұндағы уақыт формасын әдебиет теориясындағы сюжеттік-фабулалық немесе персонаждық уақыт тұрғысынан түсіндіре аламыз. Кеңістік пен уақыт мәселесі өлеңде нақты өрнектеле келіп, уақытты баяулату, созу арқылы кеңістікке шолу жасайды.

Шарлаған жолым жатыр жер бетінде,
Көрінер көлеңкесі келбетімде.
Қай жерде үзіледі қайран сапар,
Түйін боп өмірімнің бір шетінде? [11; 34].

Ақынның ретроспекциялық бейнелеуінде уақыт ырғағын әдейі бұзып отырады:

Сол жерге қалармын ба мәңгі тоқтап,
Жоғалып жер бетінен сүрлеу-соқпақ?
Немесе бастармын ба екінші өмір,
Жалынды жыр жолында қызыл шоқ қап? [11; 35].

Қасым ақын жырларындағы виртуалдық кеңістік — ол шексіз әлем. Сол әлемді қиялменен шарлап шықса да, шынайы өмірде оған арпалысқа толы уақыттың қарсылығы кедергі ететіндей:

Дүние, жалт-жұлт еткен кең мекенім,
Көре алмай көп жерінді мен кетемін.
Арпалыс алақұйын заманалар
Арбасып тұрып алды, мен не етемін?! [11; 35].

Реалды уақыт үздіксіз өтіп, үнемі алға біркелкі жылжып жатқанменен біздің қабылдауымыздағы уақыт кейде ақырын, кейде жылдам ауысқандай болады. Ақынның субъективті қабылдауындағы уақыт оқиғаның суреттелуіне байланысты бірде жедел, бірде баяу жүріп, кейде үзіліп те отырады. Қасым қиялындағы жақсылық, әділдік, көңіл тыныштығы алыстан мұнарланып көрінгенмен, күте-күте шаршап жалыққаннан, өмірге берілген уақыттың қысқа екенін түйіндеп айтады:

...Жаңғыртып жер сарайын сен келгенде,
Көрпемді мен жатармын қырда қымтап.
...Жүзінде кәрі жердің әжімі көп,
Ізімді табарсындар әзер іздеп.

Оқырсың сонда, мүмкін, бұл жырымды,

«Досың да, туысың да біздерміз» [11; 35], — дей отырып, ақын «о замандағы» да «орнын», өмірден түйгені бойынша адамның қылықтарын елестетеді:

Өмір жоқ түскен жерде бір арнаға,
Көп күттім, көп тіледім құмарлана.
Қайтейін, жетер емес қысқа өмірім,
Алыстан көрінгенмен мұңарлана [11; 35].

Қасым үшін «уақыттық-кеңістіктік континуум», яғни тоқтаусыз ағып жатқан уақыт пен үздіксіз алмасып жатқан кеңістіктен өз орнындағы табу маңызды. Ақын кредосы да осы бір идеяға бағынышты. Қазақ әдебиетінің классигіне айналған ақынның поэтикалық қуаты мен, өлеңінің өміршеңдігі де оның бір ұлттың игілігі шеңберінен шығып, адамзаттық құндылықтарға иек артуында.

Қорытынды

Қасым ақынның поэзиясында жүзеге асқан көркем уақыт пен кеңістіктің түрлері әр алуан. Ақынның «өлеңім өлмесе екен» деген парасатты ойы мен оның бойындағы ерлік пен өрлікті ту ете отырып, уақыт пен кеңістікті хас суреткерге тән құбылтады. Автордың көркем мәтінді жазу уақыты, яғни шығармашылық тарихы, библиографиялық кезеңімен көркем қиялдан туған уақыт пен кеңістік арасындағы нәзік байланыстарды табу — болашақтың еншісі. Қасым Аманжоловтың биік эстетикалық талғамы, философиялық ұғымының аса ауқымдылығы әдебиет теориясындағы кеңістік пен уақыт категориясы арқылы талдауды қажет етеді. Өйткені көркем уақыт пен кеңістік категориялары автор, стиль, образ, сюжет сияқты әдебиеттанудың аса ауқымды ұғымдарымен

байланысты. Қасым Аманжолов лирикасындағы уақыт пен кеңістік өлшемі өзінің көркемдік қуатымен, өзіндік мәнерімен, поэтикалық тұрғыда ұйымдастырылуымен ерекшеленген.

Әдебиеттер тізімі

- 1 Есембеков Т.О. Көркем мәтін теориясы / Т.О. Есембеков. — Алматы: Қазақ университеті, 2015. — 186 б.
- 2 Бахтин М. Вопросы литературы и эстетики / М. Бахтин. — М.: Худож. лит., 1975. — 235 с.
- 3 Зобов А. О типологии пространственно-временных отношений в сфере искусства / А. Зобов, А. Мостапенко // Ритм, пространство и время в литературе и искусстве. — Л.: Наука, 1974. — 112 с.
- 4 Майтанов Б. Көркемдік нәрі: Әдеби сын мақалалар / Б. Майтанов. — Алматы: Жазушы, 1983. — 184 б.
- 5 Тілешов Е. Қасымның ақындық миссиясы / Е. Тілешов // «Қасым Аманжолов және жаңа дәуір поэзиясы» атты. ғыл.-практ. конф. материалдары. — Қарағанды: ҚарМУ баспасы, 2011. — Б. 133–141.
- 6 Токсамбаева А. Ұлы Отан соғысы және соғыстан кейінгі қазақ әдебиеті (1941–1960): оқулық / А. Токсамбаева. — Семей: Интеллект, 2012. — 314 б.
- 7 Кәрібаева Б. Қазіргі қазақ әдебиетінің көркемдік даму арналары / Б. Кәрібаева. — Астана: Елорда, 2001. — 312 б.
- 8 Аманжолов Қ. Ақын өлімі туралы аңыз: Өлеңдер мен поэмалар / Қ. Аманжолов. — Алматы: Жалын, 1982. — 112 б.
- 9 Мүсірепов Ғ. Таңдамалы: [Үш томдық] / Ғ. Мүсірепов. — Алматы: Жазушы, 1980. — 270 б.
- 10 Аманжолов Қ. Дауыл: өлеңдер (Мектеп кітапханасы). — Алматы: Жазушы, 2002. — 128 б.
- 11 Аманжолов Қ. Дариға, сол қыз: өлеңдер мен поэмалар. — Алматы: Раритет, 2006. — 256 б.

Ж.Ж. Жарылғапов, Б.О. Оразова

Время и художественное пространство в поэзии Касыма Аманжолова

В статье рассмотрены поэтические особенности поэзии Касыма Аманжолова посредством фундаментальных категорий теории литературы — времени и пространства. Проведен анализ научной литературы по проблемам времени и пространства в художественной литературе, систематизированы их виды и категории. Обзор научной литературы показал, что рассматриваемые категории широко представлены в поэмах поэта. Об этом свидетельствуют труды ученых-литературоведов, посвященных творчеству К. Аманжолова. В научной работе определены пути организации времени и пространства в произведениях Касыма-поэта, особенности построения поэтических строк. Особое внимание уделено концепции поэта восприятия мира и человека. Рассмотрены стилевые особенности его творчества. Авторы стремились всесторонне раскрыть сущность изучаемой темы, используя такие методы, как художественно-аналитический и философский анализ, сравнение. На основе проведенного анализа художественных категорий времени и пространства на материале наследия выдающегося представителя казахской поэзии Касыма Аманжолова были сделаны научные выводы, которые заключаются во влиянии поэта на литературный процесс и формировании традиции казахской литературы.

Ключевые слова: поэзия Касыма Аманжолова, пространство и время, время в художественной литературе, пространство в художественной литературе, физическое реальное время, концептуальное время и пространство, перцептивное время и пространство.

Zh.Zh. Zharylgapov, B.O. Orazova

Artistic space and time in Kasym Amanzholov's poetry

The article considers the features of Kasym Amanzholov's poetry through the fundamental categories of the theory of literature, such as space and time. Opinions about the problems of time and space in fiction, its types, the level of research are systematized, as well as the manifestations of these categories in the poet's poems are widely being analyzed at present times. The article reflects the assessment of the poet's creativity by literary critics of that period. The study reveals the ways of organizing time and space in the work of the poet, the peculiarities of the lines formation of the poem, the poet's idea of the world and human. The authors try to reveal the essence of the topic in a comprehensive manner, using methods such as artistic and analytical analysis, philosophical analysis, comparison. By analyzing the heritage of the outstanding representative of Kazakh poetry of Kasym Amanzholov, in accordance with the ideas of time and space, there were drawn scientific conclusions about the traditions and stylistic features of its formation.

Keywords: Kasym Amanzholov's poetry, space and time, time in fiction, space in fiction, physical real time, conceptual time and space, perceptual time and space.

References

- 1 Esembekov, T.O. (2015). *Korkem matin teoriiasy [Literary text theory]*. Almaty: Qazaq universiteti [in Kazakh].
- 2 Bakhtin, M. (1975). *Voprosy literatury i estetiki [Questions of literature and aesthetics]*. Moscow: Khudozhestvennaia literatura [in Russian].
- 3 Zobov, A., & Mostepanenko, A. (1974). O tipologii prostranstvenno-vremennykh otnoshenii v sfere iskusstva [About typology spatially temporal relations in the sphere of art]. *Ritm, prostranstvo i vremia v literature i iskusstve — Rhythm, space and time in literature and art*. Leningrad: Nauka [in Russian].
- 4 Maitanov, B. (1983). *Korkemdik nari: adebi syn maqalalar [Artistic strength: Literary critical articles]*. Almaty: Zhazushy [in Kazakh].
- 5 Tileshev, E. (2011). Qasymnyn aqyndyq missiiasy [Poetic mission of Kassym]. Kassym Amanzholov and poetry of the new era 12: *gylymi praktikalyq konferensia materialdary — scientific and practical conference*. (pp. 133–141). Qaragandy: QarMU baspasy [in Kazakh].
- 6 Toksambaeva, A. (2012). *Uly Otan sogysy zhane sogystan keiingi qazaq adebieti (1941–1960) [The Great patriotic war and post-war Kazakh literature]*. Semey: Intellect [in Kazakh].
- 7 Karibaeva, B. (2001). *Qazirgi qazaq adebietinin korkemdik damu arnalary [Ways of artistic development of modern Kazakh literature]*. Astana: Elorda [in Kazakh].
- 8 Amanzholov, Q. (1982). *Aqyn olimi turaly anyz: Olender men poemalar [The legend of the death of the poet]*. Almaty: Zhalyn [in Kazakh].
- 9 Musrepov, G. (1980). *Tandamaly [ysh tomdyq] [Custom. In three volume]*. Almaty: Zhazushy [in Kazakh].
- 10 Amanzholov, Q. (2002). *Dauyl: olender (Mektep kitapkhanasy) [Storm: Poems (School library)]*. Almaty: Zhazushy [in Kazakh].
- 11 Amanzholov, Q. (2006). *Dariga, sol qyz: olender men poemalar [Dariga is that girl: songs and poems]*. Almaty: Raritet [in Kazakh].

ҚАЗІРГІ ЛИНГВОДИДАКТИКА МӘСЕЛЕЛЕРІ ПРОБЛЕМЫ СОВРЕМЕННОЙ ЛИНГВОДИДАКТИКИ PROBLEMS OF MODERN LINGUODIDACTICS

DOI 10.31489/2021Ph3/132-137

UDC 372.881.1

E.R. Keller-Deditskaya^{1*}, Zh.S. Akisheva², O.F. Kucherenko¹

¹Karaganda Medical University, Kazakhstan

²Karagandy University of the name of academician E.A. Buketov
(E-mail: lenakd@mail.ru, janar5@yandex.ru, olg7524@yandex.ru)

Padlet online board as a tool for interconnected teaching of speech activities in Russian as a foreign language classes

The article deals with topical issues of teaching Russian as a foreign language in Kazakh language classes. The main focus of the article is on the use of information and communication technologies in distance learning. Special attention is paid to the innovative tools of interconnected learning of all kinds of speech activity. The authors consider the specifics of distance learning in detail and raise the question of solving methodological problems that arise in teaching Russian as a foreign language in this format. The article is devoted to online whiteboards as an effective tool for interconnected learning of all kinds of speech activities. The authors make an overview of the most popular boards, defining their general specifics. In doing so, the Padlet board becomes the subject of consideration. The authors characterize it as one of the most convenient tools for the interrelated teaching of Russian as a foreign language. The article is devoted to concrete examples of Padlet application in the practical Russian as a foreign language classes at university. In particular, lessons on several topics contained in the standard program in Russian, as a foreign language, at a higher educational institution are considered in detail as a sample. These classes have been tested in teaching first-year students of NAO "Medical University of Karaganda". As a result of the analysis, the authors conclude that the Padlet board acts as an effective tool for interconnected learning of all types of speech activity.

Keywords: Russian as a foreign language, Padlet board, distance learning, types of speech activity, interrelated learning, online boards, speech skills.

Introduction

Language training in universities of the Republic of Kazakhstan occupies an important place. In light of the implementation of the policy of trilingualism in the country, the training of future specialists of all levels is expected to give knowledge of the foreign language and communicative competence. Language skills allow graduates of colleges and universities to successfully integrate into modern economic conditions, be more competitive in the labor market, continue studying at the next levels of the national education system, having access to information in different languages. However, this requires thorough language training. That is why teachers are faced with the difficult task of choosing the most effective means of forming foreign-language communicative competence. It becomes especially relevant in today's environment when the learning process is tightly integrated with distance technology. Interconnected education of all types of speech activities seems to be the most effective in forming the skill to choose the necessary speech tools in the situation of foreign language communication, which is the main purpose of language learning, including Russian.

* Corresponding author's e-mail: lenakd@mail.ru

However, while working in a distance education environment, traditional tools are often ineffective. The use of interactive technology, in particular, online boards helps to solve the problems.

Research material

Among interactive tools online boards occupy a special place. They have a fairly wide range of functions, which allows to work out all the speech matter. In our article we look at the Padlet online board as a tool for interconnected education of all kinds of speech activities.

The main part

At present, the teaching of Russian as a foreign language both at school and in high school is provided under new conditions. On the one hand, it is the widespread introduction of distance technology and even, as in the current pandemic situation, a complete switch to distance education. On the other hand, this is a new type of learner who perceives information in a completely different way, is not able to focus for a long time on any one subject, has a "clip" mentality. At the same time, modern schools and universities have common mission: to educate and train not just graduates with a set of knowledge in any field, but those capable of critical and creative thinking, improving their competencies in a rapidly changing technological world. Therefore, it seems appropriate to consider the specifics of teaching Russian as a foreign language in a distance system.

In teaching foreign languages, of course, all the components of the modern learning process must be taken into account. Besides, it is necessary to form a personality capable of critical, creative and at the same time systemic thinking, having media literacy (also know informational culture), possessing communicative competence. Teaching a foreign language is designed to form the ability to analyze reality, find appropriate means of communication in a foreign language environment, the ability to navigate in different communication situations. Thus, A.V. Lubskey and V.V. Kovalev believe that "education is not only learning content, but also the ability to communicate with others, in the end, it is the acquisition of social and communicative experience" [1; 38]. Therefore, communication plays a leading role in modern learning, and when teaching languages it is also the ability to communicate in the target language. At first glance, this approach cannot be implemented in a distance education environment, the very name of which contains the concept of "distance" between the participants in the communication process. Before we talk about the peculiarities of communication training in distance education, let us define the term "distance education".

The problem of distance education has already been the subject of research. A number of works are devoted to the analysis of this term and the peculiarities of distance learning, which considers distance education as a special learning environment. For example, L.V. Pokushalova calls distance education an "educational system of the future" [2]. We do not aim to review the problems of the definition of the term, to which both the above-mentioned works and a number of others are devoted. Let us define only that under distance education researchers unanimously understand, first of all, a complex of educational services provided with the help of specialized information and educational environment based on the means of exchange of educational information at a distance (satellite TV, radio, computer communications, etc.) [3; 13]. At the same time, all the researchers note that distance education is person-centered. In this case, the role of independent cognitive activity of the student, which is active in nature, increases. In this regard, distance technologies have a number of specific didactic principles, which in turn require special tools for their implementation. Considering these features, we believe the most accurate definition of distance education technologies as pedagogical technologies based on a broad application of developmental learning methods, problem-based and research methods, combined with the maximum use of advances in information and communication technologies [4].

As M.N. Kutuzov rightly points out, "the effectiveness and success of distance learning depends on the organization and methodological quality of the materials used, as well as how much consideration is given to the specifics of information presentation, the level of training of teachers involved in this process, and how well they understand the features of information presentation and perception within modern virtual communications" [5]. Therefore, in distance learning the role of the teacher is reduced not only to the translation of new knowledge, but, above all, to the management of the student. The teacher organizes the trajectory of learning and determines a set of teaching methods and technologies.

In the practice of teaching Russian as a foreign language, there is a range of proven traditional technologies, methods, techniques and tools. At the same time, distance learning, while not requiring the rejection of those tools, still dictates the need to introduce such techniques of training, which would take into account the

specifics of communication in the distance and make it as effective as possible. M.N. Kutuzov notes that "one of the significant drawbacks of distance learning is "artificial communication". Electronic resources cannot replace live communication. Real human interaction involves verbal and nonverbal forms of speech, colored by emotional and psychological features of perception. Learning is impossible without live communication, but it can be more effective if you vary the tools of communication and optimize the means of delivery and processing of educational information. Infocommunication technologies help to optimize the learning process, freeing teachers from the routine operations of developing and maintaining learning materials, simplifying the control procedure and other processes that can be automated" [5].

When teaching languages, it is most important to preserve the effect of live communication, to choose those tools that would allow you to improve the skills of speaking in a situation of speech communication. At the same time, it is important to teach all kinds of interrelated speech activities that will allow students to most effectively acquire a foreign language. However, in distance education the application of this methodology presents certain difficulties. First of all, they are related to the fact that it is quite difficult to develop and control writing skills in distance. Moreover, it is difficult to connect the writing process, for example, with reading and speaking. Therefore, the search for the most effective technologies that would solve this problem is currently being actively pursued in the practice of teaching the RFL. It must be said that this process is quite successful. There are even authoring platforms that students can use to study a foreign language on their own. For learning Russian as a foreign language there are already a number of proven effective platforms. It is suffice to mention the "Russian as a foreign language" platform from the company IPR MEDIA. However, it is not our aim to review RFL research platforms. We are interested in the tools that would make the most effective interconnected teaching of speech activities as part of language learning at school or university.

In the process of distance learning, there is already a number of technologies and tools, the effectiveness of which confirms the practice. For example, infographics and Prezi presentations have become popular. In our practice of teaching Russian language to medical students and students of philological specialties of the college such tools as the "Tour Builder" platform, teleconferences, preparation of video clips proved themselves well. One of the most effective tools, in our opinion, are various interactive whiteboards. As A.V. Glotova notes, "The online whiteboard as a teaching tool is recommended for use in practical foreign language classes to organize various forms of group work of students with elements of creative activity. Modern virtual whiteboard web services are not limited to maintaining visual contact for all group members. The resource is convenient for organizing students' learning activities, monitoring, recording progress and mutual verification in a collaborative format. The online whiteboard promotes creativity, critical thinking, and students' independent and collaborative work skills in a practical class" [6; 61].

Indeed, online whiteboards have already proven to be an effective tool that can effectively organize not only the students' activities in the classroom, but also their independent work during a semester or a quarter. Moreover, students can also carry out various types of creative work during vacations, which will allow them to maintain their language level and develop their language skills constantly. In the end, all this will contribute to a more effective learning of all kinds of speech activities. There are different kinds of interactive whiteboards. For example, Miro, Jamboard, Whiteboard Fox, O-whiteboard, Padlet are popular. Each of them has its own advantages and disadvantages. So, the teacher chooses the board that most effectively meets the goals and objectives set by the teacher in teaching the language.

In our opinion, Padlet board can be considered as one of the most convenient in use and effective in application. In our work, we will consider this board as a tool for interconnected learning of speech activities in teaching Russian as a foreign language.

There have been quite a few works written about Padlet. Their authors try to formulate the most universal definitions of this tool. E.N. Boyko, E.D. Nikitina, M.K. Logacheva in the article "Internet technologies as modern means of education in higher education. Practical experience (on the example of SIM RANEPa)" in detail consider the history of this issue and formulate the most universal definition of Padlet board. Following the authors of this article, we see Padlet "as an Internet technology tool that allows you to communicate with other users through text messages, photos, links, video and audio recordings, and other learning tools. Each place for communication is called a "wall". We believe that this means of Internet technology is of great interest to students, because it is quite easy to use the "wall", and the possibilities for its application in training are quite large [7]. We agree that Padlet has two undoubted advantages. First, it is easy to use, and second, it contains exactly the tools that allow for interconnected learning of all kinds of speech activities. It

allows students to be equal participants in the learning process, contributes to the development of creative abilities, develops communicative competence.

Padlet board is a conditionally free service. There is possibility of creating five boards for free here which is easy to do. Linking up to Padlet.com teacher will immediately see the registration button. After registering, teacher should click on the "Create a board" icon in the upper right corner. In the settings teacher can select the name of the board, the background, set the order of posts and access options. In the access parameters you should specify that guests can write posts and leave comments on them. And teacher can post materials on the board. Students only need a link to the board, and they can access the board and do tasks at any time without registration. Unlike the built-in Zoom or MS Teams boards, in Padlet teacher can post materials in advance and edit them at any time. They can be shared on social media and even by QR-code. Teacher can save materials at the end of a topic or lesson in PDF format. It is possible to post materials on the board in the form of a post. It is worth noting such a convenient service as Internet search. To do this, teacher types the name of the topic he/she wants in the post window, for example, the topic of the lesson, and click on the three dots in the upper corner. This will open a Google search window. The system automatically shows all the text, audio and video materials on the stated topic. Such service can be not only a good support to teacher training, but also the basis of assignments for the interconnected teaching of all kinds of speech. Thus, students can be given the task of selecting material on a stated topic and processing it for the purpose of presentation, for example, at a conference, in a class and on assemblies. That's how the student reads and listens to the material, analyzes it, processes it, including making it out in the form of posts and presents it on the board, answering questions. In this way all kinds of speech activities are practiced.

Padlet has the undeniable advantage of posting all kinds of notes. For example, not only text, but also links and hyperlinks, audio and video files created in various programs, photos, Google maps, and images of handwritten text can be placed on the board. All this allows to organize various types of work aimed at developing skills in all kinds of speech activities with Padlet. Padlet can be used to organize various types of group work (brainstorming, Six Thinking Hats, jig-so, case study), create a wall newspaper, a virtual tour of the city, an online exhibition. With Padlet teacher can organize various types of reflection. Throughout the semester you can create a wall of time, or virtual books.

For example, when studying the topic "National Holidays in the Republic of Kazakhstan", first-year medical students were offered the task of creating a presentation on a holiday to defend it at the city council. The conditional jury, which also included students of the group, at this time, determines the criteria for selecting projects and the range of questions that will be asked to the contestants. Then, there is a defense of the projects, their judging. According to the results of the defense, the jury selects the best project. During the task, students select visual materials, create texts, prepare speeches, participate in discussions, i.e., practicing reading, writing, speaking and listening skills.

When studying the topic "My Ideal City," students in groups reflect their idea of it on the board as well. To do this, they had to come up with a name for the city and its concept, make a video and texts in which the main points of the city concept should be reflected. Each group then presented their city and answered questions from the other groups. This activity also helps them practice their writing, reading, listening, and speaking skills. The Padlet board can be an effective tool for pre-textual tasks and for introducing the topic of the lesson. For example, in a lesson on "Problems of the Modern Family," students were asked to analyze a series of pictures posted on the Padlet. The tasks were as follows: 1. Describe what is shown in the pictures. 2. Combine the photos under the same theme. 3. Write key words on the topic. 4. Assume the topic of the class and the reading text. By completing these tasks, students practice their reading, speaking, and writing skills.

Conclusion

The practice of teaching Russian language in college and university has shown that Padlet online board is an effective tool for interconnected education of speech activities. The versatility of the board allows to practice reading, speaking, and listening skills. In addition, Padlet has a set of tools to improve writing skills. This is especially important for distance learning, when on the one hand, practicing writing skills requires, a routine check of photographed notebooks, on the other hand, it practically deprives learners of the opportunity to develop the skill of "spontaneous", unprepared writing.

References

- 1 Лубский А.В. От «онлайнизации» высшей школы к онлайн образованию / А.В. Лубский, В.В. Ковалев // Гуманитарий юга России. — 2020. — Т. 9 (42). — № 2. — С. 33–50.
- 2 Покушалова Л.В. Дистанционное обучение — образовательная система будущего/ Л.В. Покушалова // Филологические науки. Вопросы теории и практики. — № 2 (4). — Тамбов: Грамота, 2011. — С. 200–202.
- 3 Ваганова О.И. Возможности электронной среды Moodle в привлечении абитуриентов вуза / О.И. Ваганова, Ж.В. Смирнова, А.В. Трутанова // Карел. научн. журн. — 2017. — Т. 6. № 2 (19). — С. 13–15.
- 4 Лапшова А.В. Дистанционные технологии обучения как ресурс повышения качества образования [Электронный ресурс] / А.В. Лапшова, М.О. Сундеева, М.А. Татаренко // Междунар. студ. науч. вестн. — 2017. — № 6. — Режим доступа: <http://www.eduherald.ru/ru/article/view?id=17821>.
- 5 Кутузов М. Н. Дистанционные технологии обучения в традиционном образовательном процессе // Педагогика: традиции и инновации: материалы I Междунар. науч. конф. (г. Челябинск, октябрь 2011 г.). — Т. 2. — Челябинск: Два комсомольца, 2011. — С. 143–146. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://moluch.ru/conf/ped/archive/19/935/>
- 6 Глотова А.В. Онлайн-доска как средство организации групповой работы студентов на занятиях по иностранному языку в вузе в условиях электронного обучения [Электронный ресурс] / А.В. Глотова // Открытое образование. — Т. 24. — № 4. — Режим доступа: <https://openedu.rea.ru/jour/article/download/735/494>.
- 7 Бойко Е.Н. Интернет-технологии как современные средства обучения в вузе. Практический опыт (на примере СИУ РАНХиГС) [Электронный ресурс] / Е.Н. Бойко, Е.Д. Никитина, М.К. Логачева // Мир науки, культуры, образования. — № 1 (74). — 2019. — Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/internet-tehnologii-kak-sovremennye-sredstva-obucheniya-v-vuze-prakti>.

Е.Р. Келлер-Дедицкая, Ж.С. Акишева, О.Ф. Кучеренко

Padlet онлайн-тактасы шет тілі ретінде орыс тілі сабақтарында сөйлеу әрекетінің түрлерін өзара байланысты оқыту құралы ретінде

Мақалада жоо-да қазақ тілінде оқытатын топтарда орыс тілін шет тілі ретінде оқытудың өзекті мәселелері зерттелді. Мақала авторларының назарында — қашықтықтан оқыту кезінде ақпараттық-коммуникативтік технологияларды қолданудың өзекті мәселелері. Сөйлеу әрекетінің барлық түрлерін өзара байланысты оқытудың инновациялық құралдарына ерекше назар аударылған. Авторлар қашықтықтан оқытудың ерекшеліктерін толығымен қарастырған және осы форматта орыс тілін шет тілі ретінде оқытуда туындайтын әдістемелік мәселелерді шешу мәселесін көтерген. Мақалада сөйлеу әрекетінің түрлерін өзара байланысты оқытудың тиімді құралы ретінде онлайн-тақталары қарастырылып отыр. Ең танымал тақталарға шолу жасалған, олардың жалпы ерекшеліктері анықталған. Қарастырылған Padlet тақтасын орыс тілін шет тілі ретінде оқытудың ең ыңғайлы құралдарының бірі деп сипаттайды. Сонымен қатар орыс тілінің практикалық сабақтарында Padlet тақтасын қолданудың нақты мысалдары берілген. Атап айтқанда, университетте шетел тілі ретінде орыс тіліндегі типтік бағдарламада қамтылған бірқатар тақырыптар бойынша сабақтар үлгі ретінде толығымен қарастырылды. Бұл сабақтар «Қарағанды медицина университеті» КЕАҚ бірінші курс студенттерін оқыту кезінде апробациядан өтті. Талдау нәтижесінде авторлар Padlet тақтасы сөйлеу әрекетінің барлық түрлерін өзара байланысты оқытудың тиімді құралы ретінде әрекет етеді деген қорытындыға келді.

Кілт сөздер: орыс тілі шет тілі ретінде, Padlet тақтасы, қашықтықтан оқыту, сөйлеу әрекетінің түрлері, өзара байланысты оқыту, онлайн-тақталар, сөйлеу дағдылары.

Е.Р. Келлер-Дедицкая, Ж.С. Акишева, О.Ф. Кучеренко

Онлайн-доска Padlet как инструмент взаимосвязанного обучения видам речевой деятельности на занятиях по русскому языку как иностранному

В статье рассмотрены актуальные вопросы преподавания русского языка как иностранного в вузе в группах с казахским языком обучения. В центре внимания авторов статьи — проблемы использования информационно-коммуникативных технологий при обучении в дистанционном режиме. Особое внимание авторами уделено инновационным инструментам взаимосвязанного обучения всем видам речевой деятельности. Ими подробно рассмотрена специфика дистанционного обучения и поставлен вопрос разрешения методических проблем, возникающих в преподавании русского языка как иностранного в данном формате. В качестве эффективного инструмента взаимосвязанного обучения видам речевой деятельности в статье изучены онлайн доски. Авторами дан обзор наиболее популярных досок, определена их общая специфика. При этом предметом рассмотрения стала доска Padlet. Она характеризуется авторами как один из наиболее удобных инструментов взаимосвязанного обучения русскому

языку как иностранному. Кроме того, приведены конкретные примеры использования Padlet на практических занятиях по русскому языку как иностранному. В частности, в качестве образца подробно рассмотрены занятия по ряду тем, содержащихся в типовой программе по русскому языку как иностранному в вузе. Эти занятия были апробированы при обучении студентов первого курса Медицинского университета Караганды. В результате анализа авторы приходят к выводу, что доска Padlet выступает эффективным инструментом взаимосвязанного обучения всем видам речевой деятельности.

Ключевые слова: русский язык как иностранный, доска Padlet, дистанционное обучение, виды речевой деятельности, взаимосвязанное обучение, онлайн доски, речевые навыки.

References

- 1 Lubskey, A.V., & Kovalev, V.V. (2020). Ot «onlainizatsii» vysshei shkoly k onlain obrazovaniyu [From «onlineization» of higher education to online education]. *Gumanitarii iuga Rossii — Humanitarian of the South of Russia*, 9 (42), 2, 33–50 [in Russian].
- 2 Pokushalova, L.V. (2009). Distantionnoe obuchenie — obrazovatelnaia sistema budushchego [Distance learning is the educational system of the future]. *Filologicheskie nauki. Voprosy teorii i praktiki. Tambov: Gramota — Philological sciences. Questions of theory and practice*. Tambov: Gramota, 2 (4), 200–202 [in Russian].
- 3 Vaganova, O.I., Smirnova, Zh.V., & Trutanova, A.V. (2017). Vozmozhnosti elektronnoi sredy Moodle v privlechenii abiturientov vuza [Possibilities of the electronic environment Moodle in attracting university entrants]. *Karelskii nauchnyi zhurnal — Karelian scientific journal*, Vol.6, 2 (19), 13–15 [in Russian].
- 4 Lapshova, A.V., Sundeeva, M.O., & Tatarenko, M.A. (2017). Distantionnye tekhnologii obucheniia kak resurs povysheniia kachestva obrazovaniia [Distance learning technologies in the traditional educational process]. *Mezhdunarodnyi studentcheskii nauchnyi vestnik — International student scientific bulletin*, 6. Retrieved from: <http://www.eduherald.ru/ru/article/view?id=17821> [in Russian].
- 5 Kutuzov, M.N. (2011). Distantionnye tekhnologii obucheniia v traditsionnom obrazovatelnom protsesse [Distance learning technologies in the traditional educational process]. Proceedings from Pedagogy: traditions and innovations: I Mezhdunarodnaia nauchnaia konferentsiia (g. Cheliabinsk, oktiabr 2011 g.) — *1st International scientific conference (Chelyabinsk, October 2011)* (p. 43–146). Cheliabinsk: Dva komsomoltsa. Retrieved from <https://moluch.ru/conf/ped/archive/19/935/> [in Russian].
- 6 Glotova, A.V. (2020). Onlain doska kak sredstvo organizatsii gruppovoi raboty studentov na zaniatiiakh po inostrannomu yazyku v vuze v usloviakh elektronnoho obucheniia [Online board as a means of organizing group work of students in foreign language classes at a university in the context of e-learning]. *Otkrytoe obrazovanie — Open education*, Vol. 24, 4. Retrieved from <https://openedu.rea.ru/jour/article/download/735/494> [in Russian].
- 7 Boiko, E.N., Nikitina, E.D. & Logacheva, M.K. Internet-tekhnologii kak sovremennye sredstva obucheniia v vuze. Prakticheskii opyt (na primere SIU RANKHIGS) [Logacheva Internet technologies as modern means of teaching at a university Practical experience (on the example of SIU RANKHIGS)]. *Mir nauki, kultury, obrazovaniia — World of science, culture, education*, 1 (74) Retrieved from <https://cyberleninka.ru/article/n/internet-tehnologii-kak-sovremennye-sredstva-obucheniya-v-vuze-prakti> [in Russian].

A.K. Toktanova^{1*}, M.T. Dzhakipbekova¹, Sh.L. Erkhoshina²

¹ Zhetysay University named after I. Zhansugurov, Taldykorgan, Kazakhstan;

² Suleyman Demirel University, Kazakhstan, Almaty, Kazakhstan

(e-mail: Assel_miledi83@mail.ru, mamilya_72@mail.ru, ergoshina@inbox.ru)

Philosophical aspects of the development of linguistic reflection of the individual

The article discusses the philosophical aspects of the development of linguistic reflection of the individual. The relevance of the article lies in the philosophical study of the current state of reflection, based on the scientific views of philosophers and scientists of different centuries, the transfer of the cultural heritage and traditions of the Kazakh people from generation to generation, the development of linguistic reflection. The novelty of the research is the creation of a model for the development of linguistic reflection by promoting the traditions of the people. In identifying the main ideas modeling methods were used by analogy. The study used methods of induction, deduction, generalization, analogy, modeling. As a result of the research, the author proposed the idea «Make reflection by promoting your traditions», based on the principle of Aristotle «Know yourself with the help of a friend». Taking into account the huge role of Kazakh traditions in the upbringing of the younger generation through spiritual and moral values, a new philosophical module was developed for the development of linguistic reflection of the individual.

Keywords: reflection, linguistic reflection, mind, perception, cognitive processes.

Introduction

Relevance of the article:

The development of human language reflection, its philosophical consideration and study is one of the most important scientific problems today. Therefore, self-knowledge of the individual, the identification of philosophical aspects of self-reflection, consideration of its features, the discovery of its laws have become a topical issue in linguistics.

Object and essence of research:

Every branch of science has emerged as a result of the development of human thinking. According to scientists, the appearance of science has changed and developed over the centuries. That is, it is constantly updated and supplemented with new information. In this sense, linguistic reflection was first considered in philosophy and became the object of study of philosophical science.

All philosophers, thinkers and scientists who have lived in the history of the world have thought in accordance with the realities of their time, studied the reflection of mankind in general, including linguistic reflection, and formed the peculiarities of its philosophical consideration. Accordingly, we see that the study of human reflection on their actions and language, thinking system, speech culture, self-esteem is deeply rooted. This is evidenced by the importance of the issue of self-knowledge of all mankind, regardless of nationality.

Literature review:

In the philosophical study of language reflection, we have taken as a basis the definition of domestic scientists in the philosophical dictionary. There was also a wealth of information from the work of the Western philosopher Pierre Teilhard de Chardin's «The Human Phenomenon». The novelty of our research is that Aristotle's scientific concepts, which formed the basis for the development of a model of language reflection through the promotion of traditions, are discussed in the works of Russian scientists such as R.G. Apresyan and O.P. Zubets. The research of these scientists has made a significant contribution to the comparison and analysis of opinions around the principle of «friend-mirror». In the Encyclopedia of Language and Linguistics compiled by the American researcher Keith Brown, and the Russian scientist N.A. Kalashnikova's work explores the manifestation of language reflection in human consciousness and cognition.

The purpose and objectives of the article:

The purpose of our research is to identify unpublished, new ways and features of philosophical consideration of the problem of language reflection.

* Corresponding author's e-mail: Assel_miledi83@mail.ru

Objective of this study is to invent a new idea based on the scientific concepts of scientists who have a significant place in the science of philosophy, to prove the need for that innovation in society.

Methods and techniques used in the article:

The following methods were used in writing the scientific article: induction, deduction, generalization, analogy, modeling methods.

The philosophical dictionary defines reflection as follows: «Reflection — (lat. *reslexio* — return) is a term used to describe the study, as well as the act of cognition. The content of reflection is not the same in different philosophical systems. According to Locke, intuition is directly related to external objects, and when control is focused on the internal actions of consciousness, reflection will be the beginning of special knowledge. For Leibniz, reflection is the focus on changes in the human psyche, the reflection of external influences on ideas, according to Hume. For Hegel, reflection is the interaction of two different things: meaning and phenomenon. The term «reflection» describes the introspection of consciousness on its mental state» [1; 359]. The dictionary contains definitions of reflection given by each philosopher. Recalling the different views and opinions of philosophers and thinkers on reflection, we see that their common meaning is the same idea: reflection, self-disclosure, self-image, self-reflection. Reflection is accountability for your words and actions. And what is self-knowledge?

Self-knowledge is the definition of wisdom spoken by the ancient sages Hilon and Thales. This definition, engraved on the sign of the Church of Delphia, was known before the time of Socrates. Greek scientists have studied the problem of self-knowledge and found that ideas about man and philosophy can be understood only through self-knowledge. Xenophon says: «Anyone who knows himself knows what he can and cannot do. As a result, he is able to live a happy life, to satisfy himself, to avoid what he does not know, to avoid misfortune in life without making mistakes. Thanks to this advantage, he can see someone's value and use it for his own needs» [2; 26].

According to the scientist Xenophon, in order to live a happy life, you need to know yourself properly. It is well-known that many of our young people today say, «I'm unhappy», grieve, and say goodbye to this life without realizing how precious it is. The key to happiness in life is to understand yourself, to be critical of one's own nature, to correct the shortcomings of one's character mentally and rationally, to avoid ignorant actions. It all starts with the child's upbringing in the family. We believe that it is the duty of parents to teach a child to speak and act correctly from an early age. Every person wants their child to be an individual. Every failure, every wrong step, every unhappiness in life is the result of our wrong thinking, or rather, our wrong reflection. Therefore, from the time a child is in the cradle, he must learn the lessons and morals that will teach him to be a good person. By «parenting starts from the cradle» we mean that the problem of self-knowledge should be learned not only when reading a school textbook, but also from the cradle. Therefore, living happily, not making mistakes, getting the necessary knowledge, and even loving life, depends on the knowledge of person about himself. Philosophers have long paid attention to this issue, linking it with the problems of cognition, soul and thinking.

Socrates was the first to study the problem of reflection in philosophy. According to him, the meaning of knowledge can only be mastered in the human mind, the function of the soul is directly subordinate to man, that is, the human soul functions together with consciousness; self-knowledge is the most important objective of a person. There is no reason to disagree with Socrates. Conscious knowledge must penetrate the heart and soul of a person. After that, people can consciously respond to his actions. Socrates developed a scientific concept based on the Delphic Apollo principle «Know yourself», which raised the problem to the level of «Reflection». The difference is that self-knowledge means the moral qualities, and reflection — the formation of the best state of mind through the relationship of the human soul and body. Reflection develops a person's ability to remember. By recalling the very beginning of an action, we can control our next action.

The philosopher-scientist Plato did a lot of research on the problem of self-knowledge and gave a convincing definition. According to Plato, self-knowledge is the highest quality of man. According to him, thinking and reflection were originally interpreted as divine attributes. Plato considered reflection as a key part of philosophy. He wanted to explain that all the problems of philosophy can be realized through the study of ideas. Through ideas a person develops the ability to learn. Ideas are not expressed in the mind, but in the «memory» of the human mind. We know the material world, we perceive it through knowledge, and we perceive the world of ideas through memory. In the same way, Plato, like Socrates, connects reflection with recollection. Indeed, the views of Socrates and Plato are very clear and unambiguous. We remember our old ideas before we start a new one. A simple example: it is known that in the first wave of coronavirus, which shocked the world, people did not know what to do, how to treat it, and as a result of this ignorance

many elderly people could not fight the virus. And in the second wave of the virus, people began to learn how to fight the virus by recalling the actions of the first wave of the illness. Security measures have been taken through reminders. That is, we began to reflect on our work. As a result of this reflection, the country's leadership called on the population to be vaccinated against the disease. In this way, we realize that it is very important in human life to reflect, to look back, to control one's own image, to remember the past and try not to repeat mistakes.

The philosopher and scientist Pierre Teilhard de Chardin in his book «The Phenomenon of Man» defines reflection as follows: «Reflection is the ability acquired by consciousness to focus on oneself and to master oneself as an object with its own specific stability and its own specific knowledge, the ability no longer just to cognize, but to cognize oneself, not just to know, but to know that you know» [3; 86].

The bottom line is that reflection is self-knowledge, research, recognition. It's not just about knowing ourselves, it's about knowing what you know. This wise view is further proof that the problems of reflection and self-knowledge are two different things. There is self-knowledge, and there is accountability for what you know. The principle of self-knowledge cultivates the qualities of simplicity and morality. After all, to say «I know» without knowing the level of your knowledge is ignorance. Therefore, first of all, it is necessary to get to know our nature, and then to think about what kind of knowledge we have used to carry out our actions.

Philosopher and scientist Descartes uses the concept of «Cogito» in the study of the concept of reflection. The essence of the concept of «Cogito» is that each person lives on his own «I» on two philosophical ideas. First of all, each individual «I» is manifested when a person is afraid, anxious, dreaming. Second, thinking about images, that is, God, spirit, etc. observed when thinking. The first idea is a world inseparable from the concept of the individual «I», and the second idea can be inherent not only in cognition, but also in things. They are distance, movement, figure, order, duration, size, etc.

The principle of «Cogito» is the self-communication of consciousness, the recognition of independence in any matter. This principle introduced into the philosophical practice of the study of consciousness a methodological concept called reflection. In our opinion, it corresponds to the meaning of the first «me» that Descartes was talking about — self-knowledge. Because when a person is afraid of something, anxious, dreaming, his true nature is revealed. It means that a person can recognize himself only if he can control those feelings. And the second «I» corresponds to the meaning of reflection. That is, when a man thinks about God, the spirit, and other issues, he thinks about his actions. It was through these ideas that Descartes tried to explain the nature of the human soul. In this regard, we can return to the example of the above reminder. When the coronavirus began to appear, no one believed it to be true. Later, when the number of infectious increased sharply, people began to feel fear. That is, as we have seen, the first «I» of a person is clearly visible at this time. The people began to reflect on their actions. In time, the virus killed many people, and people began to pray for God's help. Descartes showed that this process is self-knowledge. We see that in any society, it is not enough for people to know themselves. Definitely affected by the environment, changes and circumstances in society. The virus that is spreading around the world today has changed people's outlook on life. People began to observe and recognize themselves.

J. Locke considered perception and reflection in two separate ways. He called reflection «self-control». According to him, all knowledge has two sides: the objects of the inner world and the actions of the mind. Objects of the inner world are affected by human inner feelings; reflection is carried out as a result of mental activity. J. Locke called reflection as an observer of mental activity. According to him, by feeling we can feel the color, taste and sound. And reflection responds to the feelings of thinking and desire. Kate Brown J., compiler of the American Dictionary of Linguistics. He contradicted Locke's concept. He called Locke's idea «the dog-legged semantic theory». «... Locke divides ideas into simple ideas of sensation and reflection, and complex ideas that are compounded by the mind out of those simple ideas. By reflection Locke means that would now be called «Introspection». Examples of simple ideas of sensation would be our ideas of colors, taste and sounds, while examples of simple ideas of reflection would be our ideas of basic mental activities, such as thinking, desiring, and willing» [4; 560].

Scientists like E. Heidegger, K. Husserl and M. Popper also raised the problem of the reflection.

According to Husserl, reflection is divided into natural and transcendental. We should not consider the feelings of memory, narration, perception together with the phenomenon of reflection. During reflection these feelings can be revealed and reflected. In the natural (existential-hermeneutic) form of reflection people can feel the naturalness of the world, it's like stepping on the ground: everything is clear and true. And in

transcendental reflection the state of natural reflection changes. At the same time, human reflection changes depending on the person's consciousness, perception and level of thinking [5; 9].

Popper's reflection is called «critical reflection». Critical reflection is the main method of science. However, Popper believes that there is no special method of philosophy. According to the results of historical and philosophical analysis, reflection determines the specificity of philosophy in comparison with other sciences. We believe that critical reflection is very important in human life. Only by critically examining each step we can verify its correctness. The purpose of reflection is to be accountable for mistakes, to learn from mistakes. Made up our mind criticism should be taken into account when reporting on your actions. The Kazakh people paid special attention to criticism. Criticism is essential in any field. Efforts are being made to address shortcomings in culture, literature, politics and everyday life by providing a critical approach. There are also critics of a person's private life. Of course, there are downsides to criticism. Gossiping about others is not critical. In Kazakh there is a saying «Qizga qyryq uyden tiyu» which means that Kazakh girl must be educated and intelligent. A lot of people have educatictal rights for a neighboring girl, not only her parents. In the same way, it is better to take into account the positive comments, not to get angry with them, and not to repeat the same mistakes, but to be careful in their actions and words. In addition to criticism, friendships have a positive effect on a person's self-knowledge. Aristotle's thoughts on the problem of self-knowledge are associated with friendship.

Aristotle called reflection the power of self-directed thinking. In «The Great Ethics», Aristotle wrote: «Self-knowledge is the most difficult thing. Just as we look in the mirror to see ourselves, we look at our friend to recognize our character. Because our friend is our second «me». We need friends to know ourselves with great enthusiasm» [6; 125]. Friendships between people is a source of self-knowledge, a way to get rid of selfishness. According to Aristotle, without friendly relations between people a person cannot reflect on himself. That is, the system of reflection of your actions and words is carried out through a «friend — mirror». That is, here someone else's «me» and your own «mine» must come together and come to the right decision.

This idea of the philosopher is similar to the Russian proverb: «Tell me who your friend is, and I will tell you who you are». But what if a friend tells a lie? Many scientists have differing opinions. Aristotle's «friend — mirror» means to look at your friend and recognize yourself through his words and actions, as if you saw yourself. About this philosopher, scientist K. Gill expressed his views. He disagrees with Aristotle. «Only close people, not any» other «person, can help you to recognize yourself» [7; 37]. Of course, we cannot properly reflect on our actions by listening to anyone or asking them for advice. We accept these comments only as criticism. However, as the saying goes, «Criticism cannot be corrected, flaws cannot be corrected», a person can learn a lot from his life through criticism. You can recognize them through the views of other people around you, but also through them you can recognize yourself [8; 44]. According to Aristotle's views on ethics and friendship, it is not enough for everyone to look into their inner world in order to know themselves. People can recognize themselves only by looking at each other critically and expressing friendly opinions. According to philosopher O.P. Zubets, you do not need the opinion of others to reflect on your words and actions. We see our image in the mirror, but can we see the mirror? [9; 45]. According to the scientist, the principle of «friend-mirror» is a one-sided approach. You only see your image in the mirror, and you can't get information about the mirror. We want to say that we agree with the scientist Aristotle. Just as we can see our own image in the mirror, we can see both the mirror and the makers of the mirror if we look closely. What Aristotle calls a «friend» may be someone close to us or your soul mate. As a result of interacting with them we can develop our language reflection. That is, we can say that the critical or sympathetic attitude of loved ones teaches us to be vigilant, to communicate correctly, to reflect on our past actions. In the mentality of the Kazakh people there is a consideration of other people's opinions, special attention to their criticism. Pleasing the guest, giving them special respect and esteem are a characteristic of the Kazakhs. When strangers and guests come to the house, put everything in front of them, treat the guest like a god, if there is a holiday or a wedding, consult with the neighbors, get a blessing from the elders of the village, and then start the actions. To follow the example of educated people, to be ashamed of the countryside, to be accountable for what you think, so that others do not think badly of a man. It is obvious that all these wonderful Kazakh customs, which show faith and decency, as Aristotle said, help to «recognize yourself with your friend», to develop, not to repeat the mistakes you made, to make bright plans for the future, to get motivation from successful people around you.

We can see one of the unique manifestations of the traditions of our people, which can support the formation of linguistic reflection, general reflection, in the novel-epic «The Way of Abai» which was written by

the great Kazakh writer Mukhtar Auezov. Episodes in the novel, such as the child's respect for his father, compassion for his mother, peace in the countryside, high appreciation of art and education, and evaluation of their actions based on the opinions of others, confirm the correctness of Aristotle's principle of «self-knowledge with a friend».

Based on this principle of the scientist, we propose to model the philosophical aspects of the development of linguistic reflection of the individual by the following scheme (Figure 1):

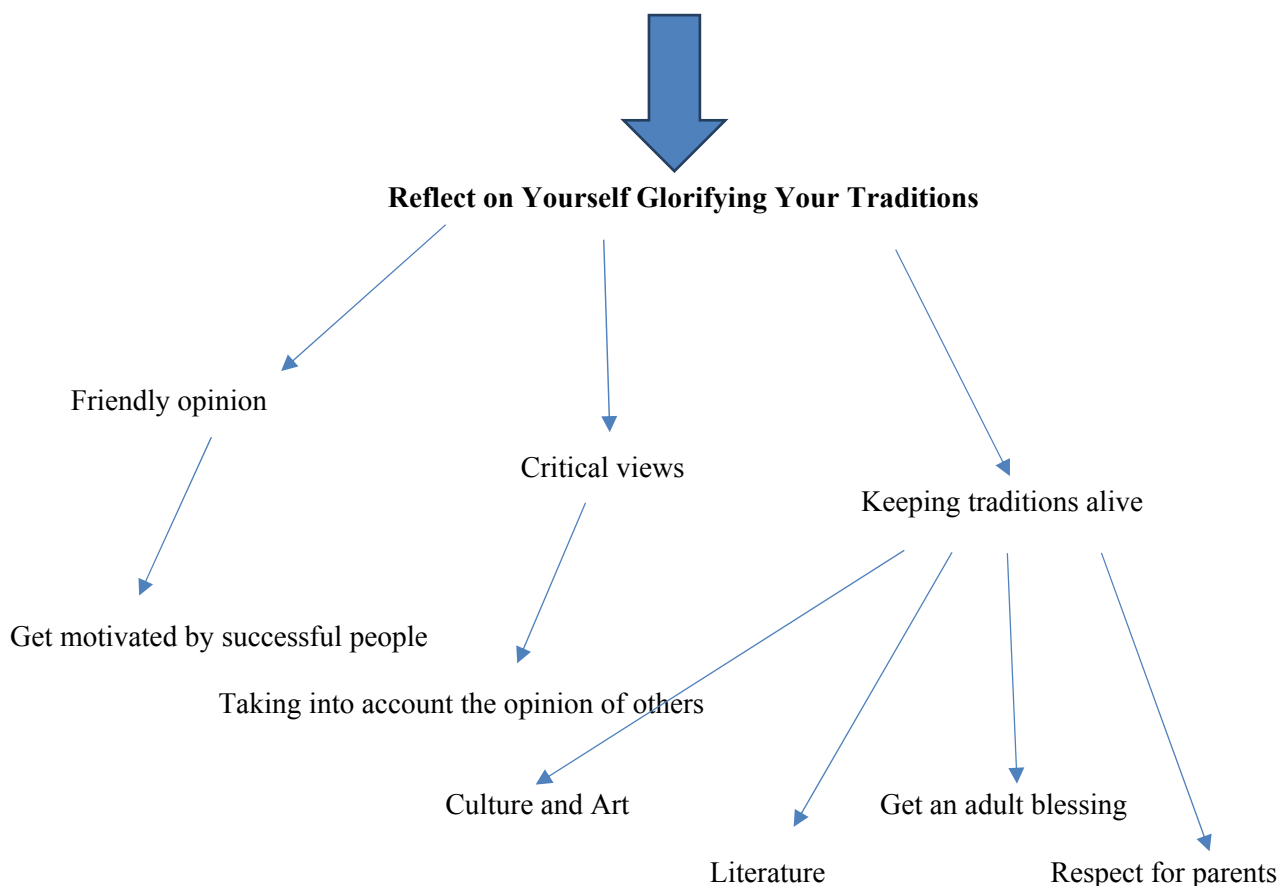

Figure 1. Aristotle's principle of «know yourself with a friend»

The proposed model reflects the concept that the source of the development of language reflection is the tradition that nurtures our country, our spirit, our soul for centuries, and is the basis for our nation to remain a nation. The above values promote self-knowledge and accountability. We present the principle of «Reflect yourself by glorifying your traditions» as a continuation of the principle of the scientist Aristotle, who studied all areas of human development, the founder of the system of philosophy, «Know yourself with a friend». He listens to the opinions of friends and thus recognizes himself. Whom does the scientist refer to in his work as a friend? A friend is a confidant, a comrade. He is a compassionate parent who is always with you. He is the teacher of knowledge. He is a relative, he is a compatriot living in the same country. All of these people help us to know ourselves. The influence of these people can be called the influence of the environment. The environment can be influenced by moral values, daily customs, language, religion, customs. Therefore, the only way to develop the linguistic reflection of the individual is our traditions. Traditions are a spiritual and cultural wealth that is deeply rooted in the life of the country. Our people were able to bring up their descendants with sacred traditions, moral customs, beautiful songs, and to bring up a brave boy and a brave girl without misleading them.

We all know that today the general philosophy of personal development has changed. Due to globalization, digitalization, new technologies we are on the verge of forgetting our national values that we will achieve all this at once. It is not secret that many of our young people have forgotten and trampled on our sacred traditions, religion and language, which we have cherished, preserved and passed down from generation to generation. However, there are many young people who raise the flag of our nation and glorify the

status of the country. The first President of the country N. Nazarbayev instructed to master the latest technologies and keep our national code, adapting to the currents of globalization in his article «Focus on the Future: Spiritual Renewal»: «The main condition for upgrading to a new version is to be able to keep that national code. ... Renaissance should not be limited to historical experience and national traditions. On the contrary, it is necessary to be able to turn the best traditions that have stood the test of time into important prerequisites for successful modernization. If the revival does not take root in the national and spiritual roots of the country, it will go astray. At the same time, spiritual revival is important because of its ability to reconcile the various poles of national consciousness. ... I want my people to take every step, confident in the future, making the rich history and traditions of the nation a solid foundation for future prosperity» [10; 1]. In fact, what defines a nation is its culture, language, religion, and customs. What is a national code? We know that it is the true nature of the Kazakh people, the originality of our traditions, which defines our country, tells the story of our history. The Preservation of traditions is the promotion of national values, respect for the native language and parents. Traditions do not stand still. It may change with the times. However, its essence, spiritual and moral qualities, devotion to the language, religion and homeland should never change. If we want to know ourselves, we must not forget our traditions. That is, we must strive for spiritual renewal, preserving our national code.

Concluding our research article, in determining the philosophical aspects of the development of linguistic reflection, based on the views of many philosophers, we can conclude the following:

- Reflection is self-knowledge, research, recognition;
- Reflection is an observer of mental activity;
- Reflection is memory, storytelling, perception;
- Descartes' cogito principle: the communication of consciousness with itself, the recognition of independence in any matter;
- Reflection is divided into natural and transcendental, through which we can observe the development or change of human consciousness, mind.
- The system of reflection is based on the principle of «friend — mirror» (from the point of view of Aristotle);
- Reflect on yourself by promoting your traditions.

We believe that the development of verbal reflection is carried out through the objective consciousness of a person. By controlling the mind, a person can reflect on himself. As the scientist Aristotle said, as a result of interaction with people around us, with our friends, we can reflect on our actions, our language level. In this way we learn not to repeat the mistakes we made in the past. Traditions and customs are the spiritual wealth of the people. It is our goal to educate the next generation by glorifying and preserving our sacred traditions, which are passed down from generation to generation, to develop language reflection in the best way of our traditions.

References

- 1 Нұрғалиев Р.Н. Философиялық сөздік / Р.Н. Нұрғалиев, Ғ.Ғ. Ақтамбетов, Ж.М. Әбділдин. — Алматы: «Қазақ энциклопедиясы», 1996. — 525 б.
- 2 Сайт журнала «История Древнего мира» [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://ancientRome.ru/antlitr/t.htm?a=1348105400>
- 3 Пьер Тейяр де Шарден. Феномен человека / Шарден Пьер Тейяр. — М.: Изд-во «АСТ»; Neoclassic; Астрель, 2011. — 384с.
- 4 Keith Brown. Encyclopedia of Language and Linguistics. 2nd edition / Editor in Chief: Keith Brown. — The USA: Elsevier science, 2005. — 9000p
- 5 Калашникова Н.А. Рефлексия как принцип философского мышления: автореф. дис. ... канд. филос. наук: спец. 09.00.01 — «Онтология и теория познания» / Н.А. Калашникова. — Волгоград, 2006. — 27 с.
- 6 Аристотель. Сочинения: [В 4-х т.]. — Т. 4. / Аристотель; под ред. А.И. Доватура; пер. с древнегр. — М.: Мысль, 1984. — 830 с.
- 7 Gill C. Altruism or Reciprocity in Greek Ethical Philosophy? / Gill C // Reciprocity in Ancient Greece / Ed.: C. Gill, N. Postlethwaite, R. Seaford, Oxford, 1998. — 319 p. Режим доступа: <https://econpapers.repec.org/RePEc:oxp:obooks:9780198149972>
- 8 Апресян Р.Г. Золотое правило в этике Аристотеля / Р.Г. Апресян // Философия и этика: сб. науч. тр. к 70-летию А.А. Гусейнова. — М., 2009. — 168 с.

9 Зубец О.П. Нужен ли друг тому, кому мало что нужно? / О.П. Зубец // Этическая мысль / отв. ред. А.А. Гусейнов. — Вып. 13. — М., 2013.

10 Қазақстан Республикасы Президентінің ресми сайты. — [Электрондық ресурс]. — Колжетімділік тәртібі: https://www.akorda.kz/kz/events/akorda_news/press_conferences/memleket-basshysynyn-bolashakka-bagdar-ruhani-zhangyru-atty-makalasy

А.К. Токтанова, М.Т. Джакыпбекова, Ш.Л. Ерхожина

Жеке тұлғаның тілдік рефлексиясын дамытудың философиялық аспектілері

Мақалада жеке тұлғаның тілдік рефлексиясын дамытудың философиялық аспектілері қарастырылған. Әр ғасырда өмір сүрген философ-ғалымдардың ғылыми көзқарастары негізге алынып, рефлексияның бүгінгі таңдағы келбетінің философиялық тұрғыда зерттелуі, қазақ халқының мәдени мұрасы мен салт-дәстүрін ұрпақтан-ұрпаққа жеткізіп, сақтап, соның нәтижесінде адамдардың тілдік рефлексиясын дамыту жолдарын анықтау — мақаланың өзектілігі болып табылады. Зерттеудің жаңалығы — халықтың салт-дәстүрін дәріптеу арқылы тілдік рефлексияны дамытудың моделін жасау, негізгі идеяларын анықтау. Мақала авторлары отандық және шетелдік ғалымдардың ғылыми тұжырымдамаларына сүйене отырып, өзінің ғылыми пікірін, тың идеяларын білдірген. Зерттеуде индукция, дедукция, жалпылау, аналогия, модельдеу әдістері қолданылды. Зерттеу жұмысының нәтижесінде авторлар Аристотельдің «Досыңмен бірге өзінді таны» принципіне негізге ала отырып, «Салт-дәстүрінді дәріптеу арқылы өзіне рефлексия жаса» идеясын ұсынған. Қазақтың салт-дәстүрінің рухани-адамгершілік құндылықтары арқылы ұрпақтарға тәрбие берудегі зор рөлі назарға алынып, жеке тұлғаның тілдік рефлексиясын дамытудың жаңа философиялық модулі құрастырылған.

Кілт сөздер: рефлексия, тілдік рефлексия, сана, қабылдау, танымдық процестер, қазақтың салт-дәстүрлері.

А.К. Токтанова, М.Т. Джакыпбекова, Ш.Л. Ерхожина

Философские аспекты развития языковой рефлексии личности

В статье рассмотрены философские аспекты развития языковой рефлексии личности. Актуальность статьи заключена в исследовании современного состояния рефлексии, основанном на научных взглядах философов и ученых разных веков о передаче культурного наследия и традиций казахского народа из поколения в поколение, развитии лингвистической рефлексии. Новизна исследования состоит в создании модели развития языковой рефлексии на основе актуализации традиций народа, выявления основных идей. В исследовании использованы методы моделирования, индукции, дедукции, обобщения, аналогии. В результате исследования авторами была предложена идея «Познай себя, продвигая свои традиции», основанная на принципе Аристотеля «Познай себя с помощью друга». Принимая во внимание огромную роль казахских традиций, духовно-нравственных ценностей в воспитании подрастающего поколения, был разработан новый философский модуль для развития языковой рефлексии личности.

Ключевые слова: рефлексия, языковая рефлексия, сознание, восприятие, когнитивные процессы, казахские традиции.

References

- 1 Nurgaliev, R.N., Aktambetov, G.G., & Abdildin, Zh.M. (1996). *Filosofialyq sozdik [Philosophical dictionary]*. Almaty: Qazaq entsiklopediiasy [in Kazakh].
- 2 Sait zhurnala «Istoriia Drevnego mira» [Site of journal «Ancient world history»]. Retrieved from <http://ancientrome.ru/antlitrt/t.htm? a=1348105400> [in Russian]. Xenophon Memories about Sokrat Book IV.
- 3 Pierre Teilhard de Chardin (2011). *Fenomen cheloveka [The Phenomenon of Man]*. Moscow: Izdatelstvo «AST»; Neoclassic; Astrel [in Russian].
- 4 Keith Brown (Eds.). (2005). *Encyclopedia of Language and Linguistics* 2nd edition. — The USA: Elsevier science [in English].
- 5 Kalashnikova, N. A. (2001). *Refleksii kak printsip filosofskogo myshleniia [Reflection as a principle of philosophical thinking]*. Extended abstract of candidate's thesis. Volgograd [in Russian].
- 6 Aristotle. (1984) *Sochineniia [Essays]*. A.I. Dovatura (Ed.). 4 vols. Moscow: Mysl [in Russian].

- 7 Gill, C. N., Postlethwaite, R., Seaford, N. (2011). Altruism or Reciprocity in Greek Ethical Philosophy? — Reciprocity in Ancient Greece. Retrieved from: <https://econpapers.repec.org/RePEc:oxp:obooks:9780198149972> [in English].
- 8 Apresian, R.G. (2009). *Zolotoe pravilo v etike Aristotelia [The Golden Rule in Aristotle's Ethics]*. Philosophy and Ethics: collection of scientific papers [in Russian].
- 9 Zubets, O.P. (2013). Nuzhen li drug tomu, komu malo chto nuzhno? [Does someone need a friend who needs little?]. *Eticheskaya mysl — Ethical thought*. A.A. Huseynov (Ed.). Vol. 13. Moscow [in Russian].
- 10 Qazaqstan Respublikasinin resmi saity [Official site of the President of the Republic of Kazakhstan]. Retrieved from https://www.akorda.kz/en/events/akorda_news/press_conferences/memleket-basshysynyn-bolashakka-bagdar-ruhani-zhangyru-atty-makalasy [in Kazakh].

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МӘЛІМЕТТЕР СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ INFORMATION ABOUT AUTHORS

- Abasilov, A.M.** — Candidate of philological sciences, Acting Associate Professor, Korkyt Ata Kyzylorda University, Kazakhstan. E-mail: aman_abasilov@mail.ru.
- Abdikadirova, A.Zh.** — PhD student, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan. E-mail: zharullakizi@mail.ru.
- Abidenkyzy, A.** — Associate Professor, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan. E-mail: ainurbai-67@mail.ru.
- Akisheva Zh.S.** — Candidate of philological sciences, Associate Professor, Karaganda University of the name of academician E.A. Buketov, Kazakhstan. E-mail: janar5@yandex.ru.
- Alshynbayeva, M. A.** — PhD Student, Karaganda University of the name of academician E.A. Buketov, Kazakhstan. E-mail: a_moon86@mail.ru.
- Azharbekova, E.N.** — PhD Student, Karaganda University of the name of academician E.A. Buketov, Kazakhstan. E-mail: elvira-2210@mail.ru.
- Baktiyarova R.** — Kazakh National Pedagogical University named after Abai, Almaty, Kazakhstan. E-mail: rai_bah@mail.ru.
- Bazylova, B.K.** — Candidate of philological sciences, Acting Professor, Kazakh National Women's Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan. E-mail: baglan_5_3@mail.ru
- Benčíč, S.** — Professor, PhD, Pan-European University, Bratislava, Slovakia. E-mail: bencic.st@gmail.com.
- Dautova, S.B.** — Doctor of Philosophy, Director of the Scientific Center for Philological Research, Almaty, Kazakhstan. E-mail: baglan_5_3@mail.ru
- Dzhakipbekova, M.T.** — Candidate of philological sciences, Professor, Zhetysu University named after I. Zhansugurov, Kazakhstan, Taldykorgan. E-mail: mamilya_72@mail.ru
- Erkhozina, Sh.L.** — Candidate of philological sciences, Professor, Suleyman Demirel University, Almaty, Kazakhstan. E-mail: ergozhina@inbox.ru
- Ibraimova Zh.Zh.** — Candidate of philological sciences, Associate Professor, Karaganda University of the name of academician E.A. Buketov, Kazakhstan. E-mail: flowervictory85@gmail.com
- Ibrayeva, B.M.** — Candidate of Philological Sciences, Professor of Foreign Languages and intercultural communication, Academy «Bolashaq», Karaganda, Kazakhstan. E-mail: ibraeva56@mail.ru.
- Keller-Deditskaya, E.R.** — Candidate of philological sciences, Associate Professor, Karaganda Medical University, Kazakhstan, E-mail: lenakd@mail.ru.
- Kenzhebekova, R.S.** — PhD student, Department of Foreign philology, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan. E-mail: razi2511@mail.ru.
- Kharitonova, L.** — Candidate of philological sciences, Associate Professor, Karaganda University of the name of academician E.A. Buketov, Karaganda, Kazakhstan. E-mail: novoedelo@yandex.ru.
- Kuanysheva, A.B.** — Candidate of philological sciences, Associate Professor, Karaganda Medical University, Kazakhstan. E-mail: sab_85@mail.ru.
- Kucherenko, O.F.** — Candidate of philological sciences, Associate Professor, Karaganda Medical University, Kazakhstan, E-mail: olg7524@yandex.ru.
- Luchy, M.** — Habilitated Doctor, Professor, Zelenogursky University, Zelena Gura, Poland. E-mail: malgorzata@luczyk.pl.

-
- Mazhitaeva, Sh.** — Doctor philological sciences, Professor, Karaganda University of the name of academician E.A. Buketov, Kazakhstan. E-mail: *s_mazhit@mail.ru*
- Mudrovskaya, A.M.** — PhD Student, Karaganda University of the name of academician E.A. Buketov, Kazakhstan. E-mail: *miss_nastena@list.ru*.
- Nikolaenko, S.V.** — Doctor of pedagogical sciences, Professor of the Department of General and Russian Linguistic, Vitebsk State University named after P.M. Masharov, Belarus. E-mail: *ns-lk@mail.ru*.
- Olenev, S.V.** — Candidate of Philology, Assistant Professor, Kemerovo State University, Russia. E-mail: *stanislav.olenev@gmail.com*.
- Orazova B.O.** — PhD Student, Karaganda University of the name of academician E.A. Buketov, Kazakhstan. E-mail: *b.orazova@mail.ru*.
- Rakhmetova, A.T.** — PhD Student, Karaganda University of the name of academician E.A. Buketov, Kazakhstan. E-mail: *solnyshko2006@mail.ru*.
- Rapisheva, Zh.D.** — Candidate of Philology, Associated Professor, Karaganda University of the name of academician E.A. Buketov, Kazakhstan.
- Ryspai, S.A.** — teacher, Karaganda № 101 Secondary School, Kazakhstan. E-mail: *sch101@kargoo.kz*.
- Sabitova, L.S.** — PhD, Associate Professor of Department of Foreign Philology, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan. E-mail: *leylasabitova@mail.ru*.
- Solodovnikova, T.V.** — Candidate of philological sciences, Associate Professor of the romance languages department, FMO BSU, Minsk, Belarus. E-mail: *tatianasolodovnikova2015@gmail.com*.
- Temirgazina, Z.K.** — Doctor of Philology, Professor of Department of Linguistics, Pavlodar Pedagogical University, Kazakhstan. E-mail: *zifakakbaevna@mail.ru*
- Toktanova, A.K.** — PhD Student, Zhetysu University named after I. Zhansugurov, Kazakhstan, Taldykorgan. E-mail: *Assel_miledi83@mail.ru*
- Uaikhanova, M.A.** — PhD, Associate Professor, N-PJSC «Toraighyrov University», Pavlodar, Kazakhstan. E-mail: *mira.p2011@mail.ru*.
- Veselinov, D.** — Professor, Doctor of Philology Sofia University, Sofia, Bulgaria, E-mail: *dvdimitrov@diuu.uni-sofia.bg*.
- Yergaliyeva, S.Zh.** — PhD, Associate Professor, N-PJSC «Toraighyrov University», Pavlodar, Kazakhstan. E-mail: *samal17.12@mail.ru*.
- Yessenova, K.U.** — Doctor philological sciences, Professor, Kazakh National Pedagogical University named after Abai, Almaty, Kazakhstan. E-mail: *kalbike_65@mail.ru*.
- Zharylgapov, Zh.Zh.** — Doctor philological sciences, Professor, Karaganda University of the name of academician E.A. Buketov, Kazakhstan. E-mail: *Zharylgapov_zhan@mail.ru*.
- Zhumagul, S.B.** — Doctor philological sciences, Professor, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan. E-mail: *sagymbai.zhumagul@mail.ru*.